

מד • קיץ תשכ"ט, 1969 • צ'כוסלובקיה

ק ש ת

קשת

העורך :

אהרן אמיר

חברי המערכת :

אברהם ב. יהושע

בועז עברון

יהושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה : 15 ל"י ; בחוץ-לארץ : £ 7.00. חוברת בודדת : 5.00 ל"י ; בחוץ-לארץ : \$ 2.00. מחיר המודעות : 300 ל"י לעמוד שלם ; 175 ל"י לחצי עמוד ; 100 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.

שנה אחת-עשרה, חוברת ד, קיץ 1969

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל-אביב

התוכן :

שיר-מחאה מצ'כוסלובקיה	4
שולמית הר-אבן : שאלה של זהות (מסיפורי תחרות "קשת")	5
ע. הלל : קיץ, היום (שיר)	27
מיכאל לב-טוב : סימני-דרך (מסיפורי תחרות "קשת")	28
בנימין הלוי : שני שירים	37
י. אורן : המאזן	38
איתן איתן : הולך אפסי ארץ (שיר)	52
ורדה גינוסר : מלכות הרישית (שירים)	55
הדה בושם : אבק בכראמה	58
גד אנזינגר : לפעמים זה נשכח (שירים)	63
יוסף באו : נדנדה	64
ארז בטון (גיחזי) : בלדה על הגשר הנופל (שירים)	70
ברציון צוקר : מה בין גברת שיין לניבה	72
צביה בר-יוסף גינור : שלושה שירים	80
דוד שולמן : משירי תלפיות	81
קריאל גרדוש (דוש) : אנדרטאות בע"מ (מערכון)	82
יעקב בר-עמי : שלושה שירים	95
שנה לפלישה לצ'כוסלובקיה	97
לודוויק ואצוליק : שיחה עם אחי	98
יאן סקאצ'יל : המשורר והכנרית	105
סופרי צ'כוסלובקיה בוועידתם	106
דברי אלקסנדר קלימנט, דושאן האמשיק, אנטונין י. לים, קארל קוסיק, לודוויק ואצוליק, יאן פרוכאצקה. דברי סיכום : פאבל קוהוט	
מרטין סטיפאן : רפסודיה פראגאית	133
ברנארד לואיס : היהודים הפרו-מוסלמים	153
במת קוראים	166
בקרית קצרות	168
המשתתפים בחוברת	192
מפתח-העניינים ל"קשת" כרך יא	194

שיר־מחאה מצ'כוסלובקיה

ובכן כבר פה אתם... ברוך הבא!
ברוך הבא, אורחים־לקיץ
ממעמקי־כפור.
נקביל פניכם
כלשעבר
בטס של לחם
ובגביש זה של מלח־דמעות
המאכל
כל שירד מן השמיים.

הוי הבאים עם בוא השמש,
ברוך־הבא בחיבוק־האהבה
המפצח עצמות
וסוחט את הדם
מפירותינו.

שוב
האילים בין אילמים.
שוב
רוחפות הצפצפות,
הצפצפות הרועדות
לעצם המחשבה על איש־קריות.

עם־שחר קרא התרנגול.
אני מכחיש שידעתים אי־פעם.
אני מכחיש בשניה
ובשלישית.

שולמית הר-אבן: שאלה של זהות

שתי הנשים באו בסופו של יום-הקבלה. מדרגות לולייניות העלו אותן אל משרדו של עורך-הדין, המצוי בקומה גבוהה בבנין ירושלמי נושן. בחדר סמוך היה משרדו של סוכן קטעי-עתונות. אחר-כך היו שירותים, שהדיפו ריח ליזול בכל הקומה כולה. השתים התנשפו והגיעו.

"הנה", אמרה המבוגרת שבהן בתרועת-נצחון. היה לה קלסטר סלאבי מובהק, פחוס, שסברו בין תמימות לאלימות. היתה מאותן נשים שאין ערך לצורת גופן משום שנוכחותן חשובה מכל צורה: הנה היא באה, מתנשפת, מדברת בקול רם, מניפה זרועותיה, עושה משהו, אולי מורסת עוף, אולי גוזרת אריג ביד בטוחה, אולי מרימה תינוק. תמיד עושה.

בינתיים כבה האור הדליל שבמדרגות, והאשה גישה למצוא את הכפתור הזרחני. בקומה העליונה לא דאג איש לקבוע כפתור, או שמא נקלף והתקלקל, וידה נתכסתה סיד ופירוורים של טיח. בתנועה של איכרה קינחה את היד בחצאית, פעם ופעמיים, ואמרה לאשה הצעירה ברוסית:

"נו, איך, בחושך ניכנס? רדי למטה, חביבתי, רדי, האירי לנו".

"לא כדאי", אמרה הצעירה, בקול שיש בו טרוניה מתמדת, ואותו רגע נפתחה דלת משרדו של עורך-הדין ולקוח יצא. אורו פני האשה ושמה ידה על המשקוף, שלא תיסגר הדלת ולא תחזור האפלולית.

בפנים, מאחרי הדלפק, ישבה פקידה רזה, ארוכת-שיניים, שארנקה פתוח לפניה, והיא מתפרכסת כדי לצאת לרחוב.

"אנחנו אל עורך-דין", הסבירה האשה בעברית כבדה. נוכחותה נצטמצמה קצת לנוכח הפקידה. זו משכה בכתפיה—פיה היה קבוע כמין משולש פתוח לצורך

פירכוס—והצביעה לעבר החדר. השתים נכנסו. האשה הציגה את עצמה ואת בתה. לאור הניאון בחן עורך-הדין את פני הבת. דומה ולא דומה היתה לאם. האלימות שבפניה היתה תמימה פחות, תוקפנית יותר. חלשה היתה יותר מאמה, ויותר רעה. לבושה היתה חולצה ורודה של סדקית, וחצאית נחשית ירוקה, על כתפה שרשרת ובקצה תיק של פלסטיק, וודאי היה אדם מצפה לראות ברגליה סנדלים בעלי רצור עות בגון זהב או כסף, אלא שכאן באה הפתעה: נעליים טובות היו לה, נעלי עור. ודאי קיבלה במתנה מבעלת-הבית שאצלה היא עובדת, חשב עורך-הדין, ולטפל בהן אינה יודעת. לא שש לקראת השתים. עייף היה מכל היום, ובערב צריך היה ללכת לחוג. אחת לשבוע מסב היה עם כמה חברים בחוג פרטי, לדיון מומחים במשפט העברי, ולא היה מוכן לאחר, אף כי בשנים האחרונות דיברו בחוג מעט מאד משפטים והרבה רכילות וכדיחות. כולם זקנן.

"שמעתי מה אדון רוסית מדבר", אמרה האשה בהיסוס, בכעין-עברית.
"מדבר".

"ברוך-השם, יקירי", עברה לרוסית. "קשה לי להסביר הכל בעברית. הנה זאת, הבת שלי, ברוסיה נולדה לי. אני, כבוד עורך-הדין, בן-אדם רוסי אני, מחבל קרמני-ציג. והנה, לעת מלחמה, נעלם לנו סטיפאן, זה החתן שלי, ואני נשאיתי הרה. אחר-כך הכרתי שם איש יהודי, פליט, פרלמוטר שמו, ויחד אתו נסעתי הרבה, הרבה, עד תורפסטן הגענו, ושם נולדה הבת שלי. ואחר-כך רצה החתן החדש שלי, כלומר פרלמוטר, לנסוע לפלשתינה, זאת אומרת לישראל, ואנחנו נסענו אתו. לא היו לנו חיים קלים פה, לא. במנזר גרנו, ופרלמוטר ברח. כן, ברח. אמרתי: למה הביא אותנו אתו אם רצה לברוח? אבל הוא ככה עשה. יש אנשים כאלה בעולם. וככה גדלה הבת שלי, והנה היא בחורה גדולה.

"אם את רוצה שאחפש את פרלמוטר זה...", אמר עורך-הדין בקוצר-רוח.
"לא, לא, למה לי פרלמוטר? אני לא התחתנתי אתו, ואין לי אתו כלום. יילך לו הוא בדרך שלו, ואנחנו בדרך שלנו. ככה זה. יש רק דבר אחד: הבת שלי רוצה לנסוע לקנדה. ואני אמרתי, טוב, רוצה לנסוע, לחפש לך חיים חדשים—סעי לשלום. רק כשהלכנו לקונסוליה אמרו לנו שלא ברור מי היא, מה הזהות שלה באופן רשמי, זאת אומרת, אם היא של פרלמוטר או של סטיפאן או של מי. הסברתי, הסברתי, לא הבינו. ולא רצו לתת לה ויזה. לא רצו. בשביל זה אנחנו פה, אדון עורך-הדין. זאת אומרת, שאתה מבין בחוק, ואתה תמצא לנו מה הזהות של הבת שלי, כדי שהקונסול ירשה לה לנסוע לקנדה, ואנחנו נברך אותך בבריאות טובה."
"את זה אפשר לבדוק במירשם-התושבים", אמר עורך-הדין. "את רשאית לפנות לשם בעצמך. חבל על כסף".

האשה נופפה ידיה מחמת בהלה.

"מה אני מבינה בזה, אדון! תלך, תבדוק לנו בתושבים הזה, נשלם את שכרך, ונלך לשלום".

עורך-הדין צילצל לפקידה, אלא שזו חמקה כבר. שעוהיה נסתיימו. ישב בעצמו ליד שולחן סמוך, שעליו מכונת-כתיבה, ובשתי אצבעות תיקתק טופס של ייפוי-כוח. הזכוכית שאָטמה את אצטבת ספריי-החוק נצטלצלה צילצול חד עם כל נקישת אות, והבת הביטה בזכוכית בסקרנות ילדותית. אחר-כך שמה אצבעה על-גבי הזכוכית הרועדת, והצילצולים פסקו. התופעה סיקרנה אותה. שוב ושוב ניסתה לעצור את הזכוכית באצבע, והצטערה שנגמר מעשה הכתיבה. שעה ארוכה הביטה באצבער תיה, כמחפשת המשך.

אמה חתמה, בכתב קירילי אָטי, בכל מקום שהראו לה. את כתבתה מסרה: מנזר נושן בצפון העיר. שם היא עושה הכל, אמרה, פועלת-נקיון, וירקות היא קונה למנזר, ושם יש לה חדר קטן עד היום הזה. עורך-הדין קבע להן פגישה נוספת כעבור כמה ימים, ואחר קם והחל לנעול. האשה ביקשה להמשיך ולדבר אתו בדרך, שלא בכל יום מזדמן לה לדבר רוסית מחוץ למנזר שלה, אך הוא לא אהב לשיח עם

לקוחות אחרי שנגמר עניינם. חיפה כמה דקות עד שתרדנה וצעדיהן נתרחקו, ואז כיבה את האורות ויצא בעצמו. סמוך לחדר-המדרגות היתה חנות-מכולת, מוקד של אור וחיים בערב הירושלמי האפל. נכנס וקנה לחמניות, ואת המנה היומית של גבינה לחתול שלו. בנעוריו הירבה חתול זה לילל ולכן קרא לו קאצנבאך, אך מאז השמין ונשתתק. ברחוב, בדרך למכוניתו, תהה עורך-הדין למה האשה מעוניינת כל-כך שתסע בתה לקנדה. רוב האמהות מבקשות להדביק את בנותיהן הביתה. מה-גם שעריית היא.

"הבשורה לא טובה", הקפיד עורך-הדין עם האשה. בגפה באה הפעם, ולא נימקה את היעדר הבת.

"בדקתי במירשם התושבים", אמר. "ראשית, הבת קטינה".

"נו כן, ודאי", אמרה האשה. "במלחמה נולדה, מובן שהיא קטינה. בת שש-עשרה. אבל היא בחורה חכמה, וגם עובדת. היא תסתדר יפה בקנדה. כן".

"ושנית, הבת רשומה כבתו של פרלמוטר".

"חביבי שלי, וכי איך רצית שארשום אותה? מלחמה היתה, לאן תלך אשה לבד עם תינוקות ממורה. פרלמוטר היה גר אתי אז, אכלנו יחד, ישנו יחד, באנו אתו יחד לפלשתינה, זאת אומרת ישראל, ואיך ארשום אותה אם לא על שמו?"

"נו, טוב, הרי אין איש בא בטענות אליך", אמר עורך-הדין, "אבל בגלל הרישום הזה לא תוכל הבת שלך לצאת לקנדה בלי רשות אביה, או מי שרשום בתור אביה, כלומר פרלמוטר".

האשה נבעתה.

"איך זה? איך זה ככה, אדון עורך-הדין? זה לא צדק. וכי הוא גידל אותה? הוא לא גידל אותה, הוא ברח, ואני לא ברחתי לשום מקום, אני גידלתי אותה, ועכשיו אצלו הרשות לקבוע אם היא תסע לקנדה או לא? ואיפה אחפש עכשיו את פרל-מוטר, תגיד לי? חמש-עשרה שנה לא מצאתי אותו. אולי הוא בחוץ-לארץ".

"תראי", אמר עורך-הדין, "הבת שלך רשומה כבתו של אב יהודי, אותו פרלמוטר, בין אם יש בכך צדק או לא. זאת אומרת שהיא חצי-יהודיה. ובתור קטינה, אינה יכולה לרדת מהארץ אלא אם כן אביה היהודי מסכים לכך. זה החוק".

"איזה אב יהודי, ריבונר-של-עולם?" אמרה האשה. "הלא היא של סטיפאן, לא של פרלמוטר, וסטיפאן לא היה יהודי, רק חבר שלי בפלך קרמנצ'וג, אף פעם לא היה יהודי, לא". גחנה לעברו ואמרה שוב, ברור מאד, כמי שמדבר אל חירש: "היא של סטיפאן, לא של פרלמוטר".

"אני מאמין לך", אמר עורך-הדין ביבושת. "אבל זה החוק".

"כן, זה החוק", הסכימה האשה לפתע. "מה לעשות, יקירי, אולי נחפש את פרל-מוטר. אתה אל תדאג", אמרה אל עורך-הדין, "אתה לך לישון בשקט, יקירי, אני כבר אמצא אותו. אמצא אותו ואקח ממנו רשות".

"ואם לא יתן לך?"

"נו, אלוהים יעזור", אמרה האשה. אף שקיבלה את הדין, עדיין היו עיניה תמהות. "אבל שפכה יהיה החוק הזה, נו, נו! מי פילל לדבר כזה! לא צודק החוק, באמת לא צודק".

עורך-הדין הביט בה במורת-רוח. משום-מה קשה היה לו לתאר לעצמו את הבת, כפי שראה אותה לאחרונה במשרדו, כחצייהודיה, אך סבור היה שאין האשה יודעת בבטחון של מי הבת, ואולי בכל-זאת יש בה מן היהדות. בת ונכדה מקרית לפרל-מוטרים הללו, אולי נכדתם של חוטבי יערות, אולי של פונדקאים. אולי היא מן הכוזרים, מי יודע. הרבה פרלמוטר יש בעולם. אולי מהם נטלה אותן עיניים חמקניות, אותו חירון מקומת. פעם ידעו אנשים עדיין את אבותיהם, על איוז משפחה הם מתיחשים. השידוך היה עניינן של כמה וכמה משפחות. היום הכל הפקר. והנה זה, על שערה המסולסל, על איפורה והפלסטיק שלה, אינה יודעת אפילו מי היא ומי אביה. לא צריך להיות כך בעולם, חשב. צריך אדם לדעת מה עשו אבותיו לפניו. עורך-הדין עצמו היה שרוי בלא אשה ובלא ילדים. איש גבוה ודק היה, לולבי, עורו שנהבי, ציפרניו עשויים, כבן שבעים, נקי מאד, לחטמו מצבטיים זהובי-מסגרת, שבאורח-פלא חזרו עתה לאופנה. מתוך שאותה שלוחה של משפחתו תמה עמו, עוסק היה הרבה באילן-היחש המשפחתי, לצורך בני-אחותו, שלא היה איכפת להם כלל מי הם. את תפקידו בחיים ראה כאילו צריך הוא להבהיר, גם למי שאינו מעוניין, לעזור לאנשים שיראו אור וחוק, להילחם בתוהו-ובוהו, המאיים יוסי-יום מחדש בהתגנבות ערמומית של רצונות וחשק נמהר.

בין כך ובין כך, את פרלמוטר צריך היה למצוא.

פחות משבוע אחר-כך כבר הביאה האשה את כתבתו של פרלמוטר. הסתבר שאם אמנם ברח הרי לא ברח החוק כל-כך. כל הימים האלה גר הוא לו בשקט בפרוור של תל-אביב, באחד מאותם שיכונים שבנאום אנשים קצרי-יד וקצרי-רוח על אדמה שטוחה, גגותיהם שטוחים ודודי-שמש עליהם, ואת כתבתו השיגה האשה, מסתבר, באמצעות מפרים. שלושה ימים בלבד חיפשה, וכבר מצאה אותו. ישב עורך-הדין וכתב לו מכתב, ובו הסביר הסבר היטב את כל הענין. אהב לכתוב את המכתבים הללו, המסבירים דבר דבור על אפניו, כאילו סדר הכתיבה וההסבר מושך אחריו בהכרח את המשך העלילה. שבועיים לא קרה ולא-כלום, ואחר הביא הדוור מעטפה גדולה, מסחרית, ובה מכתב הכתוב אמנם עברית אך באותיות לאטיניות. ADONI, אמר המכתב, ANI LO MASKIM. הרבה כתב פרלמוטר על עצמו. כתב שהוא חולה מאד בכבודו, ונשא לו אשה אלמנה, בעלת חנות קטנה, ופרנסתו אינה מצויה, והמזל אינו מאיר לו פנים, וכל השנים הללו הוא מתגעגע אל בתו, ועכשיו שנמצאה סוף-סוף יתן לה לנסוע? אדרבה, יילך עכשיו בעצמו לבית-המשפט, וידרוש שתהיה בתו לכל דבר, כמו שלכל העולם יש בנות, תבוא לבקר אצלו והוא יילך אתה לקולנוע. ותבקר בחגים ותאכל מרק-עוף בכופות, כמו כל העולם. וכי מפני שגורלו המר לו ולא ראה אותה חמש-עשרה שנה כבר פקעה זכותו? אבא זה אבא. האותיות הלאטיניות גרמו שפיענוה המכתב ארך זמן-מה,

שפן רצה עורר-הדין להיות בטוח שהבין הכל נכוחה ומבדיל הוא כראוי בין "לא" ו"לו" ושאר עניינים שבעברית אדם מתמצא בהם על-ינקלה. צורת הכתיבה הזאת עוררה אותו. נטל בעצמו נייר והחל לכתוב באותיות עבריות הפוכות, משמאל לימין, ואחר-כך במהופך, בכתב-בבואה של ראי, "שלום". עדיין זכור היה לו היום שבו הפכו את כיוון הכתיבה שלו, מרוסית לעברית, ובשבועות הראשונים באמת כתב כתב-ראי. הרבה טרחו הוריו ומוריו עד שהבין את ההיפוך, ואז, לפי שאילץ מוחו בכוח רב, מתוך האילוץ זכה במומחיות. עכשיו, אחרי ששים שנה ויותר, ראה שעודו מסוגל לכתוב כתב-ראי, וברהיטות, ולא עוד אלא שצורת האותיות דומה לו בצורה סמויה יותר משדומה לו כתבו העברי הרגיל, כתב-המרגליות המעוגל. אחר-כך הבהיל אותו הכוח הסתום שיש בדברים מהופכים. קרע את הפתק, כאלו מחטט הוא בנבכי דברים לא-לו.

"טוב, תסעו לפרלמוטר", הסכימה האשה, רק אני לא אסע. תסע אתה, אדון עורך-דין, ותסע הילדה, ויסע בעלי".
"בעלך?"

"ריבונג-של-עולם, ודאי שבעלי! מה חשבת, שאָשב בדד כל השנים הללו מאז שברח ממני פרלמוטר?"
"ומיהו בעלך?"

"אתה כבר תכיר אותו בדרך. איש טוב. פולני הוא, בצבא של אנדרס היה, וגם נפצע, וגם ערק, מספן, והתחבא, ורעב היה. הרבה מאד סבל בחיים שלו. עובד גנן, עוזר לגננים של העירייה כבר הרבה, הרבה שנים. כוח יש לו—הו, איזה כוח! גננים אחרים קצת מגרדים את האדמה, מלמעלה, ותכף שותלים, אין להם כוח ואין להם סבלנות. אצלו אין דבר כזה. עמוק חופר, שורש לא ישאיר. ככה זה, איש טוב, פיטר שלנו, איש יפה, לא מאלה שמבטיחים, מבטיחים ואחר-כך בורחים".
"מתי התחנת אתו?"

"לא מזמן, אדון עורך-הדין. אולי ארבע, חמש שנים".

(ובכן: מנזר, וחחונה פראבוסלאבית, כתר על ראש החתן, כתר על ראש הכלה, סרט קושר ידי שניהם, ונזירות הביאו במתנה מפה מרוקמת ועוף חי, שישחט פיטר מחר, מחרתיים. וריבית-ענבים תוצרת המנזר. וריח תפוחים מכורכמים וקטורת.)
"במלים אחרות, נישואיך לפרלמוטר בוטלו ואת נשואה מחדש?"

"אדון עורך-דין, אני הרי לא התחנתי עם פרלמוטר, זה רק ככה, בימי המלחמה, הרבה געגועים היו לנו בתורכסתן, היה הרבה עצב בתורכסתן, אנשים מעדיפים לאכול ביחד ולישון ביחד מאשר כל אחד לחוד, כמו כלב. בתים היו שמה, קטנים-קטנים, בקתות כאלו, קירות של עפר, והגג גג של סך, ובוץ בין הבתים, ומלחמה, כל הזמן מלחמה, אמנם החזית לא אצלנו היתה, אבל איש לבדו יכול היה לרעוב הרבה. בשנים יותר קל. פעם מצא זה קצת חלבי-עו, פעם עבד השני אצל איכר והביא קצת תפוחי-אדמה. חיינו. קצת שמחה בלב היתה לנו. כל אחד היה עומס את

המשפחה שלו אצלו בלב, וסובל בלב, זה נכון, אבל לא היינו מדברים על זה, רק בערב היינו בוכים לפעמים. אחד בוכה—השני מנחם אותו. תאמין לי, אדון עורך-דין, כשהזמנים קשים, יותר טוב בשנים. לא חשבתי אז שיהיו לי צרות כאלה עם פרלמוטר, בחיי שלא חשבתי”.

עצם עיניו וכבר יכול היה לראות גם אותה גם אתו, עטופי צעיפים ומטפחות-גדילים נושנות, כהות, מחמת הצינה, אזניהם חבושות, נייר-עתונים בתוך נעליהם, מהלכים כפופים בבוץ בעיירה התורכמנית, ותחת הזרוע פחית פצורה של מזון, או חצי כיכר. היא, גויה נשובת-רוח, קומתית, סלאבית תכולה וחלבית וזהובה כיום-קציר, גם כשהיא צמוקת-מלחמה עדיין ריח חלב בשדיה, בחורה חזקה ולא רעה, כלל לא רעה, רק קולה כקול הרוסיות, תקיף ודקיף, והיגויה קשות. והוא, בחור יהודי פליט, שעניו קרובות זו לזו, וגבו כפוף, תמיד בכובע-מצחיה, ופסיעתו מגוחכת, ספק קפיצות תיש ספק הילוך אדם, ואינו אוהב להתגלח, והרבה מפוחו בבכיו. משהו בתוכו סגור לפניו לצמיתות, ודווקא סיגרון זה הוא המושך אותה, הקורע את נשמתה וגורם לה שתאהב אותו. היא הרה את שניהם ביחד, אותו ואת הבת, ולא קשה לה. ויום-יום עוברת רכבת בסמוך לעיירה, ואינה עוצרת, כי מה לה שתעצור בעיירה נידחת כזאת, וברכבת חיילים נוסעים הביתה, וקרונות של פצועים, וראש המועצה המקומית מברך את המפלגה ואת ההנהגה ומחלק מדי פעם בפעם משהו הדומה לעתון רשמי. והילדים חובשים לראשיהם כומתות מרוק-מות, כחצאים של כדורי-משחק, ועיניהם מתלכסנות, ובבית-הספר מדברים רוסית, אבל עם סבתא מדברים תורכמנית. ובאחד במאי, למרות המלחמה, מצליחים להוציא משהו כעין תהלוכה לכיכר הכפר, דגלים עמוקי-אודם וזהובי-אותיות, גדולים, מכסים את צבעם החום של הקירות. ותה. הרבה תה.

האשה והיהודי שלה פרלמוטר שוכבים ביום-השלג תחת כל הכסות והמעילים שלהם, מקופלים זה בגוף זה כשתי כפות במגירה, ואם מתרקמים בראשו נהרות ותכניות, ואם הוא אומר לעצמו שמות של כישוף, אמו-דאריה, ואמאזונה, וריז-גראנדה, הרי הוא נובר בבשרה קרוב יותר ויותר כמו גור נטוש הנלחץ אל תאמו.

עז גועה בשלג. וריח הנוצות, וריח הקור. והרכבת, והשינה.

עורך-הדין נאנח.

”טוב, נקבע מועד לשבוע הבא, נכתוב למר פרלמוטר על בואנו. ואת—אינך רוצה לבוא? בטוחה?”

”בטוחה, בטוחה אני. מה יש לי לחפש אצלו? שיתן לו אלהים כל-טוב, אבל הוא לחדוד ואני לחדוד. וגם פיוטר שלי איננו רוצה שאָסע. את, אומר הוא, תשבי בבית, אנחנו נסדר הכל בין גברים. רק את הבת אקח, הוא אומר, אם האדון עורך-הדין אומר שזה הצדק. אנחנו מאמינים לאדון עורך-הדין כמו לאבא”.

מה אני עושה, חשב עורך-הדין, אביא את הגוי הגדול הזה פיוטר אל חולה-הכבד

הזה בשיפון קופל, או מה־שמה השכונה שהוא גר בה שם, ומי יודע אם לא יכה אותו. ובגללי. בין גברים, כלומר.
 "שמעי, פיוטר שלך לא ירים יד?"
 האשה נבהלה:

"חלילה, אדון עורך־דין, מה אתה מדבר, יקירי? הלא זה מלאך־אלוהים. אחד כזה תשים על מקום של כאב—ויפוג לך הכאב. ידיים מגדלות יש לו, ידיים מטפחות, לא יכה איש, אפילו זבוב לא יכה פיוטר שלי. ודווקא יש לו כוח—הו! לא תאמין. תראה אותו עובד בחוץ, חצי ערוגה מרים במכה אחת, אפילו שהוא לא צעיר. נשים באות להסתכל בו כשהוא עובד בגן של העיריה, כמו למחזה הן באות. כזה יפה הגב שלו. חזק."

ובגלל זה היא רוצה לסלק את הבת לקנדה, חשב עורך־הדין. גם אם בעצמה עוד אינה יודעת למה. אותו דחף שגרם לה לאמץ אל לבה את היהודי הרזה שהתגלגל אתה לכפר התורכמני הוא הגורם לה עתה לחתוך בחכמה: אשה אחת בבית, ולא יותר. וזו שאינה נשואה, תלך לה. חכמת־נשים שאין לה שום הסבר אבל הכל מובן לה, איך צריך להיות.

במקרה נודמן עורך־הדין אותו יום לעיריה, והתעניין, ומכר שלו סח לו שהם מעסיקים באמת מדי פעם בפעם גנן שכיר ששמו פיוטר, תמהוני, אבל לא ערק מצבא אנדרס אלא פוטר משם בשל פיגור שכלי שאין לו תקנה.

בערב עמדה הבת וחיכתה לעורך־הדין ליד הפתח, למטה, באור המכולת. ניכר בה שחיפתה זמן רב. כשראתה אותו, מיד נעה והחלה הולכת לידו, כמלווה אותו. דיברה עברית.

"למה את מחכה ליד השער ולא עולה?"

"מה כדאי לעלות?"

"ונניח שאני לא בעבודה היום?"

משכה בכתפיה.

"אני רוצה לקנדה."

"מניין לך ששם יהיה לך יותר טוב מאשר פה?"

"תראה, פה אין בחור שיתחתן אתי."

הופתע.

"למה?"

"מי יתחתן אתי?" הטיחה במרירות. "יהודי? נוצרי? רוסי? ערבי? אחד משלכם? הטעם שלי מר אצל בחורים."

הביט בה וניסה להסדיר לעצמו תמונה: בחורה זו, צמוקת־שדיים, מרה, והנה היא נחשקת, הנה נוגעת בה איזו שמחה ומשהו בתוכה מסוגל להמריא. ואז יהיה טעם גם למרירות הגוף, ואפילו לבגדים נוראים אלה מדוכן השוק, ויותר עיקר בלבד: בחורה צעירה חזקה בלבוש־צבעונים.

בינתיים טופפה על המדרכה בנעליים היקרות, הלא-מטופחות, הנגררות בשל עקב שחוק.

"אני לא יודעת מי אני יכולה להגיד שאני".

"אמא שלך אומרת—"

"אמא שלי אומרת כל מיני דברים. אומרת שאבא שלי חייל רוסי".

"ולמה לא תאמיני ? אני חושב שהיא אומרת את האמת. במלחמה קרו הרבה דברים כאלה. איש אינו אשם. הוא הלך לחזית. אולי נהרג. לולא נעלם, היית היום יושבת בכפר על-יד קרמנצ'וג עם אמא ועם אבא".

"אני יתומה פעמיים", אמרה.

"זאת אומרת—פרלמוטר ?"

"גם הוא. היה, והלך".

"מה איכפת לך פרלמוטר ? זה היה רק חבר של אמא שלך, בימי המלחמה, בתקופה קשה. אבא שלך נהרג במלחמה נגד הגרמנים. את לא היחידה".

לא הקשיבה לו בכלל.

"טוב, למה לא התחנתה איתו ?"

"עם סטיפאן ? או עם פרלמוטר ?"

"מה איכפת לי, עם זה או עם זה. מי ירצה אותי עכשיו. יגידו בטח זאת כמו אמא שלה".

ביקש לומר לה שהיא טועה, שבחברה שלנו—ונואש.

"בשביל זה אני רוצה לקנדה. שמה לא מכירים חכמות כאלה, מלחמה וכל זה. שמה אין חכמות. שמה אני יכולה אפילו להכיר בחור אינטליגנטי. תראה את אמא שלי, התחתנה עם האידיוט של העירייה. גם-כן לא היתה לה ברירה".

יכול היה להבין את רצונה בעולם הסדור. גם הוא אהב חיים מוגנים, המפפים לאט, לפי תכניות ומוסדות קבועים מראש, שיש בהם מן האלוהי, מן הייעודי. לרגע עלתה בו מחשבה שמא יאמץ אותה לבת ויתן לה זהות—אבל מיד ראה את הפנים הפעור רים, את שן-הברזל בפיה, את הדרישה הינקותית, האימתנית, להיות שייכת—וידע שלא יעמוד בכך. היא ענין לסוציולוג, אמר לעצמו, לעובד-סעד, לא בשבילי. אולי ידבר עליה בחוג שלו.

"אולי אני יכולה לעבוד במשרד שלך ?" אמרה לפתע, באי-אמון במה שהיא עצמה אומרת.

"איך ?.. מכונת-כתיבה—"

"אני יכולה ללמוד", הציעה.

"איך ? הפקידה שלי—חמש שנים—לא, שש—"

"אולי פעם תצטרך. הפקידה תהיה חולה. הכל קורה".

"לא, לא".

מיד, בלי היסוס, ירדה כדי תקוה אחת.

"או אולי אתה צריך עוזרת ?"

"יש לי עוזרת כבר עשרים-וחמש שנה".

בתמימות עזה של בת שש-עשרה:

"אולי היא תמות".

"לא, לא".

עכשיו חש שהיא יבלית בגינתו, מאיימת על כל שהוא מטפח, ונעצר.

"אל תדאגי", אמר לה, "את יכולה ללכת הביתה, אני מבטיח לעשות כל מה שאפשר

כדי שתגיעי לקנדה".

הביטה בו במעין בוז, כאלו אין טיפש זה מבין על מה היא מדברת כל הזמן.

"אז שאני אלך?"

"את יכולה ללכת בשקט, גברתי", חתם עולמו בפניה באדיבות, מבחין היטב בפשל

האנושי שבכל זה, ומשום כך אדיב כפליים. הילדה לא נתרמתה. הרימה כתפיה

במנוד חד, מבזה ונואש, והלכה.

נסעו במונית בינעירונית. עורך-הדין הזמין לו, כדרכו, מקום ליד הנהג. לא תמיד חש

בטוב בדרך, ושנא להידחק בין אנשים. פיוטר והבת ישבו מאחור ודיברו עברית, כי

הרוסית של שניהם גרועה היתה, אלא שאצלה לא הורגש היגוי זר ואצלו נשתמעה

הפולנית שברקע, והרבה מלים חסרו להם. היו משלימים בתנועות-יד, בניחוש. איש

שסברו כסבר מורה ותיק, שישב בסמוך, האיר להם פנים בציונות להוטה: עולים

חדשים, מן-הסתם, שיש להסביר להם את הדרך. השנים, שהכירו את הדרך היטב זה

חמש-עשרה שנה לפחות, שתקו באדיבות ולא העמידוהו על טעותו. עורך-הדין חש

מצוקה. דומה היה לו שמשהו מן ההגיון שבעולם מתהפך והולך מאז שתי הנשים

הללו בשעות-הערב המאוחרות אל משרדו, עולם בלול שבו אין איש כפי אבותיו,

והכל יכול לקרות בו. ברדתם בתל-אביב איחל להם המורה הקשיש קליטה טובה

בארץ. ביקשם לא להיבהל מקשיים. לכולנו, אמר, היה פעם קשה מאד פה. גרנו

באהלים, סללנו כבישים. וטוב שתלכו לאולפן. ויהיה טוב. העיקר שאתם בבית, איש

לא יאיים עליכם פה. פיוטר, שסנטימנטלי היה, עיניו מלאו דמעות. נכון מאד, אמר

למורה, נכון מאד, אדוני, פה ארץ טובה, אין מה לפחד מאף אחד, ומה שנוגע לער-

בים, אלוהים יעזור לנו.

לקחו מונית ונסעו בה אל מה שעורך-הדין כבר התרגל לכנות בפני עצמו שיכון

קופל. בנוהו בחיפזון וכבר הוא שיכון-עוני, חדרי-מדרגות קלופים, המרפסות מבצ-

בצות מתוך הבתים כמו מגירות של ארון שדוד, חפצים מידלדלים מדפנותיהן. כל

השכונה יותר משהיא חוץ הרי היא פנים גדול והפוך של אולם-שינה. שלט בבול-

גרית בחנותו של סנדלר. מספרה איומה, מבושמת ריח סיגליות מלאכותיות. אנטי-

נות-טלביזיה. בין הבתים חול. פעם, לפני שנים, שתל מישהו צמחי וינקה לבנה

וסגולה בחזית, אבל איש לא השקה אותם, והתנוונו. עתה אין החזית מצמיחה אלא

ניירות-מסטיק, מקלות-ארטיקים, צמר-גפן מזוהם, דפי מחברות, ובערב אבטיחים

ולבן, אמר לעצמו עורך-הדין, ונסיעה יומימית בדוחק בקו-אוטובוס ארוך אל לב

תל-אביב, ובחזרה, לשבת בגופיה ולשמוע ראדיו. קיץ קשה בשכונה זו. קשה יותר מקיצים של ירושלמים. שכונה קולנית. הרבה מקלטים פתוחים ביחד. והקירבה בין אנשים מופרות, חומו של זה נוגע בחומו של זה, קול נוגע בקול, ריח שכן באף שכן. הקירות הם אשליה, או שמא ויתור למושגים של תרבות.

אם ציפה עורך-הדין שהבת תתרגש לנוכח ביתו של פרלמוטר, הרי טעה. פניה לא נשתנו אלא נתקשחו עוד יותר, באותה עיקשות מרושעת מעט, בטרוניה הלא-פתורה שלה. היתה מחוץ לכל ומעל לכל. שיערה הבהיק מנתו דביק של מספרה, והיה עשוי כעין קן של עכברים מגולגל על פדחתה. לבשה שמלה מאריג סינתטי, מאלה הנמכרים בזול בדוכני השוק בסוף העונה, ולו היה שמץ של חפשיות בהופעתה יכלה השמלה אפילו להלום אותה. אלא שהקשיחות הזמומנת לה תמיד, אותה משהו כבול ומסוגר של נשים טיפשות, גרם לשמלה הקלה שתיראה עליה כמעטה-שריון. דומה שלא היתה מניעה זרועותיה כלל, כאילו קשורות הן לגוף, ורק כתפיה היו קופצות מעלה-מטה, בתנועה עצבנית פראית, לפי מצב-הרוח. נראתה כאשה שאף פעם לא יהיה לה יום שכולו טוב בחייה. עורך-הדין היה צריך להזכיר לעצמו שהיא בת שש-עשרה. עם פיוטר דיבררה, בקול-הטרוניה הנצחי שלה, אך בלי מתיחות. ופיוטר עצמו—כאשר תיארו אותו, כן היה: גדול, מגושם, זהיר, גרוגרתן, גורר רגלו הנכה, ולבוש כותונת מפוספסת, מכופתרת עד למעלה בלי עניבה, ועליה מקטורן. לא שלף צווארוננו החוצה, מנהג של גוי. הלך לידה כמרגיע, כמפטר.

עלו במדרגות. פרלמוטר פתח. קטן היה מששיער לעצמו עורך-הדין, קטן וקמוט ועורו צהוב כאילו הושחת בחומר כימי, שמץ של רקבובית בריחו. זקן זקן היה כפי הנראה לא במעט מהאשה שהיתה עמו בתורכסתן. דמות הבחור היהודי, הצעיר, המחודד, הרעב, בעל הקסקט, כבר לא תאמה אותו, ותחתיה באה תמונה של יהודי שהיה כבר אז כבן ארבעים, שערו דליל ומרירותו אחרת, חמרית יותר. אולי בסך-הכל היו לו כמה מטבעות וכלי-זהב ודולרים, תפורים בביטנת המעיל, ובשל כך באה אליו, חשב, מה אני יודע. סברו סבר של נוכל קטן. חסר אפילו אותה אסתטיות של קיצור ניות, שאתה מוצא לפעמים בנוכלים שמחים-בחלקם.

פרלמוטר פתח זרועותיו לחבק את הבת. זו הניחה שיחבק אותה רגע, אבל משביקש לנשקה הדפה אותו בשני אגרופים קמוצים.

"נכנסים או לא?" שאלה בקול חמוץ. מנוי-וגמור היה אתה לא להתרגש.

"ברוכים הבאים, ברוך שהחיינו וקיימנו", ייבב פרלמוטר.

"רוזה! רוזה! הבת שלי באה! איזה יום, איזה יום גדול! המש-עשרה שנה, ריבונו של עולם!"

גם דמעותיו נראו צהבהבות.

רוזה, אשתו של פרלמוטר, הביטה בכולם בעיני-כפתורים נוקבות, ובלי להוציא הגה מפיה תקרובת: ריבועי-שוקולד שבורים מתוך טבלית גדולה, סדורים בקערה של זכוכית. עורך-הדין הביט סביבו: שני חדרים, ומרפסת, ומטבחון. בפינה ראדיו ישן גדול ועליו חתול של זכוכית. ארבעה או חמשה אבזרי-חשמל קשורים יחד

לאותו שקע, וחוטיהם נגריים. בקבוק של קופת-חולים על השולחן. מאפרה בצורת ברבור, ועוד אחת בצורת יד ורודה. פרלמוטר מזה דמעותיו.

"תביטו. תביטו", הפציר בהם, רץ ומתרוצץ ומביא ערימות של תצלומים ישנים, "זאת אשתי הקודמת, בכפר אולא בתורכסתן. וזה אני. ופה שנינו יחד בחגיגה, באחד במאי. זה פה פסל סטאלין. וזאת הבת, התינוקת, תראו איך שמרתי את הצילום שלה על-יד הלב שלי חמש-עשרה שנה. אני זוכר כמו היום איך שהיא נולדה. הבאנו את אמא שלה בעגלה לבית-החולים, ובדרך, מה אתם חושבים, נשבר ציר, ובאו שני חיילים לעזור לנו שנגיע בזמן, וכבר התחילה להיולד בדרך, שכה-אֶחיה, מיהרה".

"רגע אחד", אמר עורך-הדין, "אמרת אשתי הקודמת. האם הייתם נשואים?"
 "מה פירוש אם היינו נשואים? ודאי שהיינו נשואים, אלא מה? אני לא אומר שהלכנו לרב, זה לא, אבל התחתנו בנישואים אזרחיים, בברית-המועצות, אצל רושם-הנישואים הממשלתי, נרשמנו בפנקסי המועצה כמו שצריך, ואחר-כך הלכנו לבית-התרבות עם כמה חברים, ושתינו קצת, ואכלנו דג מלוח. לא היה הרבה לאכול באותם הימים, אבל דג מלוח טוב נמצא לנו. מה פירוש לא התחתנו? ודאי שהתחתנו".

"או הגברת רוזה היא—"

"היא אשתי ברבנות. אחרי שבאנו לארץ, והאשה הזאת ברחה ממני למנזר ולא נתנו לי אפילו לראות אותה ואת הילדה, אמרתי מה אעשה? בלי אשה אי-אפשר. שאלתי עורך-דין, אמר לי שנישואים אזרחיים כאלה זה לא נחשב, ואני יכול לקדש לי אשה ברבנות. הלכתי אצל שדכן, אמרתי אני חולה ולא יכול לעבוד הרבה, אבל בתור גבר אני בסדר, מצא לי את רוזה, שיש לה חנות, העמדנו חופה, והנה אני פה".

רוזה, ששערה הטבעי נראה כמו פיאה-נכרית נושנה, הלכה וחלטה בינתיים תה חריף, שאותו הגישה בכוסות הנתונות בתוך נדנים של פלאסטיק. לא פצתה פיה.
 "מיידלה", פנה פרלמוטר אל הבת, "ספרי לאבא שלך מה שלומך? מה את עושה? מה למדת? בחור יש לך?"

סיפרה ביושב על לימודיה במיסיון, ועל עבודה שהיא עובדת כמלצרית במושבה הגרמנית, ועכשיו היא רוצה לנסוע לקנדה.

"איזו קנדה, ריבוננו של עולם? מה-פתאום קנדה? אלהים ישמור אותך, מיידלה, מה תרוצי לבד לארץ זרה? הלא פה הארץ שלך, אני אבא שלך".

"אי, אתה לא אבא שלי", אמרה הבת בקוצר-רוח. "זה הכל הצגה. צריך לעשות הצגה, עורך-הדין אמר, אז עושים".

פרלמוטר פרץ בבכי. בכי של ממש, בדמעות ויבבות וטילטול-כתפיים.
 "נו, נו, את מגזימה", אמר פיוטר, ושלף ממחטה לנגב את ידיו. מימיו לא היה נבון כל-כך. "לא צריך לבכות, אדון פרלמוטר. אלהים ירחם".

"אני מבקש ממך לשפר את ההתנהגות", אמר עורך-הדין.

הבת משכה בכתפיה.

"בסדר, אני מוכנה להתנהג, אבל שלא יגיד שהוא אבא שלי".

"איך את יודעת?" שאל עורך-הדין בחומרה.

"תסתכל, אני אפילו לא דומה לך".

הכל הביטו בה ובו. באמת קשה היה למצוא דמיון, אפילו במאמץ. אבל הרי היא של סטיפאן, זכר עורך-הדין, לא של פרלמוטר, פרלמוטר נתן לה רק את שמו כשעמדה להיולד, בתורכסתן. פרלמוטר גמר לבכות.

"ככה זה, המכשפה הזאת החביאה אותה מפני חמש-עשרה שנה, הרעילה את הנשמה שלה, אז מה אתה רוצה שהיא תגיד עכשיו? אבל זה לא יעזור לך, את שומעת, אני אבא שלך, לפני אלוהים ואדם, את נולדת לי בקיץ, בחודש אוגוסט בכפר אולא בתורכסתן, בבית-החולים, ואפילו הציר של העגלה נשבר בדרך, אז מה יש לאמא שלך להגיד עכשיו? הא?"

עורך-הדין ניסה לפשר. רגיל היה לפשר בין נצים במשרדו. מתחיל היה לשאת לפניהם נאום, חגיגי ונמלץ, פונה אל ישראל, אל כבוד-האדם שבהם, מאמין בטוב שבתוכם. גם אם לא הבינו אותו היו מאזינים כמה רגעים, כחשים שיש בכל-זאת איזה סדר עליון בעולם, ונרגעים. נשא את נאומו גם הפעם, בשיפון קופל, אף כי מדיר-רגע קוטעו דברים, אם במחבט-שטיחים מלמעלה אם בצריחות אם על בן שסרח למטה. במשרד היה הכל קל יותר. גמע עורך-הדין את התה שלו והתנגע לירושלים.

אחרי הנאום לא העליבו עוד זה את זה, אבל גם לא השלימו. פרלמוטר ישב על ערימת התצלומים כמו עכבר על דינרים. קשה היה להבין מניין לקח באותו כפר, בעיצומה של מלחמה, כל-כך הרבה תצלומים. וכי אפשר היה להשיג סרטי מצלמה באורח חפשי? או שמא היה זה חלק מהעסקים המפוקקים שניהל שם, כפי הנראה? תצלום על תצלום נזרק, ובכולם האשה המחייכת, הצעירה, והוא, ושניהם יחד, והתי-נוקת, והאשה עם בתה, והוא עם הבת, ושלתם. ואפילו היה תצלום של הבת שוכבת עירומה על בטנה על-גבי עור-נמר, כדת-זכדין. אלבוּם-משפחה לכל דבר.

"אז שתבואי לבקר את אבא שלך", אמר פרלמוטר, "תבלי שבוע, שבועיים. אני אקח אותך לסרט בתל-אביב. את תאכלי אתנו בשבת. תראי כמה שרוזה מבשלת טוב, תראי. אמא שלך לא תכיר אותך. תקבלי לחיים כמו תפוח".

"אני נוסעת לקנדה", פלטה הבת כמטילה בו אבן, והחלה לרדת במדרגות למטה. עורך-הדין ופיוטר ירדו אחריה. פרלמוטר עמד בדלת וצעק:
"שום קנדה! שום קנדה! כל זמן שאני חי, שום קנדה!"

ברדתם התקשו למצוא מונית—וכי איזה נהג ישתגע לנסוע פתאום לשיכון קופל?—ונעליהם מלאו חול. הנערה בכתה, ופיוטר טפח על גבה כמו שטופחים על גבו של מי שבלע אדרת-דג. "די כבר, די".

משהקת, משתנתק, נכנסה לבסוף עמהם לאוטובוס שנעצר בחול והליטה פניה בממ-חטה. הגברים שתקו. חשו היטב שלפניהם, בסך-הכל, ילדה צעירה מאד. בתחנה המרכזית יצא עורך-הדין וקנה לה קופסה של ממתקים. פתחה אותה מיד, בלהיטות, והחלה למצוץ.

"אני אהרוג את פרלמוטר", אמרה אחרי הבכי.

"לא נכון", אמרה האשה, "בשמיים שהדי, כן אזכה להגיע לישועת הגואל, לא הת-
חתנתי אתו מעולם, לא נישואים אזרחיים ולא אחרת. פשוט גרתי אתו". ואז אמרה
דבר תמוה: "בחור עליו היה פרלמוטר. לא הכרתי עליו כמוהו. רק לעבוד לא אהב
אף פעם".

עורך-הדין הביט בה, אובד-עצות.

"איך את מסבירה את זה שהוא טוען עכשיו שהייתם נשואים?"
פירשה ידיה לצדדים.

"לא יודעת, בשמיים שהדי, לא יודעת. הלא הוא יודע שזה לא נכון, ולמה ישקר
סתם ככה? להרע לבריות?"

"אולי תיפגשי אתו ותבררי למה הוא טוען את כל הדברים האלה?"
"פיוטר לא ירשה לי".

לא ידע למי להאמין. היתה מידה של כנות בשניהם. ידע שלא יירד לחקר האמת.
פתאום ניצנץ בו רעיון:

"תשמעי. יכול להיות שיש דרך לצאת מכל הסבך הזה. הילדה היא קטינה, ויש
בעיות בקשר לאבהות שלה. את נשואה עכשיו לפיוטר, נישואים כנסיתיים, כפי
שאני מבין. מהדעתך שפיוטר יאמץ את הילדה?"
"יאמץ?" לא תפסה את האפשרות.

"יאמץ אותה באורח חוקי, כבתו, ואז הוא בתור אביה המאמץ יוכל לתת לה רשות
לנסוע לקנדה".

זוג דמעות כוכביות הופיעו בעיניה של האשה. כמה ממקומה וחיבקה את ראשו של
עורך-הדין, ואחר, מעשה איכרה, ביקשה לחבק ברכיו, אלא שלא התיר לה.

"יתן לך אלוהים מכל טוב, אדון, תמיד ידעתי שהשכל שלך יציל את כולנו, יתן לך
ישו אריכות-ימים, תתן לך אמא-קדושה מול וכל-טוב".

ליד הדלת נפנתה בדאגה:

"ופרלמוטר לא יתנגד?"

"אינני חושב שהוא יוכל להתנגד. אבהותו אינה מוכחת כל-צרכה, וחוץ מזה הרי
הזניח אותך ואת הילדה זה חמש-עשרה שנה. השופט אינו רשע".

שמחתה השופעת השפיעה גם עליו. בלכתו אותו יום הביתה היה עליו כאנקור. עוד
בירבערב נמלא מרץ, סילק מעל ברכיו את קאצנבאך, וניסח את בקשת האימוץ.

השופט אמר שהוא רוצה בכל-זאת לראות גם את פרלמוטר.

כאשר נכנס פרלמוטר אל לשכת השופט לא הכירו עורך-הדין תחילה. פיאות-לחיו
צמחו וכמו נתארכו, לבוש היה חולצה לבנה חדשה, ומשהו צח-ואדום, פירחחי כמעט,
עלה בגוונו הצהוב. כל חזותו שונתה. דומה היה עתה לחסיד עליו. ישבו שלשתם:
השופט בכורסתו, מול שולחן-העבודה העמוס, ומולו עורך-הדין ופרלמוטר. לשופט
ולעורך-הדין היו הרבה ניירות. לפרלמוטר לא היה שום נייר בידי. קל ומחייך ישב
הביט פעם בזה ופעם בזה.

"אז מה, אדון פרלמוטר", אמר השופט, "אתה טוען שהילדה היא בתך?"
פרלמוטר שלף נייר מכיסו.

"כבוד השופט, אני מצאתי את התעודה של בית-החולים בתורכסטן. אתה יכול לראות לפי התעודה הזאת שהיולדת נרשמה בשם-המשפחה שלי, והבת רשומה בשמי, בתור הבת שלי. אנחנו התחתנו במועצה, אצל רושם-הנישואים, בנישואים אזרחיים. והבת היא שלי, בזה אין שום ספק".

"איך הצלחת לסדר את האשה בבית-חולים באמצע המלחמה?" שאל עורך-הדין, כמבקש לחקור עד. "אני חשבתי שכל בתי-החולים היו מלאים חיילים".

"היו לי קשרים", אמר פרלמוטר בעקשנות. "וחוץ מזה, אדון עורך-דין, אתה אולי איש חשוב, אני לא אומר, אבל שתהיה האיש הכי חשוב, אתה לא יכול להתווכח עם הדוקומנטים שלי. הנה, תביט, כל התעודות".

"הרישום אינו מוכיח אבהות", אמר עורך-הדין לשופט.

"אני מבין", השיב השופט, ופנה אל פרלמוטר: "תראה איזה סיבוך גרמת לנו, אדון פרלמוטר. הלא אתה יודע שלפי הדין הולך הילד אחרי האם, ואתה נשאת לך גויה, ובכך סיבכת את המקרה".

"גויה?!" נזעק פרלמוטר, וקולו רם ונצחני. "איזו גויה? כבוד-השופט, הלא היא גויה כמו שאני גוי. היא בחורה יהודיה, א כשרה בתישראל. אז מה אם יש לה עיניים כחולות, אז מה? שטייט געשריבן? שזה אסור לבחורה יהודיה עיניים כחולות, אסור?!"

עורך-הדין חש שלשפת השופט המוכרת יצאה אי-כזה מגבולותיה של מציאות. אור סתווי מרוכז, לבן, שחדר בעד פתח-ענן, היה הדבר היחיד שהיה בו ממש, ונדמה היה לו שמעט האור מכסה את הכל, את היושבים, את הרהיטים, את ערימות הנייר, מטביע בסדיני-אור את כל אשר בפנים, והיושבים נמוגים לאטם, נחלשים כלהבת נר בבוא אור-שחר, כוחם רפה-והולך, עוד-מעט לא ירגיש בהם איש, עוד-מעט יוכלו לעבור בעדם כמו שאדם עובר בתימרת-עשן. ובתוך חולשת-הדעת, חשב עורך-הדין: כל דבר שפרלמוטר מצביע ואומר עליו יהודי—כאילו אמר שלי. כאילו הפקיע. ידו האלוהית של פרלמוטר. ומה אני יכול נגדה.

השופט קם והסיט את הווילון הכבד, להאפיל על החדר, ועורך-הדין נרגע קצת. אנשים ועצמים חזרו לצורתם.

"אדוני מבין את המשמעות", אמר השופט אל עורך-הדין בקול נמוך, "אם האשה באמת יהודיה, כטענת האדון הזה, הרי שגם הילדה יהודיה, ואינני רשאי לתת צור אימוץ לבעלה של האם, שהוא לא-יהודי".

"אני מבין, כבוד-השופט, אלא שאינני משוכנע באמיתות הדברים שהוא אומר. כל זה צריך לברר, הרי צריך— — —"

פרלמוטר הביט פעם בזה פעם בזה ונהנה הנאה עצומה. פצצה זו שהטיל בחלל

הלשכה—מאז שיצא מברית-המועצות, והגויים שתמיד אפשר היה לסובב אותם, מאז שהתחילו ענייניו עם הסוכנות, עם מס־הכנסה, עם חברת-החשמל—לא עלה בידו לסדר ככה איש או מוסד. נראה כאילו הצעיר בעשרים שנה.

"מניין לך שהיא יהודיה?" חקר עורך-הדין.

"מה-זאת-אומרת מניין לי? היא אמרה לי בעצמה. ראית פעם בן-אדם משקר ואומר שהוא יהודי? יהודי משקר ואומר שהוא גוי, זה כבר ראינו, אבל להיפך? מי משוגע לשקר באמצע המלחמה?"

"מה אדוני מציע?" גחן השופט שוב אל עורך-הדין.

"אנחנו נברר", אמר. "אנחנו נחפש מסמכים, לכאן או לכאן. זו הפתעה מוחלטת בש-בילנו". כמעט אמר: כוח עליון.

"נסה לרדת לחקר האמת", אמר השופט, והשנים יצאו מהלשכה. במסדרון אמר עורך-הדין:

"שמע, אדון פרלמוטר, אם האשה היא באמת יהודיה, אז ספק רב אם נישואיך הנור כחיים, לגברת רוזה, תופסים. למה לך להסתבך? הרי יאשימו אותך בביגאמיה. זה יכול לעלות לך ביוקר".

"נו, אז מה איכפת לי אם הנישואים שלי לרוזה לא תופסים? שלא יתפסו".

עורך-הדין תפס לפתע שפרלמוטר התראה עם האשה בחשאי, למרות איסורו של פיוטר. הביט בו בשאלה, אך פני-הנוכל של פרלמוטר לא הסגירו כלום זולת נצחנות ערמומית, אטומה, סודית. ונניח שראה אותה, ונניח שמשוהו מהמשיכה הישנה עוד נשאר, ונניח שהאדמה פערה פיה ונפתח פתח חדש של אפשרויות, של צורת-חיים, תמורה שלא חשבו עליה מראש, לא הוא, לא היא—ובעצם למה לא? חמש-עשרה שנה, והרי הוא בקיא בגוף הלבן הגדול הזה, והיא בקיאה בהליכותיו, מרוב חיבוקים של התרגשות על עצם הפגישה המשיכו הגופים בשלהם בטרם יספיק מי להחליט אם כן או לא. ופיוטר והילדה איבדו לפתע מחשיבותם. ועכשיו הוא לא יותר עליה.

הרי לך מציאות חדשה. כמה דקות של חשק נושן, והילדה לא תסע לקנדה.

פרלמוטר גחן אל אזנו של עורך-הדין, ולחש:

"די רוזה, זי איסט איין אלטע מויד".*

אמר והלך בצעד רקדודי לעבר האוטובוסים.

עורך-הדין היה מאותם אנשים מוכי חלום נושן שרק אשה הדומה להם בחזותה יכולה למצוא חן בעיניהם. אם הוא גבוה, שנהבי ושחור-עיניים, הרי הוא מחפש גבוהה, שנהבית ושחורת-עיניים, כאילו משלו, ממשפתו. מחפש היה בנעוריו את התאומה, או את עצמור-שבאשה, ומשלא מצא, ויתר. האיכות האחרת, הלא-משפחתית, הזרות המפרה, לא לפי יכולתו היתה. לא היה סקרן, ונשאר עירירי. לפיכך קשה היה לו להבין את פרשת פרלמוטר והאשה. ובכן, יהודיה היא או לא? נפגשה עמו או לא? נסע אל המנזר.

בית גדול, מוקף חומה, בצפון העיר, וכניסה צדדית בין קיר-אבנים לגדר-חיה עבותה הובילה אל ביתן קטן של אבן, כעין בית-שוער, ובו חדרה של האשה. בחצר עמדו גירניום וחטמית, ויסמין ירושלמי, עז וחריף ביבושת הסלעית, הדיף ריח. בתוך המנזר צילצלו, אם לתפילה או לסעודה, לא ידע. האשה ופיוטר היו שניהם בבית. הוא אכל, והיא ישבה על ידו ועיניה אדומות מבכי. לא היה ספק: קילקלה עם פרלמוטר. ופיוטר אינו יודע.

קינחה כיסא והושיבה את האורח.
 "את רוצה שבתך תסע לקנדה?" הקפיד עמה.
 "רוצה", אמרה.

"או למה את, ככה—"

מחתה עיניה שוב ושוב. קשה היה להבין איך אפילו פיוטר אינו מבחין שלפניו אשה בחטאה ובצער. ידה הלמה על חזה מדי-רגע, בתנועה קצרה ואוטומטית. עיניה היו אדומות, שערה סתור.

"עכשיו פרלמוטר לא יותור", אמר, ולא פירש כדי שיחשוב פיוטר שהכוונה לבת. אבל פיוטר ישב, מחויך, גדול, ושתי תה, בכתונת-הפסים המכופתרת עד גרגרתו, במכנסיה-אקאי רחבות של עבודה. לפניו היתה פרוסת-לחם ומלפפון וצנון. ואת הכל חתך לחתיכות זעירות, קדניות, שוות. כל המתרחש בחדר היה רחוק ממנו כמו סאון צהריים בשדה-תעופה של ארץ אחרת.
 "יודעת, יודעת. זה העונש שלי."

"נו, נראה מה אפשר לעשות", אמר עורך-הדין במורת-רוח. עיניו נפלו על מיטת-הברזל הצרה בפינה, תחת האיקון, המכוסה כסתות הרבה, כמנהג הדור הישן. כר אחד לא היה מצופה ציפית, והיתה איוו גסות בערוותו האדומה, כמין דבר שיפה להסתירו. כאן היה פרלמוטר וכבדו החולה, חשב, וריחו המקולקל, הרקוב, כאן נעו כל הבשרים האלה בעובדה הנוראה של דחף אמיתי, אמיתי, חריף, ששום דבר בעולם לא איכפת לו, ואדם יכול לחיות כל ימיו ולא לדעת עצמתו אפילו פעם אחת. אין עירעור. ויננס על טרפה. כפרלמוטר.

"עשה למעננו, יקירי", מילמלה האשה כדרכה, "והאם הטוהרה תלמד עליך סניגוריה, הבתולה הקדושה תבקש בעדך—"
 הפעם בחרה רק באישי כמליצת-יושר, כאילו אינה סומכת על הקדושים, שגברים הם, שבינו לנפשה כל-צרכה.

"פיוטר קם ללוחו לשער. קינח כפותיו מן המלפפון באותה תנועה אטית, יסודית, שהיתה זהה לגמרי אצלו ואצל האשה, ואחר-כך שלף מכיסו הענקי מזמרה, וגזם לו לעורך-הדין ענף יפה של יסמין.

"הריח יפה לבריאות", אמר בחיוך. "היסמין, צרות הוא משכיח."

היה בדבריו כאילו היבהוב של ידיעה, כאילו נקלט משהו מבעד למעטה העבה של שכלו—אך לא יותר מהיבהוב. בעמדו בשערי-הברזל של המנזר, ראשו תלוי בעננה, חוג-עיניו מצומצם, היה פיוטר איש יפה.

עורך-הדין התקשה לישון, וכאשר נרדם לפנות-בוקר, חלם שמפציץ כבד מימי מלחמת-העולם עומד להמריא, ומסלול-המראתו הוא הרחוב המלא עוברים-ושבים. כאשר שאל מישהו איך מרשים דבר כזה, השיב לו שהכל יודעים כבר להיזהר מן המטוס הזה, ואין צורך במסלול מיוחד. הקיץ בבהלה, כאילו נדרס כמעט.

מגעיו של עורך-הדין עם העולם שקולים היו בדרך-כלל, לפעמים היה עד להתפרצות יצרים של לקוחות, רצונות של עדים, אך הללו תמיד רוֹסְנוּ, אם בעזרת אותו נאום מחושב ונמלץ, או באימו של חוק, או בסמכות המלאה של בית-דין ומדינה. לא לעתים קרובות, בנסיונו כעורך-דין, עמד בפני חיות מטורפת כל-כך, מביסה כל-כך. נדמה היה לו שכל מה שהוא נוגע בו באותה פרשה הופך מיד להיות משהו אחר, כאילו פרצו אנשים לביתו ועשו בו יריד, או קירקס. לא רק פרלמוטר בחור עליו, חשב בכעס, כולם עליזים, חבורה שלמה של עליזים. רק הילדה, האדם האומלל היחיד בכל הענין, אומללות גדולה מפני שיכול אדם לשאת בה מתוך אחריות. עז היה רצונו להעביר את הטיפול בכל הענין הזה למתלמד שלו, איש צעיר ממנו, שאולי כל הענין ישעשע אותו, שאולי יהיה לו איכפת פחות מה אמת ומה לא. אלא שכבר היה מאוחר, בשלב זה, להעביר את הענין. ידע שיהיה עליו לסיים כשם שהתחיל. אלא שמעתה, גמר בלבו, יעסוק בניירות ולא בבני-אדם. המשגה היה שנתפס יותר מדי לבני-האדם. ציוה על הפקידה שלא לקבוע לו לפי-שעה. פגישה אף עם אחד מכל החבורה. תאמר שהוא עסוק. ובניתיים ישב וניסח פנייה אל מוס-דות הפנסיה במוסקבה, שיבררו למענו: אשה זו יהודיה היא או לא. מימיו לא היתה לו תחושה חזקה יותר שדבר נכון הוא עושה כבשעה שבה ניסח את המשפטים הפורמליים, חתם בשענה אדומה את המעטפה של תצלומי המסמכים, ברר לו מעטפה אחרת, גדולה ועבה, כתב במיידיו כתובת באותיות מסולסלות, נושנות, ושלח את הבחורה לדואר לשלוח את הכל בצרור רשום. את פתק-הקבלה של הדואר שם בחריי טו תחילה, אחר נמלך והעביר אותו לכספת. שום דבר לא יתקלקל עכשיו, החליט, שום דבר לא ישרך דרך, לא יפתיע, לא יעמיד אותו עוד בפני עובדות.

המעטפה שלו תגיע למוסקבה, חשב, תורד בשק הדואר בשדה-ינוקובו, ושם כבר ודאי קר, קר מאד, ופקידי הדואר והסבלים יחבשו כובעי-פרנה, ואחרי-כך תגיע המעטפה לרשותו של כוהן-זוטר, מזכיר, היושב ודאי בלשכה קרה של כנסיה נושנה, ריח קטורת והיהבוש של איקונים—לא, אין שום סיבה שבתוך הלשכה המשרדית יהיה אור-הזהב העמום של איקונים, אני מגזים, חשב, ודאי יש שם תמונה של ראשי המדינה—ואחרי-כך יגיש הכוהן הצעיר לבוש הכובע השחור, שפיאות ותלתלים מבצ-בצים סביבו, את כל החומר כולו לפטריארך זקן, והזקן לבוש ביתר-הידור, וזקנו מסולסל—אחת לשבוע הוא מסלסל אותו במכבנות במספרה סמוכה—ועל חוזהו הרחב צלב גדול, וחטמו בולבוסי-אדמדם, ועל אצבעותיו הרבה טבעות של זהב. הכנסיה הפראבוסלבית אוהבת זהב, עוד יותר מן הקאתולית. ודאי זכר לאפיה הביזנטית, אפולית וזהב ואוצרות סמויים וכתבי-יד ותככים אין-קץ. ובכל אלה ומעל כל אלה טכס שאין הדור ממנו בעולם, טעמה של מלכות עלי-אדמות. והפטריארך יטול עט

בידו, מיידוע, אולי כבר יש לו עט כדורי, ויכתוב אל פלכים ומחוזות שונים, ובעצם למה יכתוב? ודאי יש במשרדי הכנסיה גם טלפון, הרי ניקולא הקדוש ואונופרי הקדוש ושאר העבדקנים הכהים, המוזהבים, לא אסרו על טלפון. ואז יחפשו כוהנים מקומיים בתיקי רישום הכנסיות וימצאו תעודת־טבילה, וקנים שבהם אולי יזכרו, ובערב יספר הכוהן הכפרי לזקן או לזקנה שנתרו מהימים ההם שהנה בא מכתב מישראל, מארץ־הקודש, תעודות מבקשים בענין בתם של זאכאר ואבדוקיה, זכרונם־לברכה. וילדים יבקשו את הבולים מישראל, אבל הכוהן לא יתן, בעצמו הוא אוסף. כל זה, חשב עורך־הדין, בתנאי שפרלמוטר משקר.

הכנסיה הרוסית פעלה במהירות. לא עברו ימים מרובים וכבר הביא הדוור, בדואר רשום, צרור ענק, ועליו בולים רוסיים מכוערים, עם לוויינים בחלל ופניה של טרש־קובה וחותמות אדומות יפות. עורך־הדין, שאותה שעה ישב אצלו לקות, ביקש סליחה, יצא לחדר הסמוך, ופתח את הצרור בלהיטות.

הפנסיה המוסקבאית בירכה את עורך־הדין בשלום עלי־אדמות, ובעזרת האל היא מבשרת לו בליווי מסמכים שהאשה נוצריה בת נוצרים, שלשה דורות אחרנית לכל הפחות, אמותיה ואבותיה גויים גמורים וטהורים היו, עוד בימי הצאר המנות, וכל האומר אחרת שקר הוא אומר, ויברך האל את כל אנשי האמת והשלום, אמן. פרלמוטר בא הפעם בלוויית רוזה אך פקד עליה לשבת במסדרון בית־המשפט ולחכות לו. ישבה, כנועה, אטומה, עיני־הכפתורים שלה אינן מחמיצות אף פרט. על פניה עברו מסוכסכי־חוזים, פקועי־רכוש, נצים ומתגרשים ובעלי־טרוניות, רובם קולניים, חלקם מבוהלים. רוזה ישבה בפישוק־רגליים וחיכתה לפרלמוטר.

השופט אמר בחומרה:

"אדון פרלמוטר, למה אמרת לנו שהיא יהודיה?"

פרלמוטר המנוצח תלה ראשו:

"ככה היא אמרה לי, כבוד־השופט, ומה אעשה? האמנתי לה. אי־אפשר לבדוק את התעודות של כל מי שאומר לך דבר".

עורך־הדין מיהר לקבוע את נצחוננו במסמרות:

"ובכן, כבוד־השופט, האשה גויה, והאב־החורג גוי, ואין כל מניעה למתן צו־אימוץ חוקי, שיוסדר סוף־סוף מעמדה האישי של הילדה".

"אני מסכים לאימוץ", אמר השופט לבסוף. "אדון פרלמוטר, אם אין לך מה להוסיף, אתה יכול ללכת".

"אני איש חולה", אמר פרלמוטר. "כל ההתרגשות הזאת—"

"מוטב שבילך ככה, אדון פרלמוטר", לא התאפק עורך־הדין ונקם בו. "אשתך מחכה לך בחוץ, היא תטפל בך, תקח אותך הביתה".

"אני לא אשם פה", אמר פרלמוטר. פניו היו צהובים. "תאמינו לי, אני לא אשם. אני תמיד מאמין לאנשים מה שהם אומרים לי. אחרת אי־אפשר לחיות בעולם".

יצא, גורר רגליים, ועוד בטרם יסגור את דלת הלשכה נשמעה קריאתו קצרת-הרוח אל האשה המפרנסת אותו:

"רוזה! רוזה! קום א-הער".*

לך, לך חזור לשיכון קופל, חביבי, חשב עורך-הדין—בחזרה ללבן ולגופיות, ואל האשמאית שלך, הכפתורית, הסדקנית, הצדקנית המפושקת, שאיש לא ראה אותה בלי עגילים וסיכה עגולה. לך וצא מחיינו!

מעתה היה הכל פשוט. האשה, הילדה ופיוטר נקראו אל הלשכה. צו-האימוץ ניתן ונחתם. פיוטר, גדול, גמלוני, זורח, לחץ ארוכות את ידו של עורך-הדין, וביקש ללחוץ גם את יד השופט, אך הלה מן האסתניסים היה ולא אהב מגע פיזי. פיוטר אף לא הרגיש בכך, ותחת זאת לחץ את זוית שולחן-הכתיבה. הבת התרפקה על אמה, ושתייהן יחד בירכו את עורך-הדין בשפות וקטעי-שפות, עד שהוציאם מן הלשכה בכמה דחיפות וקולות כדרך שרועה מסלק עדר-בקר מן הכביש. פרלמוטר ורוזה לא נראו עוד; ודאי נסעו הביתה, חשב עורך-הדין, ומוטב כך, מוטב כך, אסור לערבב מין בשאינו מינו, דת בדת אחרת, אנשים באנשים. הרי כל זה מביא לערבוביה, לתוהו-ובוהו, הרי זה מן הדברים המחריבים עולם.

במשרד קרא למתלמדו וסיפר לו את כל הסיפור, ואחר-כך, מרוב הנאה וסיפוק, הזמין את הצעיר לארוחה במסעדה של בישול ביתי בקומה השנייה. העולם חזר לאשורו.

בשעות אחר-הצהריים נשמעה הלמות אגרופים על דלת משרדו של עורך-הדין. הדלת נפתחה עוד בטרם תספיק הפקידה לגשת. אל המשרד פרץ זר ענק של ורדים אדומים, אחידי-גודל וגסים של חנות-פרחים—על האספרגוס המוכרח, על נייר-הצלופן, על סרטי-הכסף. אחרי הזר נראתה קופסת-שוקולד, שפמוה ראתה הפקידה רק בחלונות-הראנה ובטוחה היתה תמיד שאין זו אלא פרסומת. את כל אלה, ועוד הבילות, נשאו ארבעה אנשים: פיוטר, האשה, הבת ופרלמוטר. ריח משקה חריף נדף מכולם, ריחו של חג שנתעקם קצת. הבת החזיקה בידה כוס-בדולה גדולה, מכוערת, ששוליה ועיטורה זהב כבד, ובה כפית-זהב כבדה, פראבוסלבית-לעילא. פרלמוטר בקבוק אחד של קוניאק היה בידו, ובקבוק שני, גמור כמעט, ביצבץ מכיסו. איש לא יכול היה להעלות על הדעת היכן השאירו את רוזה, ובמצבם המבו-סס גם לא היה טעם לשאול.

פרצו אל חדרו של עורך-הדין, שעסוק היה דווקא בהוצאת ניירות-ערך מן הפספת. סגר את הפספת בבהלה וכבר הקיפו אותו הללו, הושיבוהו, נתנו את הכל בחיקו, והתחילו שרים:

"מאה שנה, מאה שנה יחיה לנו!"

"קת, יקירנו, קת, אחי שלי, שתה", התחננה האשה, מניחה לפניו את הקוניאק.

"בבדולה וזהב!" צייצה הבת אל פיוטר. "אבא, תביא!" הציבו את הכוס המכוערת לפניו, מזגו לו, ולא הועיל מאומה, מוכרח היה לשתות. הם לגמו בתורם מן הבקבוק, שכנראה גם לא היה הראשון.

"אבל, רבותי, זה מקום ציבורי, רבותי, אני מודה לכם, אבל אני לא יכול ככה—"
"מאה שנה יחיה!"

"לבריאותו של עורך-הדין שלנו!"

"כוס לחיי מדינת-ישראל! כוס לחיי הפנסיה!"

"אתם חושבים שאני לא יודעת תפילות של יהודים?" נתלהטו פניה של האשה.
"עוד איך יודעת! שמע ישראיל, אדונינוי אלוהינו—!"

"אמן, אמן!"

הפקידה עמדה בפתח, פיוטר הגיש לה זרועו, מעשה פרש וגניטלמן, לקרבה אל השולחן.

"בואי, אחות", צווח ברוסית, "בואי ושתי אתנו, אנחנו שמחים היום."

צרור הוורדים נפל. פרלמוטר ניסה להרימו, ונתקף סחרחורת. ישב על השטיח, ליד הוורדים, והתגלגל מצחוק. הבת הושיטה לו יד:

"קום, אבא, לא יפה ככה."

שניהם, משמע, אבא. בלב שוקע ראה פתאום עורך-הדין שצורת הבוהן של הבת, קצרה ופטישית, זהה בדיוק עם בהנו של פרלמוטר. אותה בוהן. האמת חמקה ללא-שוב. עיניו חשכו.

"עורך-הדין שלנו מותק!" צעק פרלמוטר בעברית מהשטיח.

האשה התוותה עליו אות-צלב.

"שיבוא המשיח שלכם בקרוב, ואז יהיה כל העולם אחים."

"גנרל, הובילנו לים", שר פיוטר בקולו העבה, בפולנית. הקול היה כבד-משאת, ומדי

פעם נשמט לו צליל והוודיף. "הובילנו לאוקינוס הגדול!"

"עורך-הדין שלנו מותק!" חזר פרלמוטר וצעק, והפעם קם, מנופף בידיו.

"מדינת-ישראל מותק!" אמרה הבת. חלצה את נעליה שהציקו, והחזיקה אותן ביד.

"אחריך, גנרל, אחריך, לים הכחור-יול!"

"תשתה, יקירי, תשתה", אמרה האשה, מוחה דמעות, "אתה בין אחים ואחיות, אל תפחד."

עורך-הדין, אנוס, שתה שוב. ראשו הסתחרר לגמרי.

"לקרוא למשטרה?" שאלה הפקידה, מחייכת בפה מלא וחושפת חניכיים הרבה.

"לא, לא צריך, האדונים והגברות האלה יירגעו בעצם—הם יירגעו בעצמם—רק

קצת מים—"

פסל וייצמן-של-גבס, שעמד על שולחנו של עורך-הדין, נפל והתרסק.

"יסלח לכם אלוהים, אחים", צעקה האשה, "באתם להודות לאדון עורך-דין, ונוקים

אתם עושים לו? הנה פסל יפה היה לו, לנין היה לו לבן, יפה ושברו, שברו, החוט-

אים."

“אנחנו נקנה לו פסל”, אמר פיזטר, “אנחנו נקנה לו עשרה פסלים”.

“עורך־הדין שלנו מותק!”

“לקנדה, לקנדה, לקנדה! לחיי קנדה!”

עורך־הדין היה נתון בשיכרות בהירה. חש שהוא נסחף, כבאותם ימים רחוקים בהם, כילד נוקמני, זועף ובוועט, נחטף היה ומורם בחוסר־ישע על זרועותיה של אם גבוהה וצוחקת. שיווי־משקלו אבד לו. בדרך מוזרה היו בכך גם כלימה גם רוגע. קולותיהן הדקים, הקשוחים של הנשים, כקולות מלאכים, ריח הקוניאק, נקישת הכוסות, בוחק גייר־הצלופן השקוף, ואותו ריח לא־מכאן של הוורדים—כל זה התערב יחד למין גל־נושא חם, מתוק, עיור, מכלים, שאין להתנגד לו. הודה—ראה—כי יש מי שמיטיב לדעת ממנו, ולא ידע מי הוא, או מה יש לדעת. מוקף היה חיידים, כים, חיבה, טוב־לב, כאילו עולם גדול ורחב של מבוגרים יפים כלי־יכולים חוזר ומקבל אליו ילד שסרת, והכל נמחל לו באהבה גמורה, אבל מה היה פשעו—זאת לא יכול לזכור בשום־אופן. הסכים להתקטן. הבושה המתוקה, המשננת, גרמה לו שיעֵר תר להם כליל, שישתה, שירים אליהם עיניו קצרות־הראי, רוחשות־הטוב, וייענה לחיובם. ידע שפיפרו לו, ולא ידע על מה. הודה בכל. העולם שמעבר לעולמו היה רחב וערב מכפי שידע, והכל יהיה צפוי בו, גם הוא, גם בחשבונותיו הרבים. הכל טעות והכל נמחל. הגישו לו שוב, והוא שתה שתייה אדוקה, מכוונת. עיניו נתערפלו בדמעות של הודיה.

עורך־הדין קם בפיק־ברכים.

“אנשים טובים, אני מודה לכם, מקרב־לב אני מודה, אבל עכשיו תלכו כבר, תלכו, השעה מאוחרת—”

ארבעתם נשקו לו, שתי נשיקות כל אחד, לחי ימין ולחי שמאל, מותרים ריח עז של קוניאק ושמחה. נדמה היה שאינם יכולים להיפרד ממנו. מדי־פעם שבו על עקבם מן הדלת, להודות שוב, ללחוץ יד. פרלמוטר חזר ונשק לו.

“אנחנו מפריעים, די כבר, די, נלך”, אמר שר־המלאכים פיזטר. הלכו, וצהלתם עלתה מחדר־המדרגות. סוכן־קטעי־העתונות מן החדר הסמוך הציץ בפתח, ואמר צייקנית: “מזל־טוב, לא ידעתי שיש לך יום־הולדת”.

הפקידה התפקעה מצחוק.

בחדר נשארו שברי הפסל, צרור הוורדים על השטיח, וכוס הבדולח על פפיתה. עורך־הדין חשב שמימיו לא ראה חפץ מכוער יותר.

“את רוצה את הכוס הזאת?” שאל את הפקידה. “אם כן, קחי לך”.

“אבל זה דבר יקר”, אמרה, עיניה חומדות.

נופף בידיו:

“את, קחי, אין לי חפץ בה. ואת הוורדים תקחי מכאן גסי־כן. פה לא חדר־הלבשה של שחקנית”.

סוף־סוף ניקו, סגרו, נעלו. עורך־הדין חש בראשו. אפילו שכח לקנות את הגבינה

של קאצנבאך. המכונית לא ניצתה כיאות. בכאבר-ראש רועם ובתחושה של מחילה וחנינה כללית הגיע הביתה, פתח את קופסת השוקולד הענקית ונתברר שהשוקולד בלה מיושן, לבנוני ומתפורר לאבק בידו. וכי מי קונה קופסה כזאת, ודאי היתה בחלון-הראנה של החנות עשרים שנה. אסף את הכל וזרק לאשפתות, ומחמת שהת-כופף התהפכו מעיו מרוב שתייה שאינו מורגל בה. לא בשבילו התרגשויות כאלו, אמר לעצמו כאשר נתכרבל במיטה בלי מקלחת ובלי ארוחת-ערב. מחר יום חדש, מחר יהיה אחרת.

ופתאום, כאשר נרדם כמעט, החלה בטנו לרטט מצחוק. מחה את הנימנום מעיניו, התישב במיטה, ונתן קולו בצחוק רם, שרק בחלקו היה שתוי. הצחוק גבר, מתרווח, כמו גשם אחרי בצורת ארוכה, עוד ועוד. קאצנבאך המבוהל זינק ממרגלות המיטה וברח למטבח.

"אבל מעניין לדעת", אמר בקול רם לתוך החשיכה, "איך הצליחו להיפטר מרוזה". ובעדו צוחק בלי הרף, נחשול אחרי נחשול של צחוק, פיהק פתאום פיהוק רחב, משחרר, ומיד נרדם כאבן.

ע. הלל: קיץ, היום

יום קיץ. מבשיל
שדה תירס. בעמק
בְּעֶפֶר הַדֶּרֶךְ נוֹתְבִים חֲשׂוּקֵי עֲנָלָה. בּוֹ
נְטוּי בְּגָבֵהִים הַצָּחִים הַתְּכוּלִים, קִלּוֹת
בְּרוּחַ נְעִים אֲדָמוּנֵי בְלוּנִים, חוֹטֵיהֶם בְּצַחוּק
הִטְףוּ הַמְטֵלְטֵל. צְבֻעוֹנִין
סְרִי צְמוֹת הַיְלָדוֹת. מְרַקְדוֹת
אֲצֻבְעוֹת הָעֲגֻלּוֹן עַל מִיתְרֵי
הַמְנַדּוּלִינָה ;
אֵת הַמוֹשְׁכוֹת מִסֵּר הָאִישׁ בְּיַדִּי
שְׁלִי
שֶׁהִנָּה מְלֹאוֹ שְׁבַע
קִיץ
הַיּוֹם
לְפָנַי שְׁלֹשִׁים־וָחֲמֵשׁ שָׁנִים

מֵאֲזוֹ מְלַחְמוֹת רְאִיתִי אַרְבַּע וְלַחְמֵשִׁית
בְּעֵינַיִם פְּקוּחוֹת
אֲמִתִּין.

מיכאל לביטוב: סימני־דרך

דודי משולם טוכפר ישר בעיני מאז אמבטיות־השמש על גג ביתו הלבן. בת חמש הובילה אותי אמי יום־יום אל ביתו היורד אל העמק האוחז את בתיה הקיצוניים של בית־הכרם כנגד הכפר הערבי ומטעי שקדיו. לא נוח היה לה לאמי להציגני ערומה, ואפילו בת חמש הייתי, בחצר ביתנו, הפרושה לעיני בחורי־הישיבה השחר־חרים משיבת פורת־יוסף. גם חזקה עליה דרישת הרופא של טיפת־חלב אשר גילה את חולשת גופי. לא נמצא לה אלא הדוד וגג ביתו השטוף שמש. אותן גפנים המכסות כיום את הבית, סביב תבנית מלבנו אל מעבר לסוכת־הגג העצומה—גודש מרשרש המותיר רק את וילונות החלונות, טעמה המיוחד, הלירי של דודתי דני־אלה—אז ניטעו. שני פועלים נמצאו לדודי. עומד היה עליהם לבוש חליפת ח'אקי חיילית, ח'אקי בהיר. אני פירכסתי ערומה להציץ מעבר למעקה הגג בנטיעה. "נחמה, השגיחי", צעק דודי אל אמי השקועה בשבועון־אופנה אנגלי, "הקטנה מט־יילת על המעקה, ממני ידרוש יוש את הדם".

יוש, אבי, עשה אותן שנים בבריגדה. דודי נמצא אפטרופוס על שתינו. שימש אר־תנו בלא הצלחה באותם סידורים במשרדים. לא שחסף טירחתו, גם את ענייניו לא השכיל להניח מתוקנים. מאז־ומתמיד היה היפוכו של אבי הנמרץ. את בית־המסחר לנייר גילגל עד לכדי דקות כזאת שסבי, חולה־השיגרון, נרתם מחדש בעול. רק אבי, לאחר שיחרורו, פטר את שניהם מהחנות: זה מחמת גילו, וזה שתלישותו אינה עומדת בדוחק של השוק הסיטוני.

סדר וזכרונותי הראשונים הדוק לסיפור־חיי של הדוד. משולם בילה עיקר זמנו בביתנו. נכון יותר, בדירת סבי, שהרי התגוררנו אנחנו בשני חדריה הצפוניים. תמיד מצא לעשות בדירה המתפוררת, ונראה שהעדיף אותה על הבנין החדש המות־קן לו בבית־הכרם. כאשר העביר את חפציו אל הבית החדש הקפיד להשאיר את כלי־העבודה מסודרים בחדרו, קיטון התפוס כדי מחציתו שולחן־נגרים חום, מעליו מדפים עמוסים צעצועי־עץ עליהם שקד. ריח לכה עמד באוויר. משולם התעקש לסגור את הדלת כשהיה שרוי בחדר ולנעול אותה כשהוצרך לצאת. כל הפצרותיה של אמי להנחת לה לאוורר את הסטודיו (כך קראה לקיטון) לא הועילו. היום נראה לי הדבר מוזר, שכן מטבעו רך היה ונוח־לבריות.

סבי קירב עצמו אל שני בניו קירבה מופלאה שדוגמתה אין אתה מוצא במשפחות מהסוג החדש. נראה שיחס עדין במיוחד שמור היה עמו לבכורו, משולם. משך השנים בהן הכשיר דודי עצמו מעבר לים נוסף קו סמוי בקלסטר של סבי. לכאורה לא שובש דבר בחדרים הישרים. צעדיו המדודים של הזקן לעשייה כלשהי במידה הנכונה הילכו באוויר הנקי באותם רווחים כמאז. רק התעניינות מיוחדת גילה

בארצו החדשה של בנו. סבי למד אותה מפיו של אוסקר, יהודי-אמריקאי שפתח מקוה מודרני בשכונה. עירנותו המכוונת אל אותה ארץ נשארה מתוחה גם בימים הבוערים ביותר של ירושלים הנצורה. מינוהו מפקח על חלוקת מים. התור השקט המתין מן הארנים הנטועים סביב משרד-הדואר הנטוש עד חצר-הבור, מהלך גוש בניינים שלם. אני עמדתי מאחרי קיר-המגן, משגיחה על אחי הקטן, המשחק בתר-מילים ריקים. אמי עמדה שלושה אנשים לפני יציקת המים. אוסקר אחריה, מחזיק שני דליי-פלאסטיק. שאר האנשים נשאו דליי-פת. כאשר החל סבי לצקת אל תוך הדלי הקטן שלנו, בו היתה אמי מקררת את בקבוק חלב-האבקה, ארוחת-הצהריים של אחי, קשר אל אוסקר, המקיש דליו בעמודי הברזל הסומכים את קיר שקי-החול, אחת משאלותיו המיוחדות:

"אומרים, מר הירשזון", וידי האמונות נזהרות בנוזל היקר, "תפוחי-עץ בארץ שלכם גדולים ויפים אך אינם טעימים משום הזריקות שמזריקים לפרי". את תשר בתו של אוסקר לא שמעתי. אמי משכה אותי משם.

דודי, משולם, ניתק מאתנו כאשר סיימתי את הכיתה השניה בבית-הספר העממי, בית-היגון של זרם-העובדים. נסע להכשיר עצמו בסמינר-היהודי-התיאולוגי כרב. לפני הנסיעה למד לתפור כפתורים וכיוצא באלה דברים שימושיים, שכן התעתד לשהות תקופה ארוכה לבדו ומן הראוי היה להתכונן לכך. רצונו העז לקבל סמיכה רבנית ניצת בו שבועות-מספר לאחר הופעתו של אוסקר בשכונה ולאחר פתיחת המקוה המודרני. זאת היתה דעתה של אמי אשר הטיחה אותה בפניו, ימים אחדים לפני הנסיעה. משולם לא ענה, משום אפיו הרך, המתרחק מהמולת דיבורים, וגם לא הזכיר רצונו מאותה שיחה אשר שמעתי ימים אחדים לפני הטחתה של אמי כנגדו, שיחה בינו לבין סבי. אני הכנתי שיעורים בהדרה הסגור של סבתי וזכרונה לברכה. החדר נשאר כאילו נסעה סבתי לחמי-טבריה לשבוע ובכל יום צריכה לחזור. כך היה אבי אומר, ובמעמקי לבו התרעם על שהוא ומשפחתו מצטופפים בשני חדרים צפוניים קרים בעוד חדר שלם שרוי בנפטלין. פתחו לי את החדר בכל יום אחר-הצהריים מאז צמיחת השן הראשונה מתוך החניכיים הוורודים של אחי. אותה צמיחת שיניים הפכה אותו לילד קשה. רק בחדר המרוחק, המכוסה טפיטים שרטיבות החורף השחירה בהם שני כתמים, אחד בצורת קומקום מעל מראות-הטואלט והשני פס לאורך צנצנות החרסינה, רק בחדר הזה יכולתי ללמוד בשקט. אותה שיחה בין משולם וסבי שמעתי בעד החלון הנפתח אל הגינה הקטנה, זו המפרידה את ביתנו משדרת הבתים המופקעים לשם סלילת הכביש החדש. רוח היה מנשב בקהל עלי-האזדרכת, מטיל ומשחרר את צל הענפים על ספר המקראות מתוכו קראתי את הסיפור "שומר מיסת אביו". שניהם ישבו על ספסל-האבן שבנה אבי לפני התגייסו. באותה תקופה השקיע הרבה מזמנו בבית ובגינה, החליף את המרזבים ובנה כניסה נפרדת אל שני החדרים שלנו. הספסל הבנוי צמוד אל הכותל הישן מבריק כטלאי טרי לעיני המבקר העולה במדרגות מהפיפר. האור ירד אל שניהם מסוגן

מבין עלי האזדרכת והדליק נקודות אורצל על פני סבי, הלוחץ אגודליו מתחת לזכוכית המשקפיים המוזחות אל המצח. ראיתי את שניהם מיד עם כניסתי לחדר. בתוך מסגרת החלון. על ברכיו של משולם חבורת קונטרסיו של סבי, מאלה שהייתי מעלה מהם ענן־אבק כאילו דפי קונקורדנציה שלמה רצו בין אצבעותי ולא דקיקון גלי הנמרח על עשרת צהבהביו בזום אחד. שקט עמד ביניהם. התישבתי והם נשׁ-מטו ממסגרת החלון. רק קולותיהם עלו:

"הוצאת שטיבל תרפ"ג", אמר סבי.

הוצאת שטיבל. ציירתי בתוך השתיקה אשר נפלה בשנית את סל התפוחים ההולך לאורך שורה כהה בארון־הספרים. סל תפוחים המצמיח גזע עטור עלים רשומים בדקדקנות נימה בין "ה" ו"ש". ראש־תיבות: הוצאת שטיבל. אברהם יוסף שטיבל, ורשא.

"גבעולים' של פיכמן?" שואל משולם מתחת לחלון.

סבי קשר אל הספרות העברית רגש עמוק. לא רק הידק נפשו בצניעות לפסוע בעלילות גיבוריה, להתנדנד חסידית, נרגש לחרוזים העבריים. מאמן היה כוח אהבתו אליה על גבי מכשולים בלי לפסוח על התג הקטן ביותר. כוח זכרונו העצום מיגר אלפי תאריכי־הוצאה, בתי־דפוס אשר קיומם נשמר רק עמו. משולם היה רושם בפנקס קטן שמות ספרים, על זיהוים הביבליוגרפי. מעין משחק נמתח ביניהם. סבי היה לחץ אגודלו מתחת לזכוכיות המשקפיים וקורא בעיניים עצומות את טור התשובות:

"גבעולים', הוצאת תושיה, תרע"א, דפוס אדלשטיין".

"שומר מיטת אביר" משך אותי בעקשנות, אף שידעתי להיכן יתגלגלו הדברים, שהרי המורה נעמן הקריא את הסיפור כולו ביום־הששי בשיעור־מחנך. שיחתם של סבי ומשולם זימומה במחול־דבורים מתחת לחלון. הראיות שנמנע משולם מלהציגן לפני אמי לאחר שהטיחה כנגדו את אוסקר והמקוה המודרני הקיצו אותי מתוך מוסר־ההשכל העצוב, החתוך בקורי שחור־לבן בתוך ספר המקראות. קשה לי להניח את השיחה על חילופיה סדורה ולדייק במיון, אלה לסבי ואלה למשולם, מה־גם שלא הבנתי את הראיות לאשורן. רק החום אשר חימם כל אחד מהם את צרורו והכוח בו דחף שיבצבץ החוצה נייערו אלי שולי הרגשה אשר השגים האחרונות אספה והנה הם שני מעילים ממש. סבי חזר והדגיש:

"הימים דורשים אותנו כאן". את המי"ם והנר"ן היה מבטא בדרך משלו, דרך־זיקנה, כאילו לעס אותן. משולם ספר אלפיי־שנים.

"אותי הגישו אל המוכן", להט כנגד הזקן, „מחוף כזה קשה לשחות אל איקס. רק איקס השארת, דחלילון בארץ שציפריה קטולות. על דרך־השלילה, מסתבר, והי ממש?" שאל בקול רך, מצביע אל הברושים הצעירים.

דודי הפליג מחיפה, אני שכבתי חולת סקרלטינה. לא יכולתי ללוותו אל הנמל יחד עם כל המשפחה. אמי נסעה אתם. לאחר החום הגבוה נשענתי רפויה, על שני כרים,

מנסה לתפוס בפי את תחושת הזכוכית. משך בעירת המחלה נדמה היה לי כאילו זכוכית נמתחה בפי בין הלשון והחך, זכוכית ממורקת, וכל הפנים הפך שטוח ונטול-חלל. היתה זאת מעין הכרה ביני ובין הגוף, אוסקר נשאר לשמור עלי עד שישובו. אז כבר היה מקורב למשפחה. קלה-להפליא מתחת לשמיכה, הבטתי סתם. אוסקר סיפר לי עלילות סרטים שראה. המלים העבריות יצאו מפיו עגולות, נופלות וקמות. קולו הלך בי כדיגדוג על כפות-הרגליים, רצייתי למשוך מתחתית הנשימה "ר" ארוכה של חתולים. לא הספקתי לראות את השמש נוגע באדן החלון. כאשר התעוררתי היה בבית, נוסף על הורי, המורה נעמן, לבוש מכנסי קורדרוי ירוקות. הוא שאל אם אני מקבלת את השיעורים ומתי אשוב אל הכיתה.

לאחר מותו החטוף של משולם ניסיתי להבין—הרי נסע ללמוד בסמינר תיאולוגי לשם סמיכה רבנית, משהו הסתובב בו כנראה סיבוב שלם, וברגע מכריע אחד הניח את היסוד לרעיון התיאטרון שלו. וכל זה בדממה. משך ימי המלחמה קיבלנו ממנו ידיעה אחת, מין פתק משונה. סבי מצא אותו בתיבת-הדואר. כולנו התגוררנו בביתו של אוסקר, דירת-מרתף בה היינו בטוחים יותר מאשר בביתנו הזקור. כאשר עלה המרכיז-המסחרי-הישן באש ומהחנות שלנו לנייר בסיטונות נשארו הקירות בלבד, הפציר בנו אוסקר לעבור אליו. נענינו רק לאחר שפגו ריסק את הבוילר בפגיעה ישרה. סבי היה עולה לבדוק את ספריו יום-יום. מאחת העליות הללו שב ובידו הפתק.

"לאדון טוכפר" היה כתוב בו, "שלום רב, אני חברו של בנך משולם, ממיניאפוליס ויסקונסין. הוא ניסה לשוב אך הועדה הרפואית לא אישרה אותו. מאד דואג לך ומקווה שכולכם בטוב. לא מצאתי איש, לכן השארתי בתיבה. שלכם, הרולד שימל". הרולד החביב השאיר בתיבה גם חפיסת שוקולד שלמה, אותה חילקו שווה-בשווה ביני ובין אחי. אותו בוקר אשר התחיל בפתק משך אלינו חסד לכל אָרפו. אבי הזופיע לחופשה. אני יצאתי אל השירותים בחצר, אלה שבפית נסתמו. אוסקר חפר בור שנעשה דוגמה לשכונה כולה. סביבו הציב ארבעה לוחות-פח. הממונים זירזו את השכנים כולם לחפור להם בורות כאלה החוסכים מים. לפתע הורמתי מאחור, למעלה לגובה הפחים הגליים. בתוך המלבן הגדור ראיתי את אמו של אוסקר, כורעת ומביטה בשמיים במבט מרוכז. עפעפיה חסרי-הריסים שיוו לרואותיה מראה עוף, מאלה אשר לפני המלחמה היה צווארם מופשל בבקרי יום-ששי מתוך הכיור וטיפות אדמות ניגרו מנוצותיהם לאורך החרסינה הלבנה. אבי הוא שהפתיע אותי מאחור. הזקנה יצאה מבין הפחים ממלמלת "....נקבים, נקבים..." אני כבשתי פני בצוארון השינל החם עד שירדו קולותיה אל הדירה.

בערב פתח אוסקר קופסת-סרדינים. אבי נטפל אליו משום הכתבה הגזורה מעתון צ'כי, התלויה במסגרת מעל לארגז-המצעים. על סתת של בית-הקברות היהודי בפראג סופר בה, השוקד לפני מותו על מצבתו. אותיות-בלט נפלאות הוציא מהאבן, ומקום השאיר בתחתית לתאריך. תמונת הסתת הצהיבה בשוליים. יהודי מרובע עומד סמוך לאבן מלבנית ובידו פטיש קטן. "בן-משפחתי", כיון אוסקר סרדין בין

שתי מציות של הסתת, "יהודי הגון, המניח ימיו מתוקנים". בדמיוני ראיתי את אביו של אוסקר בדמות הסתת המרובע מניח מין אוסקר קטן על מדף מתמשך, ואוסקר הקטן, המתוקן עומד דומם. רק עיניו הזעירות מתרוצצות להשגיה לבל יפיל משורת החפצים אשר ביניהם הונח. שורת חפצים ההולכת מאור עשית-הנפט עד המשבצות של נייר-הדבק על זכוכית החלון. משבצות-הנייר נשארו על הלונותיו של אוסקר משך שנים לאחר המלחמה. לאחר הטכס במסיבת בית-הספר העממי, בית-חינוך של זרם-העובדים, בו למדתי, זרק מיכאל, בנו של המורה נעמן, כדור לפגוע בי. כדור-הגומי טס בעד חור ברשת המגרש אל הלון בדירתו של אוסקר ושם נשאר תקוע. הגומי החלק הבריק אלינו מתוך פה הזכוכית.

"מרשה לעצמו הכל. המורה נעמן אביו. אז מה?" התלחשו הבנות סביבי.

"אוריד אותו משום שאותי הם מכירים", אמרתי.

"תראי לה, תראי לו", צעקו אחרי הבנות.

דירתו של אוסקר היתה חשוכה. רק כאשר התקרבותי גיליתי את ניירות-הדבק. הזכוכית המנופצת הפכה ויטראז' מכוער הבלום בין המשבצות החומות לבל יתפור. הכדור יצא בקלות. החור החדש פער אלי את החדר ואת הריח. מאז יצאנו לאחר המלחמה וסבי אמר "ירושלים אחרת", לא הרחתי את הריח הכבד, המתחיל בנשימת מות ראשונות כחמוץ והופך לחץ בשורש-האף כאצל חולה סינוסיטיס לקראת החורף. ואני חשבתי כי זה ריח המלחמה. הפרוז'קטור ממגרש בית-הספר האיר כיסא וקצה שמירת-פוך. על הכיסא היה מונח המסרק הגדול בצבע תכלת. המסרק בעל הידית. בזמן הפגזות היה אוסקר מגנן עליו "שורו הביטו וראו..." להסחית את דעת אחי הקטן מן הקולות המתנפצים. ככל שרבתה המהומה בחוץ היה אוסקר מגביר את נשיפותיו בין שיני המסרק. אמי היתה שרה ומוחאת כפיים: "...מה-גדול היום הזה..."

"תורקי!" צעקו אלי מהמגרש.

באור גילו הבנות את הדם. נשרטתי לאורך הסנטר ולא הרגשתי. עמדתי על מדרגות הבטון, מסתכלת במשחקים. חיכיתי שהשריטה תתקרב. אני הורדתי להם את הכדור מתוך החלון, הירהרתי. בגן-ילדים קולניק היה מיכאל פוזל. פלאסטר שחור כיסה עדשה אחת. את המשקפיים קשר לו בשרוך אל הלולאה. כשהתחיל לקרוא לי טוכפרית הבאתי לכיתה תמונה מהגן. "הקוסוקר זה מיכאל" כתבתי בטוש שחור על השוליים הלבנים. "את כבר הולכת", צעקו אחרי. עד בנין-השוטרים רצתי. לא רציתי להתחרט ולשוב. ידעתי: דניאלה אצלנו, היא הבטיחה לי חצאית פליסקה. הייתי רוצה לישר את השער, ללכת ברפות בתוך קיפולי הבד הסקוטי. פליסה ברוח. ממי ירשתי שער מסולסל. למשולם שערות משי. שלש שנים הם כבר בארץ. דניאלה ירדה מהמטוס כאילו כל האנשים ירדו לפני כפתיחה. לא הכרתי אותם. ניפנפתי לבחור גבוה. בלילה אמר אבי: משולם ואשה יפה. הקליניקה שלה מלאה אנשים ומשולם כותב, היא רגילה לרמת-חיים. אביה מחזיק ארמון בוויסקונסין. הארמון גדול יותר משנלר? מדדתי את החומה היורדת אל גאולה. עד הבית פסעתי מתחת

לפיקוסים. מצלמים אותי... רצייתי. בשמתי בשימות קטנות. יש לי שני מרפקים. אני מיכנה לקבל, כמעט אמרתי בקול רם. הרגשתי את עמדת-השדרה יוצא מתוך האגן, עמודצ'יק. אני מבינה את התפקיד. כאילו יכולתי למתוח את הכתפיים בסגנון משלי ולשוט בפרופיל. טוכפרית נערת-שער ומיכאל קוסוקר. לנגיעות שלו יש צליל — פלופ, פלופ. אדם שווה מיתר, אומר אוסקר. משולם נסע גומי רך וחזר מתוח. מיכאל אחרת, אינו מתאמץ. לפני שקיפל את סגל מהתיכון התכופף מיכאל ולחש, כל חדר-האוכל הקטן שמע.

"אתה יודע מה זה סגל?" הגדול לא הבין. "סוף-גנב-לתלייה" אמר מיכאל בקול של המורה נעמן, "סוף גנב לתלייה". ואז מרח לו בין הרגליים.

היה אור במטבח. נכנסתי מסביב. דניאלה ישבה רכובה על הכיסא הגבוה שהתקין אבי כאשר התחילה אמי לסבול ברגליים.

"אחרי הטכס בילינו על החוף. משולם דג ואני צליתי. החול היה קמח נקי. תאכלי". אמרה לאמי, "שקדים טוב לצרבת". אמי ראתה אותי.

"למה מהחצר, מילאת את הנעליים בוך. החצאית על הראדיו. תמדדי אותה".

"דלישס. רק בגלל הלימונים שאַר כאן". דניאלה פלחה בלשונה פלחים סגלגלים. בתרמילים הסחוסים שפה את אצבעותיה להדיח כתמי ניקוטין. החצאית היתה ארוכה. בערב קריאת המחזה, על גג ביתו של משולם, בתוך הסוכה הרוחשת מנטל הגפנים, לחש לי אוסקר:

"הגעת לגיל בו נערה יהודיה נזהרת בצניעותה".

"כל שמחת הפליֶסה, הבד הסקוטי הרך, הנוגע בברכיים, זחלה ממני כאילו נתפסתי במשהו מגונה. פניתי אל דפי הפוליו המסודרים בחיקו של משולם כנגד קהל המש-פחה וידידים חגיגיים. על נייר-כרום הדפיס דודי הזמנות: "כבודו מוזמן לקריאת מחזה מפרי עטי".

"רבותי", קולו הרהוי של משולם. מעליו התנדנד אשכול מנוקר, מאחריו קיר המטפסים המגיע עד חורשת הסמינר. "כל המשפחות המאושרות דומות זו לזו; כל משפחה אומללה, אומללה על-פי דרכה. בסימן משפטו של הרוסי הגדול כתבתי", הקדים דודי בטרם יקרב אליו את הדף הראשון.

אוסקר שיפל רגליו כדרך נשים הרות. סבי פתח את הפארקר השחור. ברור היה לי: את התרשמותו יכתוב במשפטים קטנים על הנייר המקופל, המונח לפני על שולחן הפורמאיקה. שמחתי על האורות הקטנים המסתירים את דניאלה, היושבת על מעקה הגג. לא נטרתי לה. אפילו שלמה יותר נראתה לי מאז אותו יום אחר-הצהריים. הרי בשל רצונה הטוב שהכינה אותי לבחינת-הכניסה לגימנסיה באנגלית פרצתי אל החדר. את הספר "שירה אנגלית לתלמידים" שכחתי בקליניקה שלה. הבית העטוף גפנים היה שקט וסגור. פרצופוני-הבריחים סגרו על התריסים הירוקים סביב-סביב. חיכיתי, מתנדנדת על בלוק-השיש בין עציצי הקקטוס. בטרם חשיכה ניסיתי להיכנס. שיחררתי את דלת התריס. הרשת והזכוכית הנגררת היו פתוחות. אור-היום הנגמר פתח את חצי החדר עד ספת-העזר. כיסוי שעוני-הספה נח

מקופל על המשקל. היתה זאת דודתי דניאלה ולא היה זה דודי משולם. ירכיה הערומות נמתחו מעבר למשענות-הספוג הרכות. רק אצבעות הרגל הפרושות כמני-פה פירפרו לגעת בלוח-השח. לוח-שח וחילים שחורים ולבנים מפורים על הרצפה ליד זוג נעלי-ז'ימס בצבע חרדל, מאלו המובאות מאיטליה. כל נעל שילשלה גרב-צמר ארוכה. סגרתי את הדלתות בזו אחר זו, נזהרת בפרצופון-הברית, השחלתי את לשון הברזל הסיגר על דלת התריס, לכל ארכו. שקטה ומושמעת. כוהנות מת-למדות ודאי נהגו כמוני בטכסים ישנים.

בולדוזרים צהובים הסוללים את הכביש החדש היו פוורים בין הסלעים המטפסים אל ביתו של משולם. ארבעה בתים חדשים נוספו. יחד יצרו שורה קטנה על הרכס הצופה מבית-הכרם אל בית-החולים לחולי-נפש, המתפשט מבין הריסות הכפר הערבי הנטוש. הערב היה קריר. עור-אזו גיבשש את ידי ורגלי החשופות. הלצתי אחת מנעלי-הטניס שנעלתי על רגל יחפה. מין רושם הצטבר בי—לנשים אמיתיות מתוחים קרומי-שחייה בין אצבעות הרגליים. נשים כאלו הגונות? בטוחה הייתי רק שלעולם אינן ילדות. אצבעותי הפשוטות נראו לי כחמישה גורים מצחי-קיס. דניאלה הוסיפה להכין אותי לבחינת-הכניסה באנגלית.

לאחר יום-הלימודים הראשון בגימנסיה הזמינה אותי דודתי לקפה "פת". שתינו שוקו חם. היינו היחידות בקפה.

"את יודעת", אמרה דניאלה, "דרך אדם נפלא ושתינו אהבות אותו".

אותו רגע פרצו תלמידות לבושות תלושות אחידה מבית-הספר המקצועי הסמוך. "תראי, מלאות פצעים וזוללות קצפת. אשה צריכה לשמור על עצמה". במטפחת לבנה ניקתה דניאלה את סימני השוקו מעל שפתי.

הגימנסיה בה למדתי שימשה בעיקר את חניכי עליית-הנוער המתגוררים בצריפים פנינים, פנימיה מסודרת צמדים-צמדים מאחרי חצר האספלט עד החלקה המתה בה ניסתה המגמה החקלאית רעלי-הדברה. מאז החלו ארנים צעירים להקריח וצהבהבות עכורה נסתמנה בחורשה הסוגרת על המישור המפחיע עליו התפרשו המבנים, הע-בירו את חלקת-הניסויים אל מדרון אחת הגבעות הבאות עד שולי גן-ההיות.

החדשים הראשונים בגימנסיה חידדו אותי כבעל-חיים. יחידה בכיתת-פנימיה, הש-גחתי בטווח גפי. אילו יכולתי למשוך משושים מעצמותי הדקות ולבדוק את השטח, מוכנה הייתי לפתוח נקבים-נקבים בעורי המתוח. לא מרצוני הצטרפתי לכיתת-פנימיה. הורי איחרו להרשמה ובכיתה הרגילה לא נשאר מקום. חושי המאומנים על-בטוח נגפו בקהל צפוף. לא אהבתי את הלימודים. עייפה הייתי, ויותר מכל רציתי לישון. על-מנת לשחרר את הכיתות לפעולת הפנימיה בשעות אחר-הצהריים החל יום-לימודים. משך כל השנה הראשונה עד השלמת האולם וחדרי-החוגים, במקדם מן הרגיל. סבי נהג להעיר אותי לאחר רחצת-המשכימים שלו. מניח היה את אצבעותיו הצוננות על מצחי. קרירותן המסתננת די היה בה לקפח את שתי. בחפשים, כאשר עמד הבוקר לרשותי, הייתי מדפנת את השמיכה סביב ומגיעה אל מצחי אצבעות דמוניות, ארבע צוננות הספוגות עדיין רחצת-בוקר. נהייתי למתוח

את פירפורה השינה המתאוששת, ולעתים אף הצלחתי להמציא לה מסלול חלומות חדש. שעות-האפס המאדימות שורה לרוחב מערכת-השיעורים שאירו אותי פרורה ומנומנמת. רק לאחר השיעור השני הצלחתי להדק את המעשים אלי. זוטות הבוקר ריפרפו מעלי, שמנות וחצופות ליוו את עלייתי משיפולי גאולה, בדרך שבטיישי-ראל. בקונדיטוריה המפנה רחוב אל עבר כרם-אברהם, מין רחובון ההופך שבילי-אופניים עד בנין הגימנסיה, הייתי קונה שתי לחמניות מתוקות. קנייה זו זימנה לי את דודי משולם זימון אחרון באחד מבקרי החורף של אותה השנה. השתהיתי בקונדיטוריה החמה, מחכה לשורצר, מנהל משק בית-הספר. בסירת-האופנוע שלו הסיע אותי בימי-גשמים כאשר שבילי-האופניים, קיצור-הדרך, הפך מקפה חום. טיפות כבדות הפעיימו את הזכוכית של חלון-הראנה. תנור-האפייה, הבורע בחדר הסמוך, גילגל מחומו גם אל החנות הפרוצה בין שני הרחובות. על חוצלת-הרגליים מאחרי חבית הסוכר פירפרה כלבת הקונדיטוריה, כלבת-נקניק זקנה. ממש מולי פערה נקב שחור במקום העין הזולגת לאורך אפה הלח אל שלולית דם עכור בין רגליה הקצרות והעבות, המקישות אחוזות-עווית בדופן הדיקט, הסוגר על פינת הכיור.

"יוצאת כלבה להשתין, חוזרת בלי עין", אמר הזבן השכיר.

"שתים מתוקות בשקית?" שאל אותי ונרכן מעבר לדלפק למשוך שתי לחמניות. "תבוא בעלת-בית, תשתגע. כלבה עגולה שלה בלי עין... לבריאות, גברת". כאשר תחבתי את אצבעותי לחממן בתוך השקית ראיתי את דמות דודי משולם מציצה בין טורטים ועוגות-גבינה, בתוך מסגרתו של חלון-הראאה, בידו האחת תמך מריצת-פריקה ואת כפו השנייה הסמיך על הזכוכית, מעשה כוהן מברך. מביט היה במתפללי-שחרית מהירים, המגיחים מאחרי משאית כדי-החלב, האסורים זה אל זה בשרשרת-ברזל. מים טיפטפו משוליו של כיסוי הניילון העוטף את הקסקט שלו. יצאתי אליו. מרקיה אסופה סכה על דברים אחרונים אשר הגיד לי דודי משולם. סכה מפני הגשם המתרוצץ, המבריק את שבטיישי-ראל מראשיתו המאופקת, שחורת האספלט, המעוזה בהתזות-אור קצרות בלבד ועד פס הזוהר המעלה סיבוב שלם שמאלה, שמש-חורף, אל מקור-ברוך העמלנית, המנערת מתוך חדרי-מדרגות פור-עלים ופקידי-משלה זוטרים לתחנות של אוטובוס מספר חמש-עשרה.

את המחזה שלו העמיד בשעות הבוקר, סיפר לי משולם. על מריצת-הפריקה הוביל רקוויזיטים אל מועדון ההסתדרות, שם הוא עובד. שחקנים מצא, שחקנים חובבים. קשה להקפיד אתם ולממש הבחנות דקות, אך אין בכונתו לחבר מגדלי-שן אל הרשת הארצית. שאשיר זאת, אמר, לקסמיהם של אקרובטים המקדיחים את תבשילי הדליקטס שלהם בתוך קערות-חרסינה כאילו מתוך צלחות אלומיניום לא תיאכל כבוד השלילה. משולם הרחיק את מריצת הפריקה תחת לציר המרקיה המטפטף.

רק בעלי-מוסר מובהקים רשאים להידחק אל שלילות. להידחק בזהירות ולהשגיה. הבריה המגושמת תשבש מעיה לאחר טעינה ראשונה, זהרי אין מחובת החידקים להישטף בלחיצת-מעיים אחת. משולם נסמך פרום אל זווית הקיר. עפעפי האקור-דיאון שלו סגרו על כדורי רואותיו. בעצימת-עיניים עמד עד להופעת שורצר, מנהל-

המשק, המסיע אותי בימי־גשמים אל הגימנסיה כאשר קיצור־הדרך הופך מקפה חום.

מותו של משולם השיג אותי בשיעורו של סארור, המלקט מחיבורו של הרצל רחמים שגיאות־סגנון דוגמה לרשלנות והתחשבות בלתי־מספקת ברוח הלשון. כאשר נכתב על הלוח המשפט "הלב פתוחה" וכי למען נראה כולנו במה דברים אמורים, השחיל אוסקר ראש בין דלת למזוזה. "זה לא אבא שלי, זה שכן", זרקתי סביב בטרם אצא אל בעל־המקוה המנחר מעל לאסקופה לפנות אלי.

שני פרחי־שמים חלבו שק־נסורת אדיר לאורך המסדרון. את פתיתי העץ הצהב־הבים, המובאים מנגריית תל־ארזה, הקפידו לפזר בימי־גשמים שלא יטנפו את מרצפות־הפפיטה החדשות.

"הנה", אמר אוסקר ושיחרר מבין אגודליו את רטט כתפיות־הגומי על חופת הטריקו המשמרת את כרסו, חמה כמלון. "הנה דודך נפטר", חלק לי שתי מלים. צריכה הייתי לכוון אל משולם תיאור אפל ומחריד. מכת־חשמל אחת, שדי בה לנפץ את כל האפשרי לגביו. רגע אחד קצר ניתן לי להצבות וקישורים חדשים, רק לאחר מכן הזדקף הצער.

באשר למחזה אשר טרח משולם להעמיד, הרי שהתקפל לאחר מותו של דודי בקול־דממה־דקה. שנים מהשחקנים החובבים אשר הכרתי שבו לעבודתם במשרד הדואר המרכזי. האחרים פיזרו את כשרונם המפוקפק בנסיונות־בימה מגוחכים. רק אחד מהם הצליח להדס ברביו מוזיקלי משך מספר חדשים ואפילו זכה לכמה שורות בעתון לפני גויעתו התיאטרלית מחמת קולו המחוספס.

בנימין הלוי: שני שירים

אל תסע אל בבל ונהרותיה הגדולים
בבל כבר לא נהרות רק מגדלים מגדלים
בחר לך פה נחל אכזב
אלמוני וקטן
ושב על אבניו
השיחים הרבים יריבו על פנוךך
ועל הרקס תמיד חכה תן
לעזרך

אל תלך

אל תלך אל גיננה.
אל תרד ליפו ולתרישיש אל תברח.
שב בגת־חפר. חכה וחכה.
הוא ישבח.

י. אורן: המאזן

"מאזן, מאזון, איוון, מאזניים". אשר לנדאו היה יגע עד דוק-טימטום-בולע-כל ומכלול האסוציאציות שנשאו עמן המלים אשר מילמלה לשונו עם שהתנענעה בפיו במירווח שבין החך לבין השיניים בלי השמיע קול (אפשר גם היא מתוך עייפות) היה מצטייר במוחו מדי-פעם כמשטח אפקי, רוגע; משטח שאמנם עודו נתון לתנו-דות קלילות של שובה ונחת, אלא שגם הן הולכות-ופוחות, הולכות-ומאיטות את מהירותן עד אשר כפשע בינו לבין אפס, בין זיע קל לשיווי-משקל נצחי, שליו, של עצם נצחי, שחלקיו סדורים וערוכים מתוך התפיסות-אמת שבין חמאה לתות-חיים, בין זאב לכבש, בין... הרמוניה קוסמית... אלוהית... ודאי אלוהית... אין הרמוניה לא-אלוהית... שהרי עצם המושג הרמוניה שאול מעולם האלוהות, ודומה כי הרמוניה היא אלת המוזיקה, הצליל... איוון הצלילים... לו היה הוא, אשר לנדאו, חבר ועד-הלשון היה ממציא להרמוניה שם עברי... תאזונה.... מאזנת...

"רגע אחד, לנדאו... רגע אחד!"

אשר נרתע: היה זה קולו של שפיגלר האדמוני—קול צרוד וצורמני תמיד, והיום צרוד וצורמני עוד יותר מבכל הימים. ושמה רק נדמה לו כך לאשר לפי שסבור היה כי נפטר היום מגברתן מנומש זה, שאפילו בחורף ריח זיעה נודף ממנו למרחקים, בעוד שלמעשה היה אשר מבלה רוב שעות היום לא דווקא בריחוק ממנו כי אם בקירבתו, סמוך אליו ממש.

משעה שמונה בבוקר ועד חמש אחר-הצהריים—בהפסקה של חצי שעה לשתית תה—היו שניהם ישובים זה ליד זה באחד מביתני הביטון המרובים שנבנו בחצר בית-היתומים הסורי שגלר, שעתה-זה עבר מרשות הגרמנים לרשותו של הצבא הבריטי. אחד מהם לנגד עיניו גליונות-תשלום מטושטשים ומרופטים, שנדרו מחוץ-תות שונות ועברו על-פני מדבריות וימים עד הגיעם אל בסיס חיל-התשלומים-המלכותי במזרח-התיכון, שמרכזו בירושלים, והשני פנקס-ענק פתוח לפניו על השולחן וידו מעלעלת בדפים הגדולים למצוא את חשבונו של חייל פלוני או רושמת את הסכום, שקיבל אותו חייל, כפי שמכתיב לו ב-ווגו המנסה לפענח את הפתב, שחלק ניפר ממנו נמחק בצוק העתים ובתלאות הדרך.

"אחד תשע שמונה שלש שלש תשע, סרגינט ס. י. פארקינטון—שני שילינגים, ששה פנס; אחד תשע שבע שלוש חמש שמונה, קורפול ס. יו. פורסאיטר—שלושה שילינגים, תשעה פנס; אחת תשע שתיים שמונה שמונה ארבע, טוראי ג'. פ. פירס—שני שילינגים, ששה פנס..."

היו השניים מתחלפים בתפקידהם לסירוגים: עד הפסקת-הצהריים זה קורא וזה רושם, ולאחר ההפסקה זה רושם וזה קורא. ולא עוד אלא שגם לאחר תום העבודה

היו הולכים יחד לבתיהם—או, ליתר דיוק, שפיגלר מלווה את לנדאו, לפי שמקום-משפנו של זה בחצי הדרך שבין בית-היתומים לשעבר, שהפך מחנה-צבא, לבין הבית בו נמצאת דירתו הקטנה של לנדאו.

נפשו של אשר לנדאו סולדת משפיגלר, אך אמת זו לא ניתנה להיאמר, שכן שפיגלר ראה בו ידיד-נפש עוד מן הימים שבהם—לפני כארבע שנים—התכוננו יחד לבחינת-גמר בספרות עברית באוניברסיטה שעל הר-הצופים. בלימוד משותף זה היה אשר זקוק לשפיגלר הרבה יותר משהיה הלה זקוק לו, שכן שפיגלר באמת-ובתמים קרא את "תעודה בישראל" ואת "אפס דמים" של ריב"ל, אף ידע בעל-פה שני שירים של אד"ם הכוהן; ואילו אשר לנדאו מעולם לא קמה בו הרוח לקרוא יצירות אלו, כשם שזה כשנתיים לא מלאו לבו לומר לשפיגלר שהוא מאוס עליו. מדוע, בעצם? מדוע שפיגלר מאוס עליו? בשל מראהו החיצוני הדוחה? אף פחוס, פרצוף מנומש, שער גינג'י, כרס גדולה, כתפיים רחבות ורגליים עקומות. מה איכפת לו, ללנדאו? וכי ממונה הוא על האסתטיקה בחיל-התשלומים-המלכותי? או שמא בשל מבטאו המסנסן והמאנפף כאחד? בשל אוניו הזקופות, המרוחקות מגולגלתו כאילו עוד רגע קט תשורנה ממנה? ואולי יש כאן משהו עמוק יותר? קנאה? חת-חת-חה! קנאה? בשל מה? אולי בכל-זאת, שמץ מזה. שפיגלר, שהוא רווק עד היום הזה סיים את חוק-לימודיו (מוסמך למדעי-הרוח), ועכשיו הוא עובד על דוקטורט ("דרכו של הרא"ש בהלכה"), ואילו אשר זנח את לימודיו מפבר וחזר אל המקצוע שלמד בשחר נעוריו בחו"ל—הנהלת-חשבונות. "בימינו ראוי לו לאדם שיהיה בעל-מקצוע", פסקה אמו, ואביו התרה-החזיק אחריה. לפיכך עוד לפני בואו ארצה קיבל אשר תעודה של מנהל-פנקסים ואף הספיק לעבוד בבנק כשנה. אלא שבארץ לא נסתייע הדבר בידו. משפרצה המלחמה חדלו ההורים משלוח את ההמחאה החדשית והוא נאלץ לנטוש את ספסל הלימודים—את הגיגיו של סוקרטס בדיאלוגים של אפלטון, את שגינותיו של שבתי צבי במשנתו הסדורה של גרשום שלום, ואת חזיונותיו של מאפו בנאומיו התמימים של קלזנר—ולחפש עבודה כדי לחיות את נפשו ונפש אשת-היקו, שעדיין לא נטשה את לימודיה בבית-המדרש למורים. אלא שאותם ימים לא נזקקה הארץ לפנקסים כמוהו, ואף שעבודה זו, שהוא מועסק בה זה כשנתיים, כרוכה ברישום מספרים בפנקס גדול, כל יודע קרוא-וכתוב מסוגל לעשותה ולא דווקא מנהל-פנקסים בעל תעודה, והרא"ה—שפיגלר, העושה אותה בדיוק כמוהו, אף שמימיו לא טעם טעמה של פנקסנות. כן, בארץ לא נסתייע הדבר... אם נדייק, הרי קביעה זו נכונה היתה רק עד אתמול ועד בכלל; לשון אחר, עד היום הזה ולא עד בכלל. שכן ביום זה, היום, דומה, חל מפנה, על-כל-פנים שינוי. עתה-זה, לפני שעה קלה... ברגע זה חוזר הוא מביתו של דוקטור קניגמן, זה ששרה, אשתו של אשר, מלמדתו עברית. למעשה, לימדה אותו עברית עד לפני כשלושה חדשים, עד למועד שבו הרתה והתרחקה אל מיטתה על-פי פקודת הרופא. מאז חדלה ללמדו, והנה היום, שעה שהלך בבוקר לעבודה, ניגש אליו נער אחד ומסר לו מעטפה. פתח אשר את המעטפה ומצא מכתב מודפס

נאה על נייר נאה של פירמה נאה בשם "קניגמן ושות'" וזה לשונו: "מר לנדאו הנכבד! אשמח אם תסור הערב, בשבך מהעבודה, לדירתי ברח' אבן-גבירול 24, קומה ב', הכניסה מן הגינה".

ישר מן העבודה הלך, אפוא, אשר לרח' אבן-גבירול 24. דירה נאה היתה לו לדוקטור קניגמן, כלים נאים ורהיטים נאים. אף הוא עצמו גבר נאה היה, כבן-ארב-עים: חטמו ישר וחטוב ההפליא, עיניו דהות-אפרפרות, מצחו גבוה ותלול, ואפשר נראה כך בשל גולגלתו הקירחת. אכן, קירח היה קניגמן כמעט לגמרי, אלא שקיר-חות זו לא פגמה בחיצוניותו אף-כהוא-זה. אדרבה, עטרה אפרפרת דקה, רבת-רושם, עשויה למשעי, כיתרה את ראשו, והפיאות הצרות הגזורות בקפידה, שהשתל-שלו כשתי רצועות אָפר על רקותיו, שיוו לו הוד מיוחד.

דוקטור קניגמן הושיב את אשר בכורסה, מזג לו כוסית ויסקי מתוך בקבוק שבפאר אשר במזווה, ישב בכורסה ממולו.

"מה שלום רעייתך, מר לנדאו?" פתח בגרמנית.
"חולה".

"צריכה עוד לשכב?"

"כן".

"אני... אני... מבין שאתה זקוק לכסף?"

"כן".

"האם מוכן אתה לקבל עבודה, נוסף על עיסוקך בחיל-התשלומים-המלכותי?"

"כן".

"אם אינני טועה, סיפרה לי רעייתך כי מנהל-חשבונות אתה?"

"כן".

"התוכל לערוך מאזן של פירמה?"

"מסחרית או תעשייתית?"

"מסחרית".

"אני מקווה שכן".

"אבל... רצוני להודיע לך שפירמה זו, אשר למעשה נכנסתי בה כשותף רק לפני שבועות-מספר, כמעט לא ניהלה שום חשבונות. כל מה שמצאתי הוא שתי מגירות של פתקים ועליהם מספרים: הוצאות, הכנסות, תהו-ובוהו מוחלט. האם תוכל ליטול על עצמך לפתוח ספרים, לרשום את כל הטעון רישום למפרע, באורח ריטרו-אקטיבי, לגבי תקופה אשר חושש אני כי עולה היא על שנתיים-ימים, ובסופו של דבר לערוך מאזן?"

"אני מוכן לנסות".

"יפה".

דוקטור קניגמן קם מכיסאו. תמיר היה ולבוש לנוי, אפילו עניבה ענב, אף שמיחקן ההסקה המרכזית השפיע חום שאשר לנדאו כמעט גלאַה מנשוא אותו. ניכר היה בדוקטור קניגמן שהוא מרוצה.

"עוד דבר", המשיך, "הענין ממש דחוף".

"כמה זמן?"

"חצי שנה. Deadline. חצי שנה מן היום ואף לא רגע אחד יותר".
"אנסה".

"מתי תתחיל?"

"אולי אפילו היום".

"כלומר, הערב".

"כן, הלילה".

כשיצא אשר מביתו של דוקטור קניגמן החזיק בידו מזוודה גדולה; גדולה אך לא כבדה, שפן מלאה היתה ניירות ופתקים, אותם ניירות ופתקים שנועדו לשמש בסיס לרישום בספרים, בפנקסים ובמאזן.

ובכן, אין לומר שלא נסתייע הדבר. יפה אמרה אמא: מקצוע הוא מקצוע. אפילו כשאדם נוסע לחפור באדמה או ללמוד ספרות.

מה שלא נסתייע הוא דבר אחר לגמרי: סבור היה אשר שהיום יגיע לביתו שלא בלוויית שפיגלר, שהרי מלכתחילה הלך לכיוון אחר, אך דומה שבימי-חול אין מנוס ממנו. קולו של שפיגלר הוא שנישא מאחוריו:

"רגע אחד, רגע אחד, לנדאו..."

בלי שהפך ראשו נעצר אשר וחיכה עד ששיגו שפיגלר.

"מה המזוודה הזאת?" שאל שפיגלר.

אשר לא ענה לו. העיף עין על עתון-ערב מגולל, ששפיגלר החזיק בידו.

"מה כותבים?" שאל אשר.

"פולין כולה שוחררה על-ידי הרוסים".

"עוד מעט תיגמר המלחמה".

שפיגלר נתן לו את העתון. אשר לא פתח אותו.

שעה קלה פסעו שניהם דומם. פתאם מילמל שפיגלר במהורהר:

"לא יהיה קל כל-כך למצוא עבודה אחרי המלחמה".

אשר הביט בו. חטמו הפחוס הפך את צדודיתו למשהו אנטי-אסתטי, לפגם בקוס-מוס, לדיסהרמוניה. אזניו המרוחקות, דומה, נתרחקו מגולגלתו עוד יותר, כדי לא לשמוע את ההערה שנפלה מפיו. בעצם, רק אוזן אחת, את השמאלית, ראו עיניו של אשר. אוזן זאת תפס לפתע באצבעותיו לפתע והתחיל למעכה בלי רחם.

"א-ה-ה!" נתמלטה צעקה מגרונו של שפיגלר.

אילו היו רחובותיה של ירושלים מוארים יותר מכפי שהיו באותם ימים היה נגלה לעיניהם של עוברים-ושבים מחזה תמוה ביותר: אדם צנום ונמוך-קומה מזדקף ומתמתח כדי למעוך את אזנו של גברתן גבוה ורחב-כתפיים, והלה צווח ונאנק עד שפוקעת סבלנותו והוא מנתק את ידו של הצנום בלי כל מאמץ ושואל בתמיהה:

כנה:

"השתגעת?"

אשר לא השיב ולא-כלום. תוהה היה על הניגודים שבעולם ועל הסתירות שבו, כגון זו שאדם העוסק בדוקטוראט על "דרכו של הרא"ש בהלכה" כולו דומה למתאגרף מקצועי. וכאן נתמשכו הגיגיו אל יישובים של סתירות וניגודים, מיוזגם, איזונה. ביטולם ההדדי, מן הדיסהרמוניה אל ההרמוניה, זו שמכאן היתה קרויה תאזונה אילו היה שמו לא אשר לנדאו כי אם אליעזר בן-יהודה. אין לך דבר בעולם שהל-שון העברית לא תשיגנו במין אינטואיציה המיוחדת לה. המלה אוזן, למשל, קרויה כך לא רק משום שקולטת היא צלילים, שעיקר ייעודם תאזונה, כלומר הרמוניה בלע"ז, כי אם גם משום שדווקא באוזן מצוי נוזל שבזכותו אדם שרוי במצב של שיווי-משקל, כלומר במצב של איזון, מצב מאוזן... מאזן, איזון, תאזונה, הארמוניה.

ב

"ובכן... ועד-הלשון העברית קיבל את הצעתו של הבלשן הדגול מר אשר לנדאו ובישיבתו מיום חמישה בדצמבר אלף תשע-מאות ארבעים-וארבע קבע שמכאן ואילך תיקרא ההרמוניה בעברית בשם תאזונה כדת-וכדין. כן, כדת-וכדין, אלא שההרמוניה אינה ענין של דת ודין. מאז-ומתמיד בלתי-חוקית היתה ההרמוניה; בתה של אפרודיטי היא, שנולדה לה לא מבעלה, הפייסטס. זה האל-הנפח-החגיג, כי אם ממאהבה התמיר, הרברבן השיפור, אל-המלחמה ארס. חתה-התה! הרמוניה בתו של אל-המלחמה. כבר היה מי שהעיר על הפאראדוקס שבדבר: הרמוניה בתו של אל-המלחמה. אולי בשל גינטיקה מיתולוגית זו שרויים הבריות ביתר-הרמוניה בימי מלחמה מאשר בימי שלום".

"מה אתה מחייך וממלמל שם?" שאלה שרה לנדאו את בעלה.

אשר סחט את הספוג שהיה שרוי בקערית המלאה מי-סבון פושרים והעבירו על צוארה של שרה השכובה במיטתה ועל חזה, שחלקו השווף נראה היה כמעין קישוט-ענק, משולש שווה-צלעות בצבע חום, שבסיסו למעלה וראשו למטה. בועות קצף נודחלו על-פני משולש זה ונקוו בנתיב שהלך וצר, הלך והעמיק ככל שגבהו ונתעגלו שדיה המלאים של שרה. כפי הנראה נהנתה ממגע המים הפושרים: עצמה עיניה כמי שחולם בהקיץ, ועל לסתותיה המונגוליות פרח עיגול ורדרד ומשום-מה נדמה היה כי רחבות הן עוד יותר מהיותן מימים-ימימה. ספק אם עדיין מצפה היתה לתשובתו של אשר, אף-על-פי-כן השיב לה:

"מחייך משום שהרמוניה היא בתו של אל-מלחמה דווקא, וממלמל משום שלפחות בביתי מותר לי להרהר בקול".

חש בנעימת התרעומת שבקולו ויבדבריו ומיד הצטער על כך ורצה לחזור בו כדרכו על-ידי השמעת כמה מלי-חיבה לענין ושלא-לענין, אך משהציץ בפניה ראה ששקועה היא בשרעפים משלה, ואפשר אותן עתה כבר לא נתנה את הדעת לא רק על נעימת דבריו כי אם גם על דבריו גופם.

שוב הטביל את הספוג במים שבקערית, פסח על מקווה הבועות שבין השדיים,

והחל לשוף בעדינות את בטנה מן הטבור לצדדים. בתחילה אמד בעינו את שיעור התעגלותה של הבטן, מעין אומד גיאומטרי סתם—משום-מה חושש היה שכל ענין ההריון בטעות יסודו, שפן עיניו שלו לא הבחינו בשלושת החדשים הללו בשום שינוי במידת קימורה של בטן זו—ומשנוכח שגם הפעם לא גילה את שביקש הסיח דעתו מן הענין, התליק על גופה בספוג שבידו—בקצב אחיד ובמידת הלחץ הדרושה כדי לרחוץ את בשרה אך בלי להכאיב אף-כהוא-זה—מעשה פועל מקצועי ומנוסה המושח שכבת פוליטורה אחרונה על רהיט יקר—ואף הוא שקע בהירהוריו שלו. ביודעים או בלא-יודעים—עכשיו שוב לא מילמל.

הרמוניה זו שנים רבות נבצר ממנה להינשא לבחיר-לבה קדמוס, שהלה הרג את נחש-העקלתון הקסטלי ושמונה שנים חייב היה לעבוד את אל-המלחמה אַרס כדי לכפר על חטאו זה. ריבון-העולמים! שמונה שנים לעבוד את אל-המלחמה! כמה שנים עובד הוא בצבא הבריטי? שלש? ארבע? ארבע וחצי? כבר חמש שנים נמשכת המלחמה והדרקון הגרמני לא נהרג. אפרודיטי זו, אמה של הרמוניה, כלום לא יכלה לדבר על לבו של מאהבה, שפפי הנראה יפה היה, תמיר, אולי קירח מעט... אל-מלחמה קירח... חה-חה...

"על כסף דיברתם?"

אשר ננער כמי שבכות העירוהו משנתו.

"איזה כסף?"

שרה לא פקחה עיניה. שערות-הפשתן שלה התפשטו על כל הכר. דומה היה כי שרויה היא בהזיה, אך המלים שיצאו מפיה שקולות היו ונסבו על עניינים מעשיים בהחלט.

"על הכסף שתקבל מקניגמן בעד המאזן."

"לא דיברתי מלה."

"הוא אמר לי, בעוד חצי שנה. בדיוק."

"נצטרך הרבה כסף. תהיינה הוצאות. עגלה, בגדים מיטה. מתי אתה חייב לגמור?"

"הוא אמר לי, בעוד חצי שנה. בדיוק."

"בדיוק?"

"כן."

"ואז הוא ישלם לנו... לך... את כל הכסף בבת-אחת?"

"אינני יודע. אמרתי לך: לא דיברנו על כסף בכלל."

"אין דבר. הוא ישלם. זה טוב אם ישלם בבת-אחת בעוד חצי שנה. שלא יתמסמס

הכסף. תהיינה המון הוצאות. אל תדאג."

"אינני דואג."

היא הושיטה לו את רגלה: שרירית. מוצקת, שזופה, ואף-על-פי-כן לא גסה, נשית, חטובה, נאה למדי. היה בתנועה זו משהו ממחוויתיה של שחקנית-קולנוע השרויה באמבט והזוקפת את רגלה כלפי-מעלה, לכאורה כדי לסבנה ולמעשה כדי לגרום הנאה לקהל הצופים.

אשר החזיק בסובך, והספוג שבידו שף קלילות את גב הירך סמוך לקמט הפרק שמאחרי הברך ומכאן חלף עבר למטה ומשהגיע אל כף הרגל כיוץ אחת מפינות הספוג ובקפידה רבה קינח בו את העור בריחה שבין הבוהן לשאר האצבעות. סיים את הטיפול ברגל אחת והתחיל לעסוק בחברתה.

אולם כשסוף-סוף ניתנה הרשות להרמוניה להינשא לקדמוס נערכה לה החתונה היפה ביותר שנערכה אי-פעם בין בני האולימפוס. זו פעם ראשונה באו האלים עצמם לכלולותיו של בן-תמותה. שנים-עשר כיסאות-זהב הוצבו למענם בארמונו של קדמוס בתבלי. יש להודות שחתונתם של אשר ושרה היתה צנועה הרבה יותר. בשעה של הפסקת-צהריים הזמין אשר שנים מחבריו לעבודה אל ביתו, שנמצא בשכונת למחנה-שלר. אותו יום לבש, שלא כדרכו בימות הקיץ, מכנסיים ארוכות וקנה טבעת ובקבוק יין. ליד דירתו של הרב המתינה לו שרה: לברושה חציית בצבע בז' בהיר ומקטורן באותו צבע. הרב ושמשו, אשר ושני חבריו—חמישה היו במספר. עוד חמישה חסרו למנין. מבעד לחלון שממול נשקפה משפחה שסעדה פת-צהריים: אשה, גבר בגיל-העמידה, ושלושה בחורים כארוזים. השמש שירבב ראשו מן החלון וצעק דבר-מה באידיש; בסימטה עבר איש צנום נושא זכוכיות על שכמו.

"ז-ג-ג!" הכריז על סחורתו בקול-קולות כדרך שעשו בני-אומנותו בימים שעלה ההיצע על הביקוש.

ההיצע עלה על הביקוש? הבל-הבלים! הרי היה זה בעיצומה של המלחמה, בעידן של כרטיסי-מזון, חלוקת מצרכים, קיצוב... מכל-מקום. עובדה היא שהוגג הכריז על סחורתו ונשא זכוכית על שכמו. עד-מהרה הגיע אל חדר-הכלולות: השעין זכוכיותיו אל הקיר והוא עצמו החזיק בעמודי החופה, כולו קורן משמחה. גם האב ושלושת בניו באו, ואף הם עליוזים היו. רק שרה, דומה, נתעצבה אל לבה משום-מה. המנין היה שלם והרב החל בטכס.

האלים שהיו קרואים לחתונתה של הרמוניה הביאו מתנות. אפרודיטי אמה הגישה לה ענק-זהב שעשה הייפסטוס — אותו ענק עצמו הגיש לפני כן זבס לאחותו של קדמוס, אירופה. אחינה נתנה לה רדיד-זהב וגם קדמוס עצמו העניק לה רדיד נפלא. מרהיב-עין, ואילו שרה נשארה ללא רדיד, ערומה כמעט... ערומה כיום היולדה. אותה שעה היתה שכובה על בטנה וספוגו של אשר עשה את מלאכתו על חלקו האחורי של גופה. שני חצאי-העיגולים של עכוזה הלבינו על הרקע השחום של בשרה השזוף ושני פסים לבנים שהטביעה החזיה בשעתה ריצעו את גבה. אשר נשך את שפתו.

הרמוניה... בעצם מה שקרוי הרמוניה במוזיקה אינו אלא סימטריה בגיאומטריה. הרמוניה בצלילים, סימטריה בצורות. הרמוניה בזמן, סימטריה בחלל, הרמוניה ברוח, סימטריה בגוף. שנים, שנים, שתי רגליים, שני ירכיים, שני פסים, שתי כת-פיים, שתי אוזניים, אוזניים... אוזניו של שפיגלר... אוזניו של קניגמן... האם שם לב לאוזניו של קניגמן? לא... ואולי כן... היה משהו באוזניים אלו... ועכשיו אוזניה של

שרה... האם יוכל להישבע שמכיר הוא את אזניה של שרה אשתו? ... מהי צורתו?
 מה גדלו? היכן הן? היכן? איפה האזניים! אין אזניים.
 מאז-ומתמיד כיסו שערותיה של שרה על האזניים. לא היתה כל סיבה שלא
 יכסו אותן עכשיו.

מנורת-השולחן נתהבהבה לפתע ולאחר שניות-מספר נשמע הד של התפוצצות.
 שרה התהפכה במהירות.

"מה זה?"

"אינני יודע. מה עשית? לאט-לאט. אסור לך להתהפך כך."

יבש במגבת את עורה, סידר מה שסידר בחדר, גישק לה, בירכה ברכת לילה-
 טוב, כיבה את האור ויצא אל המטבח.

דירתם של אשר ושרה לנדאו בחצר היתה, מעין תוספתן לבנין גדול, מבנה טפל
 שכפי הנראה לא נועד למגורים דווקא אלא למטרה אחרת ורק לאחר-מכן הוכשר
 למגורים: חדר קטן, מטבח פעוט וחדר-נוחיות זעוררי.

אשר העלה אש בפרימוס, הרתיח מים, חלט תה, מזג לעצמו מלוא ספל גדול,
 הניחו על פיסת-השיש שבמטבח, ואילו על לוח-העץ הסמוך לשיש הערה את
 תכולת התיק הגדול. גל עצום של פתקים נערם על-גבי הלוח.

אשר ישב על שרפרף והתחיל למיינם. חצי שנה ברשותו: למיין, לרשום ביומן,
 לפתוח חשבונות, לערוך מאזן-בוהן, חשבון ריווח והפסד, מאזן, מאזן, איוון, מאזן-
 ניים, תאזונה.

רוב הפתקים כתובים בגרמנית בכתב-יד רשלני וקשה לפיענות. רק הקבלות היו
 בעברית או באנגלית.

אשר היה עייף. קל היה לו יותר למיין את הקבלות מאשר את הפתקים, לפיכך
 פתח בהן: "קיבלתי בעד הובלה 500 מיל", "שילמתי לסבל 200 מיל"—ומתחת
 לזה "קיבלתי" באותו כתב-יד וטביעת-בוהן כחולה-כהה. "שלושה צמיגים של
 מכונית-משא צבאית במצב..."

נקישה רהויה בחלון אילצתו להפסיק את עבודתו. עדיין היה בתוקף צו-האפלה,
 אף כי שוב לא הקפידו עליו ביותר. אשר כיבה את האור, הסיט את הווילון הקטן
 ופתח קימעה את החלון. שאף הוא קטן היה כאשנב. גשם טיפסף. תחילה סבור
 היה שהגשם הוא שהקיש בחלון, אלא שעוד בטרם יגיפו שמע מישהו לוחש את
 שמו:

"א-ששש-ר"

אשר הכיר את הקול והבין את הכל. היה זה ידידו אליהו קליין.

הוא פתח את הדלת. בין המטבח לחצר לא היה שום פרוודור או מבוי.

רטוב היה אליהו מכף-רגל ועד ראש. מיד לאחר שנכנס הסיר את משקפיו מעיניו
 וקינחן במגבת שהיתה תלויה במטבח.

"רוצה תה?"

"כן."

"מה פיצצתם?"

"את משרדי מחלקת-העליה".

"עכשיו יש לך נשק?"

"לא".

"תישן פה?"

"כן".

"בחדר או למעלה?"

"למעלה".

גג-רעפים היה לבית הגדול שבחזית הרחוב; עליית-הגג שמתחת לרעפים השתרעה גם מעל לאותו מבנה ששימש מדור לזוג לנדאו, ופתחה נמצא ממש מעל לדלת-הכניסה של דירתם. בין פחיי-נפט ישנים, מצעית-בן להמלטת גורי חתולות, עכברושים, קרשים לחג-הסוכות וערימת לבנים אדומות, המשמשות בבנין בתים בחו"ל, נמצא משכב-קבע לאלהיו קליין לעת הצורך בצוק העתים.

אלהיו שתה בצמאון את התה. אשר פרס לחם, מרח על הפרוסות מרגרינה ושם צנצנת-זיתים על השולחן. אלהיו לא אכל. סיים את שתיית התה, הזיז קימעה את הספל, הניח ראשו על השיש ונרדם כתינוק שהשתהה יותר מדי בערב ליד שול-חן-הסעודה של המבוגרים.

אשר נכנס לחדרו, פישפש בארון והוציא מעיל מתוכו. לאחר-מכן יצא אל החצר. נטל את הסולם הגבוה והשעינו אל פתח העלייה. טיפס ועלה למעלה. הדליק נר וניער את האבק ממזרון שבירפתי העלייה. התזו עליו "פליט" ועור חמתם של חתולים, שהחלו לילל בכמה פינות בעת-ובעונה אחת. יללה זו היא שעוררה כפי הנראה את אלהיו, ועד-מהרה נמצא עומד בסמוך לו.

"שכב", אמר אשר.

אלהיו צנח על המזרון. אשר כיסה אותו במעילו, ירד, החזיר את הסולם אל מקומו ושב לעבודתו.

"קיבלתי בעד שני ארגזי חלב משומר"... לעזאזל! הן בראש-וראשונה צריך לסדר הכל לפי תאריכים! אידיוט!

נרכן והוציא מן הארון צלחות, טסים וספלים—שנים-עשר במספר הכל-בכול. ערפם בשורה זה ליד זה והתחיל מטיל לתוכם את הפתקים. לא יצאו שעתיים לאחר חצות וכל הפתקים כבר היו מונחים בכליהם לפי החדשים: ינואר, פברואר, מרס, אפריל, מאי, יוני, יולי, אוגוסט, ספטמבר, אוקטובר, נובמבר, דצמבר. כל פתק במקומו הראוי לו—הרמוניה, תאזונה, מאזניים, איזון, מאזן.

ג

שגיאה ארוכה זו הרי היא כצליל צורם במנגינה, כדיסונאנס בהרמוניה, כאבן-נגף למתחרה במירוץ ממש בקצה הדרך... חמישה-עשר גרשים! שגיאה בסך של מאה-וחמישים מיל במאזן שהיקפו הכספי הוא—9.847. לא"י ו-367 או 217 מיל. האקטיב

367 מיל והפאסיב 217. איפה הם? היכן, לעזאזל, 150 מיל? הכל צריך היה לקרות היום. היום התאריך האחרון להגשת המאזן. הכל מוכן. מתוהו-ובוהו של פתקים גבנה בנין סימטרי נאה, ממש תמונה אסתטית: אקטיב ופאסיב, נכסים והתחייבויות—סיכום מלא ענין ומשמעות למי שיודע לקרוא את הדברים. כך—וכך מזווגים בבנקים, כך—וכך קרקעות, כך—וכך חייבים, כך—וכך מניות, כך—וכך זכאים, כך—וכך ריוח נקי מחשבון ריוח והפסד. והנה נתקעו חמישה-עשר גרשים אלה, ימח-שמם-וזכרם! כך דרכו של עולם—הכל בא בו בבת-אחת: אתמול נסתיימה המלחמה והיום צועדים המוגים ברחובות וצועקים: מדינה עברית! עליה חפשית! ובליל-אמש הוסעה שרה להר-הצופים, להדסה, למחלקת-היולדות. הבוקר טילפן מן המשרד: עדיין לא ילדה. וקניגמן הבטיח לתת היום את הכסף—את כל הכסף בבת-אחת—ברגע שימסור לו את המאזן. מילא, חמישה-עשר גרשים אינם אסון גדול, אבל בושה להגיש מאזן שהאקטיב והפאסיב אינם מאוזנים בו. בושה וחרפה. לו היה מישוהו מגיש לו מאזן כזה היה משליכו בפרצופו. כל מי שמצוי בהנהלת-חשבונות יודע ששגיאה בסך של חמישה-עשר גרשים עלולה להיות תוצא-אה מסכמת של כמה וכמה שגיאות בעשרות ובמאות לא"י, המבטלות זו את זו. ולמי יש פנאי לחפש עכשיו? והכסף דרוש כמים לנווד במדבר. עגלה, חיתולים, בגדי תינוק. אולי כבר נולד?

אשר לנדאו קם מן השולחן שהיה ישוב לידו במסעדה הקואופרטיבית וישב באוטובוס מספר 9, שעמד סמוך לפתחה של אותה מסעדה. הדרך להר-הצופים ארכה זמן רב מן הרגיל. המוגים מריעים ומפגינים חסמו את הרחובות. מדינה עברית! עליה חפשית! ליד האשנב בפרוודור הארוך של מחלקת-היולדות שאל היכן שוכבת שרה לנדאו. האחות, שהיתה חבושה שביס לבן ועליו רקום מגן-דוד אדום, אמרה לו בחומרה ששעות-הביקור כבר נסתיימו. הוא פתח את פיו, מוכן לוויכוח ממושך עמה, אלא שאותה שעה תפס מישוהו בזרועו מא-חריו. אשר הסב ראשו וראה את דוקטור קניגמן, תמיר, לבוש למשעי, ואפילו בחום זה של חודש מאי ענוב עניבה כהלכה. פניו קרנו מעליצות ועונג.

"מה? עוד לא ראית אותה?" שאל את אשר.

"את מי?"

"את התינוק."

"איזה תינוק?"

"את התינוק של... שילדה שרה?"

"לא ידעתי שילדה."

שמחתו של קניגמן הפכה התרגשות.

"בוא, בוא אתי, בוא", משך אותו בשרוולו והוליכו בפרוודור. האחות חבושת הש-ביס שמגן-דוד אדום היה רקום עליו לא התערבה.

הפרוודור היה ארוך עד אין קץ, או שכך נראה לו לאשר. בדרך שלה קניגמן חבילה מכיסו ומסרה לאשר.

"מה זה?"

"כסף. בעד המאזן".

"אבל... יש... אתה מבין, דוקטור קניגמן... חמישה-עשר גרשים... כמובן, הכל מוכן..."

"יש זמן. מחר תביא לי".

"אבל... חמישה-עשר... אתה מבין... ענין של ריכוז... קצת לחפש את השגיאה..."

"אין דבר בעוד שבוע... שבועיים... שלושה".

"אמרת אז: Deadline?"

"אין דבר. היום לא Deadline, היום Life-line".

לא בלי מאמץ תחב אשר את החבילה לכיסו: עבה היתה, ולא בקלות נשתלשלה אל כיס מכנסיו הקצרות.

בעוד הוא נפתל עם החבילה, דוחסה וממעכה, נמצאו עומדים ליד חלון רחב, מכוסה כולו וילון לבן. משמאלו של החלון נתגבהה דלת צרה, אף היא לבנה. דוקטור קניגמן פתח את הדלת ונעלם מאחריה. כעבור שניות-מספר יצא והתיצב על-יד אשר. אותה שעה נתפרד הוילון לשנים, כמסך של בימה, וחשף את החלון. מאחוריו עמדה אחות, חבושת שביס לבן, שלא היה עליו ולא-כלום, והחזיקה בידה יצור חי, כולו מעוטף לבן, פרט לפרצופו. והיה זה פרצוף יפה של אדם בגיל-העמידה: החוטם ישר וחטוב להפליא, העיניים דהות-אפרפרות, המצח גבוה ותלול, ואפשר שנראה כך בשל הגולגולת הקירחת. עטרה נטולת צבע מוגדר כיתרה את הקרחת ושתי פיאות כשתי רצועות עור כהות נשתלשלו על רקותיו, ודומה היה כי עשויות הן בקפידה בידי ספר-אימן.

"הסתכל. הסתכל באזניו!" התמוגג דוקטור קניגמן ובאצבעותיו קיפל את אפרכסת אזנו הימנית.

אמת נכון הדבר: אפרכסת אזנו הימנית של התינוק לא היתה עוד מגובשת ותלויה. היתה כפיסת-קלף מקופלת מאחרי רקתו—כפי הנראה עדיין לא התקשה הסחוס דיו. בעוד הוא מקפל את אזנו באצבעותיו, צווח דוקטור קניגמן בהתלהבות:

"רוץ, רוץ, רוץ, מהר וברך את שרה בברכת מזל-טוב".

אשר לא רוץ.

בשקט, בלי ליטול ברכת-שלום, פרש מקניגמן, שעדיין רווה נחת מהתינוק שמאחרי החלון. חזר בדרך בה הגיע הנה, ירד במדרגות וישב באוטובוס. זו דרכה של שקיעה ירושלמית שהיא באה כחתף. גם הפעם לא שינתה ממנהגה.

למרגלות הר-הצופים ניצנצו אורותיה של ירושלים.

אזון, איוון, מאזן, תאזונה, הרמוניה.

חבילת הכסף לחצה על ירכו. רגע תקפו החשק לשלזתה מן הכיס ולהשליכה מן החלון, אך עדי-מהרה נתרקמה במוחו תכנית חכמנית יותר.

אזון, איוון, מאזן, תאזונה, הרמוניה. חמישה-עשר גרשים—צליל צורם, דיסהרמוניה, חתך, דקירה, צריבה...

חמש מאות לירות ארצישראליות היו בחבילה: מאה שטרות בני חמש לא"י כל אחת. כמעט פי-שנים ממשכורתו השנתית של אשר.

עגלה, מיטה, לבוש, חיתולים... תהיינה הוצאות... הוצאות מרובות. משהגיע אל ביתו היה חושך מוחלט, אלא שעתה זה מכבר לא היה זכר להאפלה. הרחובות מוארים היו באור גדול. רק במטבחו של אשר האיר הפרימוס בלבד. משום מה לא קם בו חשק להדליק שום מנורה, מה גם שעל הפרימוס לא עמד שום כלי ואורו דומה היה לפרח כחלחל-בהיר הפותח עלעליו ברחבות מרהיבת-עין. אחד-אחד שלה אשר לבדאו את שטרות החבילה והסמיכם אל האש בפרימוס. עגלה, מיטה, חיתולים, לבוש...

כל לירה ולירה נשרפה עד הזווית האחרונה. לרגעים כוותה האש את אצבעותיו. העשן היה שחור אך האפר היה בצבע כסף, כפיאותיו העשויות-למשעי של הדוקטור קניגמן, כעטרה המכתירה את קרחתו... תחילה כיסה האפר את הנחשת המבהיקה באור זהב של בטן הפרימוס, אחר-כך נשר על השיש.

מאה שטרות היו בחבילה: מאה מלפני-נייר. חבל שאליהו קליין אינו יכול לבוא הלילה כשם שבא אותו לילה בו חילק בקעריות, טסים וספלים את חמרי-הגלם ששימשו בסיס למאזן זה, שלא התאזן בשל חמישה-עשר גרשים עלובים. לפני כשלושה חדשים נהרג באחת מפעולות האצ"ל נגד המש-טרה. אילו בא הלילה לא היה מניחו להירדם מעל לשיש או לצנוח אין-אונים על המזון כי אם פותח היה עמו בדורשיה, בדיאלוג סוקראטי, כגון זה, למשל:

אשר: אם רוצה אתה להבין דבר זה בנקל, שים לבך לא אל בני-האדם בלבד אלא גם אל כל בעלי-החיים והצמחים, ובכלל אל כל מה שיש לו התהוות. נברר לנו לגבי אלה הדברים אם לא כך מתהווים הם כולם: רק הפכים מהפכים ולא ממקום אחר... כגון היפה שהוא הפכו של המכוער, והצדק שהוא הפך העוול, וכדומה לזה בעניינים לרבבות. ובכן נעייך בדבר, אם לא מן ההכרח הוא שכל מה שיש גם היפך ממנו מתהווה לא ממקום אחר אלא מהפכו זה.

אליהו: זה ודאי.

אשר: ...כלום יש דבר שהוא הפכם של החיים?

אליהו: בוודאי.

אשר: ואיזהו?

אליהו: המוות.

אשר: כלום לא תאמר שהמיתה היא ניגודם של החיים?

אליהו: כך אני אומר.

אשר: ושמתהווים הם זה מזה?

אליהו: כן.

אשר: ובכן מה מתהווה מן החי?

אליהו: המת.

אשר : ומה מתהווה מן המת ?

אליהו : מוכרח אני להודות שממנו מתהווה החי.

אשר : אם כן, מדוע מת אתה ולא קניגמן ?

אליהו : משום שאני יצאתי להתקיף תחנת־משטרה בריטית והוא לא.

אשר : ומה עשה הוא ?

אליהו : הוא עשה ילדים.

אשר : ומה עשיתי אני ?

אליהו : אתה עשית מאזן.

אשר : למה ?

אליהו : משום שמאזן, איוון, פירושם יצירת תמונה מסודרת מתהוו־וְבוהו, מעין

מעשה־בראשית, השלטת אחדות בחלקים מפורדים, מפורים, ארגונים והתאמתם זה

לזה. לא בכדי הרמוניה בעברית קרויה תאזונה.

אשר : למדת משהו, אליהו.

אליהו : גם אתה.

כל השטרות עלו באש. כולם עד אחד. אשר נשא מבטו למעלה. פיה שחור כיסה את

תקרת המטבח. רק לפני חודש־ימים עמדה שרה על דעתה שיש לסייד את המטבח

ויהי־מה, ואכן נעשה הדבר, והנה עכשיו שחור הוא כפי שלא היה מעולם.

מה אפשר לעשות ? כפי הנראה, צדק אפלטון : הכל מתהווה מניגודים והפכיהם—

גדול מקטן, חיים ממוות ושחור מלבן.

אשר יצא החוצה. ברחובות המוארים צעדו בסך קבוצות נוער שחזרו מפעולותיהן.

"מדינה עברית ! עליה חפשית !" פלטו גרונות צעירים אך צרודים בקצב הצעידה.

"רגע אחד, לנדאו, רגע אחד !"

כפי־ידו הגדולה של שפיגלר הונחתה על כתפו. זה כארבעה חדשים לא ראהו אשר,

מאז קיבל הלה משרה בסוכנות היהודית.

"נו, מה תגיד ?" התנשם שפיגלר עם שאגלי הזיעה הבהיקו על פרוצפו המנומש גם

לאור פנסי הרחובות.

"על מה ?"

"על הכל."

"מה אני יכול לומר ?"

"אני נוסע."

"לאן ?"

"לאירופה, בשליחות."

"והדוקטוראט ?"

"כבר מסרתי. ואתה ? גמרת את המאזן ?"

"איזה מאזן ?"

"שקיבלת על עצמך !"

"כ...כ...ן. מי סיפר לך ? אני ?"

"כן, אינך זוכר?"

"ואתה זוכר איך מרטתי את אונך?"
שפיגלר צימצם בו עיניו ופלט בדאגה:
"אתה עייף, לנדאר".

"אל תשתמט, אתה זוכר?"
"המ... משהו..."

"ובכן, דע לך, מרטתי את אונך משום שבאזון נמצא נוזל שבעטיף יש לנו שיווי-משקל, איזון, מאזן, הרמוניה. ואם האיזון מזכר—אפילו בחמישה-עשר גרשים—רע הדבר".

"רע הדבר", הסכים שפיגלר.

לחצו ידיים זה לזה והלכו איש לעברו. רק לאחר שעבר כברת-דרך ניבט אשר בידיו: כפות-ידיו ואצבעותיהן שחורות משחור היו. ודאי ליכלך גם את כף-ידו של שפיגלר כשלחץ אותה.

"יום-הנצחון!" פלט בקול רם ופרץ בצחוק.

הרמוניה ניצחה את ארס, הבת הביסה את אביה.

מן הרחוב הסמוך ענה לו הד תרועתה של קבוצת נוער:

"מדינה עברית! עליה חפשית!"

גמר בנפשו להיכנס לאחת המסעדות וללגום כוסית וודקה. פישפש בכיסו—זה הכיס-הסדק הקדמי שבו נוהג היה להחזיק את כספו—ומצא בו חמישה-עשר גרשים. בדיוק: חמישה-עשר גרשים—זה הסך שהיה בעוכריו של המאזן.
מאזן, איזון, ארזן, תאזונה, הרמוניה בלעז.

איתן איתן: הולך אפסי ארץ

רחוקים, רחוקים אני היום ורעש הים עולה ועולה עד אין הכל
צעקות אדם
וגם אשוב להיות אש אש על הגנות בדם
וכמוכן: עופות המים הרבים מיטיבים לדמדומים
בסופים בסופים על חלקת חלקים
סבוכות שעות טובות:

מלאות דם מפכה
חרדת ירקות עפר
כרסק יד בערפל האפק
עיר אבני חורבות כפס, ועשה לי כאן פס, פס על כל החיים
החיים חיים למותו
ומכאן דבר דבר חזיונות לילה
אשה רדופת בניה רדופת צחוק נורא
כתמוטת ארצה בצלילי גופים עוברים
עוברים עד המדבר עוברים את המדבר
שלוחי עצם
נעים ברוח
אהבת חיים, חיים הולכים
והעומד מולם רואה אותם כמו שאינם רואים את עצמם
חובקי עולם
לא בנרוע ולא בחרב ולא בדבר מטוסים ותותחים נעים
חובקי עולם

וְדָבַר הַפְּטִישִׁים קָרַב
 צְלִיל בְּרִזָּל בְּבְרִזָּל אֶל תוֹךְ הָאֲדָמָה
 עֲמוֹק בְּנִהְמַת מְנוּעַ מוֹאֵץ עַד נְתִיכַת שְׂרָפָה
 עוֹלָה בָּאֵשׁ

תְּנוּעַת עֵיטִים תְּנוּעַת כְּנָף אֲטִית
 כְּבֹדָה
 אֵת הַחֲלָלִים לֹא יִקְבֵּר אִישׁ וְלֹא תִקְבֵּר אִשָּׁה
 וְיִלְד וְזָקֵן וְזָקֵנָה לֹא יִדְבְּרוּ מְלָה
 וְלֵב לֹא יִרְגִישׁ כִּי לֹא יִהְיֶה, לֹא יִהְיוּ

עַל פִּי מִלְתֶּךָ בְּאֲתִי עַד כָּאֵן
 עַל פִּי מִלְתֶּךָ בְּאֲתִי עַד כָּאֵן
 וּמִכָּאֵן הַלּוּם דְּבָרְךָ אֲנִי נֹצֵב כָּאֵד
 עוֹלָה מֵאֲדָמָה בְּהֵם נִפְזָר

הִנֵּה הָרוּחַ בָּא
 בְּבוֹאוֹ אֶהְיֶה אִפֶּר גּוֹף וְנִשְׁמַת נִשְׁמָה
 צֶל אֲבֵרָה דָּקָה
 תְּנוּעַת עוֹרְבִים עוֹבְרֹת
 הַמּוֹלֵת שָׁנִים
 עִמִּי עַד עוֹלָיִם
 שְׁעוֹנֵי צִלָּיִם
 וּפְעָמִים יוֹנֵת בֶּר צוֹרְחַת
 וְיֵשׁ נוֹשָׂאֵי יוֹנָה שְׁחוּטָה
 קָחוּ אוֹתָהּ רְחוֹק מִכָּאֵן
 אִם חַיִּים בְּאַפְכֶם
 אֲנָשִׁים בְּאֲנָשִׁים רוֹאִים חוֹזִים מְכוֹת דְּמִים מְכוֹת מֵתִים
 נְתִיכַת אֲבָנִים אֲבָנִים לְגַל
 רַעַד כְּפוּר מוּטֵל
 בְּמִרוּצַת גּוֹלוֹת גּוֹלוֹת
 חֲתוּל-בֶּר צוֹרְחַת
 אֲרָכִים אֶל אֲמַתְךָ

בַּיְדוֹת בְּרִנָּל עוֹבְרוֹת בְּשָׁמַיִם יוֹרְדִים
 יוֹרְדִים אֶפְסֵי אֶרֶץ
 חֲתוּלֵי עֵנָן בְּשָׂדוֹת בָּר
 בִּיעֲרַת חוֹלוֹת רְאֵי אֶת יְדֵי יְדוֹת בְּרִנָּל
 נְהָרוֹת דָּם בְּהָרוֹת הָרִים עֲצִים עֲצִים בְּמִדְרוֹנִים
 נְשׁוּכֵי שָׁמֶשׁ
 לְמֵתִים וְלָדָם

או אִמָּה גְדוּלָה גְדוּלָה גְדוּלָה שְׁחוּרַת דָּם מוֹת
 בְּעֲצֵי זֵית
 או שְׁחוּר עֲצֵי זֵית כְּשֶׁחוּר שְׁעָרָה, גּוֹפָה
 בְּקוֹעַת צָמָא חֲנוּקַת חוֹל וּמֵתִים מֵתִים

ורדה גינוסר: מלכות חרישית

על המקום שצוו את הברכה
עומדת שירב, והארץ
מתחת, רבת חלב חדש,
והשמן הטוב על הראש,
יורד על הזקן.

כמו זקן אהרן שיורד
על פי מדותיו של אבי
כטל חרמון כשיגלש.
ארץ צהבת שמים, כחולים
גופות האנשים, גבוהים
כיער צומח עצים,
ואם העץ הוא עץ
אחריו פרשים מכים,
שם במקום היונים,
ארץ ברזשים, עיני המים
שוחקות במלכות
חרישית.

הבית בעשן

הבית בעשן, ברזל יוצא
ובא מתוך ידי.
הראשים לבתי האבות ברורים,
כלם גבוהים גבורי חילים
והתיחשם רם בצבא, במלחמה
בקרב העונות, קפיצות הדרך,
בתנועות אש אחת, כלם
ברוכים בשאלות מקום וזמן
שיעשה צלילות והמראות
מספרם אלף אלף ואחד אחד.

אַחֲרֵי שְׁנוּשָׁאִים אֶת הַכְּלִים.
 יִירָא מְאֹד הַצָּבָא אֶת הַצָּבָא
 כָּלֶם נוֹשְׁקֵי קֶשֶׁת מִיַּמִּינִים
 וּמִשְׁמְאֵילִים. בְּרֹאשׁ הָאָבֶן,
 בְּרֹאשׁ הַחֶץ, דְּמָם בְּרֹאשׁ וַיָּדָם
 מֵלֵא כָּבֵד בְּכָל הָעֻמְקִים.

קידוש

דָּם עֲגֵלָה מְשֻׁלָּשָׁה
 וְעֵז מְשֻׁלָּשָׁה
 כָּרַת אֶת הַבְּרִית
 הָעֻקְשֵׁת, אֵיל מְשֻׁלָּשׁ
 יַפֵּה עֵינַיִם,
 תּוֹר וְגוֹזֵל רֶדֶךְ,
 אֶת כָּל אֱלֹהִים לְקַח.
 רַק הַצִּפִּיר לֹא
 נִבְתֵּר, שְׁלָם
 כְּהַבְטָחָה.
 שְׁעָרוֹ עָצוּם וְחָם
 זֶרְעוֹ בְּקִרְבּוֹ
 לְעוֹלָם.
 וְרַק עֲגֵלָה מְשֻׁלָּשָׁה
 וְעֵז מְשֻׁלָּשָׁה
 נִפְרְדוּ מִגּוֹפֵן
 בְּאַמְצַע מְדֻקָּה
 נִתְּנוּ נִשְׁמָתָן הַמְּלֵאָה
 אֶת הַצִּפִּיר לֹא בְּתֵר.
 צִפִּיר עֵזִים תָּמִים.
 וְהָדָם הַחָם עָלָה
 אֵד מְשֻׁכָּר, מְחִיָּה
 וְהַעֵיט בָּא, יָרַד
 עַל הַפְּגָרִים
 עֲדִים שׁוֹתְתִים

לשבועה הקשה.
 נפתחה הארץ החומה
 הריה ועציה הטובים
 חובקים נהר מצרים
 פרט למלכותה,
 ובחלוקי הנהר פרת
 הגדול ארץ גונעת.
 והוא האיש רם האברים
 מקבל את הדין
 ואת ההבטחה
 מלה-מלה.
 שבועה משלשה.
 והספין בידו
 לעלות עולה
 לרדת בקנזי
 ובחמי
 לעמד על נפשו
 מן הרפאים והפריזים,
 בלי חת,
 פניו זכים
 וחתומים,
 ובעיניו הרחוקות
 הוא מפוצץ גשרים
 ומעלה עולות
 לשמר את השבועה,
 לראשי בניו הרכים,
 העקודים והאובדים
 והצומחים מתוך
 עפר האדמה הזאת.

הדה בושם: אבק בכראמה

דודתי ישבה ליד המזנון החום קרועת-עיניים. היא לבשה שמלה לבנה ולא הביטה בנו. ארוסה הנשוי לאחרת נמצא ברוג בבוקר על הגורן. מאז היתה יושבת בחדר הגדול שתקרתו עשויה קורות עץ ובוהה קרועת-עיניים בחללו. בלילות כשהיינו משחקים בגורן היה ארוסה הצעיר והגבוה מופיע ופניו מגואלים בדם. כשראה אותי מחה את הדם מפניו והושיט לי את ידו.

בבוקר היתה שמלתה הלבנה של דודתי מוכתמת בכתמידם גדולים. עברתי בחדר בשקט והבטתי בה בסקרנות, והיא אחזה בי לפתע בידה הגרומה והביטה בי כאילו לא הכירה אותי. רציתי לספר לה על ארוסה המטייל בלילות בגורן ומפריע למשחקים, אבל ריפרה, הערביה השמנה שעברה בחדר לאטה, משכה אותי אחריה. במרפסת ליטפה את פני בידיים צבועות בקנה, וריחה אפל כריחות שעלו באפי לאחר שנים בחנות בירושלים, כשקניתי בד אדום רקום משמלתה של פילאחית. ריפרה הניעה בראשה והשמיעה קולות צער. מג'נונה, המסכנה, אמרה וחזרה אל המטבח. לפני שנים נעלם בעלה של ריפרה והשאיר אותה עם חמישה ילדים. בערבים היתה יושבת על מדרגות הכניסה הסדוקות ומסתכלת בעינה האחת בדרך המתפתלת. בעלה של ריפרה לא חזר מעולם.

במטבח היתה השכנה הגוצה מן הבית הסמוך מספרת לסבתי סיפור ארוך, בעברית שהיו בה מילות אידיש רבות. היא סיפרה על אשה יפה אחת ועל המוצאות אותה. אשה יפה באמת, אמרה ומיצמצה בשפתיה, יש לה ראש שער שחור וזוג עיניים שחורות, וחזה הממלא את חולצת הבאטיסט שלה.

שוב חזרתי ונכנסתי לחדר הגדול. ידה של דודתי היתה שמוטה לצד הכיסא. מבעד לשערותיה הבהירות ראיתי את העור הדק והלבן של ראשה, יפה ומסתורי כליכך כאילו לא נגעה בו יד אדם מעולם. חזה היה שטוח מתחת לבד הלבן של שמלתה. כשקברו אותה היה הסדין הלבן שעל גופה חלק וללא כל קמט.

אני מחפשת אהבות אסורות. אני חוזרת לגורן. בגורן עכשיו גן ציבורי ובתים עם גגות אדומים. אני מחפשת אהבות אסורות. אולי אני אוהבת קצין צעיר בין חורבות כראמה. תמיד תהיינה חורבות, ובתי-חומר קורסים באור הלבן והופכים אבק מחניק, וקציני-צבא צעירים ויפים. הדם מכסה את שמלתה של דודתי, וידה הגרומה שמה מתנק לגרוני, וריפרה לא עוד מושיעה אותי מידיה. ידיו של הקצין הצעיר נקיות מדם. הוא מושיט לי יד. אני שואלת מה היה בכראמה, והוא מביט בי בתמיהה. הוא לא יצא להילחם למען חסדי, והוא אינו רוצה לדבר על מלחמה. האבירים ללא-פנים קרסו ליד הגדר השבורה באפור-זו, והאיזוב הירקרק של

הבריכה צמח מפניהם. הקצין הצעיר לא שמע את שמען של אהבות אסורות. בכראמה קרסו בתי-החומה והפכו אבק אדמדם. במדבר עלתה צחנתם של המתים. ושרה אהרנסון בשמלה לבנה רכוסה לצווארה לא ליטפה את פניהם. כתמי הדם לא עלו בבגדי-החיאקי המגוחצים של הקצין הצעיר, ואני חזרתי לבדי לגורן וטעמן האפל של אהבות אסורות היה בפני.

דודתי ישבה בחדר שתקרתו גבוהה. עיניה היו חורים עמוקים. יום אחד לפני זמן רב נעלמה מן החדר ואפילו את ריחה לא השאירה אחריה. ריפרה שנכנסה לנקות את החדר לא מצאה אותה. השכנה מן הבית הסמוך זכרה לפתע שראתה אותה ברחוב בשעת-בוקר מוקדמת. יצאו לחפש אחריה. דודתי באו מן העיר ושילחו בה את בעליהן. החזירו אותה במכונית סגורה. איש לא היה ברחוב כשירדה מן המכונית ושמלתה הלבנה קמוטה. רק השכנה הגוצה הציצה מבעד לחרכי התריסים והניעה ראשה מצד אל צד. מצאו אותה בבית-נזירות בירושלים. איש גם לא שאל איך הגיעה לשם. בעליהן של דודתי הציעו הצעות משונות ליד השולחן במרפסת. אבל דודתי נשארה יושבת במקומה ומאו לא דיברו עוד בפרשה זאת.

אני מחפשת אהבות אסורות. שרה אהרנסון נכנסה לחדר-הרחצה בבית בזכרון-יעקב וכיונה את האקדח אל פיה. שמלתה היתה רכוסה בכפתורים קטנים לצווארה ושערותיה היו כבדות על ראשה. היא ראתה את לישנסקי דוהר על סוסתו, הולך גאה ונמוך-קומה אל עץ-התליה, מעביר את לשונו על שפמו האדמדם ומביט לעברה בעיניו התכולות. במדבר חיכה המוות לגברים שאהבוהו. לאהבות אסורות יש ריח של שמלות לבנות עבשות, וטעם אפל של דם.

אני מחפשת אהבה אסורה. אני פוגשת בו שוב באחד הבקרים הלבנים. שלא כעיניו של לישנסקי, עיניו ירוקות והן הופכות בהירות יותר ויותר, והוא אינו מחייך לעברי. בבקרים הלבנים מחייכות הזונות בפנינת הרחוב ופלוגת היורים מכוונת את נשקה. התעלה כבר נחפרה. הם אינם מחטיאים את המטרה, אבל הוא יקום כמו לזארוס לחיים. ארוסה של דודתי קרב אלי שטוף-דם. לישנסקי דוהר על סוסתו גאה לעברי. אני רצה לעבר אהובי. שמלותיהן הלבנות של הזונות מכוסות בדם. אני קרבה אליו בחדר שתקרתו גבוהה וכולה קורות-עץ. אני כמהה אליו מעבר לתעלה החפורה.

יום אחד כשנכנסתי לחדר החשוך תפסה אותי דודתי בידה הגרומה ואחזה בי כחישוק-ברזל קר. לא יכולתי להבין מה מילמלה. עיניה היו חורים אפלים וריחה עבש. הפחד של לילות בגורן אחו בי וטעמו של הדם האדום היה בפני. היא דיברה אלי, ואיש לא היה בחדר. היא אמרה משהו על קללה. אמרה שכל האהבות אסורות. אמרה שאני אהיה כמותה וגם אני אלבש שמלה מוכתמת בדם, וגם אני אחכה למי

שמת. פתאום צחקה ואני רציתי לברוח אל חיקה של ריפרה, אבל דודתי לא הניחה לי. היא אמרה משהו לא-מובן על בית-גניירות; ואז נכנסה אל החדר השכנה מן הבית הסמוך. היא השמיעה קול צעקה, ולפתע היתה ריפרה בחדר וסילקה את ידה של דודתי ממני. השכנה הגוצה דיברה אידיש עם סבתי במטבח וקולה עלה וירד בהתרגשות. ריפרה לקחה אותי לחצר והחליקה על ראשי בידיים צבועות בחנה. מג'וננה; מג'וננה, אמרה ריפרה וספקה כפיה. ישבנו יחד על המדרגות. בעלה של ריפרה לא חזר, והדרך המתפתלת במעלה הגבעה היתה ריקה.

אני מחפשת אהבות אסורות. בלילות-הקיץ היתה סבתי קוראת לי מתוך הספרים. גופה של אנה קארנינה עטוף פרוות. הדלת נסגרת אחריה ואחרי ורונסקי. אני נושמת בהתרגשות עיניה מביטות בי. גופה מרוטש על פסי-הרכבת והבשר דבק בפרוות. למה סבתי מביטה בי כך?

בערבי הקיץ דבק הדם בשמלת דודתי ואני משחקת בגורן. סבתי אינה מדברת אל דודתי. היא אינה נכנסת לחדר הגדול. היא אינה יודעת אם היא מתה או חיה. לפעמים יושבת אתה השכנה מן הבית הסמוך. כשהיא מזכירה את דודתי מדפדפת סבתי בספר וקוראת לי לבוא אליה. יש לה עיני-תכלת ושער לבן והיא לובשת שמלה שחורה. סבתי מתאבלת על המתים, על דודתי ועל אנה קארנינה, על שרה אהרנסון ועלי. סבתי יודעת שיום אחד ימצאו את גופתי מכוסה דם. היא אינה מלשפת את ראשי, ואצבעותיה נקיות ולבנות.

בוקר אחד, כשנכנסה ריפרה לחדר, מצאה את דודתי מוטלת ליד הכיסא בשלולית של דם. ריפרה הרימה אותה בזרועותיה והניעה אותה כתינוק, כשהיא משמיעה קולות משונים. בחדר הריק היו לפתע אנשים רבים. הוציאו את דודתי החוצה ואני הסתובבתי בין האנשים. סבתי נסתגרה בחדרה ולא יצאה ממנו. השכנה מן הבית הסמוך דפקה על הדלת וקראה, לאה'קה, לאה'קה, אבל סבתי לא פתחה לה. איזה אסון, איזו קללה, אמרה השכנה הגוצה כשהיא סובבת בחדר וסופקת את כפיה. כולם כאן משוגעים, אמרה והתרתה בי באצבעה. מה יהיה אתך, חזרה ושאלה, מה יהיה אתך, ושוב דפקה על דלת חדרה של סבתי. ריפרה ניקתה את הדם שיבש על האריחים האדומים. את דודתי החזירו לחדר. על ידיה היו צלקות עמוקות, ופניה חוזרו עוד יותר. לבושה שמלה שחורה ורכוסה יצאה סבתי מחדרה כשהיא מחזיקה בספרים, וישבה במרפסת. היא גם לא הביטה לעברה של דודתי בשמלה הלבנה. היא קראה לי אליה והמשיכה לקרוא לי מן הספר. כתמים אדומים עלו בלחייה שעה שאנה קארנינה הגיעה עד תחנת-הרכבת.

שוב באו דודתי מן העיר למושבה. הן ישבו עם בעליהן במרפסת המקורה רעפים אדומים ואכלו. סבתי ישבה בראש השולחן ולא הוציאה הגה מפיה. ריפרה שטפה כלים במטבח והניעה ראשה מצד אל צד. השכנה הגוצה הסתובבה בין המרפסת למטבח אבל איש לא דיבר אתה. כפעם-בפעם דיברו צרפתית, והסומק עלה בלחיי

סבתי בגלל המבטא הגרוע שלהם. אמרו משהו על הילדה, וסבתי שלחה אותי החוצה. פחדתי לרדת לגורן. באבן-רזו היו המים הירקקים מכסים את קרקעית הבריכה. האבירים מכוסיי-האיזוב עלו ממנה אחד-אחד ונשקו את ידי. שרה אהרנסון מתה, אמרו האבירים, אנה קארנינה מתה, ודודתך תמות גם היא. ריח הדם האפל עולה ממך. פלוגת היורים מכוונת את נשקה ברחוב הלבן. ארוסה של דודתך שטוף-דם, לישנסקי בלבן מעל עץ-התלייה מחכים לך, וזה שתאהבי לא עוד יקום כלזארוס לחיים. במים ראיתי את פני מכוסים דם, ואבקה הלבן והלוהט של כראמה סינוור את עיני. חזרתי הביתה. במרפסת הוסיפו לאכול ולדבר, רק דודתי ישבה מחייכת בחללי-עיניה. סבתי הביטה בי במבט חמור, אמרה משהו בצרפתית מצלצלת לעבר בנותיה ובעליהן, וכולם שתקו לפתע.

*

אני מחפשת אהבות אסורות. שרה אהרנסון ולישנסקי לא מתו יחד. דמשק רחוקה מן ההר של זכרון-יעקב. בדמשק אין רואים את הים. בזכרון-יעקב הגיפו את תריסי הבתים כדי לא לשמוע את צעקותיה. האם כמהה אל גופו של לישנסקי? בדמשק רעשו המומונים ברחוב. האם חשב על גופה הערום כשצעד אל עמוד-התלייה? אנה קארנינה ראתה את הרכבת המתקרבת והאבירים בעלי הפנים הירוקות מאיזוב נשקו את ידה הקפואה ללא כפפה. גופה היה עדיין עטוף פרוות. מתי הגיע ורונסקי אל תחנת-הרכבת?

סבתי שלחה את אנה קארנינה אל תחנת-הרכבת. סבתי שמה בשעת-לילה את הסכין בידה של דודתי, וכיונה את האקדח אל פיה של שרה אהרנסון. סבתי הלישיה אותי שמלה לבנה והכינה אותי לדרך. בסופן של אהבות אסורות, בקרים לבנים וזונות מחייכות ונידונים ופלוגת-יורים מכוונת את נשקה ליד תעלה חפורה.

*

בבית במושבה נשאר רק סבתי, דודתי וריפרה. ריפרה היתה מהלכת בין שתיהן, מדברת אל עצמה בקול, וסופקת כפיה פעם-בפעם. כשהייתי באה לביקורים קצרים היתה סבתי מסתכלת בי בעיני-התכלת הבהירות שלה במבט חודר, ומחפשת על בגדי את כתמי הדם. דודתי ישבה על כיסאה ללא נייע, קטנה מתמיד. פעם כאילו הביטה בי, וכמו חייכה. מיהרתי לעברה, ואז תפסה אותי שוב בידה הגרומה ולחשה מלים מוזרות. היא שאלה אותי אם כבר מצאתי את ארוסה המת, ואם מחיתי את הדם מפניו כאשר קם לחיים. היא שאלה מתי אלבש את שמלתי הלבנה. ריפרה לא עוד הושיעה אותי מידיה. נמלטתי אל המרפסת ואל סבתי, אבל היא הוסיפה לקרוא בספר כאילו חיכתה לאות. היא ודודתי ידעו שמצאתי את האהבה האסורה. הם הריחו אותה בפני ובגופי, ודודתי שמה עלי את השמלה הלבנה המוכתמת בדם, וסבתי עטפה את גופי בפרוות, וארוסה של דודתי שם את האקדח בידי וקירב אותו אל פי.

עליך לבחור, לחשו שלשתם, עליך לבחור, האקדה, הסכין או תחנת-הרכבת. עליך לבחור, לחשו בירוקת האבירים מאבן-רזו. רצייתי לברוח אל בתי-האבן הקורסים

של כראמה, אל ריח הקנה שעל ידיה של ריפרה, ואל בגדי־החאקי המגוהצים־
למשעי של הקצין הצעיר. אבל האבירים ירוקי־הפנים אחזו בי, והזונות קירבו
את פניהן אל פני וצחקו, ועיניו הירוקות של אהובי היו ריקות, כמו הבריכה באפור
רוז.

אהובי צבע אדום את לועה של שרה אהרנסון, קרע את הפרוות משרה השסוע
של אנה קארנינה, החניק את דודתי בגבס לבן, ריטש את גופי ומיעך את קרבי,
וסבתי הביטה בי מעל לספר והסומק עלה בלחייה, כאילו דיברתי צרפתית
גרועה.

*

אני מחפשת אהבות אסורות. אני הולכת להלוויתה של דודתי. סבתי בשמלה רכוסה
שחורה צועדת בראש מורם אל בית־הקברות. הם באו כולם. דודתי מן העיר
ובעליהן. ארוסה של דודתי בראש מעוך. שרה אהרנסון בפה מלא דם, לישנסקי
בלבן ושלט על צווארו, אנה קארנינה עטופה פרוות ביום של קיץ, ורונסקי באיחור
של זמן. הזונות בשמלות מוכתמות בזרע ופלוגת היורים ברובים מכוונים. האבירים
שאיזוב צמח מפניהם נושאים את גופתה של דודתי. כתמי דם גדולים עולים
ומכסים את שמלתי הלבנה.

כשתגענה בי ידיו של אהובי, יורקו את גופתי אל התעלה החפורה.

*

בכראמה קרסו הבתים באור הלבן, והפכו אבק דק ומחניק. הקצין הצעיר לא שמע
את שמען של אהבות אסורות.

גד אנזינגר: לפעמים זה נשכח

לנשמת ו. בורכארט

בהיותם בני חמש שנים
זרו זה לזה רק חול בעינים.
בהיותם בני חמש עשרה
כָּבַר הכו במקלות.
עָבְרוּ מֵאֵז סף-הכל
עָשָׂר שָׁנִים,
וְעַתָּה רוֹבָה בְּיַד שְׁנֵיהֶם—
רוֹבָה אוֹטוֹמָטִי וּמִשְׁכָּלֵל.

בפחתת השמש

אֶפְלוּ כִסְפוֹג טָחוּב...
זְלוּל הַשֶּׁמֶשׁ בְּכָל
הַנוֹגֵעַ
לְזָהָב עֲרֵבִי:
פְחוֹת חוֹזֵר.

אָכֵן,

גְּנֵהָר גַּם מְחָר
לְשׁוֹק רוֹוֵי הַסְּחוּרוֹת,
לְנִסּוּי גִּשְׁנָה
מוֹכֵן מֵאֲלִיו
כִּי הַפַּעַם נִזְקָה—בֵּית־סִבִּירוֹת—
בַּמֶּתָן הַמוֹזֵל, מִמֶּשׁ מְצִיָּאָה.
וְנִגְמַל
בְּחִיוֹף יְלִדוֹתַי,
בְּשֶׁאֵלָה כֹּה תְּמִימָה,
אוּ בְּאִי-הַתְּמַצָּאוֹת מִשְׁלָמַת.

נִתֵּן לְדֹלֵג עַל חֶמֶשׁ
שָׁנִים נוֹסְפוֹת.

כְּדִי לְרִאוֹת גִּיחוֹת מְטוֹסִם
בֵּין פְּטָרִיוֹת הָעֶשֶׂן.

כְּעֵבֶר חֶמְשִׁים שָׁנָה זָחֵלָה תוֹלַעַת מִבְּעַד
שְׁנֵי אַרְוֹנוֹת וְקִבְעָה
בְּשׁוּיֹן-נֶפֶשׁ רַחֲמָנִי: "אוֹתָהּ אֲדַמָּה—הַכֹּל
אוֹתָהּ אֲדַמָּה".

ליל חמסין

דָּבַק כּוֹכְבִים,
מְרוּחַ בְּנִגּוּד לְכָל תֵּקֵן אֲרָצִי,
עַל שְׁמֵי מְרַצְפוֹת,
כְּדוֹשָׁה חֲלֻקְת־צְפוּי.
עַת נוֹדֵף הָאוֹר, קָטוֹר
זְכָרוֹנוֹת,
גְּפִרִית בְּאֵדִים צְהָבִים:
הִרְקַעַת שְׁחָקִים מְרַעְלִים—
טְבוּר וְחִשׁוֹר גִּלְגַּל-לְהַבּוֹת.

מוֹתֵר לְגִדֵּף גִּרְדָּמִים.

יוסף באו: נדנדה

עכשיו קשה לתאר תקופות ולהגדיר את הזמן שעבר עלינו בין גדרי-התזל של מחנות-ריכוז גרמניים. שם לא קראנו ליום בשמו—בשבילנו זרמו שעות בקצב אחר וארכן היה אחר לגמרי. מנותקים היינו מן העולם האנושי, ורק צבע השמיים וקול החצוצרה היו לנו לשעון וללוח-שנה. נאצים העמידו אותנו מחוץ לחוק ומחוץ לזמן, הכתיבו לנו אורח-חיים שאדם חפשי לא היה מסוגל להמציאו אפילו בחלום-בלהות. הימים שהיו נטולים מידות מקובלות לא נקלטו אפוא בזכרוני בצורה הגיונית. יש שאני בטוח ומוכן להישבע כי מקרה טראגי ידוע הקדים יום-ייסורים מסוים—אך לאחר ניתוח מדויק מתברר לי שבכל-זאת סדר הדברים היה הפוך לגמרי...

במיסדר-ערב הכריזו הגרמנים שפל הלילה אסור לצאת מהצריפים, אסור להסתובב בחוץ ואסור להתפשט ולישון. ככל פקודה נסתיומה גם זו באזהרה הרגילה: "ומי שלא יציית, ייהרג!" שמועות התחילו לרוץ, "עדי-ראייה" מסרו מפי מקורות נאמי-נים על נסיגת הנאצים בכל החזיתות; הרוסים מתקדמים בקצב מזורז, האנגלים פתחו בהתקפה חדשה במערב, האמריקאים הפציצו את ברלין, והיטלר מבקש תנאי-שלום. יצרני בשורות טובות סיפרו שכל הגרמנים עצבניים מאד באחרונה ונראה כאילו מתכוננים הם לברוח הביתה. מכל הידיעות ברור היה שהמלחמה מגיעה לקצה ועם בוקר נהיה כולנו חפשיים. הסתכלתי בעד החלון לתוך הלילה. זרקורים על מגדלי-תצפית הסתובבו כתמיד, על הכביש העוקף את המחנה היתה התנועה רגילה. בבתים מאחרי חוטי-תיל כבו האורות אט-אט—שום סימן למצב מיוחד, שום הוכחה לשמועות... רק כפעם-בפעם קרעו צעקות צרודות, צעדי נעליים מסומרות ויריות את דומיית הלילה.

אוירת אי-הבטחון גברה, הבהלה באה על מקומן של תקוות ורודות. הייתי רעב וצמא. מנת לחם (קילו לשה אנשים ליום) וכפית מרגרינה כבר אכלתי כבכל ערב. לא יכולתי להתאפק ולטמון את הפרוסה בתוך התרמיל. ריחו החמוץ של הלחם היה חזק מן הרצון לאכול בבוקר עם הקפה. אנשים שתו את כל המים המלכלכים מדליי הכפאים, ופינת-הפיבוי שימשה לנו עכשיו בית-שימוש. בדלת הראשית עמד מנהל הצריף ושוט בידו ועל כל הבקשות היתה בפיו תשובה אחת: "עזבו אותי—גם אני לא הולך לחרבן וגם אני צמא—רוצים לקבל כדור בראש, יכולים לצאת!" אבל מי שבכל-זאת ניסה לזנק החוצה ספג בעיטה מלווה קללה עסיסית, תפס את ישבנו הכואב—ועמד בתור לפינת-הכפאים.

בצריף השכן שררה אותה אווירה של פחד. אנשים הסתובבו בקוצר-רוח. דיברו משהו בהתרגשות—גם שם עמד מנהל-הצריף כמיתרס בדלת—אבל מה מצפה לנו, מה מתכננים הגרמנים, זאת לא ידע איש אל-בכח.

לפנות בוקר פלש אישׂ-ס. לתוך הציפיה. מדים מצוחצחים, נעליים מבריקות, כובע-מיצחה עטור-גולגולת... וצעקה. צעקה בסיוע צליפות שוט ונגישות אקדת. "להסתדר בשורה!!! יהודים מסריחיםםםם להסתדר בשורה!" לא ידעתי איך והיכן לעמוד. הכל החלו לנוס בבהלה. בין הדרגשים, מקום שבדרך-כלל נדחק אדם אחד בקושי, קמה תנועה דרסיטרית. לתוך המערבולת הרותחת קפצו עוד אנשים מקומה שניה ושלישית. מישהו החזיק בי בכתפי ודחפני קדימה. מישהו מולי תפס בגרוני וצרח: "חזרהה! חזרהה! תנו לעבור!"... ופתאום—בינינו—כמתוך הריצפה ניסה להתרומם ראש מגולח ויד זרה החלה לגשש על פני. לחוץ בין המבוהלים, לא יכול-תי לשלוף יד ולהתגונן.

לפתע נשמעה יריית אקדה וצווחה מטורפת סילקה את כל המכשולים. כמחושמלים הופנינו לכיוון אחד. בריצה דרכתי על משהו. שמעתי יללה. רגלי נתקעה בין סמר-טוטים. לשניה אחת איבדתי את שיווי-משקלי—אבל הוספתי לרוץ עם כולם, בלי רחמנות, בלי התחשב בזולת.

הסתדרנו בשורה בתוך מטר מלקות בלתי-פוסק. אישׂ-הס. ס. כמו יצא מדעתו, הצליף ושאג: "כלבים אורזיםםם!—יהודים מלוכלכיםםם!" על-ידי עמד אחד חיוור שענינו פעורות—ניסה להיכנס למכנסיו ומדי-פעם שירבב שתי רגליים לתוך מכנס אחד—ומילמל: "לא נתן לי לגמור, מה לעשות, לא נתן לי לגמור..."

בשל המולה לא שמנו לב אפילו שצבעים ופחי צבע אדום בידיהם נכנסו לצריף. בלי אומר ודברים ובלי הודעה מוקדמת ניגשו לעבודה. במברשת שטוחה צבעו על בגדו של כל אחד, בעמידה ולפי תור, שני פסים אדומים ככתפיות. פס סביב לבטן, מספר אישי גדול, ומגן-דויד. על המכנסיים הוסיפו שתי אמרות משני הצדדים ועיגור לים על הברכיים. הצבעים לא הקפידו על הביצוע ולא קימצו בחומר—השאירו לי כתמים אדומים על הידיים ועל הצוואר. חשתי כאילו האדום האדום הזה חודר דביק ומסריח לתוך עורי, לתוך גופי, ונמהל בדמי.

הצבעים סיימו את המלאכה והעבירו את פחי הצבע לצריף השכן. כשעבר אישׂ-הס. ס. ליד פינת-הפיכוי נעצר—סתם אפו בידו—ופתח פיו בשאגה מחרידה. הוא תפס שלושה מהעומדים סמוך לדלת וציוה עליהם להריק את הדליים בבית-השימוש. לאחר שעה קלה חזרו ובידיהם אותם דליים, מלאים מים שחורים, פושרים ומרים שנקראו "קפה". הכל הנפלו, בבת-אחת הרימו אחדים את הדליים כהרם ספלים ענקיים, והחלו לשתות. הייתי מן הראשונים שהתכבדו במשקה. שתיתי בלגימות גדולות, בלי לנשום ובלי להסתכל לתוך הכלי. הקפה בא אל אפי וכיסה את עיני—אף לא שמעתי את האזהרות: "חזירים! אל תשתו! זה קפה מזהם!" שלושה שהביי-או את הקפה סיפרו למנהל-הצריף ולכל הצמאים שהריקו את תוכן הדליים בבית-השימוש, אבל מחמת המחסור במים לא שטפו אותם. בדרך שובם ביקשו מים לשתי-פה במטבח אבל קיבלו רק קפה—את הקפה לא היה היכן לשפוך, לכן הביאו אותו לכאן.

שתיתי בלגימות גדולות. ידעתי שסביבי מחכים אלף צמאים—הרגשתי כבר שמישהו

מושך אותי, שהקפה ניגר על צווארי, לתוך המכנסיים. קפצתי הצדה—את פי וסנטר רי קינחתי בשרוול—משהו חד שרט בפני. הסתכלתי בתמהון: היה זה פס צבע אדום שהספיק להתיבש.

היה כבר בוקר. קול החצוצרה הזכיר כי עת ללכת לעבודה. הסמטות בין הצריפים מלאו אנשים עייפים מליל המיתת, אנשים המסומנים מהיום והלאה בפסים אדומים. ב"אפלפלאץ" פגשתי את אחי מרצל, שעבד בבית-המלאכה של הרפדים. הוא ניגש אלי בחיוך מסתורי ולחש על אזני: "אתה רואה, סידרתי את היקים". הציג לפני את הפאטנט החדש שלו: בגד אפור טבל בצבע-טקסטיל אדום—"ועכשיו הפסים האדור מים כמעט אינם נראים בכלל". הציע לי לעשות אותו דבר, אך אני סירבתי.

*

בוריום אחרי מיסדר-הבוקר נשלחתי לצייר שלטים במשרד של הנהלת-המחנה. "כל הגלגלים מסתובבים לקראת הנצחון", "לכלבים וליהודים כניסה אסורה!", "היהודי אויבך!" בשעת העבודה הבטתי במקרה בעד החלון. על הגבעה מולי, בשטח בית-הקברות היהודי, ראיתי אנשים מנפצים את המצבות. כולם עבדו קשה, רק אחד בבגד אדום נשען על הפטיש באפס-מעשה. הכרתי בו את אחי מרצל. ביקשתי מן הגרמנים היתר-ציאה כדי להביא צבע. בפתק רשמי מעוטר ציפור שחורה עברתי את כל השערים ונכנסתי לשטח של בית-הקברות לשעבר. אחי עדיין עמד נשען על הפטיש. סיפר לי שכל הרפדים נשלחו לשבר את המצבות לאבנים קטנות לצורך סלילת כבישים במחנה. "תסתכל איך הבנים מחריבים בית-מנוחה של אבר תיהם. אתה חושב שהנשמות שהשאירו את העצמות היבשות מתחת לאבנים מרוסקות אלו הולכות עכשיו להתלונן לפני הבורא—אתה מחכה לנס או לתגובה מלמעלה, אתה..." הוא הביט בי בבוז, בעט בפיסת שיש לכן המונחת על הארץ, הרים אותה, הסתכל בהתרגשות בכתב החרוט—ומסר לי בטכס חגיגי: "קח למזכרת, לאות-הצ' טיינות". על שבר מצבה של פלוני גרינבאום או באומן נשאר רק שמי: באו.

אחרי דקה של דומייה, משל כאילו ביקש לטשטש את הרושם, חיך, תפס את ידי ושם אותה על מכנסיו האדומות: "אתה מרגיש? סידרתי את היקים! בתוך המצבה מצאתי טמונות חמש כוסיות-זהב. ארבע לקחו לי—אבל אחת נשארה. היא עולה המון—עוד נהיה עשירים!"

בקושי התאוששתי מן ההלם. "מרצל", אמרתי לו, "אני חושב שמוטב להחזיר את הכוסית לגרמנים... למה לך להסתבך... ועוד רציתי להגיד לך, ובגלל זה באתי לכאן—הבגד האדום מבליט אותך בין כולם, ואם אינך עובד תוכל לקבל כדור בראש אחת-שתיים".

הוא חיך, התווה באצבע כמה עיגולים על מצחו, ואמר: "לעבוד? לא, זה לא בשבילי!"

חזרתי לצייר סיסמות. על הגבעה ממול הפכו אנשים מצבות לאבנים קטנות לסלילת כבישים. מכות הפטישים הקישו באזני כדופק לא-קצוב. את מרצל אחי לא ראיתי עוד בין פורצי-המצבות.

השמש כבר שקעה—עבר עוד יום-עיניים אחד. עשן סמך, נודף ריח של עור שרוף, שעלה מעל גבעת-הגדרום, הזכיר שלהרוגים היה זה יום אחרון במחנה. לאסירים החדשים, שנתפסו בעיר וברשותם ניירות מזויפים, היה זה יומם הראשון במחנה. הרעב אטם לפני כתרים את כל בעיות העולם. הירהרתי רק שעוד-מעט יהיה מיסדר, אחר-כך נצעד לצריף, נקבל מנת-לחם (קילו לששה) וכפית מרגרינה. חשבתי שיחד עם מרצל נלך לבקר אצל אמא—היום מותר להיכנס משך שעה אחת למחנה-הנשים. אמא, שעבדה מחוץ למחנה, הביאה לפעמים משהו טוב לאכול: תפוחי-אדמה מבושלים בקליפתם, חתיכות לחם יבש או סלק לבן. רצייתי כבר לשבת על הדרגש שלה ולשמוע חדשות. תמיד היו חדשות טובות בפיה. באחרונה סיפרה שבקרוב-בקרב יבוא חופש ושלום, שנחזור לדירה שלנו ונאכל קציצות שמנות וכיסונים עם גבינה. כל אחד יקבל לחם שלם ואוכל לאכול אותו בבת-אחת. בלי לחשוב מה יהיה מחר. תיארתי לעצמי איך היא נראית בשמלה צבועה פסים אדומים, לפי האופנה החדשה...

אישה.ס. שגולגולת על כובעו נכנס לחדר והעיר אותי מהירהורי: "איפה כאן החבל?!—היום תהיה נדנדה בזמן מיסדר-הערב, ואין חבל". שאלתי אם יודע הוא את מי יתלו. הוא ענה ששמו של היהודי שמצאו אצלו זהב מתחיל ב"ב" או משה-רובה.

ערפל מילא את החדר. רהיטים התחילו להסתובב בשריקה גוברת מסביב לגרמני—והוא כמו דג טורף פתח וסגר את פיו בלי להוציא הגה. רק עיניו תפחו, תפחו—אדומות כיסו את כל החדר—התפוצצו. שוב הופיעו מדים ירוקים, אבל הפעם נזקר מהם ראשו של מרצל. הוא הוציא מכיסו כוסית נוצצת, מצלצלת... לא, פעמון גדול, נוצץ, מצלצל בצילצול מרעיד הצולל לתוך מוחי. מרצל זקף סנטר והראה לי בידו השניה חבל עבה סביב לצווארי—אותו חבל שחיפש אישה.ס. ניסיתי לומר משהו, להזכיר לו מה שאמרתי בבוקר, אבל הוא רמז לי שכבר מאוחר—עצם עיניו ובמא-מץ גדול פתח פיו וחרץ לי לשון. רעש הפעמון נדם בבת-אחת.

היה כבר מאוחר מדי. לא ידעתי מה לעשות, שום פרוטקציה לא יכלה כבר להצילו. מתוך הייאוש פניתי אל מנהל המשרד וביקשתי שישחרר אותי מן המיסדר. אמרתי שעדיין לא גמרתי לצייר את כל השלטים והדבר לא יארך עוד הרבה. הוא התחיל לצרות, כרגיל, האשים אותי ואת כל היהודים בחוסר-אחריות וביחס שלילי לעבור דה... בכל-זאת טילפן לקציף-הס.ס. והודיע לו ש"אסיר מספר ששים-ושמונה-אפס" שמונים-וארבעה לא סיים עבודה חשובה מאד והוא יחזור למחנה אחרי המיסדר. זימוזם בשפופרת הסכים, כנראה, והוסיף עוד משהו, שפן המנהל פרץ בצחוק לגלגלני, שלח יד ימין קדימה וסיים את השיחה ב"הייל היטלר".

מרחוק הגיעה הד של החצוצרה. מעל לשער המחנה נדלק זרקור, מחסום התרומם וקבוצות אנשים החוזרים מבת-מלאכה החלו לצעוד לכיוון ה"אפלפלאץ". המשכתי ב"עבודה חשובה מאד", אבל כל הזמן ליוו מחשבותי את אחי. ראיתי עומד ליד

עץ־התלייה באזיקים, כמסורת, פנסים שחורים סביב עיניו וכתם של דם קרוש על מצחו—בלי נעליים ובלי חיוך. "הו, סידרת את הנקים, יפה סידרת, לא יכולת לסדר אותם יותר טוב". חשבתי איך תקבל אמא את האסון, איך היא תחזיק מעמד. חברי־תיה לקבוצה תנסונה להרגיע אותה. בזמן המיסדר תעמדנה לפניה וכמו באקראי תסתרנה את הטכס. אפשר שמרחוק לא תראה את מי תולים, או אולי לא תאמין למראה־עיניה.

*

גמרתי את העבודה וקיבלתי רשות ללכת "הביתה". לפני שער המחנה הודעתי ש"אסיר מספר ששים־ושמונה־אפס־שמונים־וארבעה חוזר מעבודה במשרד". איש־ס.ס. שגולגולת תפורה לכובעו הסתכל בי בלי ענין מיוחד. נכנסתי לשטח המגורים. צעדתי אט בתוך הלילה, תחת נעלי־העץ רישרשו פיסות השיש שרק היום הפכו חצץ. בודד הלכתי בהלוויה של אחי—בדרך בית־הקברות החרוס, בין מצבות שברות, מטונפות בבוץ. משהו מלוח עמד בגרוני ומשהו לח שטף את לחיי. הלכתי בודד, בלי מרצל... תמיד היינו יחד, לא פעם בעת רוגו הכאבנו זה לזה—אני אולי הרבצתי בו בלי סיבה, לפעמים אולי העלבתי אותו... עכשיו, ביום הנורא הזה... טפחתי על החזה באמירת "על חטא". סרט חיי, בו מילא הוא תפקיד חשוב כל־כך, כמו הוקרן בתוכי פנימה. זכרתי מתי ראיתיו לראשונה, כתינוק שהביאתו החסידה. אחר־כך משחקים משותפים בחול, נסיעות על־גבי אגדות של אמא ונדודים בעולמה הקסום של ילדות. הלכנו יד־ביד לבית־הספר, אני לכיתה ד' והוא עדיין לכיתה א'—הוא לב' ואני לה'. סודותיו היו תמיד סודותי ודאגותי דאגותיו—ובכל־זאת, לפעמים...

לא הבחנתי שעברתי את ה"אפלפלאץ", חלפתי על־פני עץ־תלייה והגעתי לבין הצריפים. רעש ואור התזירוני למציאות האכזרית. היה לי רושם שהכל נותנים בי מבטי רחמנות. חשתי שסרים מדרכי כדי לא לומר דברי־תנחומים ולא לשאול לפרטים. עברתי את מחנה הגברים בלי הרים ראש—ובלי אומר נכנסתי לצריף הנשים. אמא, מסורבלת במטפחת שחורה, חיכתה לי כתמיד. פנים עייפים חייכו לקראתי. נשקתי לה בקרירות ויראתי להציץ בעיניה. היא הוציאה רגליים נפוחות מנעליים מלאות בוץ, תלתה חותלות רטובות על המסמר והתישבה על הדרגש. סיפ־רה לי שכל הקבוצה עבדה קשה מחוץ למחנה זהו חזרו לאחר מיסדר־הלילה. רק עכשיו חזרה ועדיין לא הספיקה להוציא אוכל מהתרמיל. היא שמעה כבר מה היה ב"אפלפלאץ" ושאלה מדוע מרצל לא הגיע עדיין. לא הבהרתי לה את הקשר בין קרבן היום לאיחורו של בנה.

מסביב זרמו החיים בקצב רגיל. כאילו לא קרה דבר, כאילו מובן היה שהיום הלך אחי ומחר יילך אחר. שלשום הרגו הגרמנים חמישה אנשים, אתמול שלחו לתנור את כל החולים מהמרפאה—אבל במחנה נמצאים עשרים־וכמה אלפי יהודים, היד עודה נטויה. איש לא ניגש אלינו, ובכל־זאת ברור היה שנמצאנו במרכז. במקום־כבוד, מוקדש למשפחת החלל.

בינתיים הוציאה אמא חצי כיכר לחם מנייר מקומט והתחילה להכין ארוחת-ערב. על מפית רקומה, שזכרה זמנים טובים יותר, הופיעו שלש מנות לחם מרוחות במר-גרינה ועל כל פרוסה שלישי ביצה קשה מכוסה בפלח בצל. "זו הפתעה להיום", אמרה, "מרצל כל-כך אוהב ביצים, בטח ישמח מאד..." צער חנק את גרוני כחבל-תלייה. "יש לי כאב-ראש עוד מהבוקר", שיקרתי, "ואין לי תאבון. רק לראותך באתי, אמא-לה, ולהגיד לך לילה-טוב". נשקתי לה וברחתי בטרם תגלינה עיני לה את הכל.

ליד צריף-הרפדים היתה צפיפות כמו בשוק אמיתי. מוכרים הסתובבו בקוצר-רוח ולחשו במקום לצעוק: "סיגריות, סיגריות", "למי סכרין?" "מי רוצה מלח, מלח נקי, טבק, טבק, טבק", "שתי סיגריות בעד רבע לחם", "שלש חתיכות סוכר בעד סיגר-ריה". אחד החזיק ביצה על כף-ידו וכמבקש להזכיר לאלה שכבר שכחו מה זה מילמל בלי הרף: "ביצה קשה, ביצה קשה".

נדחקתי בין רוכלים וקונים, נכנסתי לצריף מלא עשן וליכלוך. על הרצפה היה פרוש שטיח עבה של בוץ ובין דרגשים היו תלויים סמרטוטים מסריחים. אנשים רזים ועייפים ישבו על הדרגשים תלת-הקומתיים כחיות בכלובים. חיפשתי חברים של מרצל, רציתי לשמוע את כל האמת. לפתע ניגש אלי "קאפו" של הרפדים ואמר: "אתה רוצה לדבר עם מרצל? חפה רגע, הוא הלך לסדר משהו ותיכף יחזור".

עולמי ההרוס חרב שנית. לא ידעתי אם אני איבדתי את הכרתי או אם האיש העומד לפני רוצה להתל בי... אבל הנה ראיה לדבר: הופיע מרצל בבגדו האדום. מרחוק שלח אלי חיוך לגלגני וצעק: "נו, אתה רואה, טוב שלא שמעתי בקולך! סידרתי את הנקים—הזהב כבר מכור ויש לי המון כסף". הכניס ידו למכנסיו והוציא צרור שטרות גרמניים. עמדתי נדהם.

בשובי לצריף סיפרו לי אנשים שבזמן סריקה-במחסן דברי-הערך מצאו הגרמנים שעון-זהב אצל נער ששמו באורמן. אותו תלו.

ארז בטון (גיחזי): בלדה על הגשר הנופל

גֶּשֶׁר נָפַל בְּחִיפָה.
כְּמוֹ עוֹרְבִים רַעֲבָתָנִים עָטוּ צִלְצוּלֵי הַטֶּלְפֹּן עַל בְּנֵי הַמְשַׁפְּחוֹת.
חֲבֵרוֹת הַבִּטוּחַ הִתְגַּרְדּוּ כְּמוֹ עֶקֶץ אוֹתָן יָתוּשׁ.
מָחָר בָּנוּ יִצְטָרֵף לְהַמְחִישׁ לְעִצְמוֹ אֵת הָעֵלְמוֹ.
הוּא יִצְטָרֵף לְעֵשׂוֹת פְּרוּטָזָה שֶׁל אָבָא.
זֶה יִהְיֶה יוֹתֵר מְשֻׁנָּה מֵאֲשֶׁר עֲצוּב
לְרֵאוֹת אוֹתוֹ תְּחֻב
בְּאֵרוֹן שֶׁל עֵץ.
הַפְּרָחִים לֹא יִהְיוּ אֲמָנִם אוֹתָם פְּרָחִים שֶׁהֵבִיא לְאִשְׁתּוֹ בְּעָרֵב שַׁבָּת
אֲבָל הֵם יִהְיוּ דוֹמִים לָהֶם.
אֲצֵל מְשַׁפְּחָתוֹ יִשְׁאָר בְּדַמּוֹת שֶׁל שֵׁן עֲקוּרָה,
בְּאֲחֵרִים יִחַרֵט כְּדַבְּרֵמָה לֹא-נְעִים,
הֵם יִכְעִסוּ עָלָיו
הֵיוּ רוֹצִים לְהִרְבִּיץ לוֹ עֲכָשׁוּ
עַל שְׁעוֹרֵר בְּהֵם רִגְשֵׁי אִשָּׁם.
הֵם יִחְפְּשׂוּ סִימָנִים שֶׁל יָדָיו
בְּגִיזוֹת וּבְמִגְרוֹת
הֵם יִצְחָקוּ יוֹתֵר לְזִכֵּר בְּדִיחוּתָיו.
גֶּשֶׁר נָפַל בְּחִיפָה
חוֹלְצִים עֲכָשׁוּ
אֵת אֲבָרָיו
לְמֵרוֹת שֶׁהֵם יוֹדְעִים
שֶׁהוּא כָּבֵר
מֵת.

שקיעה

באותו יום
 יאִפֶּה בּמֵאֶפֶה הַלֶּחֶם לֵאט
 וְהִינִן בְּכַד
 עֲנֹבֵר זֶהָב יִלְהֹט
 מִחֶפֶז מְלִכּוֹתַי בְּכִלְיוֹן־נֶפֶשׁ
 לְנַפְשׁוֹ.

באותו יום
 תִּפְּלִי עָלַיִנו
 כַּחַג
 בְּשִׁמְלַת הַמִּשְׁחָק,
 פּוֹרְצַת חֲדָרַי לְבָנו
 בְּאֶצְבָּעוֹת קְטִיפָה רַכּוֹת
 וְרַקוֹתֵינוּ הוֹמּוֹת
 אֶת הַמּוֹלַת דְּמֵנו הַמִּשְׁחָק.
 אֲזִי נִתְחַנַּף לָךְ
 בְּמִבְחַר הַדָּר מִחֲמֹאוֹתֵינוּ
 וְנִפְשָׁשׁ כְּמוֹ בְּגָנוֹךְ
 לְמִצּוֹא אֶת הַנֶּזֶךְ
 שֶׁבְּדַבְּרֵינוּ
 אֲשֶׁר נִתַּן לָךְ.
 אֲזִי נִשְׁקַע אֶתְךָ
 כְּנֶפֶל
 שֶׁמֶשׁ מִכַּת מְחוּל
 אֶל חֵיק יָם הַמְּרַחֵק.

באותו יום
 נִכּוֹן יִהְיֶה כֶּסֶף בְּעֵינֵינוּ לְעַד.

בן-ציון צוקר:מה בין גברת שיין לניבה

במדינה הזאת יש כרך. בכרך עיגולים ומשבצות. בעיגולים יש אור והרבה אנשים ובמשבצות חלונות שפורצים לגובה. באחד מאלה, לא אדום ולא סגול, אני מתגורר. בדירת-הקרקע מתגוררים הזקן והזקנה. אני עובד במפעל המייצר חלקים. איני יודע מה תכליתם. תפקידי לבצע פעולה מסוימת על החלק—חריץ. שבוע אני עובד ביום ושבוע בלילה. השבוע אני עובד בלילה. הגשם יורד על הבתים והים. גבוהים הבתים וערומים. גדול הים ושחור. יורד הגשם ובין העננים מבליח ירח חיוור. אתמול שילחו אנשים לירח ואני שב מהעבודה. בשערי שבבי אלומיניום ומעילי דהוי.

טיפסתי במדרגות. הדלת לא היתה נעולה. ניבה היתה בדירה. לגמתי מן התה הצונן ונגסתי בביצה הקשה. ניבה באה בשדיים זקופים והרוח מחבט בתריסים. שוב ושוב מחבט. צווארה כבהט ולחייה סמוקות. הרוח נושא בכנפיו צלילים. "גיטרה", אמרתי.

"קונצרטו דה-ארנחואז של רודריגו", אמרה ניבה.
נשקתי לצווארה והיא פיזרה את השבבים מראשי.
"טוב שהכרתי אותך", אמרה ולטפה לערפי.
"כן, טוב".

"כמה מחוכם היה לרדת לטיילת המסוערת ולראות אותך", פרמו אצבעותיה את כפתורי חולצתי. "כמה מחוכם... משהו תקפני להתערב בשוק... בניחוחו... ללכת יד-ביד ולנשום..."

"היה זה הקמפוס שוויתרת..." לחשתי.

"היה זה שיעור בפסיכולוגיה... אתה יודע, אני מחברת שירים וסיפורים."
"ניבה!" קראתי.

בהקו עיניה. "כתוב שיר... למעני... שיר קצר... כתוב!"
"שיר?" תהיתי, "שיר?.. אני לא משורר... מעולם לא כתבתי שירים."
"כתוב לניבה שיר. לניבה הערומה".

נטלתי עט. מוחי אטום וריק, עיני זגוגות וגופי כבד. פתע כתבתי חמש שורות.

לניבה הערומה באהבה

יש פצעים שתרופה להם.

יש פצעים שהעת מרפאת.

יש פצעים שסתם נשכחים.

שכל התרופות לא הועילו

והם קיימים.

גופה היה חם ושפתיה נעימות. נשכתי לירכיה הצחים. נשמתי מניחוחה. "אתה נעים וחוזק שעיר", צחקו עיניה החומות. שיקעתי ראשי בתוך הכר. ניבה ישנה בזרועותי. אי-משם נישא אל התריסים המתחבטים דכי הגלים. חוזה מתפעם בפטמות חומות וזקופות. אזני כרויות והנה לא שמעתי עוד. צליליו של רודריגו חדלו. למחרת היו שמיים באפור וכבסים על חבל. ניבה שפתה שני ספלי-תה ואני מוצץ ממקטרת. לגמנו שותקים והיה רק רחש הרקיקים הנכססים.

"אתה תבוא?" שאלה.

"אבוא?"

היא שלתה מכיסה הזמנה מוזהבת. "הורי החתן... הורי הכלה... מתכבדים להזמין את כבודו לחתונתם של ניבה... בחיר-לבה יגאל... שתתקיים ביום..."

"ניבה!"

"תבוא", אמרה ושפתיה הוורודות אוכלות מן הרקיקים.

"הרי שהיא תתקיים מחרתיים..."

"תתקיים מחרתיים... תבוא ותביא זר שושנים לבנות..." היא שתקה. "אני אוהבת להביט בשושנים לבנות... הן שלוות ואציליות... תבוא ותביא זר שושנים לבנות." היא קמה, התקינה שערה, ויצאה.

ב

השעה כמעט אחת-עשרה ובחוצץ שמש חרפית נעימה. נטלתי מעיל וירדתי לחצר.

"בוקר טוב", אמרתי.

"בוקר טוב", השיבה הזקנה.

"אין עבודה היום?"

"בחורף... בחורף אין עבודה... בעלי-המכוניות לא ממהרים לעשות פוליש למכו-ניותיהם..."

עיניה הקטנות הביטו בי עצובות. "תיכנס, תשתה כוס תה", אמרה ונמלאה עליצות.

"תיכנס".

נכנסתי. וילונים כבדים עוטים על החלונות והרהיטים אכולי עש.

"ששש... שכן...", לחשה הזקנה והיא מדדה על הרצפה המשופשפת. "בעלי מכין תרכובת חדשה... משחת-פוליש מחוללת פלאים... שששש... אסור להפריעו".

"תרצלה", קרא קול צרוד מהחדר הסמוך, "תרצלה, מי האורח?"

"שכננו שגר בקומה מעלינו... וסיפרתי לו על המשחה הנפלאה שאתה רוקח".

"הכניסי אותו לכאן".

נכנסנו. ניחוח-תרופות חריף וכתלים קלופים. אף זעיר ומשקפיים. עיניים אמלות רכונות על מבחנות, צנצנות ובקבוקים. העיניים האמלות הביטו בי, אחר חייכו.

"אתה..."

"כן".

"אני רוקח משחות-פוליש המיועדות למכוניות. אשתי יוצאת להבריק מכוניות בחוצות", אמר ולחיו פמושות. "עם הסל הזה. סל מלא סמרטוטים... הסמרטוטים חייבים שיהיו פלאנל... שלא יותרו סיבים".

"כן", אמרתי.

"בעלי חולה-לב. בערב הוא עליו". השמש נחבא אל מאחרי העבים וגשם נקש בשמשות.

"בעלי עבד בתשלובת הכימית 'צווייג בע'מ'... שם הכרתיו..."
"הכרת אותו", אמרתי.

"הו, לא עבדתי במעבדה", אמר הזקן. "היתה שם מכונה גדולה העוטפת סבונים... הנחתי סבונים זה על-גבי זה". העיניים הזעירות נעצמו.

"אבל אליעזר הוא רוקח גדול". קולה דק והיא מקנחת אפה.

"אני..." אמרתי מהסס. "אני אקנה מן המשחה הזו... אצלנו במפעל יש רבים בעלי-מכוניות... אני אקנה... כמה?.."

ארבע עיניים קטנות הביטו בי והן מבריקות.

"חמשים אגורות". אמרה הזקנה.

שילשלתי מעות לתוך יד קמוטה והיד הושיטה לי קופסה אפורה. הזקן הסיר מפה תרוגה משולחן דהוי והזקנה הגישה ספלי תה.

"נגני לכבוד השכן משהו", אמר הזקן וגופו מקופל.

"אלבניץ?"

"לא, 'קונצרטו דה ארנהאוז' של רודריגו", השבתי.

האצבעות הקמוטות הפליאו לפרוט על המיתרים. עמדתי מוקסם מיפי הניגון והלחן ועיני הזקן דומה נתלחלחו. באטיות, בלא פתע, קרס הגוף הקמוט. רכנתי מעליו;

עיניו שלוות וכתפיו רפות. פסקו האצבעות לפרוט והצלילים היו תלויים.

"אמבולנס", שאגתי, והצלילים התלויים צנחו נמסים.

ג

במסדרון הארוך ישבנו, הזקנה ואני. זוג בנאים ישב בסמוך אלינו. כובע-טמבל ושפם שחור.

"היום לא צריכים לעשות הרבה ילדים", אמר השפם.

"הום, כן. העולם עוד-מעט יתפוצץ מילדים..." אמר כובע-הטמבל.

חם בבית-החולים והגשם מצליף בשמשות.

"אתה יודע מה הולך היום בסין?" אמר השפם וידיו מחורצות.

"סין, סין. אם הסינים היו עומדים זה על-גבי זה הם היו מגיעים לירח לפני האמריקאים".

"דוקטור?" אמר והוא מסיר את כובע-הטמבל. "מה שלומה?" שערו מקומח.

"סיבוך קל... שום דבר מיוחד. אנחנו ננתח..." העיניים מאחרי משקפי-המצבטיים כחולות.

"התקפת המעייהעויר".

"אבל דוקטור, אשתי בהריון... בחודש החמישי...", התרעם השפם.
 "אל חשש. הכל יעבור בשלום", אמר והצית סיגריה. "הכל יעבור בשלום".
 "אדוני", פנה אלי הרופא. "הזקן שהבאת היום מת". אמר והלך.
 קמה הזקנה והחלה לפסוע במסדרון. קמתי והלכתי אחריה. חשבתי לתמוך בה אלא
 שהיא הלכה זקופה. יצאה והלכה לתוך הגשם והלילה. יצאתי אחריה. בתחנת-
 האוטובוס עמדה. עמדתי עמה.

ישבנו בקצה האוטובוס וטיפות גשם נאחזו בשערה. אחר היו מנטפות על אפה.
 "מחר תתקיים ההלוויה", אמרה הזקנה. הבטתי בעיניה, ומעולם לא ראיתי עיניים
 שכאלו. הנהג פתח את הראדיו. הקריין דיבר על חקלאות ואחר נתחלפה השיחה
 והיתה סחה בירח. אנשים עלו וירדו, מהם נושאי מזוודות וסלים ומהם נושאי
 תיקים. לפנינו ישבו שני נערים.

"הירח מרוחק שלש-מאות שמונים-וארבעה אלף קילומטרים מכדור-הארץ", אמר
 הקיפח שבהם.

"זה מרחק אפסי", פסק הנמוך.

"הירח עושה את דרכו במהירות של שלושת-אלפים שבע-מאות קילומטר בשעה",
 אמר הקיפח.

"זו מהירות אפסית", פסק הנמוך.

"הירח עושה שלש תנועות", אמר הקיפח.

"לא", השיב הנמוך. "ארבע. סיבוב סביב עצמו בעשרים-ותשעה יום. הקפה סביב
 כדור-הארץ בעשרים-ותשעה יום. הקפה סביב השמש יחד עם כדור-הארץ במשך
 שנה. ובשעה שהוא עושה את שלש התנועות הללו מתקדם הירח יחד עם כדור-
 הארץ, השמש וכוכבי-הלכת לקראת הכוכב ויגה במהירות של עשרים קילומטר
 בשניה".

הנערים ירדו וגם הזקנה ואני ירדנו.

ד

למחרת נסענו לקבור את הזקן.

"יום-ששי", הסביר האיש בשחור, "ועלינו למהר להכניס את הגופה לחדר-הטהרה.
 לחרות לו בור מחשש שנחלל את השבת".

על המדרכות רצים אנשים במטריות ובחגיות מתמקחים.

"אנשים תורמים משהו לעילוי הנשמה כשהם קוברים את יקיריהם", לחש האיש
 בשחור.

תחבתי ידי לכיסי ושילשלתי מעות לקופסה שחוקה. "אה", התאנח האיש בשחור,
 "יש אנשים שקונים חלקת-קבר... הזקנה לא קנתה, לכן נכרה בור בפאת בית-
 הקברות".

באנו לבית-הקברות והוא כולו עצי-צפצפה ערומים.
 "האם הוא היה אביך?" שאל האיש בשחור.
 "לא".

"האם הזקנה הזו היא אמך?"
 "לא".

"האם אתה בנם?"
 "לא".

בסמוך לבית-הקברות יש בית-מפגרים ואלה מועסקים בעבודת הקבורה.
 "מהר!" האיץ במ האיש בשחור. "השבת יורדת".

פניהם טימטום והם נושאים את הגופה. בתוך זקן שחור מילמלו שפתיים דקות פרקי תהילים והזקנה פוסעת דמומה. בסמוך לגדר החלו המפגרים לחפור ותנוער תיהם כבדות. תפילת הקדיש נישאה ואחזה באמירי הצפצפות. נשאתי עיני לשמיים השחורים וטיפות גדולות צנחו.
 "מים נקוו בתחתית הבור", אמרתי.
 "מהר לשלש!" אמר האיש בשחור.

הפנים מטומטמים שילשלו ואצבעותיהם גרומות. איני יודע אם מחמת הטיפות או מחמת הדמעות, אך עינייה של הזקנה רטובות היו. עינייים בוהות הערו בבוץ ואחר לחשו בחפזה: "דע מאיין באת לאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דיך וחשבון".
 עתה דממה.

האיש בשחור הסתלק, גם מטומטמי-הפנים הסתלקו. רק הזקנה ואני נותרנו עומדים בגשם.

לא, לא רק אנחנו נותרנו עומדים. ליד הפשפש החלוד חנו שלש מכוניות הדורות. מנועיהן זימזמו חרש ומפלטן תימר אָדים. כמו ניתן אות נעלם ושלש דלתות נפערו. הראשון שמן וצדעיו מכסיפים. חליפתו שחורה ועניבתו אדומה.
 "גברת צווייג", פנה אל הזקנה.
 "שיין", הערתי. "גברת שיין".
 "כן... גברת שיין", לחשה הזקנה.

"אני עורך-דין... מוניתי עלי-די אביך, מר צווייג שאול ז"ל, לטפל בענייני עזבונו...
 הו, הנה מר מנור... מר לורן... מנהלי המפעל... ובכן, מוניתי לטפל בעזבונו..."
 הזקנה הביטה בעננים השחורים ואני הבטתי באנשים. הגשם טיפסף.
 "הו... הכרתי את אביך בשנותיו האחרונות... הוא אינו רע כמו שתיארו אותו הבריות... כן, הוא עקשן וגאה... ובכן, בצוואתו הוא מוריש לך, בתו היחידה, את כל הונו ותשלובת מפעליו הכימיים, מפעלי צווייג בע"מ..." שעת בין-הערבים שרתה וזרויף-הגשם כמו אגלי-כסף נאחו בעפאים. "אלא שגברת צווייג, חתונה זו לא היתה יפה למעמדו... ככלות הכול, הוא תעשיין... והוא... והוא... פועל המסדר סבוניים בקופסות של קרטון... לא... לא חתונה זו, לא..."

נחליאלי דיילג והחליפות הובילונו למכוניות.
 "במפעלי צווייג עובדים שלושת־אלפים פועלים", אמרו שפתיים מדושנות.
 "קצב העבודה רצחני. עובדים בשלש משמרות", אמר עורך־הדין.
 "כן... כן. ההזמנות רבות ולא מדביקים את הקצב", חייכו השפתיים המדושנות.
 "לא מדביקים". המגבים מחו את הטיפות. "אנו עומדים להרחיב את המפעל, להוסיף
 מכוניות משכוללות, לפרוץ לשווקים אחרים. ליצא לחו"ל..." המגבים, תמהתי, לעולם
 אינם פוסקים למחות. "נוסיף פריטים... יש סבונים מיפאן בעלי נינוח מיוחד המגרה
 את החושים..." דומה לי שהזקנה הביטה כמוני במגבים העושים מלאכתם נאמנה.
 "נראה לגברת צווייג את הסכון?..
 "אני אלך ברגל", אמרה הזקנה.
 "גם אני", אמרתי.
 הלכנו בגשם ובשלוליות והשבת כבר ירדה.

ה

השעה כמעט שבע והיום ניבה מתחנת. השמיים בהירים וצוננים. כל אחר־הצהריים
 התרוצצתי בחנויות־הפרחים וורדים לבנים לא מצאתי קניתי זר קטן של סיגליות.
 ניבה היתה יפה. עיניה החומות נוצצות וההינומה יורדת עליהן. האורחים הדיפו
 ניחוח משפר של בשמים ואני קרבתי ובאתי אליה.
 "סיגליות, ניבה".

"ואני ביקשתי ורדים לבנים".

"הנה דודה מירה", חייכו להיים נפולות בשיניים תותבות.

"נשק אותי", אמרה ניבה בעליוזת.

"הו", ואני נבוך. נשקתי על לחיה. אחר נשקתיה על שפתיה והן רכות כתמיד.

בודד ישבתי באולם עם צלחות ושוקי פרגיות. בחוץ הצטופפו האורחים מסביב
 לחופה. הנגנים באו; כילו כליהם והיו מביטים בי בתמיהה. התחלתי לאכול; תחילה
 פלח מלפפון חמוץ ואחר ביצה במיונו. האורחים נהרו פנימה ותווייהם צוהלים.

"בחור־חמד", אמרו השיניים התותבות. "חמד. נכון לו עתיד גדול". הלחיים הנפולות
 השירו פודרה על סלטה־חצילים. "יגאל, כמה שגבה... אמו תמיד דאגה..."

"חתונה מפוארת!" צהלה מקטרת.

"נכדו של צווייג שאול", אמר עמומות פה ממולא בשר.

"נכדו של צווייג שאול?" שאלתי.

"הו... לא... בדיוק, נכדו של צווייג שאול", נהם הפה הלועס. "לא בדיוק נכדו של
 אותו תעשיין... אלא שאביו עבד שנים... התקדם, אתה מבין..."

"הנרי, הבט, אתה מלכלך את החליפה", צייצה תסרוקת.

"הו... הו... החליפה... הו... אתה מבין, תחילה פקיד זוטר, אחר־כך מנהל־חשבונות...
 איש־סוד... ועתה מנהל המפעל..." הפה הלועס השתנק. "ולא נמצאו לזקן יורשים..."

כלומר, אין לו בנים ובנות... הנה כך הוא נכדו והוא יורש את כל מפעלי צווייג". אכלתי. נדמה לי שכלי-התזמורת ניגנו טאנגו ואחר מיקצבים עליזים. נדמה לי שניבה רקדה ואני אכלתי עד שכרסי חישובה להתפקע. הלכתי וכרסי כבדה. הלכתי והבתים כמו תמיד גבוהים. בחלונה של הזקנה עלטה. למחרת היה יום של אביב.

1

לימים נשאתי אשה והולדתי בנות. משכרתי גדלה עם שנות הוותק שנרשמו לזכותי. ניפו לי פחות מסי-הכנסה מכיון שהייתי אב לבנות שאמן אינה עובדת. אלא שמש-כורת זו לא היה בה לעבור את החודש לפי חשבונה של אשתי. הנה כך נזקקתי למקורות פרנסה צדדיים. בבקרי הפנויים הייתי מחזר על הפתחים, שואל ומציע סיפורים למכירה. יום במחצית תמוז נטלתי אל תוך תיקי החום את סיפורי ויצאתי אל החוף. איזור זה היה שומם ומזוהם. הלכתי וסלעי-הכורכר מזדקרים. הלכתי והירהורי סבוכים. הלכתי ורוח הבריזה נושב לצנן את פני. כך עד שבאתי לשכונה אחת. רעפיה וכרכוביה פורשים על מדשאות ובאים אל הים. הלכתי ברחובותיה והם שוממים מאדם, רק בפניה רכב הדוור על אופניו. הבית שביקשתי היה ירוק ולו שביל של חצץ. משכתי במצילה.

"סוחר אני", אמרתי.

"סוחר... הו, כן. אתה רוצה לשוחח עם האדון לורן", אמרה העוזרת, דקת-גזרה. שתקתי. ריחות-מאפה ריחפו.

"בבקשה להיכנס. הנה כיסא לשבת, בבקשה, ולהמתין... קפה, תה?" המזגנים בפתלים דממו.

"משהו קר, בבקשה", אמרתי.

"עם אפיפיות... אה, הגברת אפתה אותן במוידיה... אפיפיות עם ריבה".

נטלתי ומחיתי זיעתי. ברשתות רחשו הזבובים ושני ילדים זהובים באו.

"איך היה ביים, ילדים?" שאל הגבר. הילדים שתקו ועיניהם החומות הביטו בי.

"איך היה ביים, ילדים?" שאלתי. רגליהם טבולות בזיפיף וכתפיהם צרובות.

"יופי, איש. יופי".

"יורם ואבירן, היכנסו למקלחת", אמרה האשה. ציפרניה משוחות בלכה ורגליה יחפות.

"סוחר", לחשה העוזרת.

"סוחר!?" קרא הגבר.

"מוכר סיפורים", אמרתי. יצא הגבר מהמקלחת ולצווארו עניבה. "מוכר סיפורים".

"אגדות וסיפורים", אמרו פניו המגולחים.

"אגדות וסיפורי-ילדים" שנה נגסו בתפוח.

"לא", תיקנתי, "מוכר סיפורים". אחר שתקתי. גם הם שתקו. שליטי ופרשתי על השולחן. קרב האיש ומישש. אחר קרבה האשה והריחה.

"הנייר אינו מהמשובחים", הפטיר האיש.
 "היום נוהגים להדפיס על דפים מבוסמים". שפתיה הדקות פלטו את חרצני התפוח
 אל תוך כפ־ידה. "הבט בדפוס והוא משובש".
 האיש ישב אצל השולחן ולגם סודה. "כולו כתמים שחורים".
 "הנה סיפור... 'מה בין גברת שיין לניבה'" אמרתי וגרוני ניחר.
 האיש אכל אומצה. "איזה מין שם הוא זה?" שאל.
 "כן", אמרה האשה. "איזה מין שם הוא זה?"
 אספתי אל תוך תיקי החום את סיפורי. הילדים הציצו מאחרי הדלת.
 בחצר עמדה המכוננית. מן השמיים קפח השמש ואת צבעה לא ידעתי כי היתה
 מכוסה אבק. הבטתי ושפתי סדוקות. הפרחים שבערוגות קמלו והקוצים מטפסים על
 הגדרות. שליתי מתיקי קופסה ומטלית צהובה והתחלתי למרק את המכוננית. מירקתי
 את הדלתות והשמשות, את המראות והפנסים, את הגג והמגינים. מירקתי. נדמה לי
 שמהלון הציצו עיני הילדים. נדמה לי שעוברים־ושבים נעצרו כדירגע להביט.
 נדמה לי שברשת עמדו האיש והאשה, הוא לוגם סודה והיא נוגסת בתפוח. כאמור,
 אך נדמה לי ואינני בטוח בכך, כי למירוק היתה דעתי נתונה. סיימתי ויכולתי
 לראות שהמכוננית נצצה.

צביה בן־יוסף גינור: שלושה שירים

א

ויהי
בימים
ובמפְרָצִים
ועל פל גבעה גבוהה
אנחנו

(בגשם)
(בגשם הזה
קשה
שלא)

רותמים
אצבע לאצבע
ושיח לשיח
ורחוב

ב

אתה רוצה
להסחף
בגשם הזה וברוחות —
יחף וערום להת־
בוֹסס בשלכות
אתה רוצה ללבש עלים
לפשט זרע פרות
מעגלים, מעגלים
לפרות—

ג

אני אומרת מות פרטי ואין
זה פאבו של איש אף לא החק
אינו מרשה להאבק אתי. באפי
ריח דם מרסס, רשרוש
זבובים עטים, חמסין
עולה באש. לא באת
לעולם ואתה גוסס.

דוד שולמן: משירי תלפיות

בית אהובתי היה מוגן
מדבר וים
ועל הרקס שממול
בניתי לה
כפר קטן, למען
הנוף—זרמון ודרדרים.
בחצר העמדת על משמר
שני ענקים: אחד
כחוש אחד שמנמן
ועל הרוח הפקדתיים
המתהפכת בכניסה קדמת ביתה.
אכל ברחוב אהובתי
ישנם כלבים
אחד מסור אחד פוחד אחד
נמנם
שחורים שלשתם
באיזה שחור עמוק ומסתורי
הזר מזהר
הלכנו אז בלילה כשידה
לא בידי
לעמתנו הפסיל דרך את כוכבו
החרף בא
הראיתי לה
מעדנות כימה לספר.
החרף פג
ימים שתקתי אל אהובתי.

קריאל גרדוש (דוש): אנדרטאות בע"מ

מערכון

משרד המנהל של חברת "אנדרטאות לעם" בע"מ. הקירות מקושטים ריפרוֹ-דוקציות גדולות של פסלים מפורסמים: משה או דוד של מיכאל אנג'לו, וינוס ממילו, "האדם החושב" של רוֹדֵין וכו'... במרכז החדר מישורת, בסיס של פסל, עליו ניצב עגומי, מנהל החברה, ומנסה "פרוּת" הירוּאיות שונות. נקישה בדלת. עגומי אינו מגיב. שוב נקישה ונכנסת המזכירה.

מזכירה: סליחה, עגומי!

עגומי: רוחמה! החוצה! אני עובד!

מזכירה: אני רואה, עגומי, אבל—

עגומי: בלי אבל! לצאת! את מפריעה! (המזכירה אינה זזה) להישאר! אני צריך אותך!

מזכירה: מצאתי, מורד־הגיטאות.

עגומי: (תופס פוזה מסוימת) רוחמה! מה זה מזכיר לך!

מזכירה: יוסף טרומפלדור.

עגומי: שטויות! היד? ראית כבר טרומפלדור עם שתי ידיים? וחוץ מזה, טרומפלדור יש לנו.

מזכירה: אז יהודה המכבי. לא רע בכלל, עגומי.

עגומי: מה־פתאום יהודה המכבי? ראית כבר חשמונאי עם משקפיים?!

מזכירה: חשבת שרק בשביל העיצוב...

עגומי: זה צריך להיות משהו סמלי. תחשבי!

מזכירה: מצאתי, מורד־הגיטאות.

עגומי: לא נכון! תחשבי עוד!

מזכירה: חברה־הסדרות אלמוני.

עגומי: לא! השומר! טיפשה, את לא רואה? השומר מתקופת העליה השנייה.

בשביל המועצה האזורית של רמת־הגליל.

מזכירה: אז אתה צריך גם סוס.

עגומי: השתגעת? את יודעת כמה עולה היום סוס מטופח ושקט? ! זה יהיה שומר

רגלי. מספיק בשביל הקמצנים ההם. ניתן לו רובה, כפייה, חולצה רוסית יפה, וזהר

זה.

מזכירה: מי יעשה אותו?

עגומי: גרינפלאד, בדיוק הטיפוס המתאים. יש לו שפם יפה.

מזכירה: גרינפלד עסוק. הוא עומד בתור חלוץ ותיק בכיכר הראשית של רקפת העילית במשך כל החודש.

עגומי: שכחתי. אז נשלח לגליל את בר-ברור.

מזכירה: בר-ברור בחופשת מחלה. הוא עשה את שאול המלך בנתניה בכותונת קצרה והצטנן.

עגומי: בעיות! תמיד בעיות! מילא, נמצא כבר מישוהו. בעצם, מדוע נכנסת? מזכירה: מישוהו מחכה בחוץ.

עגומי: אז מה את שותקת? מי זה? קליינט או מחפש-עבודה?

מזכירה: עבודה. גבר ביישן, בלתי-מגולח. דמות תנ"כית. עגומי: שיפנס.

מזכירה: 'כנס, אדוני. מר עגומי, מנהל "אנדרטאות לעם" בע"מ מוכן לשוחח אתך (יוצאת).

צוק: מלכיאל צוק. באתי בענין המודעה (קורא מפתק): "עבודה קלה, אמנותית בשביל גבר, בעל הופעה משכנעת". חשבתי שיש לי.

עגומי: אין לך!

צוק: וחוץ מזה יש לי נסיון באנדרטאות.

עגומי: אין לך!

צוק: תסלח לי, עבדתי שלושה חדשים בהקמת מצבות בנחלת-יצחק.

עגומי: זה לא חשוב. אתה יודע פנטומימה?

צוק: פעם ידעתי, אבל עכשיו אני כבר לא כלי-כך זוכר.

עגומי: שיחקת באיזה מקום?

צוק: זה כן! כדור-מים במפגי-צפון. בתור שוער. אבל תסלח לי, מר עגומי, אני חשבתי שכאן עושים אנדרטאות.

עגומי: בדיוק כך! אתה תהיה אנדרטה, בעצמך.

צוק: סליחה?!

עגומי: תעלה שמה! על הבסיס! (צוק עולה על הפלטפורמה) עמוד ישר! תנשום עמוק, תכניס את הבטן! ככה. וכעת תחשוב שהינך—שהינך, נניח, שאתה מקס נורדאו! לא, זה לא טוב. הוא היה טיפוס אינטליגנטי. תחשוב על יונה הנביא!

צוק: חשבתי.

עגומי: תחשוב עוד! אתה יונה הנביא. יצאת מהדג, הלכת לנינוה, ועכשיו אתה עומד שם, באמצע הרחוב, ואתה נואם, אתה מטיף מוסר לתושבי נינוה המושחתים

שישנו את דרכם ויחזרו בתשובה. הבנת?!

צוק: ברור. יש לי אחות בשם יונה.

עגומי: אתה יונה בעצמך! הנביא הזועם! האיש שסירב למלא את פקודת אלוהים, ובגלל זה בלע אותו הלווייתן. מה זה! אתה לא יודע את הסיפור? אינך מאזין לחידון

התנ"ך?!

צוק: הראדיו שלי מזמן התקלקל. ועכשיו כבר לא כדאי לקנות חדש. אני חוסך לטלביזיה.

עגומי: אז עכשיו הסברתי לך מי היה יונה הנביא. תחשוב עליו. תאר לעצמך שאתה זה הוא ותתפוס פווה. (הוא מנסה להעמיד אותו בפוזות שונות) תשתדל, בן־אדם. הרים את היד! פתח את הפה! אתה כועס! אתה צועק!

צוק: (צועק) מותר לעשן?!

עגומי: שתוק! אתה צועק בשקט, רק בלב, לא באמת. אתה פסל. אתה אנדרטה. אל תזוז! רוחמה!

מזכירה: (בכנסת — מסתכלת בצוק) מאיר דיזנגוף!

עגומי: טיפשה! יונה הנביא!

מזכירה: חלש.

עגומי: בטח שחלש. הטיפוס הזה לא יודע כלום מהתנ"ך. כנראה למד במיסיון.

צוק: לא נכון! הייתי ריאלי!

עגומי: שתוק! (לרוחמה) אבל אין ברירה. אנחנו זקוקים ליונה הנביא אחד לחגי־גות־היובל של קרית־שמונה. הם רוצים אותו לשבועיים, כולל שבתות, ומוכנים לשלם תוספת תלבושת תנכית.

מזכירה: אבל הוא חדש. מוטב לת לו בהתחלה משהו פשוט. מה בדבר המעפיל, בשביל עצרת־הזכרון בחוף טנטורה. יום אחד ופווה קלה. בלי תלבושת.

עגומי: אי־אפשר. אני מוכרח לשלוח מישהו לקרית־יונה. הם הבטיחו לקחת לשנה הבאה קבוצה שלמה של פועלים סמליים בשביל יום־ההסתדרות. (המזכירה יוצאת) צוק! עמוד נזח! אתה עובד אצלי. אל תזוז! (הוא ניגש אליו ומדגדג אותו. צוק מתפתל) אתה רגיש! רע מאד. אתה מוכרח להתרגל לדיגדוגים. ילדי המקום רגילים לנגוע באנדרטאות. אסור לך לזוז, אתה מבין? אף מילימטר. לפעמים מתישבות עליך ציפרים. אבל אתה אינך מניע עפעף! אתה מאבן. אתה יצוק מברונזה. הבנת? אתה רגיל להתעטש? רע מאד. אתה מתאפק! האנדרטאות של אנדרטאות־לעם בע"מ מתאפקות.

צוק: ואם יורד גשם?

עגומי: תקבל תוספת־גשם, לפי כמות המילימטרים.

צוק: ואם אני פתאום צריך...?

עגומי: אתה לא צריך! הבנת? האנדרטאות של אנדרטאות־לעם בע"מ לא צריכות. עד סוף יום־העבודה. עד אז אתה מתאפק.

מזכירה: (בכנסת) עגומי! קליינט בחוץ.

עגומי: צוק, צא וחכה בחוץ. (צוק יוצא) תכיני לו חוזה מספר שלש. תסבירי לו את ענין הקנס בשביל תזוזות. תגידי, איך הקליינט?

מזכירה: גבר רציני, עושה רושם של עסקן פוליטי סוג ב'.

עגומי: תכניסי אותו, אבל לא מיד. שיבין שאני איש עסוק. (מזכירה יוצאת) ד"ר חמה! תני לצוק הזה תנ"ך. שיקרא את ספר יונה. (הוא נשאר לבדו זמן־מה, כדי

לאפשר לצוק להתכונן לתפקידו השני. בינתיים הוא מנסה פוזות חדשות. מוציא, למשל, מהארון שני לוחות־הברית, עולה על מישורת ו"עושה" משה רבנו, או מרכיב פיאה נכרית של בן־גוריון. פנטומימה מצחיקה).

מזכירה: (מציעה פנימה) מותר?

עגומי: (מתישב ליד השולחן, פותח תיקים) אפשר.

מזכירה: היפנס, אדון נכטיגר. מר עגומי, מנהל חברת אנדרטאות־לעם בע"מ. נכטיגר: (השחקן שקודם שיחק את צוק. עתה מבוגר הרבה יותר, עסקן ישראלי טיפוסי. מושיט יד). נכטיגר! עקיבא! עקיבא נכטיגר, מנהל "הקרן היוזמת".

עגומי: כמובן, כמובן, מר נכטיגר. כבוד גדול לי. עגומי. פניך מופרים כמובן. נכטיגר: כמובן, מהעתונות. כותבים עלי, כל הזמן כותבים. כותבים שטויות, אבל כותבים. ומפרסמים תמונות גרועות. התצלום שלי, למשל, שראית ב"המולדת" לפני שנתיים—זו אותה תמונה גרועה שנמצאת אצלם מאז שהייתי חבר בכנסת הראשון. נה. שלחתי להם כמה פעמים תצלומים חדשים משנת תכפ"ץ, דגניה ב', לא רוצים. רק מפני ששטוקו, העורך, שונא אותי. זה ידוע.

עגומי: כולם יודעים, ועכשיו, מר נכטיגר, במה אנו יכולים לשרת אותך?

נכטיגר: ובכן, שמעתי על החברה שלך מפי גיסתי, החברה קרופניק־פזמון, יושבת־ראש של ארגון־הפועלות־בפנסיה.

עגומי: (מחטט בכרטיסיה) אני זוכר. זה היה לפני חדשים בבאר־שבע. סידרנו להם קבוצה יפה של חלוצות־בפנסיה מהעליה השנייה. הצלחה גדולה. ראית אותן, מר נכטיגר?

נכטיגר: לצערי, לא. הייתי אז בטוקיו, בקונגרס הבינלאומי של הקרנות המתפת־חות. חזרתי רק לפני יומיים, ומיד התמסרתי להכנת יום־הקרן. בשביל זה אני צריך אותך.

עגומי: לרשותך, מר נכטיגר.

נכטיגר: יום־הקרן המסורתי שלנו מוכרח להיות השנה מאורע גרנדיוזי. הגיע הזמן שיום־הקרן יתפוס את מקומו הלגיטימי בין הימים החשובים ביותר של השנה: יום העצמאות, יום האם, ט"ו בשבט וכו'... אני אישית לקחתי את העניינים ביד. בגלל זה לא אסע לכנס־הפעילים בצפון־קליפורניה. אנחנו נשקיע השנה בהכנת יום־הקרן—מרץ, דמיון, רצון טוב, אהבה...

עגומי: וקצת כסף! יש תקציב?

נכטיגר: אל תדאג. אף פעם לא הייתי קטנוני כשהיה צורך להעניק משהו יפה לציבור. וחוק מזה, כל הענין חשוב מאד בגלל מימור.

עגומי: מי הוא מימור?

נכטיגר: אל תגיד שאינך מכיר את אברשה מימור. מהסוכנות! מהמפלגה! מההסתדרות!

עגומי: בוודאי. אברשה! אני מכיר אותו רק בתור אברשה. מה שלומו?

נכטיגר: שמע היטב! זה חשוב מאד! אם אברשה מימור, הבטלן התאוותן הזה, יראה שאנחנו הצלחנו ביום-הקרן, הוא ירצה לתפוס את מקומי.

עגומי: וזה רע!

נכטיגר: זה טוב! כבר שנים אני מנסה להתפטר מהג'וב האידיטי הזה. מימור הטיפש יקח את הנהלת הקרן, ולי יציעו מחלקה בסוכנות.

עגומי: וזה טוב!

נכטיגר: וזה רע! אין לי שום חשק לחזור לסוכנות. אבל כלפי-חוץ אשמה, כמובן, ואדליף לעתונות שבתפקידי החדש אני מתכוונן לטהר את המוסד.

עגומי: וזה טוב!

נכטיגר: זה מצוין! אני רואה שאתה מתחיל לתפוס. כל השאר כבר יבוא בקלות, על גלגלים. החברה המבוהלים יפעילו לחץ על המפלגה שימצאו לי מקום אחר. המרכז ינסה למכור לי שגרירות בינונית. הדתיים מקימים צעקות איומות. אני שותק. המרכז ינסה לדחוף אותי להסדרות. הכנופיה של בומשטיין מתחילה לצרות. אני שותק, ואז המרכז, מחוסר-ברירה, מכניס אותי למשרד-האוצר.

עגומי: ואתה שותק...

נכטיגר: ההיפך! אני מקים צעקות. בעצם, זה הג'וב שרציתי כל הזמן. אבל אני מביע התנגדות חריפה. ואז, כדי להרגיו אותי, מכריחים אותי לקבל את התפקיד. אני ממשיך לצעוק ולאיים. ואז, כדי להשתיק אותי, מבטיחים לי בכתב מקום רציני ברשימה. ואז, סוף-סוף, אני חוזר לכנסת. זה הכל, פשוט מאד.

עגומי: נכטיגר, כל הכבוד!

נכטיגר: עכשיו אתה מבין כבר מדוע יום-הקרן מוכרח להצליח?

עגומי: ברור כשמש. מר נכטיגר, סמוך על אנדרטאות-לעם בע"מ. יש לך איוז הצעה או רעיון?

נכטיגר: מה פתאום?

עגומי: בנוגע לאנדרטה?

נכטיגר: שמע, ידידי, אל תעשי לי בעיות. הדבר היחיד שידוע לי על המפעל שלך הוא שאתה מסדר חומר אמנותי לחגיגות. אז תסדר לי משהו יפה. כמה זה עולה?

עגומי: גב' קרופניק לא מסרה לך באיזה אופן אנחנו עובדים?

נכטיגר: ודאי שלא. אני כבר שנים אינני מדבר עם הטיפשה הזאת. חוץ מזה, היא נסעה לסיור באפריקה לבקר את הפועלות המתפתחות. היא השאירה לי פתק עם הכתובת שלך, וזה הכל.

עגומי: מר נכטיגר, אני מצטער, אבל לתועלת הענין אתה חייב לדעת מראש איך פועל אנדרטאות-לעם בע"מ.

נכטיגר: אני מוכרח? אתה בטוח?

עגומי: בהחלט, מר נכטיגר. אנחנו צריכים לקבוע ביחד את הנושא.

נכטיגר: שמע! אני עוסק מאד, הנהג שלי מחכה למטה. בעוד חצי שעה עלי

לפתוח סניף חדש של הקרן בקרית-מאפו. הסבר לי כל מה שיש להסביר בקיצור נמרץ.

עגומי: תוך דקה, מר נכטיגר, אדם כמוך יבין תיכף-ומיד במה הענין. ובכן—בראשית היה הרעיון.

נכטיגר: (קם) בסדר. הבנתי. תתחילו מיד לעבוד ותן לי צילצול. (רוצה לצאת). עגומי: רגע אחד, מר נכטיגר, עוד לא גמרתי.

נכטיגר: (מתישב חזרה) חבל. (מביט בשעון) המוצעה המקומית מתחילה להת-עצבן, תמשיך!

עגומי: אז, כפי שאמרתי, מפעלנו המיוחד במינו מבוסס על רעיון מסוים שאני מרשה לעצמי להגדיר כ-גאוני. הוא נולד במוחו של איש מוזר—ספק אמן, ספק מהפכן, ספק שחקן, ספק סופר, ספק איש-עסקים...

נכטיגר: אין שום ספק, כבר איחרתי 10 דקות. המשך. ובכן, המצאת את הרעיון. הלאה!

עגומי: זה קרה לפני שנתיים, מיד אחרי שהתפטרתי מהנהלת "המציל", חברה להצלת אמנים צעירים מניצול מסחרי.

נכטיגר: שמע, ידידי, אין לי זמן בשביל הביוגרפיה שלך. במקום דיבורים, תן לי דוגמות! הראו לי משהו. צילומים, תמונות וכו'... וחת-שתיים!! (מביט בשעונו) גם

הנהג שלי מתעצבן.

עגומי: בבקשה, מר נכטיגר. לפי רצונך. נעשה הדגמה. (הוא חושב קימעה, מביט סביבו, בתמונות על הקיר. ונתקל ב"אדם החושב" של רודן. ניגש אל המישורת

ותופס פוזה דומה ככל האפשר) מר נכטיגר, אמור לי, בבקשה, מי אני?

נכטיגר: שמך עגומי, נדמה לי. מה הבעיה? אתה לא מרגיש טוב?

עגומי: מר נכטיגר, זאת ההדגמה, מה שרצית. הסתכל בי, תחשוב, ותגיד לי מי אני. כפי שאני יושב כאן. נו?!

נכטיגר: אין לי מושג.

עגומי: מר נכטיגר, תחשוב! תשתמש באינטואיציה שלך! מי אני? מה אני מזכיר לך?

נכטיגר: אני כבר יודע! ככה, מפרופיל, אתה מזכיר לי את הברנש שמכר כרטיסי-פיס משומשים בלירה, באלנבי. זה-רזה! אני כבר בטוח. הזכרון המפורסם של נכטיגר, תגיד, קנו הרבה?

עגומי: היה עסק לא רע, ונתן גם סיפוק. הוא איפשר לאיש הקטן לא לזכות, תמורת לירה אחת במקום שלש. אבל, מר נכטיגר, תנסה לנחש מה אני מדגים בפוזה הזאת? זה צריך להיות משהו אמנותי. תחשוב, מר נכטיגר, גם אני חושב. אני אדם!

אני חושב! אני "האדם החושב". נו?!

נכטיגר: על מה אתה חושב? שמע, אתה מתחיל לעצבן אותי.

עגומי: אני "האדם החושב" של רודן, הגאון הצרפתי.

נכטיגר: מי אמר לך שרודן צרפתי? רודנסקי, הוא בן-דודו של אשתי, ופולני כמו

כולם. אגב, לא ידעתי שהוא עיברת את שמו...
 ע ג ו מ י : אני כבר יודע מדוע קשה לך, מר נכטיגר. "האדם החושב" של רודן ערום.
 חכה, אני מתפשט!
 נ כ ט י ג ר : שמע, אתה לא נורמלי! תפסיק! אני מבזבז את זמני עם משוגע, וכל
 קרית־מאפו מחכה לי! תפסיק! אני הולך!
 מ ז כ י ר ה : (בכנסת) מה הבעיות?
 נ כ ט י ג ר : משוגעים! יכולתי לדעת מראש! המלצות של חסיה קרופניק!
 ע ג ו מ י : (למזכירה) זה בסדר. עשיתי לו הדגמה, כדי שיבין איך פועלת החברה.
 מ ז כ י ר ה : עגומי, אתה שוב מסבך את העניינים. תן לי להסביר. שב בבקשה!
 נ כ ט י ג ר : אני כבר לא כל־כך מעוניין.
 מ ז כ י ר ה : הירגע, אדון נכטיגר. עוד רגע והכל יהיה ברור. אתה מבקר לעתים
 קרובות בחו"ל, לא כן?
 נ כ ט י ג ר : בתפקיד בלבד.
 מ ז כ י ר ה : ובכן, מה לדעתך, ההבדל הבולט ביותר בין ארצות־חוץ ובין מדינת־
 ישראל?
 נ כ ט י ג ר : יחס העם למנהיגיו. שם יש יחס, לא כמו אצלנו.
 מ ז כ י ר ה : נכון, מר נכטיגר. אבל אני התכוונתי להבדל חיצוני.
 נ כ ט י ג ר : נשים יפות! חתיכות! כמו שאתם, הספרס, אומרים: חתיכות!
 מ ז כ י ר ה : וכל מקום ציבורי מקושט בפסלים! באנדרטאות! אנשים חשובים,
 גיבורי האומה...
 ע ג ו מ י : אמנים, סופרים, מנהיגים, מדינאים.
 מ ז כ י ר ה : או סתם דמויות סמליות—משיש ומברונזה.
 ע ג ו מ י : לבושים, או ערומים, בישיבה, בעמידה, או על סוס—יצירות של אמנים
 גדולים. והתוצאה:
 מ ז כ י ר ה : יופי, פאר, כבוד—
 ע ג ו מ י : יחס למנהיגים.
 מ ז כ י ר ה : לעומת זאת, אצלנו—
 ע ג ו מ י, מ ז כ י ר ה : שום דבר!
 ע ג ו מ י : הערים שלנו ריקות ושוממות ממעשי יד־אמן.
 מ ז כ י ר ה : החגיגות והטכסים שלנו חסרי צורה, יופי ופאר.
 ע ג ו מ י : אצלנו אין פסלים, אין אנדרטאות, רק קוביות גדולות מבטון מכוסות
 לחות־שיש דקים. או מנורה מורכבת צינורות־מים.
 מ ז כ י ר ה : במקום דיוקנים של גדולי האומה.
 ע ג ו מ י : הדורות הבאים יזכרו אותם רק מעל גבי תצלומים גרועים.
 נ כ ט י ג ר : סקנדל! אבל אין מה לעשות.
 מ ז כ י ר ה ו ע ג ו מ י : מדוע, מר נכטיגר?
 נ כ ט י ג ר : אתם שואלים ברצינות? מי לא יודע? אנחנו יהודים. עם־הספר. עשרת

הדיברות. "לא תעשה לך פסל וכו'... וכו'..." מצב אבסורדי, רבותי. אבל אין מה לעשות! כל זמן שהדתיים נשארים בקואליציה, רבותי, זה אבוד. עגומי: סליחה, מר נכטיגר, זה היה אבוד. עד לפני שנתיים. מזכירה: עד שבא עגומי, והמציא את הפטנט של הפסל-החי. עגומי: את הרעיון שמאחרי האנדרטאות-לעם בע"מ!

נכטיגר: אני מתחיל להבין!

עגומי ומזכירה:—בראבו!

עגומי: סיסמתנו:—מאילת ועד תל-חי

במקום שיש—פסל חי!

מזכירה: פסל יפה של איש דגול

אם הוא חי—אינו פסול

עגומי: יושב-ראש, מנהיג ושר

הבה נקים לו—

דיוקן מבשר

מזכירה: צלם אדם—אסור ויקר

האדם עצמו—(כולם): זול ומותר!

נכטיגר: בראבו! כל הכבוד! ממש גאוני! תגיד, איך הסתדרת עם הדתיים? עגומי: בלי שום קושי. אין איסור על פסל-חי בשום מקום. לא בתורה, לא בתלמוד, לא בשולחן-ערוך. אנחנו כשר-למהדרין. למען הסדר הטוב, פנינו אל המוסדות הרב-ניים. (מחטט במגירה) הנה, למשל, ההכשר של מועצת-גדוליה-הקבלה—והנה הקבלה על הצ'ק ששלחנו. הרבי מפלונסק בבני-ברק עשה קצת בעיות. נוסף לתרומה בשביל "קרן הורי היתומים" הוא דרש שהפסלים שלנו לא יעשנו בשבת. הסכמנו. ובגלל הדתיים סירבנו לספק חומר למיסיון בג'בליה. הם הזמינו קדוש מעונה, עם חצים תקועים בגופו. חבל דווקא.. זה היה יכול להיות ג'וב מעניין.

נכטיגר: שמע, זה עסק משעשע מאד! תגיד, עגומי, מה הפסל המבוקש ביותר? עגומי: הרצל, כמובן. זאת היתה, למעשה, ההזמנה הראשונה שלנו, וביצעת אותה אני בעצמי. אני עדיין שומר את הציוד למזכרת. (מוציא מהמגירה זקן שחור, מרכיב אותו ותופס פוזה מתאימה) זה היה בשביל יום-הנכד בכפר-סבא. ראשית כל הצטרכתי לשכנע את רפון-התרבות שכדאי לנסות. הסברתי לו שהופעת הרצל עצמו תעלה לו הרבה פחות מצמד-המופרעים. למען האמת, הייתי נרגש. תפסתי פוזה על במת הנואמים, בצד—סידרו סביבי צמחים בעציצים, והטכס התחיל. הנוא-מים היו מופתעים קצת, הקהל הרבה פחות, וכעבור רבע-שעה כולם התרגלו והכל הלך כשורה, פרט לרגע אחד בלתי-נעים כשהתעטשתי והזקן שלי נפל באמצע נאומי של התורם האמריקאי. פחדתי שיהיה סקנדל, אבל הקהל דווקא מחא כף. חשבו שזה שייך לתכנית האמנותית.

מזכירה: מאז עברנו דרך ארוכה. היום יש לנו שלושה הרצלים. אחד מהם עם זקן אמיתי. זה, כמובן, עולה קצת יותר.

עגומי: גם רוחמה שלנו היתה פופולרית מאד בהתחלה.
 מזכירה: עגומי, עזוב!
 עגומי: מה יש?! היא היתה העובדת הראשונה של המפעל. מוכשרת מאד. שלחתי אותה בתור וינוס לכל מיני מוסדות אמנותיים. היו לה הצלחות פנטסטיות.
 נכטיגר: בלי בגדים?
 עגומי: כמעט.
 מזכירה: עגומי רצה שאעשה את וינוס ממילוי. זו שאין לה ידיים. סירבתי; אמרתי: וינוס אחרת עם ידיים—או שום דבר.
 עגומי: היתה יצירה אמנותית ממדרגה ראשונה.
 מזכירה: בקיץ, בחורף היה די קשה. והצביטות שקיבלתי.
 עגומי: לא נורא. שילמתי לך תוספת־מגע אחרי כל מקרה שהשאר סימן. היה עסק מצוין. בקושי יכולנו להיענות לכל ההזמנות. עמדתי לגייס עוד כמה בחורות בשביל וינוסים כשפתאום נאלצנו להפסיק את הייצור.
 מזכירה: גדולי־הקבלה איימו לבטל את ההכשר.
 נכטיגר: (מביט בשעון) קרית־מאפר! הטכס התחיל לפני 20 דקות! מילא—נגיד להם שהיתה לי תאונה בדרך! ידידי, נפסיק לפטפט ונעבור לבינוס. נחליט מהר מה נעשה ליום־הקרן.
 עגומי: רוחמה, תביאי את אלבום הדוגמות!
 נכטיגר: הטכס הראשי של יום־הקרן ייערך ברחבה לפני בנין המרכז. נקים שם במה גדולה וטיפונונת בשביל 2000 איש. כל נכבדי היישוב, כולל הנשיא!
 עגומי: אני מציע אנדרטה של מינימום 3—2 אנשים. קבוצה סמלית, יפה ומכובדת. העיקר, למצוא את הנושא.
 נכטיגר: כמובן, משהו שקשור בקרן.
 עגומי: קרן, קרן... נראה. קרני השמש? קרני רנטגן?... לא טוב. צריכים משהו אנושי... יש לי! יושב־קרנות! קבוצה של 3—4 אנשים בפוזות מעניינות. מה דעתך?
 נכטיגר: קרנות—לא טוב! אני לא רוצה לעשות פרסומת לקרנות אחרות. אני רוצה קרן אחת־ויחידה!
 עגומי: יש לי. בעיטת־קרן! קבוצה ספורטיבית מעניינת, דינאמית, צעירה. תהיה הצלחה עצומה אצל הנוער.
 נכטיגר: לא רוצה כדורגל. פראי מדי.
 מזכירה: מה דעתכם על "הצמחת־קרן"? קבוצה של שני גברים ואשה, בפוזות צנועות, כמובן.
 נכטיגר: הייתי מעדיף משהו קלאסי, שקט, עם קצת "אידישקייט".
 עגומי: על כן, מר נכטיגר, עלינו לפנות אל התנ"ך.
 נכטיגר: בא בחשבון. השאלה, מה?
 עגומי: רוחמה, מה יש לך בתנ"ך בקשר ל"קרן"?

מזכירה: יש לי! זה בדיוק מה שצריכים. עקידת יצחק! כתוב שם: "נאחו בסבך בקרניו". זה־זה.

נכטיגר: מי נאחו?

מזכירה: האיל, כמובן.

נכטיגר: לא רוצה חיות!

עגומי: רגע אחד, מר נכטיגר! אין צורך בשום איל! עקידת־יצחק יכולה ללכת גם בלי איל. זו תהיה תמונה נהדרת. בדיוק בשבילך. אני כבר רואה; טאבלו פנטסטי. תנו לי לעבוד! (ניגש אל המישורת ומתחיל לביים) נראה מה אנחנו צריכים. שלושה אנשים. אברהם, יצחק והמלאך. מלאך־אשה, כמובן, זה מעניין יותר. עכשיו, לשם הדגמה ועיצוב המצב, אני אהיה אברהם. מר נכטיגר, אתה יצחק הקטן.

נכטיגר: השתגעת?

עגומי: זאת רק הדגמה. ליום־הקרן יהיה לי יצחק אחר. בוא בבקשה! אני אברהם, האבא שלך, ושנינו הולכים אל ההר להעלות אותך בתור עולה.

נכטיגר: עולה!

עגומי: לא, עולה. אתה צריך צריך לסחוב את העצם. (הוא מעמיס על גבו כל מיני חפצים. פעילות קדחתנית) זה־זה. עכשיו הגענו אל המקום. עכשיו צריכים מזבח. (לוקח כיסא) תשב, בבקשה, על המזבח. רגע, אני צריך לקשור אותך. ככה. רוחמה, בואי, את המלאך. נמצא לך איזו כותונת קצרה, פיקנטית, וכנפיים נחמדות. אבל כרגע זה לא חשוב. את עומדת כאן בצד ומחכה. ועכשיו אני. אני צריך סכין.

מזכירה: מאכלת.

עגומי: נניח. (לוקח מהשולחן חותך־נייר) היה לי כאן, במגירה, משהו מתאים יותר! (מוצא סכין־מטבח ענקי) השתמשנו בו ביוכל של בית־המטבחיים בעכו. עוד די חד! מצוין! ככה. (הוא מרים את הסכין, פוזה מפחידה. נכטיגר צורח).

נכטיגר: עזוב—אתה לא תשחט אותי—לא רוצה! רוצח! תן לי לקום. אתה שומע?

עגומי: מה הבעיות? אל תדאג, מר נכטיגר. זו רק הדגמה.

נכטיגר: זה לא מוצא חן בעיני! לא רוצה עקידה! (משחררים אותו)

מזכירה: חבל! זו יכלה להיות אחת האנדרטאות המעניינות שעשינו!

עגומי: אולי בכל־זאת? בלי מאכלת?

נכטיגר: לא רוצה תנ"ך! אני רוצה משהו יהודי!! משהו מכובד.

עגומי: מה, למשל?

נכטיגר: אני סבור שהאנדרטה צריכה לבטא את הקרן היוזמת. היא חייבת ליצג את אחת הדמויות הבולטות של המוסד.

עגומי: למה לא? פורטרט. בהחלט. לפי תצלום. דמיון מובטח. על מי אתה חושב, מר נכטיגר?

נכטיגר: מישו מהראשונים. מהמיסדים. טוכמן המנוח, למשל. מה דעתכם?

עגומי: מצוין. טוכמן היה איש גדול.

נכטיגר: אתה תספר לי? הייתי המזכיר שלו. גרישה טוכמן היה איש נהדר. נואם מבריק, מנהיג למופת, חבר טוב, ידיד נפלא, אבל בינינו—טיפוס בלתי-נסבל, מוטב שנוותר עליו. מה דעתכם על זוסייה מוסקוביץ המנוח?
עגומי: איש נהדר. נואם מבריק...

נכטיגר: אישיות כבירה. הייתי המזכיר שלו. הצרה שהזקן שונא אותו עד היום הזה. הוא עלול להשמיץ אותו בנאומו, ויהיה סקנדל. לא בא בחשבון. תגידו בבקשה, דרך-אגב, האנדרטה חייבת להיות ז"ל? זה הכרחי?
עגומי: לא דווקא. מר נכטיגר. לא דווקא! יש לך אולי איזו הצעה מעניינת?
נכטיגר: אני מתבייש.

עגומי, מזכירה: אל תתבייש, מר נכטיגר, באנדרטאות-לעם בע"מ לא מתביישים!

נכטיגר: לא נעים לי, אולי זו חוצפה.

עגומי: באנדרטאות-לעם בע"מ אין חוצפה. תגיד לנו, מר נכטיגר, למי אתה מתכוון?

נכטיגר: למנהיג ותיק שעשה רבות למען המוסד. שהקדיש את כל מרצו האגדי במשך 40 שנה ליישוב ולמוסדותיו. אישיות מופרת ואהובה על כולם, או כמעט על כולם, דמות לאומית בעלת פרסטיז'ה בינלאומית, אדם שכל ימי-חייו רק נתן ונתן ונתן...

עגומי, מזכירה: מי הוא?

נכטיגר: נו! תגידו! אני מתבייש!

עגומי, מזכירה: עקיבא נכטיגר!

נכטיגר: תודה תודה! תגידו, זה יהיה בסדר?

עגומי: איזו שאלה! רעיון כביר: מקורי ביותר! בוא, מיד נסדר את הפווה. (מעמידים אותו על המישורת, תולים עליו כל מיני אבזרים, נכטיגר מתמוגג) ככה! זהו! נהדר, מקסים. אבל אתה לא יכול לעמוד לבד! פורטרט דורש קבוצה סמלית, בואי, רוחמה! תעמדי כאן והושיטי עלי-דפנה, את מסמלת את נפש האומה, אני כאן מביט בך מלמטה בהערצה, בתור סמל היישוב, נו, איך זה מוצא חן בעיניך, מר נכטיגר?

נכטיגר: לא רע! תגיד, עגומי, מי יהיה אני? מי ישחק את התפקיד?

עגומי: כבר נמצא מישהו שדומה. או...

נכטיגר: בדיוק כך! או!...

עגומי, מזכירה: או אתה בעצמך!

נכטיגר: תגידו, זה לא יהיה מוזר קצת?

עגומי: מדוע? הרי אתה זה הדומה לעצמך יותר מכולם!

נכטיגר: גם אני חשבתי. מימזור יכול להתפוצץ! וכך אני אעמוד במשך כל הטכס? עגומי: בדיוק כך, מר נכטיגר. בחיך הביישני הזה על השפתיים, בין העציצים, הַזְרִים, הטרנספארנטים. רק להשתדל לא לזוז.

נכטיגר: ואתם משלמים?

עגומי: בא בחשבון.

נכטיגר: הגידו, לא יהיה חבל לפרק את האנדרטה היפה בתום יום־הקרן?

עגומי: אתה מתכוון להפוך אותה לאנדרטה קבועה? בא בחשבון! לשנה?

לשנתיים? לחמש שנים אנחנו מסדרים הנחה רצינית.

נכטיגר: (חולמני) מינימום חמש. אולי יותר. הכניסה הראשית של המוסד.

עגומי: בחורף בפנים, אם תרצה.

נכטיגר: ומדי־פעם נשלח את האנדרטה לחוץ־לארץ, לתערוכות בינלאומיות.

בתור יצירה אמנותית ישראלית!

עגומי: חזרה כללית! הטכס מתחיל בעוד דקה! האורחים החשובים תופסים את

מקומותיהם.

(עגומי ורוחמה ניצבים בקצות הבמה, מניפים דגלונים—לצלילי תזמורת

וקולות של המון גועש)

מזכירה: הנהלת הקרן! הנהלת הסוכנות!

עגומי: חברי הפנסת! רבנים ראשיים!

מזכירה: קצינים בכירים! שופטים עליונים!

עגומי: הסגל הדיפלומטי! חברי הממשלה!

מזכירה: כבוד ראש־הממשלה.

מזכירה ועגומי: וגם הזקן!...

נכטיגר: ועקיבא נכטיגר!!

מחיאות־כפיים סוערות, רעש כללי ו—

יעקב בו-עמי: שלושה שירים

קפיטן קלקרסון.
עינים תכולות ושער זהב.
איך זה קרה שעזבת
את שבדיה ועלית על אנית
משא מחרבנת. באמת
שאיני מבין.
תן לי את עיניך
ושעריך. הבן,
ישנם נערים
הרוצים להגיע
לחוף נשי כלשהו.
לפרק בתוכו את
המטען שהצטבר
בתוכם במשך יותר
מעשרים שנה.
להוריד את הדגל
ולומר לחבורה
העצובה שעל הספון:
הסדרו בלעדי.

גיוֹרָא הוא חבר "מצפן".
הוא מחלק את הכרוזים המחתרתיים
בפתח אוניברסיטת תל-אביב.
"גיוֹרָא גיוֹרָא", אומרים סטודנטים,
"בחורים בני-גילך נהרגים כל יום
בבקעה ואתה מפיץ דברים כאלה".
גיוֹרָא מביט בשעונו.
השעה יש פחות עשר.
בשמנה יש לו פגישה עם דניאלה.
הם ילכו לראות את "אוליבר".
בתשיעי בהדש יש לו מלואים.
יש להזדרז ולבקש ממנחם את
הרשימות על שתי ההרצאות שהחסיר.

הוא ישן עתה. משורר
 הוצעם והמקאה. נומה
 נומה ילדי. יעל תבוא
 תכף להתרפק על
 גופו של משורר
 הוצעם והמקאה שלה.

מִלֵּל

אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ
 אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ
 אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ
 אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ

שנה לפלישה לצ'כוסלובקיה

קרוב לשליש מתכנה של חוברת זו ייחדנו לטקסטים הקשורים בניסיונה של צ'כוסלובקיה בעת האחרונה.

שבועות אחדים לאחר מלחמת הישראלים במבקשי־נפשם, ולא במעט בהשפעת הניגוד הטראגי בין העמדה המדינית שכפו הסובייטים על פראג בסיכסוך הזה לבין עמדתם האמיתית של משכילים ובני־העם בצ'כוסלובקיה, התכנסו סופרים צ'כוסלובקיים לוועידה שהיתה לאחד מציוני־הדרך החשובים בהשתל־שלות המאורעות שהוליכה אחרי־כן ל"אביב" הפראגאי, אל דובצ'ק וסבובודה, ואחר אל ה־21 באוגוסט 1968 ואל הוסאק. מן הסטינוגרמה של דיוני אותה ועידה—בנוסחה הגרמני שראה אור בווינה לאחר הפלישה של צבאות "ברית־ורשה"—אנו מביאים מדבריהם של כמה מראשי המדברים: אלקסנדר קלימנט, דושאן האמשיק, אנטונין י. ליס, קארל קוסיק, לודוויק ואצוליק ויאן פרוכאצ'קה. מתוספת לדברים כעין אחרית־דבר שאותה הוסיף כעבור זמן, בכתב, הסופר והמחזאי הצ'כי הנודע, פאבל קוהוט.

מן היצירות שנתפרסמו קודם המשבר המדיני הגלוי בצ'כוסלובקיה מביאים אנו סיפור אחד של לודוויק ואצוליק ("שיחה עם אחי") וכעין מעשיה אליגורית של יאן סקאצ'ל ("המשורר והכנרית"). תעודה אישית המספרת, מפלי ראשון, על ימי הפלישה גופה, על מכאובם ותדהמתם, היא "רפסודיה פראגאית" של מרטין סטיפאן, מי ששירת 30 שנה במדי הצבא הצ'כוסלובקי ונמצא עתה בישראל.

בראש החוברת מובא "שיר־מחאה מצ'כוסלובקיה", יצירה אלמונית שנדפסה ב־22.8.68 ב"ליטראני ליסטי" המפורסם של פראג. קודם סגירתו של כתב־העת.

לודוויק ואצוליק: שיחה עם אחי

הגעתי העירה, ירדתי מן הרכבת ונשאתי רגלי אל הכיכר בה היו אוטובוסים אחדים עומדים ליד עמודי-השלטים. צעדתי לפני האוטובוסים וחיפשתי את אחי, שצריך היה להימצא אי-שם מאחרי איזו זכוכית קדמית. היו שני מיני אוטובוסים—ישנים וחדשים יותר. הצצתי בישנים ולא התרעמתי כאשר באחד מהם דווקא גיליתי את אחי. הוא לא ישב מאחרי ההגה אלא היה באמצע המכונית ושוחח עם הפרטיסנית שלו. תור של אנשים עמד בחוץ ליד הדלת. משהבחין בי אחי הוציא מפיו צווחה בלתי-נשמעת, נופף בזרועותיו, חש אל ההגה, לחץ על כפתור כלשהו, והדלת נפתחה. אך נכנסתי לאוטו-בוס, מיד הוטחה הדלת ונסגרה.

"הביטי בו! הבטיח לבוא והנה הוא כאן". הוא הציג אותי לפני הכרטיסנית שלו.

"איזה אח יפה!" השיבה הכרטיסנית. "אתם בהחלט דומים. התחלפו!"

"במה?" אמרנו.

"בכובע ובמשקפיים". היא הצביעה על כובעו ועל משקפיו.

החלפתי את משקפי בכובעו של הנהג.

"ודאי, שני אחים מושלמים!" נתמחה הכרטיסנית.

"כמובן", אמר אחי. "והגיעי בנפשך, יש לי עוד אח".

"גם לי", אמרתי. "הוא יושב בסלובאקיה".

"ובכן, אתם ארבעה אחים?" העירה הכרטיסנית בפתיעתה...

לא ישרה בעיני העובדה שתור ארוך של אנשים היה מחכה בחוץ.

"מדוע אינך מכניס אותם?" אמרתי.

"הם צריכים לחכות חמש דקות", הציץ בשעונו ואמר.

תכופות אני נוסע באוטובוסים, לכן היתה ההמתנה מוכרה לי היטב, אבל בחוץ.

"לא ידעתי שאחי חוזר שכזה", אמרתי.

"היהוה בדברייך", התרה בי. "חוזר רק בזמני הפנוי".

"כיצד?"

"הדבר הוא כך: אנו מחכים פה כבר שעתיים, לפי לוח-הזמנים, אבל אנו נעשים

עובדים בשכר רק עשר דקות לפני היציאה".

"יפה, אם כן, מדוע אתה יושב כאן? לך הביתה, גרוף את האפר, תן אוכל לעופות".

"זה קל לומר", אמר בצחוק, "אבל אני גר בקצה השני של הקו. ובין-כה-יוכה אינני

מגדל עופות מפני שבפפר אסור למכור גרעינים".

"יפה, אם כן, מדוע אינך יושב בבית-המרוח?"

"ואלך שם לטמיון? האם אני אשב שם שעתיים ואשתה לימונדה?"

"זו תשובה קולעת מאד", אמרתי, כי היתה במצב שלילה של כל הגיון. "בעצם, היא

קולעת כל-כך עד שהאדם היחיד שאותו מגדפים הוא אתה". הצבעתי על ההמון הנלחץ אל הדלת ומעיק עליה יותר ויותר, אספסוף שאינו חש בכך כי נוצר עליידי הרשות. עליידי רשות מבוססת מאד.

אחי התכעס. הוא תפס בי בשרוולי וגרר אותי לאורך המעבר. "הבט! הנה מה עושה נוסע אחד שמשמעם מפני שהוא טובוס אינו זו מיד. וכאן, וכאן, וכאן..." הוא הראה לי מושבים שסועים וכתבות וצורות גיאומטריות חרוטות על הספינים.

"וכי מה אפשר לדרוש: הם ילדים", אמרתי, אף כי לא היתה זו אמת.

"אבל אני צריך לשלם בעד זה", העיר אחי ברוגז.

"מה פתאום?"

"אם כן, הדבר הוא כך: יש סכום מסוים שמוקצב לתחזוקה, ואם אעבור עליו אקבל רק את משכורת-היסוד שלי".

"ולכן אתה מוביל אוטובוס גזור לגורים?"

"כן! שאם לא כן אקבל רק את משכורת-היסוד".

"יפה", אמרתי, "וזה כל הענין כולו. זהו עקרון".

חיי העיירה

רוצה הייתי להדגיש שבזמן שהיינו, אחי ואני, מגלגלים שיחה זו, שירדה עד שרשיה של רוח זמננו, נמשך באין-מפריע מהלך חייה של העיירה הזאת הקטנה, העלובה והשטוחה, המידרדרת שעל-שעל. זר כמוני לא יכול היה שלא להתרשם מן העובדה שחור גידח זה אין לו ממה להתפרנס. ככל שקדרו פני הדברים ניסו חבורות של בחורים שכוחי-אל המנגנים בגיטרות לצוד את אזני הבריות בעויותיהם. וכאן נתקע אחי, בעיירה אשר בכל שנה היתה לה לכל המיטב הסמכות המינהלית לפסוק בדבר שתי אגורות שחוקות מרכושה.

אחי לחץ על כפתור קטן, הדלת נפתחה, והאנשים נשפכו פנימה. חבילות קטנות היו בידיהם שהוסיפו חשיבות משעה שנתברר לך כי כדי לקנות קופסה של אסימוני מס. 10 צריכים היו לבוא לכאן מן הכפר ולעשות את הדרך שלש פעמים—או אפילו ארבע—עד שיצליחו...

"ואני שואל את עצמי אם ידוע לך", אמרתי, כשאני תופס זו פעם ראשונה בחיי מושב רשמי ממש מאחרי הזכוכית הקדמית, "שאתם לא תקבלו עוד מדים חינם".

"לא איכפת לי כלל", אמר אחי.

"מדוע לא איכפת לך כלל?" שאלו הנוסעים דרך ידידות.

הוא רק נופף בידו, והתניע. רצפת האוטובוס החלה להרעיד, והתרגשות נעימה עברתני... הכרטיסנית, שעמדה ליד הדלת, ניקבה את הכרטיסים... אחר קראה: "קדי-מה, נהג".

אחי הביט שמאלה ואחר ימינה, ואחרי-כן עקר אט-אט לדרך. בחריצות עשה בידיו וברגליו, אבל הניע בשאט-נפש בראשו.

"זו מניין?" חזר אל הנושא. "פירסמו את הדבר?"

"עדיין לא. עשיתי מחקר משלי. עובדים אחרים צריכים לקנות בעצמם את סרבליהם. הנה לכן בנקודה מסוימת יוצרכו המנהלים להגיד לכם שתצטרכו לשלם בעד המדים שלכם. ומפני שלא תצביעו בעד זה, הרי בישיבה הבאה לקביעת המשפרות יפחיתו את משכורת-היסוד. אז, כמובן, תקבלו את המדים בלי כל תשלום."

"אבל זאת כבר עשו. פעם אחת, כאשר הבאנו תלונות על משכורת-היסוד, אמרו לנו שצריך להוסיף עליה את הנסיעות הינם ואת המדים. זאת כבר אמרו לנו", מיחה אחי ואמר, כאילו בי האשם.

"אבל מה שהאנשים מסוימים אמרו לכם פעם, יבואו אנשים אחרים ויאמרו לכם שוב. הרי לא נשאר אף אחד מן האנשים הראשונים, נכון?"
 "אתה צודק", אמר, ובכעס עבר להילוך גבוה יותר עם שחצינו את ההצטלבות. נסענו במהירות רבה למדי ברחובה של אותה עיירה.

"אבל, אחרי הכל, זאת כבר אמרו לנו האנשים הללו", מיחה שוב.
 צחקתי. לא נותר עוד אלא לצחוק. ואף-על-פי-כן חשתי צער משום שלא הסברתי את המצב לאחי. "הבט, האנשים החדשים אינם קשורים במה שאמרו אחרים לפניהם. זה העקרון!"

יצאנו את העיירה ואחי החל לרווח ישיבתו. העובדה שהוא נוהג גרמה לי נחת-רוח. רגיל הייתי לנסוע בכלי-רכב המופעלים על-ידי רשויות לתובלה ציבורית, אבל כאן היה ההגה נתון לשליטתן של ידיים ועיניים מהימנות ומוסמכות בתכלית—טובות כשלי, ואפילו יותר מכך. נהגנו במהירות רבה. הבטתי בצדודיתו הנאה של אחי. מאחריה היו עצי-תפוח חולפים-עוברים, ובמרחק השתרע מישור צהוב-כחלחל. אי-שם, הרחק יותר צפונה, היה הוולהראד, המפורסם זה מאות-בשנים, ואני ידעתי שעכשיו אחי משתיק בלבו מלה אחת גסה, כבדה ואפלה, שאין הוא יכול לאזור עוז בנפשו לבטאה.***

"כלל איכפת לי", הפטיר תחת זאת.

לאחר שעה קלה שאל, "איזה מין עקרון הוא זה?"

"עקרון המינהל", אמרתי.

"איך נודע לך?"

"מתוך שתי נקודות נתונות אתה יכול לבנות קו ישר בכל אורך שהוא."

"כן, זאת עובדה", הסכים אחי, ובאורח סמלי רקק אל מתחת להגה.

זמן-מה הוסיף ונהג עקשנית, בשתיקה, אבל אחר-כך האיר חיוך שועלי את פניו.

"איך זה שהעתונים לא כתבו על כך?... איך אתם בכלל כותבים את העתונים?" הוא העיף בי מבט חטוף, ואחר הוסיף סלחנית, "אבל אין זו אשמתך. אתה רק מחליף שם את גיירות-הפחם."

נעים היה לי... ומהרהר הייתי איך להסביר, כאשר הבחנתי בשלט המעיד שאנו מתקר-בים להצטלבות.

"איך אנו נוסעים?" שאלתי.

"ישר קדימה", השיב.

"אם אני מכיר אותך, הרי תפנה ימינה".

הוא צחק וערמומית אמר דברים בעלי תוקף קוסמי: "לכל הרוחות". רגע החריש, ואחר הוסיף: "זה יביא לידי כך שלעולם לא אקבל את הקו הזה".

שינוי הנתיב

"איזה קו? של מי הקו הזה אם לא שלך?"

"זה של חבר. כבר ששה חדשים יש לו בעיות בקיבה ומסתבר שלעולם לא ינהג עוד. בשבילי זה יהיה נוח מאד, כי אני גר בסוף הקו".

נהגנו יופי; המנוע פעל כהלכה ובלי שום פגם הנשמע לאוזן. אמת שצריכים היינו להיעצר מזמן לזמן, אבל רק כדי להוריד מישאו. פעולתו המתמידה והקצובה של המנוע נטעה בי את ההרגשה שהכל עתיד להשתנות לטובה, שגם אני עתיד למצוא לי באחד הימים דרך להתבטא.

אחר הסיע אחי את האוטובוס אחורנית לתוך מוסך הבית בו היה מתגורר לפי-שעה, וכאשר ראיתי את הרכב הענקי נכנס בשער הפליאתני הסתירה שלא תיאמן: ראו, הנה אוטובוס, ההגשמה הטיפוסית של הסכלות המשוחברת, וראו—הנה אחי החי! נכנסנו פנימה, ואשתו של אחי קיבלה את פנינו. לפני שנים אחדות השתייכה לחטיבת-נוער באזור-הספר. אחרי-כן התארסה עם אחי. עכשיו, מתוך ששמחה לקראתי, התבלבלה מעט. "הבט, אפילו לא התגלחת", גערה בבעלה.

"טוב, יש דברים גרועים מזה", אמר אחי ברוח נכאה...

אחי שאל אם אני רעב. אמרתי שאינני רעב, ושעה קלה דיברנו על מזויקה.

"הברנשים הללו, סמיטאנה ודבז'אק, הם היו באמת שוטים", אמר אחי.

"אני אינני סבור", אמרתי, אבל רק כעבור דקה, מפני שהזכיתי תדהמה.

"אני חושב שפן", עמד אחי על דעתו, אבל בנדיבות הוסיף, "על-כל-פנים, לא שנינו נכריע בדבר".

היחה זו, כמובן, דעה שתמיד הייתי מוכן ליחס אותה לאחי זה, אך מעולם לא חשבתי שתתוכח עליה אתי. ברור היה שלא אוכל לשנות את ערכי האסתטיים וכי תיתכן רק הדרכה מיתודולוגית.

"טוב, אני חושב שהם לא היו שוטים", אמרתי, "והאם אני שוטה?"

"אולי כן. אינני יכול לדעת".

פירכסתי מרוב הנאה.

"אתה רואה, מה שעכשיו אמרת זה נכון. אין אנו שנינו חייבים להיות בדעה שווה, אבל האם יעלה אי-פעם על דעתך לאסור על השמעת המזויקה של סמיטאנה ודבז'אק? או אולי היית מצווה להם מה לחבר?"

"ודאי שלא", השיב. "זאת תהיה חמורות", והוא צחק לרעיון-הבל מופרך שכזה.

"אשר לי, מעולם לא אנסה להגיד לך מה אתה רשאי או אינך רשאי לעשות באוטובוס שלך".

"טוב, בזה אתה צודק לגמרי", שיבחני אחי, "אבל לא כל אדם מסוגל להביט בחברו מתוך בקורת-עצמית שכזאת, והדבר הזה יביא עלינו חורבן, יהיה לבך סמוך-ובטוח. שתה כוס". הוא נטל כוס ומילא אותה יין, עוד בקבוק מבציר הקואופרטיב.

אישרתי את דעתו ואמרתי לו שמנהל הטרנסט שלנו היה בתחילה פרוון ומעולם לא כתב על חינוך ונוער.

"אתן לך דוגמה נוספת", הבטיח אחי, ואכן נתן. "מותר לי להקציב 25 דקות בשביל ת' שתיים, אבל למעשה ת' שתיים נמשך אצלי 45. מה דעתך על זה?" "מניין לי לדעת מה פירושה ת' שתיים?"

"פירושו תחזוקה—כלומר, הניקוי היסודי של האוטובוס—לאבק את המושבים, לשטוף את הרצפה, לנקות את השמשות בפנים". "ברור שאי-אפשר לעשות זאת ב-25 דקות".

"זאת היתה הנקודה", צעק אחי ובסערת-נפש קם על רגליו והחל להתהלך בחדר. באצבעי הלחה שפתי את שפת הכוס וניסיתי להפיק צליל. הצלחתי. "העיקר הוא מה לעשות בענין זה".

"מה אפשר לעשות?" גנח אחי.

עכשיו בא תורי להתרגש. גם אני קמתי על רגלי.

"אמרתי לעצמי", המשיך אחי, "שצריך יהיה לכתוב על כך".

ערכה של תרבות

מיד ראיתי לאן הוא חותר. הבל הוא זה. אך אני מעולם לא אשכנע אותו בכך. עדיין מאמין היה בכוחה של המלה הכתובה. אילו אמרתי לו שנהגים יכולים לפתור את הבעיה רק באמצעות האוטובוס, ודאי היה חושב פשוט שאינני רוצה לעזור לו...

"השג מכונת-כתיבה ונכתוב את הדברים אחת-ושתיים", אמרתי.

הוא אמר שיראה את מוכיר הוועד הארצי ויקבל את מכונת-הכתיבה למחר... אבל יהיה לקלקל את הערב. הופתעתי שהוא סבור כי יוכל לשאול משם מכונת-כתיבה. "הו, ודאי שישאיל לי אותה! אני מוביל את מכונת-המשא שלהם בימי-ראשון. לוועד הארצי יש מכונת-משא, אך לא נהג".

הוא חזר כתום חמש דקות.

"תהיה מכונת-כתיבה", אמר בסיפוק. "הם שמחים שאני נוהג להם לפעמים את משאית-הטאטרה שלהם בימי-ראשון".

שוחחנו עוד מעט על המדיניות התרבותית. עלה בזכרוני מעשה שהיה בימי-ילדותנו וסיפרתי לו עליו.

אצל סבתא, בבית הקטן שבו תצלום הקיסר, פגשתי פעם בדודני קארל. דודי כרך תגורה לצווארינו ואמר לנו למשוך זה את זה. קארל ניצח.

"קארל חזק יותר", אמר דודי, "אבל אתה פיקח יותר".

"לא נכון, לא נכון", צעק דודני, וביקש את דודי ששוב יכרוך את התגורה על צווארינו.

"אבל הוא פיקח יותר", אמר דודי הערמומני. "הגידו לי, נערים", שאל, "מה זאת תרבות?"

"תרבות היא חינוך", אמרתי, והבטתי בקארל, שהיה נדהם כליכך עד שלרגע לא מצא מלה בפיו. אחר פרץ בצחוק פרוץ. "הוא אומר שזה חינוך", הצביע עלי. "למה שזה יהיה חינוך? מניין בא לו הרעיון, לחמור הזה?"

בכעס פניתי אל דודי, שחוקה היתה עליו שיבוא להגנתי, אבל גם הוא החל לצחוק צחוק כבוש שאין להתגבר עליו, עד שכמעט לא יכול להחליף רוח. "אמור לו, קארל, מה זאת תרבות?", הצליח דודי הטוב לומר לבסוף. (רק כעבור שנים הבינתי אותו והתחלתי לכבדו).

"תרבות, אם כן, התרבות היא, אחרי הכל, ביער העצים..."

זמן-מה שוחחנו על ספרות העולם, במיוחד על רימארק וספרו "שלושה חברים", ואחר, לפתע, ירדה עלינו עצבות מעט. גיסתי סיימה בינתיים את האמבט שלה וחזרה בחלוק ושערה סרוק. הביאה קפה והתישבה על הספה, רגליה משופלות תחתיה. אותו רגע תפסתי שאחי, שבזמנו היה מרטיב, שהיה מביא הביתה ציונים נוראים ומקדיח את תבשילו במרעה, עכשיו הוא לא רק נהג של אוטובוס אדיר אלא גם איש נשוי בדיוק כמוני או ככל אדם אחר. תפסתי שנאלץ היה לשפן את הילד שלו אצל חותנתו כדי שיוכלו שניהם ללכת לעבוד... ולעשות כסף שסיפק בשביל להשיג דירה, ושאני לא ידעתי דבר על כל זה והנני מבקר אצלו בפעם הראשונה, ממש לא יאומן...

"עכשיו הייתי רוצה להעמיד אתכם על מצב הדברים בעתונות הצ'כוסלובקית", אמרתי, ושאלתי אם עשוי הדבר לעניין אותם. שניהם נחפזו להשיב בחיוב וגיסתי אמרה, "אני אשמח מאד, כי אנשים אינם יודעים הרבה על הדברים האלה".

מסרתי להם דברי-אמת על המצב בעתונות.

כאשר סיימתי החרישו שניהם זמן-מה, אחוּזי-תדהמה. אחר הניעה גיסתי אט-אט בראשה ואמרה, "טוב, אני מוכרחה לומר שאינני יודעת מה לחשוב".

אחי צחק. "ובכן, זה בדיוק כמו אצלנו במפעל התובלה".

"ודאי שזה כך. האמן לי, ככה זה", הסכמתי.

"ומה קרה לברנש שנקרא סלאבק שעליו סיפרת לנו?" שאל. "האם הוא ביטל את המאמר?"

סוף מעשה

"הוא לא ביטל. רואה אתה. שכחתי לספר לך את המעשה כולו. הוא לא חזר בו, אבל יודע אתה מדוע? כאשר המנהל הכריח אותו ללכת לבית-החרושת להתנצל לפני הפקידים, התברר לו שמכנסים אסיפה גדולה של המפעל כולו. פירוש הדבר היה שיצטרך להתנצל לפני כולם..."

"ומה הוא עשה? האם חזר בו מדבריו?" הפסיקני אחי.

"הוא היה מוכן, אבל..."

"ובכן לא חזר בו, אחרי הכל", אמר אחי מתוך הקלה.

"לפני האסיפה נכנסנו לשירותים ושם שמע שיחה בין כמה בחורים שאמרו כמה הם סקרנים לדעת מה יגיד העתונאי. אם העתונאי יחזור בו מדבריו הרי שהוא פחדן, כי המאמר היה נכון".

"אבל הוא לא חזר בו", הבטיחה גיסתי לעצמה בסערת-נפש.

"לא חזר בו, כי כאשר נכנס לאולם המלא בני-אדם אחז בו השבץ והוא מת".

"בלי צחוק?" אמר אחי, גרעש.

היה עלי לאשר שאמנם כך היה.

בתוך השתיקה שירדה אחרי-כן זכרתי פתאום כי סלאבק הוא שאמר פעם כי בידינו להחליט איזה סוג של זונות תוכל האומה להרשות לעצמה להחזיק. בזמנו לא היה לנו כל מושג באיזו צורה גורלית עתידה השאלה להשפיע עליו. גיסתי נתנה עיניה ברצפה, ואילו אחי קם על רגליו והחל להתהלך בחדר. אחר נעצר ואמר: "אני אעזוב את המפלגה".

שקלתי בדבר. "עדיין לא. לא לפני שאגיד לך".

גיסתי גדה בראשה ספקנית, היססה, ואחר אמרה: "טוב, ממילא נראה שהסוציאליזם גמור".

אחי העיף בה מבט חטוף, ואחר פנה אלי בהבעה נואשת. גם רוחי אני לא היתה טובה עלי ביותר.

"לא כך", אמרתי בשפה רפה. "למען הקיצור, הכל עדיין שמור לנו לעתיד".

"כן", אמרה גיסתי, "מה שחשבנו שהושג צריך לעשות שוב מהתחלה".

אחי, שהיה קרוב להתמוטט, קונן: "אחרי הכל, כל זה אפשר לראות גם במפעל שלנו!"

גיסתי נבוכה. "אבל אינני מבינה... מה עושה פראג, הבירה, מוח האומה?" בעל-כרחי צחקתי.

"השגיאה נעשתה", אמר אחי, "כשהצטרפנו למשפחת פרמישל".*

אשתו פנתה אליו ואמרה עוקצנית, "איזה חכם אתה!"

הסכמתי אתה שצריך לקבל את המצב ובנעימה זו הכינונו עצמנו לשכב לישון. אין אנו יכולים אפילו להעלות בדעתנו לפלג את האומה...

(תרגום: י. ע.)

יאן סקאצ'ל: המשורר והכנרית

ידידי, המשורר לודוויק קונדֶרה, קנה פנרית לבנו, הוֹנְזָה הקטן. הואיל והייתי סנדקן של הוֹנְזָה, הלכתי לבדוק את הענין. על לודוויק אין לסמוך. הוא היה פעם סוריאליסט, ומי יודע אם לא הביא תוכי הביתה במקום כנרית.

אבל היתה זו כנרית—צהובה, שום דבר יוצא-מן-הכלל.

ובכן התישבנו על הספה והקשבנו. לודוויק אמר לי בלחש כי דין אחד לכנריות ולמשוררים. אם מאכילים אותם יותר מיד הם פוסקים מלשיר. לודוויק דיבר בלחש היות ובינתיים הכנרית מזמרת בקול גדול ובעסק מרובה. נראה היה בעליל כי האכילו אותה בדיוק כפי המידה.

הופתעתי מאד כשסיפר לי לודוויק כמה התקשה להשיג כלוב בשביל הכנרית. לא ידעתי על אותו צוואר-בקבוק. אבל יש בכרָנו חנות שמזמן לזמן יש בה כלובי-צפרים במלאי. הם מגיעים אפילו בשני דגמים—אחד מחוץ-לארץ ואחד צ'כי. אלה מתוצרת-חוץ עשויים הזמר מוצק יותר, אך לודוויק, מתוך אנינות-הרגש הנטועה בו, הכריע לטובת הכלוב הצ'כי. אם חייבת הכנרית להיות בכלוב, יהיה זה כלוב של תיל מקומי.

רעיונות שונים עלו בדעתנו. על השיר ועל הכלוב. שהכנרית, למשל, אם תהיה סגורה כל הזמן בכלוב, בהכרח תטנף את הקן שלה. בין תרצה ובין לא תרצה. אבל חשתי אהדה לסירובה של הכנרית לשיר בחושך. אם תשליך מטפחת על הכלוב, הרי הכנרית משתתקת. בסוג זה של כיסוי משתמשות כל המשפחות אשר להן כנריות משלהן. עושים זאת כלי-אימת שהשירה נהיית לטורח.

לודוויק ואני גם הוגענו את מוחותינו בשאלה אם מתוך שמחה הכנרית שרה או מתוך צער, אבל לא פתרנו את הבעיה הזאת—קשה היא ביותר. מצד שני, הבינונו שצריך ליטול מדי-פעם את ציפרניה של הכנרית. לא שהבינונו זאת דווקא; מוטב לומר שהיה הדבר ידוע לנו.

ועידת סופרי צ'כוסלובקיה יוני 1967

אלקסנדר קלימנט

גבירותי ורבותי,

...מאז נעשתה הספרות לספרות, מופעל על הסופר לחץ מינהלי או פסיכולוגי. במעט או בהרבה, כדי שישתעבד לצרכי ההווה של החברה. אפשר שִׁכּוּחַ שִׁכּוּחַ אלה, שחוויתם את אֶשְׁרוֹ ואת מצוקותיו של האדם מועטה והם הגוזרים על אושר זה ועל מצוקה זו, אפשר שכחו בני־אדם אלה נעדרי־המוות מה שלמדו כבר בבית־הספר, שזיקה לחברה היא מיסודות תיפקודו הסוציאלי של איש־העט.

אך בה־בשעה שהצרכים החברתיים מוצאים את ייצוגם באידיאל הקבוצתי של החברה מביא הסופר לידי ביטוי תמיד את עמדתו האישית, העצמאית; הרי אינו יכול אחרת; אין העולם מונח לפניו כחפץ שימושי אלא העולם חודר אל תוכו וני הפך בו לדימויים, לדמויות של התלהבות ושל יגון, לתמונות של השתתפות ועם זאת של מחאות נגד כל מה שאינו מותאם למצפונו, לתפיסתו את העולם.

ערכה הגדול ביותר של הספרות הוא אפוא מצפונו המגורה והמגרה תמיד של הסור פר, אשר משום כך יהיה תמיד, כמובן, ושוב ושוב, חלוק על האידיאולוגיה הרש־מית, אשר למען הגדיל שפע בחברה היא מבקשת דמויות־דגם ממושטות ואופטימיות, מפתות, מושכות, או לפחות מחייבות את הכל. ואילו התעניינותו של הסופר מתרכזת בנקודות־משבר ובמצבי־משבר, הגלויים לעין כל, או—וזה דבר שכיח יותר—הפמור סים וחבויים מתחת לפני־החיים.

דברו של הסופר תמיד היה ותמיד יהיה בלתי־נוח, הוא תמיד ינעץ את אצבעו בפצע, הוא לא יחבשו. בעובדה זו סיבת המילנכוליה של הסופר על חוסר־האונים שבמלים וגאווותו החוטאת על הדעת; לגבי העולם נעוצה בעובדה זו סיבת חשדנר תה של החברה כלפי בקשת־האמת התוססת שלו, כלפי הליכיה־האבחנה האכזריים שלו, כלפי מצפונו הריבוני.

ספר טוב על־הרוב הביא לקורא אי־בטחון וצער יותר מאשר נחמות, משום שחשף בקרבו את היחסות ואת המורא, משום שהציב על־פני חייו את השאלה הנוקבת למשמעות־החיים ולמשמעות כל העשיות והשאיפות, אין תימה אפוא שהקורא, ובמ יוחד הקורא של ימינו, הנמשך, מודע־למטרתו ונעדר התחשבות אֶתִית, אל המטרה של שפע ואושר בלתי־בעייתי שבהישג־היד, אין תימה שקורא מודרני זה נרתע מן הספרות היפה, בה הוא מוצא כיעור יותר מיופי. הקורא של ימינו מעדיף את בידורת־ההמונים, שאינה דורשת השתתפות במחשבה ובהרגשה והמחזקת בו את תחושתו הנעימה כי עצמה טכנית ואמת פוליטית באמתחתו. תמוה עוד פחות מכך

הוא שהמדינאים הגוזרים על יציבותה של החברה רואים בספרות יסוד מסוכן של פיקפוקים מוסריים ושל אי-מונחה מחשבתית, דוגמה של איתלות ואות לביקושי-דרך חדשים ונעדרי-סיפוק.

המצפון האינדיבידואלי של הסופר ויצירתו יהיו תמיד ביחס של מתיחות אל הדוקט-רינה הרשמית. זה ענין שימיו כימי הספרות עצמה; וכל חברה שרויה בדילמה הנצי-חית אם יש לראות במתיחות זו ספ-חיים שאין לוותר עליו בדר-שיח ממושך ושווה-זכויות או שיש לדכאה לטובת שפע כללי, בניסוחו החדצדדי, ולקיים מונולוג תחת דיאלוג.

אולם תרבות היא ענין ציבורי, והסופר, אף שעשייתו מתוך התבודדות, יכול להת-קיים רק מתוך הדושיח. החברה עומדת אפוא בפני השאלה אם לוותר על סופריה ועל ספרותה ולשים במקום זו פיתובת בלתי-מחייבת, בעלת חשיבות מקומית, או שעליה להכיר במיעוט האינטלקטואלי שלה ובקול-המבשר שלו, וכך להקצות לספ-רות עמדה בלתי-תלויה וריבונית.

ואילו המציאות אינה בוחרת—לרעת הבהירות ולמרבה המבוכה—באפשרויות קיצור-ניות אלו. תחת דושיח שווה-זכויות נשמעת אפוא לעתים המיה יבבנית, ורק בחוג מובחר נשמע פה-ושם ויכוח-קנע. הטהורים סרים אל המפלס המכאיב של אליגוריות עצובות. נפשות תאבות-כבוד מתמרנות, מזדחלות בגבולות-החוק אל עבר התועלת האישית. אכזריותה של ההיסטוריה, שהאדם הוא מעצבה האחראי, מרוב יראה מכ-ריונים עליה שהיא בדיחה שאינה נושאת באחריות לעצמה. האמת הצרופה מידרדרת למעמד של דו-קישוטיות, מושפלת לדרגה של פרובוקציה חסרת-תבונה.

פשרנות ואי-רצון לעימות מביאים את שני בעלי הדושיח הגמגמני, לעתים קרובות ובמקומות שונים על-פני הפלאניטה העגולה שלנו, לתלות עגומה של כל אחד בפל ושל הכל בכל אחד, עד שבעלי-הכוח ונטולי-הכוח כאחד נשבים באותה אי-חירות. חיי-הרוח שלנו שרויים במשבר.

כשאני נזקק למלה משבר, מבקש אני להעלות בזיכרון את העובדה שאין הסופר רואה את עמו ואת האדם אלא כשרויים-במשבר. ומשום כך דווקא היה, ועודנו, מעוניין אישית בגורלם ובתלאותיהם. אף זו עובדה ידועה מכבר שמעולם אין הסו-פר שואף להיות פוליטיקאי, מנהיג ומארגן, שאילו כך לא היה מתישב, הרה הגיגיו הקודרים, אל הנייר הצחור, לבקש במבוך-העולם את הנשמות המסכנות הקרובות לו. הסופר רק ביקש תמיד להישמע, בכל המסיבות ובכל מחיר. אני מודה לאסיפה הזאת על ההקשבה, ומבקש עוד רגע של סבלנות להערות מעשיות אחדות.

...כדי שהמסמך של סיכומי-דיונינו יעובד כהלכה מציע אני:

1. חלקו הראשון צריך להכיל מאניפסט ברור, מדויק ומנוסח תמציתית, על חופש-הדיבור;
2. הוא צריך לחייב נקיטת אמצעים ממשיים, כלומר עליו להבטיח בטחונות לסו-פר ולעבודתו.

מסמך כזה מן הדין שייעשה חלק מן התקנון החדש של איגודנו. ועוד: מכיון שנה-לי הצנזורה של היום אינם תואמים את חוקת הריפובליקה, את התקנון של איגודנו, ועל הכל—את מצפוננו האישי של כל סופר וסופר, מציע אני לבטלם. אני מציע שאסיפתנו תצביע על השאלה, ושהכינוס שלנו יגיש אחר-כך הצעה מתאימה לאסיפה הלאומית של הריפובליקה הסוציאליסטית הצ'כוסלובאקית.

אני מוחה על שטיוטת חוקת-העתונות לא הוגשה לנו בעוד-מועד, ושלא יכולנו לקבוע את עמדתנו כלפיה. אני מציע שהתקנות תקבענה שזכאים הסופרים לקבל ידיעה מראש על כל חוק ושיכולים הם להשפיע עליו, אם הוא נוגע לקיומם ולפעילותם.

אני מציע שמזכירות האיגוד תנקוט אמצעים יעילים לשיפור האינפורמציה לחברים, מביך הדבר כאשר לנו נודעים דברים מסוימים בתחום הספרות מעל דפי "לה-מונד" הפאריזאי, או מעל גלי הראדיו של מערב-גרמניה. כוונתי במיוחד לאיגרתו של אלקסנדר סולז'ניצין אל הכינוס הרביעי של איגוד-הסופרים הסובייטי. אני מציע לפרסם את האיגרת הזאת בכינוס שלנו, ומאחר שתכנה כבר ידוע לי מכריז אני על הזדהותי עם הסופר הזה.

דו שאן האמשיק

ידידים נכבדים מאד! בתודעה הספרותית הציכית עדיין חיים—על אף הצהרות שר-נות וצירוף-מסיבות זמני—שריידים של סולס-הערכות מקומי קצת, המוקיר יותר מדי את הבלטריסטיקה המסורתית (בתחום הפרוזה את הרומן, הנובילה, הסיפור) ומעריך שלא כראוי, או למטה מן הראוי, צורות אחרות הנוצרות מתוך מאמץ להתבטאות אותנטית. לכאן שייכים לא רק הכתבה, הביוגרפיה או האוטוביוגרפיה, הזכרונות והיומנים, אלא גם תערובות שונות, או שבירת הגבולות הצורניים, מבנים שקשה להגדירם, הנוצרים, דרך-משל, בתחום-הספר שבין הספרות למדע ושחזותם הצורנית היא תוצאה מנחיצות ההיגד ומשקלו.

אין כלל מקום לתמיהה על היסוס כלשהו. הרי כה מעטים הדברים בתחום היצירה בשנים האחרונות שכה זילזלו בהם וכה השפילום כאותו סוג ספרות שמוטב אולי לכנותו בשם ספרות אותנטית מאשר ספרות-של-עובדות...

בדרך-כלל חזקה על סוג-ספרות זה שימלא מעין תפקיד חלוצי או חושפני ומגלה בשם הספרות "הגדולה", שיפרוץ ללא-חת וגדוש אומץ-לב אל תחומי-בור, שיתחיל במשהו, שיגלה, שינסה ויבחן, שיעורר אי-מנוחה ויצגי שאלות, שיתריע על מה שנתישן ויעודד לתנועה ולהתקדמות. במידה של פישוט-הדברים אפשר לקבוע שבתקופת בין-המלחמות פעלה אצלנו בכיוון זה העילית של הפובליציסטיקה הרי-פורטאזית הקומוניסטית והשמאלית. כך פעלה גם העילית של הפובליציסטיקה הריפורטאזית הדימוקרטית ההומאניסטית—אם גם במציאות-היומיום פעלה במנוגד לה, ומתוך השקפה מסכמת: במקביל ובמתאם לה. הרי זו מסורת הנתפסת מן הצד,

היא משתבצת בהקשר האירופי. כוח־המשיכה שלה, אפשרויות ההתפתחות הפתורחות לפניה, גדולים כל־כך עד שאם פסחו עליה ורחקו ממנה עד כה במציאות של חמשים השנים האחרונות, לא היה זה אלא משגה טראגי־קומי, שיותר מכל הזיק דווקא לנושאו ולמיצגיו של אותו משגה.

באותה מידה ממש גוברת ההרגשה: באוויר מרחף משהו התובע ספרות אותנטית הראויה לשם זה—סיבובה של הארץ כמו מאיר לה פנים. בשינוי־צורה, אולי אין זו אלא אותה אווירה שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, שממנה צמח דור־המיסדים המצויץ. המיתח הבסיסי, שממנו עולה הצורך בסוג־ספרות זה, נמשך. האופי האותנטי היהו אחת עמדות־המוצא של אותם מחברים המבקשים שיאמינו להם, אותם יוצרים שהחשד מכאיבם שמה ימצא הקורא סתירה בין נסיון־חייו שלו ובין כתיבתם שלהם; בתוך חברה ששבעה שקרים, למען האמת; שלא להעמיד פנים, לא ליפות דבר—להאמין לחוויה, למציאות; לא להציג פתרונות אוניברסליים במקום שהנסיון מת־קומם להם; לכוון לאמיתות ללא־ויתור, שאינה מסתבכת מחמת ההתנהגות המקורבלת.

אפשר רק להוסיף כי נראה שהצורך בסוג זה של ספרות חזק היום עוד יותר משהיה בשנות הראשית של דור־המיסדים. המשברים והמחלוקות של העולם של ימינו מורגשים ביתר־חריפות, הניגודים בולטים יותר. אלא שהתקדמות המדע, על התוצאות הלא־משוערות, העמידה את החברה לפני בעיות חדשות שחובה לשקול אותן ולהסבירן על רמה חדשה. עם גבור האוניברסליות של עולמנו, שקשה יותר ויותר לחדור אל בעיות־היסוד שלו, מופנים אנו יותר ויותר אל האינסטינקטים שלנו, אל דפוסי־עומק הטבועים בנו, אל אגדות ואל מסורות עתיקות, אל סכימות של הרגשה ושל מחשבה אשר יש בכוח האמת והצדק לעצבם ולכוונם.

מסתבר כי בהקשר זה מתחייבת השאלה: מה הספרות והחברה, מה החיוב הנובע מהן, ומה משמעו של זה. אם מבקשים אנו תשובות על שאלות אקטואליות ומציי־אותיות ביותר, או לפחות על שאלות מנוסחות כהלכה, אנוסים אנו לשוב אל העבר, אל מקור הדברים, אל צור־מחצבתם, אל המקום שם סיכוי לנו להגיע אל שרשיהם. תכופות אנו מופתעים למצוא מה־רחוק המקום הזה, ושמה אף רחוק הוא מכפי היש־גנו. ומפתיע עוד יותר הוא מה־רבים האמיתות־למחצה, הדפוסים המקובלים על הכל, הסכימות והמוסכמות הזרועים על דרך זו. "צ'כים, חוליה־היסטוריה" הוא שמו של ספר שמתעתד אחד ההיסטוריונים שלנו לכתוב. מובן: תפיסתו שלו את ההיס־טוריה שלו.

התפתחותנו הלאומית אינה דלה בזמן האחרון במצבים דראמטיים, במשברים מור־כבים ובהצטלבויות מסובכות. לגבי גיבוש תודעתנו הלאומית יש חשיבות רבה, ואולי מכרעת לשתי תקופות בעברנו הקרוב: מינכן ושנות־הראשית של הכיבוש. היו אלה מצבי־משבר ברורים שבהם רב היה המוטל על כפות־המאזניים—הכל. הלחץ שהיינו נתונים בו הוליד דפוסי־התנהגות שחשפו את התוך האנושי שלנו, הוא עורר יצרים שמקורם בתקופת חתירתנו לעצמאות המדינית והלאומית הצ'כית.

הרבה יודעים אנו על המאורעות האלה אך מעט ביותר ידוע לנו, בעיצומם של מאורעות אלה, על עצמנו. יודעים אנו את עמדותיהן של תנועת השוליים, היטלר הבוגדני והשמאל המתקדם, שניסו לשווא להזעיק את עצמן ואת זולתן "להרקת שחקים", להסתער אליהם. אולם מה אנו יודעים על עמדת השכבות שהיו המדחה שבין עמדות שוליים אלה, ומן הסתם היו רוב-מניינה של האומה? כל אומה, בפרט אומה קטנה, חייבת להילחם על זכות-הקיום שלה ולהשרירה, תמיד היא חייבת לבקש את תעודת הווייתה ונפשה—ולמצאה. בתהליך זה יש חשיבות רבה להתייחסות העם אל עצמו, להכרת-עצמו, המאפשרת השתבצות במסגרות מקיפות יותר, בשכבות יות ובורמים. הרשרנא לי לצטט את השגותיו של הסוציולוג והפובליציסט הגרמני המצויין, הארי פרוס, האומר שהלאומנים נוהגים "כאילו האופי הלאומי מתחזק או מתעלמים מן המציאות". הוא מדבר, כמובן, על הגרמנים, והוא מוסיף: "אופי זה כמובן, גם התפתח בהתאם לכך".

הגרמנים נשפרו הרבה מתוך שהפסידו במלחמה ומשום כך אנוסים היו להרהר במשמעותה של הווייתם הלאומית. אך גם הבעיה הצ'כית לא נפתרה כלל לעולמי-עלידי שהיינו במלחמה בצד המנצחים. משך שנים היררהו כאן בבעיה הצ'כית מתוך ריאליזם וכשגים-בדמיונות: רגשי-הקטנות נתחלפו ברגשות של שכר גדלות, תסביך הסינוף והתלות נתחלף בבוהימוצנטריות יהירה. אולם תודעת ממשותה של השאלה הזאת קיימה לפחות את ההירהורים בפומבי, המריצה חיפוש מתמדי אחר משמעות קיומנו וזכותו, בין בעתות-משבר ובין בעתות-פריחה. לאחרונה התקן בפומבי בנושא זה בימים של שנת 1948, בקשר למה-שקוראים הדרך הצ'כית סלובאקית הסגולית אל הסוציאליזם, והירהורים אלה נסתיימו במשפטים הפוליטיים של שנות ה-50. אבל אם אין מעיינים במשהו שקיים במציאות עדיין אין אות משהו בטל-ועובר מן העולם. הבעיה הצ'כית מוצגת עלידי ההיסטוריה, עליה כל העבר וההווה שלנו, ובסופו של דבר היא מוצגת לפחות עלידי מצבנו הגיאוגרפי, עלידי האידיאה המדינית שלנו, שאנו מקבלים אותה ביסודותיה; היא נושאת עמה את העקרון היסודי של קביעת דרכנו ואת הערובה להווייה המדינית של שבה התאחדו בשעתו כל הזרמים הממשיים של המחשבה הצ'כית ושבה מאוחדו היו נציגי המעצמות השונים, גוטוואלד ובנש—היא מוצגת גם עלידי המציאות של העולם המפולג, עלידי קיומו של משטר סוציאליסטי ועלידי המאמץ לשיכלול ולגיוונו של הדגם הקיים של הסוציאליזם.

כמובן מאליו, אין אני בדעה שכל זה צריך להיות ממלכתה של הספרות, או של הספרות בעיקר. למעשה תפקידה בחברה המודרנית קטן מאד, ולפי חוקי ההתפתחות של החברה המודרנית אף יקטן-ויילך. אף-על-פי-כן, כדרך מסורתה המתקדמת והחברתית על-פי צביונה וזיקתה, יכולה היתה, ודין שתוכל, לפחות לנסות ולהעלות דחפים חדשים, לעקור סכימות שנשתקעו, מחשבות שנאזרחו ודפוסים שנשתנו בתודעת החברה, לצאת חוצץ נגד משפטים-קדומים ישנים-גם-חדשים, למדוד את ההווה שלנו בקני-המידה האירופיים, הרחבים יותר, ולשבץ את אמירתנו הידועה

לשימצה, "כל שהוא צ'כי הוא גם נאה", בהקשרים המדריגים האלה. מעלה אני לפחות אחדות מן השאלות המביכות המרובות:

עד היכן אין הפניעה המינכנית רק עניינה של הצמרת הפוליטית, ועד היכן היא ביטוי לעמדת שכבות מסוימות באומה? תפיסה מסולפת של האינטרסים הלאומיים—להישאר בחיים, לשמור על היש—כלום לא הוליכה לעמדות שאפשר לבטאן במלים "להתמיד בתרדמת-חורף, להחזיק מעמד מתוך חדלון-מעש, לא לקבוע עמדה, להפיק את הגורל בידים חזקות יותר?" במלים של ממש: היו לא רק צנחנים אמיצים שהטילו רימון אל מכוניתו של היידריך, אלא גם אנשים שסמוך לכך שיגרו מכתבי-הלשנה ומכתבים אלמוניים, שבהם עשו את חשבונם, ילוד הקנאה, עם שכניהם. אכן, היו לא רק אנשים שיצאו למאבק, באומץ-לב ותכופות מתוך ייאוש של יחידים, נגד הכובשים; היו גם אנשים, ולא דווקא קיצוניים, שבהשתדלותם לשרת את עמם ניגשו לפתור את בעיות המיעוט הגרמני לא רק בדרך של חילופי-אוכלוסים ושל גירושי-אוכלוסיה. היה גם רעיון העיקור; עמדו לדיון תכניות וחווה-דעת רפור-איות. אף אלה היו צ'כים! כה גאים בכך שמעולם לא היה להם חלק ונחלה בפא-שיום. כל כמה שייראה הדבר יוצא-דופן—ישמש-א מזכרת לכך שהתנאים לשקיעה ולמעידה לא נתיחדו למעטים ולמיוחדים בלבד.

לא מתוך עונג אני מצביע על כך אלא משום שאין אנו סחים בפרשה הזאת, וכנראה אין רצוננו לדבר בה ולדעתה, משום שהיא מעמעמת ומערערת את האגדה על התנהגות לאומית, אגדה שבה חיים ומחזיקים רבים כל-כך, אמנם בעלי רצון-טוב אך גם מנפנפי-אליבי, ושממנה מושכים הם את הזכות הריבונית לא רק לאלף בינה, לחנך ולהתנשא אלא גם להוכיח מוסר, לחרוץ משפט, לתדרך. דעתי היא שבקורת ובקורת-עצמית מן הדין שלא ייעשו דבר שבאופנה אלא דרך של התאמצות חיובית, שירות-אמת לחברה, שהוא בעל-ערך הרבה יותר ממנהיגנות וכנענות.

מכלי-מקום הספרות יכולה, וצריכה, לתת את חלקה להתבוננות החברה בעצמה ול-הכרתה את עצמה בהמשכיות התפתחותה מן העבר אל העתיד-לבוא; הרי זהו התנאי-המוקדם להתפתחות החשיבה, לחיפוש משמעותה של ההווה האנושית והלאומית ולמציאתה, לחיפוש הצורה החדשה של פתרון הבעיה הצ'כית ולמציאתה. בכך רואה אני יחס ומיתח פוריים בין החברה לבין הספרות, ולהיפך; בכך אני רואה את זיקתה האמיתית, לא המדומה, של הספרות.

לודוויק ואצוליק

חברות וחברים, אני מנצל את ההזדמנות לומר לכם מה שאתם יודעים גם בלעדי; לכן יש לי רק מספר הצעות מעשיות. בטיזת "העמדה" נאמר שמטרת המשטר הסוצי-יאליסטי היא הגשמת שילוב-מחדש של האדם שמעמד-האזרת מובטח לו. אורח—זו היתה פעם מלה חגיגית, מרדנית. היא היתה ציון לאדם ששום איש לא יוכל למשול

בו ללא פיקוח, שאפשר היה למשול בו רק מתוך חכמה וזהירות, עד שהיה לו הרושם שהוא שולט כמעט על עצמו. להשיג אצל הנשלטים את הרושם הזה—זו היתה פעם מטרתה של חלוקת-עבודה יומרנית המכונה פוליטיקה. לאמיתו של דבר היה האורח השליטי בעצמו אגדה בלבד—וכך גם יישאר.

בקורת-השלטון המארכסיסטית חשפה יחסים סמויים-עדיין בין הכוח השולט ובין הבעלות על אמצעי-הצריכה. גילוי זה, יחד עם תפיסת תולדות האדם כהיסטוריה של מלחמת-מעמדות, הכשיר את הקרקע למהפכה החברתית שנועדה לפתור גם את הבעיה הנושנה של הכוח. המהפכה החברתית עלתה אצלנו יפה—בעיית הכוח בעינה עומדת. אף ש"תפסנו את השור בקרניו", ועדיין אנו מחזיקים בו, בועט בנו מישוה בינתיים בלי הרף ביישבן, ואינו חדל.

נראה כי הכוח יש לו חוקי התפתחות והתנהגות שאין לעקרם, ויהיה מפעילו מי שיהיה. הכוח הוא תופעה אנושית מיוחדת, המתגלה בכך שכבר במנין של אנשי-יער מוכרח מישוה לפקד, ושאפילו בחבורה שכולה אנשי-רוח אנשי-מעלה חייב מישוה לסכם את תמצית העיונים ולנסח מה יש לעשות עכשיו. הכוח הוא מצב אנושי סגולי. הוא מקיף שליטים ונשלטים ומסכן את בריאותם של אלה כאחד. נסיון אלפי-השנים שנתנסו בו בענין הכוח הביא את האנושות לידי כך שתתאמץ ותקבע מעין כללי-נוהל. הרי זו אותה שיטה של הדמוקרטיה הפורמלית, עם קביעת זיקות וכפיפויות, עם מתגי-בקרה ועם מועדים מגבילים. אלא שלתוך המגננונים הברורים של הממשלה פולשים האינטרסים של בעלי-הזרוע-מלידה, נשענים על כנסי-ממון, על נשק, על קירבת-משפחה מועילה, על זכויות-ייצור וכדומה. אין אפוא בכללים משום תריס לזדים... כללים אלה כשהם לעצמם אינם לא אפטייליטיים ולא סוציאליטיים, אין הם קובעים מה לעשות, אלא רק איך להגיע לידי החלטת מה לעשות. הרי זו המצאת אנוש, שביסודו של דבר היא מכבידה על השליטה. היא מיטיבה עם הנשלטים, אך היא גם שומרת על כל ממשלה מפני כיתת-היורים אם תודח. קיום משטר כזה של דמוקרטיה פורמלית מוליד ממשלות חזקות ביותר. הממשלה נופלת אפוא, אך האזרח מתחדש. במקרה האחר, כאשר הממשלה מתמידה ומאריכה ימים, נופל האזרח. להיכן הוא נופל? לא אדבר בנוסח האויבים באמרי שהאזרח נופל בכיפרי-המוזמים. דבר זה קורה רק לתירסים אחדים של אזרחים, או למאות אחדות.

אולם אף הידידים יודעים שגם בכך די. שהרי אז עלולה אימה ליפול על העם כולו, לאדישות פוליטית ודכאון אזרחי, דאגות-יום-יום קטנות ומאווים קטנוניים, תלות באדונים חשובים פחות ופחות—קיצורו של דבר, טיפוס כה חדש וראשוני של נתינות משועבדת, עד שאי-אפשר כלל לסבר בכך את אזנו של אזרח-מרחקים-בא. נדמה לי שאצלנו אין עוד אזרחים כלל. יש לי נימוקים לכך שליטתם בעבודת הממור שכת בעתונים ובשידורים. על אחד מהם רצוני להאריך מעט את הדיבור; כינוס זה לא נתכנס כאשר החליטו על כך חברי הארגון הזה, אלא כאשר האדון, לאחר ששקל את דאגותיו, נתן לכך ברוב חסדו את הסכמתו. הוא מצפה לכך, וזה אלפי-שנים כבר

מורגל הוא בכך, שנקלס את שושלתו. אני מציע שלא נקלס. אני מציע לעיין בדברי-
"העמדה", ולמחוק מתוכה כל מה שמשקף נשמה של נתין משועבד...

אני מציע שכל מי שעוד ידבר כאן יביא איזו הצעה, איך הוא מתאר לעצמו את הענין
המדאיג אותו. נקבל-נא אפוא משחק-אזרחים זה, אם כבר קיבלנו את הרשות לכך,
ואת מגרש-המשחקים הזה, ונופיע במשך הזמן שנותר לנו כאילו אנו בגירים ובוגרים.
אני מדבר כאן כאזרח של מדינה שעליה לא הייתי רוצה לוותר לעולם אלא שאיני
יכול לחיות בה מתוך שביעות-רצון. אני מתכוון לענייני אזרחות-של-המדינה, אך
אני נתון במצב עדין. בעת-ובעונה אחת הרי אני גם חבר המפלגה הקומוניסטית,
ואיני רשאי אפוא לדבר כאן על ענייני המפלגה. אבל אירע, שכמעט אין אצלנו שום
דבר שאינו עשוי בשלב משלבי הוויכוח להיעשות ענין מפלגתי. וכי מה עלי לעשות
אם השתים-המפלגה והממשלה—עשו הכל למיזוג הדדי של חשבונותיהן. אישית
מאמין אני שאף אחת מן השתים אינה נשפרת מכך. כך נוצר מצב קשה גם בשבילנו,
האזרחים שנתקבצו לכאן. חברי-המפלגה כבולים שלא לדבר באזני לא-חברים על
הצדדים הבורערים של רוב הבעיות החשובות, ואילו אלה שוב אין להם גישה לאסיפה
הזאת, שבה ורק בה אפשר היה לדבר על כך במודגש; נמצא שאלה ואלה כאחד
מוגבלים בחירות-היסוד האזרחית שלהם—להידבר כשווים עם שווים... אך אני אגביל
את עצמי, כאדם ממושע, לתחום המדיני-האזרחי, ואדבר רק על השלטון... ואשוב
אל מה שאני חושב על אפיה של כל ממשלה: שהתפתחותה והתנהגותה מונחות על-
פי חוקים פנימיים משלהן, ובהם אין האדם או הקבוצה הנמצאים בשלטון יכולים
לנגוע, כי זו פשוט חוקיותה של התנהגות אנוש במצב מסוים, מצב של שליטה.
הראשון בחוקי כל שלטון הוא שרצונו להתמיד. הוא מציג עצמו במדויק יותר ויותר.
שנית, הוא שואף תמיד לחד-מהותיות. הוא מטהר עצמו מכל גוף זר, עד שכל אחד
מחלקיו הוא בחזקת תמונה של כל השלטון כולו, עד שכל חלקיו נעשים חליפים זה
בוה וכל תא מתאי יקפו יכול למעשה להתחלף בתא המרכזי, והתאים העיבוריים
יכולים להתערב זה בזה בלי שיקרה דבר. מנגנון-השלטון פועל ללא דופי שהרי
בעצם אין הוא צריך להגיב על שום תמורה—או, נאמר, שומה עליו להגיב תמיד
באותה דרך. להשוות תמיד אותה סביבה שחלה בה תמורה, להתקינה לצרכיו, כדי
שתהיה הולמת את התבנית הפשוטה. השלטון קונה אפוא לעצמו מעמד משלו... אין
הוא מבקש תמיכה של כלום, נתמך הוא ב-בעצמו. המרכז בהיקף וההיקף במרכז,
יכולים הם לסמוך זה על זה במאה אחוז, אף גם אנוסים הם לכך שהרי הם מהווים
מעגל. אי-אפשר לעקור מישוהו מתוכו, וגם הוא אינו משחרר אף אחד מתוכו. היכור
כים וסטיות שבפנים מתחסלים אף הם מבפנים.

ובא שלב נוסף, אכנה אותו שושלתיות. ברגע הנוח לכך השלטון מכנס אסיפה מחוקקת
ומניע אותה לעגן את מעמדו העצמאי בתחוקה. מעתה כל מעשיו על-פי התחוקה.
ולפי שאין הוא מעלה ענין זה על הפרק משך עשר, עשרים, חמישים שנה, ואין גם
שום גורם זולתו יכול להעלותו (בהתאם לתחוקה) וגם (אף זאת על-פי התחוקה)
אין שום זולתו יכול לכנס אסיפה מחוקקת אחרת, מתפתחת בדרך התחוקה שושלת.

מדובר כאן בשושלת מטיפוס היסטורי חדש, כי שומרת היא על כלל דמוקרטי חשוב כל מי שלבו חפץ יכול להיספח עליה. לעולם, אפוא, אין השושלת יכולה לגוע, לא בזריחה לא בנקבותיה.

מבחינתנו מעניין ביותר חוק פנימי אחר של השלטון, שבתולדות האדם כבר תואר בספרות אלפי פעמים, והוא אורח טיפולו בבריות, תמיד אותו אורח־טיפול, השלטון מעדיף, כמובן, בני־אדם שעל־פי המבנה הפנימי שלהם הם דומים לו. אך הואיל ויש מחסור בשכמותם, אנוס הוא להיזקק גם לאחרים שהוא מכשיר לצרכיו. לשירות השלטון מתאימים, כמובן, אנשים תאבי־שליטה, וכן בני־אדם צייתנים על־פי טבעם, אנשים שמצפונם רע, בני־אדם ששאיפתם לרווחה, לתועלת ולהנאה אינה בודקת בבחינות מוסריות.

להכשיר אפשר בני־אדם נמוכ־רוח ובעלי ילדים הרבה, אנשים שהושפלו פעם, שברוב אמון הם מושיטים ידם אל יוקרה חדשה, וכן שוטים מטבע־בריותם. לתקופות מסוימות, במסיבות מסוימות ולתפקידים מסוימים יפים גם מיני צדקנים, כלומר בעלי "מוסר אבסולוטי", וכן שונאי־בצע נלהבים אך לקויים בידיעותיהם, כמוני אני.

הכשרת בני־אדם צריכה, ביסודו של דבר, למספר אמצעים מסורתיים: השפלת גופנית ונפשית, איום בעינויים, דחיקה למצב מביש, שימוש במלשינים, הטלת החשדות בלתי־מבוססות שמפניהן אדם מתגונן על־ידי הפגנת נאמנות, הסגרת אדם לידי אנשים רעים כדי לשוב ברוב־צביעות ולהצילו מהם, זריעת חוסר־אמון כללי, האמון מודרג בדרגה א', דרגה ב' ודרגה ג', מתוך הנחה שקיים המון בני־אדם שאינם ראויים לאמון. גם להעברת ידיעות יש מדרגות: על נייר ורוד, ירוק וצהוב, ועל נייר דפוס רגיל.

דברים שאמרתי על אפיו של שלטון דרך־כלל אמרתי, איני מתכוון אפילו לממשל־תה של איזו מדינה סוציאליסטית. כי את מושג הסוציאליזם מקשרים להנהגה מדעית, והרי לא תיתכן תיאוריה מדעית של הסוציאליזם בלי פסיכולוגיה־של־כוח: כשם שאסור לה שתהיה חסרה לא פילוסופיה ולא כלכלה מדינית או סוציולוגיה, כך גם אין אנו יכולים לוותר כאן על פסיכולוגיית־הכוח, המנצלת את המסקנות של פסיכר לוגיית היחיד והרבים, של הפסיכואנאליזה ושל הפסיכורפאתולוגיה...

אף אצלנו נעשתה ברירת האנשים מנקודת־הראות של מידת שימושם בידי השלטון. לאמון זכו אנשים צייתנים, שלא עירמו קשיים ולא שאלו שאלות—הללו בעל השל־טון הוא שהציגו. בכל מבחן זכה אדם ממוצע ככל האפשר, אנשים שהודות לתכונותיהם ולעבודתם היו קנה־מידה בלתי־מכויל לצייתנות כללית, מודד למצפון הציבורי, מן החיים הציבוריים נעלמו בייחוד האישים שהיו מחוננים בהומור והביאו עמם מחשבות עצמאיות. מושג ההוגה הפוליטי קיפח את משמעותו... ריקה המלה רחישא אם שום דבר אינו רוחש. נקרע המארג שעליו נשענים המבנה החמרי התרבות האנושית של עמותות בני־האדם, כגון קהילות, צוות־עובדים, סדנות. לא היה עוד דבר שישא את חותמה של יצירה אישית, רק בנדיר נשתמר המושג סדנה, גורשו

מנהלי בתי-הספר ששקדו על תורת-חינוך משלהם, פוטרו מנהלי בתי-הרושת ללכנים שראו ראייה בקרתית את סביבת המלפנה שלהם. נסגרו מועדוני ספורט ותרבות ואיגודים בעלי שם טוב שלגבי סוג מסוים של בני-אדם, על כל גזניהם, סימלו את המשכיות קהילתם, מחוזם, ארצם.

בנימין קליצ'ה כתב בספרו 'דיבּוּשְׁקָה יאיה': "בן-אדם, שים אל לבך שהכשרון אינו אלא חוצפה שבה אתה מעליב את הממונה עליך; השתדל אפוא ככל האפשר להטפיש יותר מפלונס-הגדר, למען יאריכוך ימך על האדמה וייתב לך". אלה דברים שימיהם ארבעים שנה, והטביעו רישומם בחברה שמלפני המהפכה החברתית. אך סבור אני שלמלוא תקפם הגיעו לאחריה, ואת טעם אמיתותם יכול היה כל אדם לטעום. ודאי כבר שמתם לב לכך שכולנו, צ'כים וסלובאקים, נוטים להרגשה שמנהל אותנו במקומות-העבודה השונים שלנו אדם המוכשר פחות מאתנו. וכולנו, ככל שאנו נפגשים, רק מיבבים אנו. הרי זה מחפיר. כי יחד עם אלה שאולי סיבה להם להתונן רוטנים גם העצלנים המטומטמים, בני-עוולה ממש וחלושי-דעת. אף הללו אומרים שאינם יכולים, שאינם רשאים.

כך התפתחה אחדות מוזיקה של בני-אדם שאין ביניהם ולא-כלום. את כולנו מאגד העלוב שבאגדים שאפשר להעלות על הדעת: אירצון כללי, חרף השוני במניעים. אנשי-המעשה ביקשו להם שדה-תחליף לפעילותם, הלא-מעשיים מתעטרים בהילה של מעונים; בשוק-הספרות מתאמרת אופנה של דיכאון, של התפוררות רוחנית, של ניהיליזם, הילולה של סנופים. גם אדם פיקח מטפיש. יש שתוקף אותו צורך דחוף-יצרים לשמירה על קיומו—חשק קם בו לחלוק סטירות על ימין ועל שמאל. אך כשהוא נושא אז עיניו למעלה אל מה שתלוי מעליו, ומשפילן מטה אל מה שעוד עלול פעם לנגפו, אומר הוא לנפשו: למען-השם, בעבור מה, בעבור מי? ועכשיו מתברר לנו שזה כבר עשרים שנה גוברים אותם אנשים שהם בעלי מיזער ההתנגדות לכל ההשפעות ההרסניות שמחולל השלטון. ועוד מתברר לנו שאנשים בעלי-מצפון עדיין אינם זוכים לתמיכת השלטון אף אינם יכולים לתבוע זאת בשם החוקים הקיימים, שעל-פי אותיותיהם אמורים היו להגן עליהם.

כי על-פי האותיות נדמה היה שאכן יש אצלנו תוקף למכלול של זכויות וחובות, "המשרת בכך את ההתפתחות הכוללת החפשית ואת מימוש אישיותו של כל אזרח, ובד-בבד עם זאת גם את חיזוקה ואת התפתחותה של החברה הסוציאליסטית" (התחור קה, סעיף 19). בעבודתי בעתונות ובשידור נוכחתי לדעת שאין האזרחים מרבים להסתמך על זכויות-התחוקה שלהם, שכן למעשה יכול כל פקיד ולו גם ברשות השולית ביותר להתנות את זכויותיו במסיבות ובתנאים שאינם כלולים בתחוקה, ואשר מדרך-הטבע אף אינם יכולים להיכלל בה. באחרונה הרביתי לקרוא בתחוקה הגעתי לכלל הכרה שאין זו אלא יצירה המנוסחת שלא-כראוי, שאולי לכן קיפחה את סמכותה בעיני האזרח כבעיני הרשות. מצד סגנונה הריהי מנופחת, ובהרבה מקרים חשובים היא גם כשרייה בערפל...

עומד אני כאן ומדבר, ואין לי כלל תחושה של מי שאומר מתוך חירות מה שהוא

מבקש לומר. אדרבה, יש בי ההרגשה שבסך-הכל מנצל אני, במורד-לב, מעין שבי-תתנשק שבין האזרח ובין השלטון, ושאני חוטא בכך הואיל וזו מעין שעה של לי-מוד-זכות על הסופר ועל האמן. כמה תארך שעה זו איני יודע—אם עד ימות-הגשמים הקרובים או אף רק עד מחר. כשם שאיני מאמין שיכולים האזרח והשלטון להזדהות זה עם זה, שיכולים נשלטים ושולטים להיפגש לזמירות-יחד, כך איני מאמין שאמנות ושלטון עשויים אי-פעם למצוא חן זה בעיני זה. לעולם לא תהיה כזאת, וגם לא תוכל להיות. שונים הם, אין התאמה ביניהם.

דבר אפשרי, המקנה גם שמץ תקווה לשאיפתנו, הרי הוא שיבינו אלה גם אלה את מצבם ההדדי, ושיעובדו כללי נוהל הוגנים. גם אנשי-עט אינם אלא יצורי-אנוש, ואף החוגים השליטים מורכבים בני-אדם... גם הסופרים אינם רוצים באנארכיה, לפי שמתאווים הם לחיות בערים נאות, לפי שבמבקשים היו לשכון בדירות נאות, ונוח להם שתהינה דירות נאות גם לזולתם; מאחלים הם לתעשייה שתפרח, ולמסחר שיעשה רווחים. וכל זה אינו אפשרי בלי פעילותה המארגנת של ממשלה...

אולם איזה סוג ארגון ואיזה סוג הנהגה? אני רואה בלימה... אני רואה ושמע איך השלטון נסוג רק כשהוא נתקל בהתנגדות עזה. לא נימוקים, הללו אינם משכנעים. רק כשלוך, כשלוך חוזר, כשהשלטון מבקש לעשות על-דרך הישן כשלוך העולה לכולנו בזמון ובעצבים. רואה אני את השאיפה המתמדת ואת הסכנה המתמדת ששוב ישובו הזמנים העתיקים, הרעים יותר. וכי מה משמע דברים אלה שהנה קיבלנו איגוד, קיבלנו קרן-ספרות והוצאות-לאור וכתבי-עת? הלא זה האיום ששוב יטלום מאתנו אם לא נהיה ילדים טובים. אילו הודיתי שכל זה היה שייך להם פעם, הייתי אומר, כמו שהיתה אחותי אומרת לשעבר: נתנו—לקחו. אך כלום באמת הם אדוני הכל? וכי מה הם משאירים בידיהם של אחרים ולא של עצמם? לא-כלום? אם כן, אין אנו צריכים להיות כאן. יובר-נא בתכלית הבירור שביסוד-הדברים מבקשים קומץ אנשים לגזור על הוויה ועל חדלון של הכל, על מה שיעשה, מה שיהגה, מה שיורגש. הנה מדברים על עמדת התרבות במדינה—הרי זו תבנית תרבותו של עם. ובכן, לא יצירות יחידות שזכו להערכה, לתשבחות.

הזדמן לנו באחרונה לשמוע שהחוגים השליטים מכירים בזכותה של התרבות לריבוי נות מסוימת בתחומה המוגדר. אך אל לה לתרבות להתרעם אם היא עוברת אל תחום המדיניות ומקבלת נזיפה בשל כך. אמת, גם מדיניות מן הדין שתתנהל על-ידי בעלי-מקצוע, אך מניין הוודאות שאמנם בעלי-מקצוע הם? אני מפפק בכך...

כשם שאין אני חש בטחון במצב התרבותי-המדיני, שבידי השלטון למתחו עד קצה הגבול, כך גם איני חש כלל בטחון כאזרח מחוץ לאולם הזה, מחוץ למגרש-המשחק. אין שום דבר קורה לי, ומאום גם לא קרה לי. הרי שוב אין עושים כזאת בימינו. וכי עלי להכיר טובה על כך? אין בי חשק כל-כך. אני ירא. בעצם, איני רואה שום ערובות של ממש. אמנם רואה אני את השיפור בעבודתם של בתי-הדין, אבל הדיינים בעצם אינם רואים ערובות של ממש. רואה אני את השיפור בעבודתה של המשטרה, אבל כלום יש להם לשוטרים ערובות, וכלום הם חשים עצמם בטוחים? אם תרצו, הרי

יכולתי לצאת ולערוך עם אחדים מכם ראיון בשביל העתון. סבורים אתם שיתפרסם? לא הייתי גרתע מלראיין בענין זה אפילו את ראש המשטרה: מדוע אנשים חפים מפשע, שנדונו וחזרו וטוהרו, אין משיבים להם את זכויותיהם הקודמות; איך זה אין הרשויות מחזירות להם את דירותיהם או את בתיהם—אך דבר זה לא היה מתפרסם. מדוע לא התנצל משהו לפני אנשים אלה כראוי, מדוע אינם מקבלים את ההנחות של נרדפים מדיניים, מדוע מדקדקים עמהם במעות? מדוע אין אנו רשאים לחיות בכל אשר נרצה; מדוע אין חייט נוסע לשלש שנים לווינה, ומדוע אין הציירים הולכים לשלושים שנה לפאריו, מתוך אפשרות לשוב, ולא כפושעים? הפרלמנט שלנו דוגל כנראה בכלל משפטי אחד: Nullum Crimen Sine Lege—אין פשע ללא חוק [אין עונשין אלא אם כן מזהירין תחילה]—המתרגם]. כדרך שהוא מפעיל את החוק, הריהו מעמיד עבריינים כאוות־נפשו. בני־אדם שאינם מרוצים פה אצלנו, אינם מרוצים, מדוע אינם יכולים ללכת לכל הרוחות, ומדוע אין מסלקים אותם אנשים שאינם רוצים בהשלמת הצעדים הדמוקרטיים שהוחל בהם?

אמת, נתפרסמו כמה חוקים טובים יותר. אמת, נוספים כדוגמתם נמצאים בהכנה... את הטיטה מכין משרד־הפנים—מאמר על כך, שכבר היה בסך ב"ליטראני נוביני", הוחרם—אין אני רואה ערובות...

איזה ערובות? איני יודע. כאן אני נעצר לפי שהגעתי לסוף, אל אותו ספק גדול, אם החוגים השולטים עצמם, אם הממשלה וכל אחד מחבריה, אם להם עצמם יש ערובה לחירויות־האזרח שלהם, שבלעדיהן לא תפתח שום יצירה, אף לא יצירה של מדי־ניות. בנקודה זו מסתיים אצלי תיאור ענייניו הפנימיים של כל שלטון ואין בידי אלא להצביע על הנוסח שאחרים ניסחוהו—על הטחנה הטוחנת לפעמים אף את מי שהפעילוה...

לסיום מבקש אני להכריז בפירוש—אפשר למותר הוא—את המסתבר ודאי מכל נאומי ממילא: בבקורת שלי על השלטון במדינה הזאת אין את נפשי כלל לשלול את הסוצי־יאליזם, לפי שאיני משוכנע כי התפתחות זו היתה הכרחית אצלנו, ולפי שאינני מזהה שלטון זה עם הסוציאליזם כפי שהוא עצמו מבקש להזדהות עמו גם אין הכרח שתהיה זהות בגורלם, ואילו באו האנשים המפעילים כוח־שלטון זה—ולרגע הייתי מבקש מהם עכשיו שיסירו מעליהם את כשף־כוחם והייתי פונה אליהם כאל אנשים, אנשים שלכל אחד מהם רגשות ומחשבות משלו—אילו באו ושאלו אותנו כולנו אם חלומנו בר־מימוש הוא, מן הדין היה שיראו ביטוי לרצוננו הטוב וגם ביטוי לנאמנות אזרחית עילאית בתשובה שלנו; אין אני יודע.

קארל קוסיק

אי־שֵׁרוּחַ צִכִּי גָדוֹל כּוֹתֵב מִבֵּית־הַאֲסוּרִים, ב־18 בִּיוֹנִי שֵׁנַת 1415: "אֶחָד תִּיאֻלֹּג אִמֵּר לִי כִּי בִשְׂבִילִי יִהְיֶה הַכֵּל טוֹב וְשְׂרוּי אִם רַק אֲכַנִּיעַ עֲצָמַי לִפְנֵי הַקּוֹנְצִיל, וְהוֹסִיף: אֵילוּ הִכְרִיז הַקּוֹנְצִיל שֶׁרַק עֵין אַחַת לָךְ, גַּם אִם יֵשׁ לָךְ שְׁתֵּי עֵינָיִם, חַיִּיב הֵייתָ לַהֲדוֹת כְּדִבְרֵי הַקּוֹנְצִיל שְׂאֲכֹן כֶּךָ הוּא. עֵנִיתִי לוֹ: אֵילוּ אִמֵּר זֹאת כֹּל הָעוֹלָם לֹא הֵייתִי יֹכֵל, בְּהִיּוֹת תְּבוֹנָתִי כְּמוֹ שֶׁהָיָא, לְהִסְכִּים לָכֶךָ בְּלֹא שִׁיתְקוּמָם בִּי הַמְצַפּוֹן."

דְּבָרִים אֵלֶּה יַחֲדִידִים־בְּמִינָם הֵם בְּסִפְרוֹת הָעוֹלָם, וְהֵם נִמְנָיִם עִם אוֹתָם רַעֲיוֹנוֹת בְּנֵי־אֱלֹמוֹת הַמַּעֲדִידִים עַל אֲמִיתוֹת־יִסוּד עַל הָאָדָם וְעַל הָעוֹלָם. חַיִּיבִים אָנוּ אֲפּוֹא לְקַרֹּא דְּבָרִים אֵלֶּה בְּעֵינֵינוּ כְּדִי לְרַדֵּת לְעַמְקָם, וּבִיחֻד חַיִּיבִים אָנוּ לְבַחֵן בְּתִשְׁמוֹת־לֵב רַבָּה מְאֹד בְּמֵה עֲרַכְם כְּאֲמַת־יִסוּד.

הֵייתָ יִסוּדִי מִשְׁמַעוּ בְּרֵאש־וֹרֵאשׁוֹנָה לְהַנִּיחַ, לִיצוּר יִסוּד, וְרַק עַל־גַּבִּי יִסוּד זֶה מִתִּסְדֵּת מִצִּיאָתוֹ שֶׁל הַדְּבָר וּמִתִּסְדֵּת זְכוֹת קִיּוּמוֹ. בּוֹ בְּרַגַּע שִׁיסוּדִי זֶה מוֹעֵבֵר מִן הָעוֹלָם אוֹ מְסוֹלֵק מִלְּפָנֶיךָ, אוֹ מִשְׁתַּכַּח וּמִתְעוּוֹת, מִפְּסִיד אוֹתוֹ דְּבָר אֶת יִסוּדוֹ, וְכֹל דְּבָר נְעִדֵר־יִסוּד נַעֲשֶׂה רּוֹפֵף, חֲסֵר־תְּכֵלֶת וְרִיקָן. אֲךָ אֲמַת־הַיִּסוּד שֶׁמִּבְטָא אוֹתוֹ אִיש־רוּחַ צִכִּי בֶּן הַמָּאָה הִטָּו אֵינָה נּוֹגַעַת לְדְּבָרִים אֲלֵא לְאָדָם, וּמִשְׁמַעוּ שֶׁהָאָדָם בְּלֹא אוֹתָהּ אֲמַת־יִסוּד יִסוּדוֹ נִשְׁמַט מִמֶּנּוּ, הַקְּרַקַּע נִשְׁמַט מִתַּחַת לְרַגְלָיו, הוּא נַעֲשֶׂה אָדָם חֲלוּשׁ, אָדָם חֲסֵר־יִסוּד.

מִיֵּהוּ אָדָם חֲלוּשׁ וְחֲסֵר־יִסוּד? מִי שֶׁקִּיפַח אֶת תְּבוֹנָתוֹ וְאֶת מְצַפּוֹנוֹ, אוֹמֵר אִיש־הֵרוּחַ הַצִּכִּי בֶּן הַמָּאָה הִטָּו. נִתְּבוֹנָנָא: תְּבוֹנָה וּמְצַפּוֹן אֲחִים הֵם זֶה לְזֶה, אַחְדוֹת הֵם, וְרַק בְּאַחְדוֹת זֶה הֵם נַעֲשִׂים יִסוּד לְקִיּוּמוֹ שֶׁל הָאָדָם. זְמַנִּים מְאוּחֵרִים יוֹתֵר, וְאִף זְמַנְגּוֹ שֶׁלֵּנוּ, יוֹדְעִים אֶת תְּבוֹנָה וְהַמְצַפּוֹן רַק כְּמִידוֹת נִפְרָדוֹת זֶה מִזֶּה, הַמְתִּיחִסוֹת אֵשֶׁה לְרַעוּתָהּ מִתּוֹךְ אֲדִישוֹת אוֹ אִף מִתּוֹךְ עוֹיְנוֹת. וְלִגְבֵי הַעַת הַחֲדָשָׁה הֵרִי כֹל קֶשֶׁר, וְעַל הַכֵּל הַקֶּשֶׁר הַיִּסוּדִי, בֵּין תְּבוֹנָה לְמְצַפּוֹן הוּא חֲשׂוֹד מְאֹד. אוֹלָם חֲשָׁד וְהַחֲשָׁדָה הֵם יוֹעֲצִים רַעִים כְּשֶׁהַמְדוּבָר בְּאֲמַת וּבְבַעֲיוּתָהּ. שׁוֹמָה עֲלֵינוּ אֲפּוֹא לְשֹׂאֵל עֲצָמָנוּ מֵה תּוֹצְאוֹת הֵיוּ לוֹ, וְעֵדִיין יֵשׁ לוֹ לְאָדָם וְלְעוֹלָמוֹ, מִן הַהִפְרָדָה בֵּין תְּבוֹנָה לְמְצַפּוֹן, אוֹתָהּ הִפְרָדָה שֶׁכֶּבֶר דּוּמָה עֲלֵינוּ כְּאֵילוּ טְבַעִית הִיא וְקִיַּיִמַת מְעוֹלָם וְעַד עוֹלָם.

נַחְזוּר־נָא אֶל הַדְּבָרִים הַמְצוּטָטִים: שְׁבוּיִים אָנוּ כֹּל־כֶּךָ לְעוֹבְדוֹת הַהִיסְטוֹרִיּוֹת, הַמְסַפ־רוֹת לָנוּ אֵיךְ נִסְתַּיִמָּה הַהֲתַנַּגְּשׁוֹת בֵּין הַקּוֹנְצִיל וּבֵין הָאִישׁ שֶׁלֹּא רָצָה לְהַפְסִיד אֶת תְּבוֹנָתוֹ וְאֶת מְצַפּוֹנוֹ, עַד שֶׁנַּעֲלַמַת מַעֲיָנוֹ כְּלִיל הַגִּירָסָה הַמְדוּמָה וְהַאֲפִשְׁרִית שֶׁעָלְיָה הַדְּבָרִים מְרַמְזִים בְּשֵׁם הַקּוֹנְצִיל וְעַל מְקוֹמוֹ מְצִיעַ אִיש־הַדָּת לְאִיש־הֵרוּחַ אֶת הַבְּרִירָה הַזֹּאת: אִם עַל דַּעַת הַקּוֹנְצִיל אַתָּה מְכַרִּיז שִׁישׁ לָךְ רַק עֵין אַחַת אִף שְׂאֵתָה יוֹדַע כִּי שְׂתִים לָךְ, יִסְלַח לָךְ הַכֵּל וְגַם יוֹתֵר. סִיּוּם מְדוּמָה זֶה אֵינּוּ נְטוּל סִיכּוּיִים: מְצִיעִים לוֹ לְאָדָם שִׁירוּוִיָּה הַכֵּל—הַכֵּל יוֹתֵר לָךְ—אִם יוֹתֵר עַל מִשְׁהוֹ. וְהֵנָּה, בְּהֲתַנַּגְּשׁוֹת שְׁבִין "הַכֵּל" וּבֵין הַ"מִּשְׁהוֹ", מִיֵּהוּ שֶׁלֹּא הִיָּה בּוֹחֵר ב־"כֵּל" וּמוֹתֵר עַל הַ"מִּשְׁהוֹ"? אֲךָ עַל הַכֵּל: בְּהֲתַנַּגְּשׁוֹת בֵּין הַאֲפִשְׁרוּיּוֹת הַ"מְמִשּׁוּת" וּבֵין הַאֲפִשְׁרוּיּוֹת הַ"הוּוּיּוֹת", מִיֵּהוּ שֶׁלֹּא יַעֲדִיף אֶת הָרֵאשׁוֹנוֹת עַל הָאֲחֵרוֹנוֹת, וּמִנְקוּדַת־מִבְּט מְצִיאָתוֹתֵת זֶה לֹא יִמַּח

בקורת על איש־הרוח שבחר באפשרות האחרונה בחינת ראדיקל משוגע, קיצוני ואווילי? שהרי אדם מציאותי כך הוא שוקל: אם דורשים ממני שאכריז כי יש לי רק עין אחת, אף שאני יודע כי שתיים לי, מן־הסתם דורשים ממני משהו דרוש, משהו מועיל וטוב, במלה אחת: משהו נבון. וכי מהו, לעומת קולה זה התובעני של התבוֹנה, קולו של המצפון? בהשוואה לתבונה המוסכמת והרשמית, הדורשת ממני להכיר בכך שיש לי רק עין אחת הגם שאני יודע כי שתיים לי, מופיע קולו של המצפון לא רק כענין פרטי אלא גם, ובמיוחד, כסמכות קטנונית ופחותת־ערך. כיון שמתקיים מיפגש בין הסמכות החשובה לסמכות פחותת־הערך, רשאי אני לדכא את קול המצפון, במצפון שקט. באדם המציאותי גוברת תמיד התבונה על המצפון. אולם התבונה, הגוברת בשיקולי המציאותי על המצפון, אין בינה לבין התבונה האמיתית אלא השם בלבד: מה שמתיצב בשיקולי איש־המציאות מול "התנגדות המצפון" אינו תבונה אלא חישוב אישי, חישוב תגרני של הודמנויות להצלחה אישית, רדיפה אחר רווחים אישיים. איש־המציאות דיכא את "התנגדות המצפון" כדי להרוויח הכל— אבל בשיקוליו, המכוונים אל המטרות האישיות, הפסיד הכל: גם את המצפון וגם את התבונה.

אנטונין י. ליים

זה כמה מאות־שנים כבר נעשה הדבר הרגל באירופה, ממש כמו בצ'כוסלובקיה, לפתוח מה שמכונה "ספר־קובלנות" ואחר־כך להגישן לשלטונות, מתוך תקווה שהם יכירו באי־הצדק או בתקלות ויטו אוזן קשבת לתלונות, או לפחות לחלק מהן. כל אחד מאתנו היושבים כאן יכול היה כביכול, מטעם עצמו ומטעם אחרים, לתפר ספר כזה, ולקראו מעל במה זו, כולו או חלקים ממנו, בתקווה שאם גם לא ייענה על־כל־פנים יישמע. כולנו עושים זאת מדי־פעם, בהזדמנויות שונות, ועוד אנוסים נהיה לעשות זאת עד שיווצרו התנאים למשטר דמוקרטי יותר, הולם יותר את המחצית השנייה של המאה העשרים. אך הפעם אין בדעתי לקרוא מעין רישום כזה לפי שקריאה זו עשויה להתמשך, ואיני בטוח אם הכל ימצאו בו ענין במידה שווה. נהפוך הוא. רוצה אני כביכול לנצל הזדמנות זו ניצול קונסטרוקטיבי. דבר אחד מעניין, המלווה את תהליך הדמוקרטיזציה של החיים הציבוריים אצלנו, אינו נותן לי מנחת זה כבר.

השגנו מידה רבה־ביחס של חופש־הבקורת, אם גם לא את החופש האמיתי. אם אנו דוחים משהו מביעים דעה שונה, מתריעים או מבקרים, מתקבל הדבר בדרך־כלל בברכה, אם גם על־תנאי שנכיר אנחנו את הגבול בו מסתיים חופש זה. שונה הדבר לגמרי ביחס לחופש להגשת הצעות־נגד ולניסוח אלטרנטיבות חיוביות. ברגע שעוברים את ההמה המקובלת, עדיין שורר אי־חופש מוחלט. הרי זה הפאראדוקס של חיינו הציבוריים והפוליטיים, ותוצאות לו שעליהן קובל משהו מפקידה לפקידה.

בלי לומר: ובכן מה? מעמדו של המבקר בצ'כוסלובקיה של 1967 נוח בעצם יותר מאשר ברוב הארצות. יהיה הדבר ברור: אני מתכוון בכך באותה מידה לעצמי ול"ליטרארני נוביני" כמו לכל האחרים. אין עליו על המבקר אפילו צל של חשד שמא עשוי הוא על-כרחו להרהר את היררהווי-בקרתו הפומביים עד שיהיה סיפק בידו לומר מה וכיצד יש לעשות. אין לו סיכוי שהאפשרות הנקוטה והאפשרות המוצעת על-ידיו תובאנה לעיון לפני הציבור, וכי לאחר זמן גם תהיה לו הזדמנות להוכיח הלכה-למעשה איך ההצעה שלו עומדת במבחן המציאות. אצלנו הבקורת היא פומי-בית, ואילו החיפוש אחר האלטרנאטיבה נעשה בלי הציבור, ועל-הרוב גם בלי המ-בקרים עצמם. כך נוצר לגבי המבקרים המצב המאושר של חוסר-אחריות מוחלט, שכמובן אין לתלותו בשום-פנים בהם עצמם, לפי שעל-הרוב אינם נושאים בשום אחריות כלל, ואין שמץ של סיכוי שישאו בה. לכן אנו מעלים על הנייר את כל התקפותינו ואת כל זדונותינו, וכן אולי גם את הניתוחים הרציניים ואת הדעות הרציניות שלנו, בעצם, רק למען הרישום, כדי שבאחד הימים יוכלו הבריות לקראם, להרגעת המצפון, אך בלא תקוה מיוחדת שיועיל הדבר במשהו, שהדעה הנגדית תתן את חלקה לענין הציבורי המסוים, להשתתפות של ממש בחלק מן האחריות בדבר הקרוי בשם הנאה כל-כך: ריס-פובליקה. נראה לי שגם מטעם זה היה למספר ניפר של דברים שנאמרו בכינוס זה ולפניו בעיקר אופי של זעקה, ורצונם היה קודם-כל שיישמעו. וכי למה אם לא לכך אפשר היה, לצפות אחרי כל הנסיונות האלה? אך די בהצעה בעתון כדי לדעת עד היכן קול כזה חודר אף בארצנו שלנו.

רוצה אני לטרוח בניתוח חיובי של אחת מן הבעיות הקרויה מדיניות-של-תרבות. כל המסגרות החברתיות היתה להן, בצורה זו או אחרת, מדיניות תרבותית משלהן, ועל יסודות נסיונותיהן כדאי היה סוף-סוף לנסות ולהגדיר מה צריכה להיות מדי-ניות-התרבות הסוציאליסטית, זאת אומרת איך תשחרר החברה שחרטה על דגלה את שיחזור האדם גם את התרבות מן השיעבוד שכפו עליה כל המסגרות החברתיות הקודמות.

אין את נפשי לעסוק בסקירות היסטוריות, אך מדברי-ימיהן של התרבויות העתי-קות והעתיקות-מאד אנו למדים משהו גם על מדיניות-התרבות של המדינות בהן צמחו תרבויות אלו. תרבויות יוון ורומא היו, בעצם, רק תרבויות לעילית; רוב היוונים והרומאים הקדומים יצאו מן העולם בלי שיהיה להם מושג שהיה אי-פעם אחד סופוקלס או אחד הוראציו. פאראדוקס מאלף של אותה חברה היא גם העובדה שתקופת-השיא של התפתחותן התרבותית אינה חופפת הומם את התקופות של שיא פריחתן המדינית. מדיניות-התרבות של החברה בימי-הביניים הצטיינה בשני קווים יסודיים. היא היתה בפירוש אידיאולוגית, בלתי-סובלנית לחלוטים, והאמינה בכל לב שהתרבות אינה אלא אמתה של האידיאולוגיה, ביטוייה-מכשיר אמיתי בידי הכוח השולט. אם נתבונן ביצירות הגדולות של אותה תקופה, נראה שקצתן מקרי-נות את מלוא התיאום עם התפיסה השלטת על העולם, האדם, הסדר האנושי והאלוהי, ואילו האחרות הנמשכות בכל אל הממשות הארצית או אל חזון המעוצב

עיצוב אחר לגמרי, מנסות, באצטלה של שמירה על החוק השליט, להכניס או אף ממש להגניב את הדעה הנגדית אל תוך האמנות. אם כיום, בריחוק של מאות שנים, אנו מעריכים את התרבות של ימי-הביניים, יודעים אנו שעוצבה על-ידי שני הזרמים הללו ושמדיניות-התרבות, חרף כל אי-הסובלנות שבה, לא הצליחה לסרס אף אחד משני הזרמים הללו, ליטול ממנו את האפשרות לצמוח לתוך הרב-נס. מנקודת-מבטה של מדיניות-התרבות תקופת הרנסנס מעניינת מבחינה אחרת. בתוך כך הפכה התרבות להיות למעשה עניינם של נדבנים, מידת התמיכה והתלות שזיכו בה הנדבן או העיר את האמן או את האמנים שלהם, נעשית במובן-מה גם מידת חירותם שלהם עצמם, והשליט או האפיפיור אנוסים לבסוף לנהוג באותה דרך, אם אין רצונם לפגור. תחרות הדדית זו, אם רשאי אני להתבטא כך, של התורמים, העובדה שניטשה מדיניות-התרבות, האחידה במובן מסוים, של הפנסיה או של המדינה בימי-הביניים, היא אחד התנאים החשובים ביותר ללידתה של תקופת-התחייה בתרבות האירופית. התקופה שבאה לאחריה עמדה בסימנו של מצב מנוגד לגמרי. אירופה שלאחר מלחמת-שלושים-השנה—במיוחד אירופה התיכונה—נעה שוב בכיוון של אחדנות אידיאלוגית כפויה, על כל התוצאות הנובעות מכך לתרבות. ואצלנו נתאפיינה תקופה זו עוד בנסיונות לחסל את הלשון הלאומית; היא כונתה בשם ההולם אותה: "תקופת החשיכה". בימים ההם היתה אצלנו פעם מחלוקת גדולה, שנסתיימה בעיקר על-ידי צו מינהלי. אין אני רוצה לשוב ולפרוש את מגילת המח-לוקת הזאת, אך איני יכול שלא לנגוע באחד מפרטיה, תהינה אשר תהינה העמר דות שנקט מי שנקט, אין איש אומר שלא היתה אצלנו בזמן ההוא תרבות, שלא נוצרה תרבות, שהמאות הי"ז והי"ח בארצות הצ'כים היו בבחינת מדבר תרבותי אחד רצוף, מדוע אפוא קוראים אנו לימים אלה "תקופה של חשיכה"? מנקודת-מבטה של התרבות הרי זה ודאי גם משום שמרחק-השנים תגדיר ההיסטוריה כל מדיניות-תרבות כ"כיפוי-אורות תרבותי", אם באותה תקופה רשאית היתה התרבות, על-פי כנה ועל-פי השקפותיה, לדבר בקול אחד בלבד, אם ליד התרבות הרשמית או המופרת רשמית לא נתקיימה שום תרבות בלתי-מופרת, נון-קונפורמיסטית, אם פריצתה של התרבות עוות עד-להשחית מחמת חדצדדיות ההשקפות, כתוצאה מן הסדר הפוליטי וממדיניות-תרבות מסוימת. רוב העמים המפותחים עברו בהתפת-חותם תקופות-תרבות כאלו שעל צרות-המוחים האינקוויזיטורית שלהן מדברת ההיסטוריה במירב הבוז ובבתים אינטלקטואליים הן מוצגות, בצדק, כפוזלץ.

המאות הי"ט והכ" הן בחברות המפותחות של אירופה תקופת הליברליות הכלכלית, המדינית והתרבותית. אמנם מקימה הבורגנות את היכלי-התרבות שלה באמצעים רבים, על-ידי שהיא מפקיעה ומעבירה לעצמה את זכויות-היתר ואת עמדות-הבכורה של האצולה; אמנם מתאמצת היא, על-הרוב בפאר רב ובטעם מועט, להשיג את שהיה לה לאצולה בשטח התרבות; מוצאים אנו כאן גם נדבנים חדשים וכיוצא-בכך. אך ההבדל העיקרי הוא בכל-זאת הליברליות. לך, כתוב, יצור, בן-חורין אתה כל עוד ידך משגת את החירות. כבשת לך מקום בשוק-האמנות—ידך על העליונה.

לא כבשת—הרי זו אשמתך, אין קוראים לך, אין רוצים בך, החיים עצמם פלטו אותך, וכך זרועה המאה הי"ט פגריהם של אותם אמנים שאיש לא אסר עליהם שום איסור, שאיש לא העלה אותם על המוקד, שלא גורשו לא מן הפנסיה ולא מן החברה, ושיצרו כבני-חורין וגוועו כבני-חורין, מתו—ברעב, בחליים, ביאוש מחמת שוויון-נפשה של החברה כלפי היצירה שלעתים תכופות, כפי שנתברר לאחר-מכן, היה העתיד צרור בה. ועם זה—אל לנו לשכוח—היה הצרכן מנוע, במובנה הרחב יותר של המלה, מליהנות מרוב ערכי-התרבות. התרבות נשאה עניינו של מיעוט מן העם, שבזמנים של יציבות היה אמנם מכריע אך בכל-זאת נשאר מיעוט. שוק-התרבות פשוט נשאר סגור בפני רוב העם. העם רק שמע לפעמים את קול הלוחמים, כגון הוגו, או את דברו הפוליטי של הסופר, כגון זולה, דרך-משל. אך לא פ'לזבר ולא דוסטויבסקי מעולם לא השתייכו לספרייתם של ההמונים, העם ברובו לא היה לו שמץ מושג על מציאותם.

חברת-היצריכה של עשרים השנים האחרונות שינתה מצב זה. נשתנה אפיו של השוק הקאפיטליסטי, התרבות נעשתה מצרך, נתגלה שמהדורה המוגנית של ספרים או של פירוטומייאמנות במדינות גדולות או במשפחות-לשון גדולות עשויה להיות עסק מכניס, וכך הביא הליבראליזם בסופו של דבר, על-פי דרכו, לדמוקרטיזציה של התרבות, שהיא עזת-רושם באמת ותכופות היא ממלאה אותנו קנאה. מובן מאליו שעדיין תוקף לו לליברליזם בשוק-היצריכה שבחברה הצרכנית במובן זה ששוק-היצריכה מסוגל לפעמים לסלול את הדרך, ולשמור על פתיחותה, לא רק לערכים שאין עליהם עוררים אלא גם לכל מיני סחורות שבאופנה, המתפרנסת על מיני שערוריות וכיוצא-בכך.

לאחר נסיונות אלה של שנות-אלף במדיניות-התרבות באה אפוא החברה הסוציאליסטית להבהיר את יחסה אל התרבות, להגדיר את מושגי-התרבות שלה, את מדיניות-התרבות שלה. היא באה, לפחות כך אני מקווה, כדי לכלפל אוצר לאומי יקר זה בזהירות רבה, כדי לשחרר את התרבות מן התכתיב הכפול—תכתיב הכוח ותכתיב השוק. היא באה כדי לפתוח את שערי-התרבות לפני המוני-העם הרחבים—או ביתר-דיוק: כדי לעשות את התרבות חיונית יותר בעיני המוני-העם הרחבים; בכך נבדלת היא בפירוש מכל התקופות שקדמו לה. פשוט אין להאמין בדבר שעם זאת הוא עובדה: חרף כל נסיונות-העבר חוזרת מדיניות-התרבות של הסוציאליזם, מתוך קשי-עורף היפה לענין כדאי יותר, על כל החטאים שחטאו לתרבות גם מסגרות קודמות, ורק בדרך אִמפירית וקִימעה-קִימעה היא נוכחת לדעת שהטעות כנראה אינה נעוצה בביצוע המעשי של מדיניות-תרבות מסוימת אלא בתפיסת מדיניות זו כשלעצמה. אותן טריפויות בלתי-פוסקות שנדונה בהן מדיניות זו, ועודנה נדונה בהן, פגיעות שבתוצאתן מגיעים פעילי-תרבות רבים לכלל סברה שאין הסוציאליזם מסוגל כלל לפתור את בעיית התרבות (עד שרבים אף רואים במדיניות-התרבות של המערב רב של ימינו אידיאל)—כל הכשלונות האלה הריהם דווקא תוצאת תפיסה זו. שוב ושוב קובעים אנו, בעצם, שיצירה זו או אחרת, שסופר זה או אחר, אשמים בכך

או בכך—כדי לקבוע, כעבור חדשים או שנים, שאין בהם דופי כלל. שוב ושוב מוחלפים פעילים, האחראים במישור זה או אחר למצבה של התרבות. תמיד מאותם הטעמים הם מסולקים. כלומר משום שהם ליברליים יותר מדי וחסרי-סובלנות יותר מדי, משום שחשופים היו יותר מדי ללחץ מלמטה ותכופות מדי נזקקו לאמצעים מינהליים. ועם זאת כמעט אין אנשים אלה נבדלים זה מזה, כידוע לנו. השקפותיהם ודרכי-עבודתם דומות זו לזו דמיון מתעתע; אלא הם באים, הולכים, ולעתים קרור בות חוזרים-ובאים, לא על שהם טובים או רעים, שוטים או פיקחים, חרוצים או עצלים, אלא פשוט משום שהם מבקשים להבטיח עניינים שאינם עשויים להיות מובטחים; משום שעליהם למלא תפקידים שאינם עשויים להתמלא; לפי שמצוים הם לנהל מדיניות-תרבות שאסור לנהלה. וכל עוד תגדיר מדיניות-התרבות של הסוציאליזם את עצמה כמכלול התפקידים החברתיים המוחשיים, יישאר הדבר תמיד כמו שהוא, אנחנו נצעד ממשבר אל משבר, מראש כרות אחד אל משנהו, ננמיך בזו אחר זו את הגדרות, נגביה את מוטותיהן, נבנה או נסתור סכרים אלה או אחרים, היום נתיר או נאסור זאת ומחר אחרת, אך תמיד בתוך סכימה, שמשך עשרים השנים האחרונות—אם אדבר מתוך נסיון עצמי בלבד—עדיין לא נשתנתה, חרף התמורות, ושביתוך גבולותיה מיטלטלת התרבות אנה-ואנה, שבויה בנקודות-המבט הסותרות זו את זו, בהחלטות ובנהלים המנוגדים זה לזה. לא רק שפל זה אינו מסייע לתרבות; על הכל, הרי זה הורס את שמו הטוב של הסוציאליזם כשיטה לפתירת הבעיה שימיה כימי אנוש.

לפי דעתי חייבת מדיניות-התרבות של מדינה סוציאליסטית להתחיל דווקא בדבר שהוא תפקיד-היסוד שלה ובדבר שבו עליה להיבדל ממדיניות-התרבות של כל התקופות הקודמות: היא חייבת לשחרר את התרבות מתכתיבם של השלטון ושל השוק, אבל מדיניות-התרבות לא הכריזה עד היום אף על אחד מן העקרונות הללו, וקשייה נובעים דווקא מן העובדה שבשלבים השונים רק שינתה המעייטה את מידת התכתיב הכפול הזה בלי להגיע לידי החלטה, לבטלו במתוכנן. הרי זו אחת הסיבות שבגללן דומה כאילו אין מדיניות-תרבות סוציאליסטית יכולה להיות אלא אחת מצורות-ההתנסות שהן כבר מן האנושות והלאה ולא נסיון חדש במהותו, כפי שצריך להיות.

מהו אפוא המצב באותו תכתיב כפול בעולם הסוציאליזם? צידוקו של הראשון בתכתיבים, אם מתבטא הוא מעט ואם הרבה, מנומק בדרך-כלל בכך שהחברה הסוציאליסטית ושלטונותיה מצוים לפקח על דבר פלוני או אלמוני, אין הם יכולים להרשות פריצת-גבולות וכו', כולנו יודעים אמירות אלו דיינו. אף שהמציאות של מדיניות-התרבות שלנו בעשרים השנים האחרונות סתרה אמירות אלו. הגבולות הוסטו פעמים רבות; הדבר שמפניו חייבים היו להישמר והדבר שמצוים היו להוקירו ולתמוך בו נתחלפו פעמים אין-ספור, עד שנדמה כי כבר הגיעה השעה להבין שהתרבות לא די שאינה מכשיר למימושם של מצע זה או אחר אלא היא סכום הפעילות של כל הכוחות היוצרים של האומה, תודעתה המכאיבה ומצפונה, ביטוין

של כל מורכבותה וכל ארשת-רוחה, וכי רק ההיסטוריה—ותכופות אף היא במידה פגומה—מסוגלת להבחין בין הערכים האמיתיים למוזיפים, בין אמת ללא-אמת. אפילו תניח שהמדינה הסוציאליסטית מבצעת מדיניות-תרבות ליברליסטית, הרי על-כרחך התוצאה היא ירידתה הכללית של רמת-התרבות, התברגנותו הגוברת של הטעם, הסתתפותו של רגש-החובה, ומתוך כך גסיסת כל מה שאינו הולם אי-ככה את התקן, כל מה שהוא ערובה לעתיד; ואין כל ודאות שהתרבות העמיד בכך.

לכן, אפוא, אם הכרח הוא שהחוליה הראשונה בהצרת-העקרונות של מדיניות-התרבות הסוציאליסטית תהיה הכרזת המדינה הסוציאליסטית על חירותה המוחלטת של התרבות, שרק החוק הפלילי סייג לה, מן הדין שהחוליה השנייה תכיל את התחייבותה של המדינה הסוציאליסטית לערוב לתרבות הנוצרת כך, וכי יהיה בדעתה לעשות הכל למען תהיה תרבות העם, על כל בחינותיה, לרכוש-הכלל, רכוש השכבות הרחבות ביותר של העם. מה פירוש הדבר? שהמדינה הסוציאליסטית תתגבר, זו הפעם הראשונה בהיסטוריה, לא רק על אותה סתירה שבין החירות הפורמלית ובין תכתיבו המגביל של השוק אלא בתוך כך גם על הסתירה שבין התרבות ובין הצרכן שלה. אך אם, כפי שהיה הדבר עד עכשיו, המדינה הסוציאליסטית עושה—במוצהר או במובלע, בצורה זו או אחרת—את הטעם המצוי, את רמת-התרבות הקיימת, השלטת, של הארץ אבן-בוחן של התרבות הנוצרת בארץ הזאת, הכרח שיתגלעו אותם משברים, התנגשויות ופגיעות, ובסופו של דבר יועמד בסכנה רכיב זה או אחר בתרבות הלאומית גופה. המצב השורר כיום בעולם הקולנוע הצ'כוסלובקי מעיד על כך כמאה עדים. אך אם, זו פעם ראשונה בהיסטוריה האנושית, תהפוך המדינה הסוציאליסטית בעקיבות את הפרספקטיבה הזאת על פיה ותשים לה לאחד מעקרונות מדיניותה התרבותית את המאמץ לתת להמוני-העם הרחבים לא רק אותה אפשרות, הליברליסטית בעצם, לבחור בין הערכים התרבותיים שבתהום-ההישג, אלא, בהתאם לפעילותה המעשית של המדינה הסוציאליסטית, גם לקרבת יותר ויותר אל הערכים שאגב הפעלתו של העקרון הליברליסטי הם נשאים שמורים לעילית בלבד, ואם תעשה את תוצאות פעולתה זו בוחן מעשי עיקרי של הישג או כשלון במדיניות-התרבות שלה—אוי-אז תעמוד לרשותנו סכימה כשרה שהבריות ימלאוה תוכן, איש ככשרונו, ולא בלי קשר אליה. ובאותה שעה תהיה קיימת מדיניות-תרבות סוציאליסטית, שמשמעה כי להבדיל מתקופות היסטוריות קודמות נשתנה כאן משהו מעיקרו, שאכן הסוציאליזם מציע לתרבות ולהמון צרכניה—בכוח פתרון למצב שעד כה לא היה בכוחה של שום חברה לפתרו.

יש סבורים שעל הדרך הזאת תוכל לעלות, אי-פעם בעתיד, רק העשירה שבחברות, כגון האמריקאית, בלי הבדל מה משטר חברתי היא מקיימת. איני שותף לדעה זו. אף לחברות עניות ומרוששות, גם לחברות שהקריבו ועוד תקרבנה קרבנות הרבה בחיי פושיהן אחר דפוס יאה של סוציאליזם, יש, או דין שיהיה, אותו יתרון גדול על החברות הלא-סוציאליסטיות, שהן מודדות את האדם ואת אמצעיו לא רק על-פי השוק—וזאת גם כשעדיין שוק זה רחוק מרוויה שלמה. אולי, איני אומר שמן הנמנע

הוא, אולי תהיה זו ארצות־הברית, שבהיותה העשירה בארצות־תבל תנסח באחד הימים את מדיניות־התרבות שאנו אף איננו חולמים עליה עדיין. אני אישית שואף הייתי שתקדים אותה בכך ארץ סוציאליסטית, עשירה בניסיונות־תרבות ובמסורות־תרבות כארצנו, ודווקא בשעה שרבים מאזרחיה מדומים בנפשם כי השוק והצריכה הם החשובה בשאלות. כי אין אני מאמין שהסוציאליזם הצ'כוסלובאקי מסוגל ברגע זה או בעתיד הקרוב להביא לעולם איזו שהיא הנחיה בשטח הכלכלה שתהיה מבוססת על הוכחות חיות. ואילו בתחום התרבות ומדיניות־התרבות יכול תוכל—ואפילו מחר. זאת מתוך הנחה שיעמוד לה אומץ־לב להגות בבעיות אלו, בכנות, וביסודו של דבר הגייה סוציאליסטית. יכולה זו מן־הסתם להיות תרומה—ולא קטנה—של ארץ סוציאליסטית קטנה זו לאותם נסיונות־עולם, הנדירים כל־כך עד כה, שיאשרו כי הסוציאליזם שלנו אכן הוא תכנית־העולם של המחר, הרצויה.

יאן פרוכאצקה

ידידים נכבדים. חריצת משפט כלשהו בסיום דיונונו היתה למעלה מכוחו של איזה סופר שהוא. ברגע זה היתה למעלה מכוחו של כל אדם, לפי שהכינוס שלנו, ככל הנאמר בכל מקום שהוא, מתוך צרכי הרוח והלב, שייך להיסטוריה ומסור לבחינות עמוקות ונצחיות יותר. אם נבוא להפריז בערכם של דיונונו ואם נמעיט בו—החיים נמשכים, נמשכת גם הספרות, וזאת עד שילמדנו מאזן של ימים־יבואו באיזו מידה היינו ברגע זה, על כל חולשותינו, ראויים למחשבותינו שלנו.

על הבימות, שמעליהן אנו נושאים דברינו, מנסים אנו תמיד להיראות טובים מעט יותר מכפי שהננו. אך הספרות מתקוממת בתוקף על רצוננו זה. מחר ואף היום תהיה רק כפי שהננו במציאות. ונטעה אם נחשוב שאין הסופר צריך להיאבק על זכותו לביטוי־עצמי. מאבק זה יתנהל כל עוד יש בעולם הזה סופרים, שליטים וקוראים. הואיל ואין הסופר רוצה לשעבד עצמו לתורות ולדוגמות, הרי ירצה לשעבד אותן לעצמו ובכל מצב ינסה לעמוד—הוא ושכלו המסוגל לחשוב בפשטות ובהגיון—מעליהן. במידה שאינו בוגד באומנותו, ידהה מעליו את האידיאל של האדם האובד דרכו בתוך המון־העם והאחדנות כאידיאל שאינו ראוי להיסטוריה העולמית הגדולה. כי דווקא הסופר נוכח לדעת, לא פעם אחת בלבד, שהבדידות כמוה כאין לעומת הגלמידות שבקרב זההמון.

הספרות צריכה להיות קול דרוך־מנוחה. דין היה שתוכל למדוד את הפער שבין אידיאל למציאות, ודין היה שלא תישאר בגדר קול־קורא־במדבר. גדולה אחריותה של הספרות, אם נתעלם מזה שלפעמים הגזימו בה, מטעם זה או אחר. יש אומרים שהמאה שלנו היא המאה של הטכניקה. דין היה שתתרום הספרות את חלקה למען תהיה זו מאה אנושית. אף שלא הספרות ולא המדיניות אינן משנות את העולם, מכל־מקום משתנית על־ידיהן בגרותה של שאיפת האדם. הספרות, וכן לפעמים

המדיניות, אינה אלא מכשיר שבאמצעותו המון־העם מדבר ברגעים מכריעים. ברגע זה של התרגשות מבקש אני להזכיר שהספרות על כוחותיה המכריעים לקחה תמיד חלק, במישרים, במאבק על גורל טוב יותר לאדם בארצנו, הלכה עמו בימי טובה כבימי רעה, ותוסיף ללכת עמו. יש להזהיר שלא תיעשה הספרות ראי־מכשפות אשר בקסמיו ישלה את הארץ בשווא; אולם גם אסור לה לספרות לפורר רצון אומץ־לב ואמונה, אם אין היא רוצה פשוט להיות עקרה ועובר־נפל.

אין הספרות קרואה לחרוץ משפט על מישהו. חובה על סופרי הארץ הזאת והתקופה הזאת להבין את העם שעליו הם נמנים...

אולם גם החברה של הארץ הזאת ושל התקופה הזאת חובה עליה להבין את הסופרים. עליה להבין מה משמע להיות שייכים לכל ועם זאת להיות בבדידות; מה משמע להיות מעורב עם הבריות ועם זאת להיות מנודה.

אם רצונה של החברה שיישמע קולה הרי מחובתה לצייד את הסופר בקול, כי זכותו היא להיות חרוץ־אפה ולבה.

המלים שמיחסים לו תכופות לסופר, שדי לו בעצמו, שהוא כותב רק לנבחרים, לאלה העומדים על אותה רמה של ידיעה מסערת כשלו—אינן אלא מלים סתם! בלא דושיח אין עבודתו עבודה חיה, אין הסופר ולא־כלום בלי אלה שלמענם הוא מדבר. ספרים נצחיים אינם מתחברים על־ידי כותביהם אלא על־ידי מקבליהם.

איננו יראים את כל שבוטא בכינוס הזה: יתקיים רק הדרוש, המיותר ישתכח מאליו, אין אנו חוששים שמא לא נאמרו כאן דברים מסוימים: גם למחשבה כוח מוחשי ובן־קיים משלה.

דיברנו על עצמאותו של האומר.

על ריבונותו ועל חירותו של כוח־היצר.

אך לא כדי שנהיה מרחיקים מן החברה אלא, להיפך, כדי שביתר־ודאות נהיה מתקרבים אליה.

לעולם אין הסופר יכול להתרחק ממעמקי המקורות. אין יצירה בלא השפעה על העולם ובלא התערבות בענייני העולם, שעה שהכל מתערב במחשבותינו, שעה שכל התופעות משפיעות ללא הרף על כל משפט, על כל פיסקה, על כל פרק שלנו. כסופרים מאחלים היינו לעצמנו שתהיה ארצנו מצליחה וחברתנו חברה מאושרת.

כסופרים סוציאליסטים אנו רואים עצמנו ממשיכי כל קידמה שבדברי־הימים של ספרותנו ותרבותנו.

אין אנו מתנשאים על שום אדם, ובאותה מידה אין אנו מתבטלים בפני שום אדם. אחים אנו לכל אוהב, כי נשקנו הוא הלב, בראש־וראשונה.

חברים אנו לכל עמל, כי גם הספרות היא עמל מפרך, אף היא מצריכה מסירות עד־כלות.

במרכז האחריות החברתית שלנו, האחראית על כל מה שבארץ הזאת, שרק למראית־עין היא גן־עדן־למעטים בלבד, אין לנו שום סודות ושום כוונות מיוחדות, ולפיכך משאלתנו היא שגם עמנו ישארו־יתנו.

הרינו לצד כל הנאבקים בעולם נגד דיכוי, נגד הריגות, נגד ארס־הגזענות ונגד האנטישמיות, נגד השוביניזם, נגד הלאומנות העלובה. עומדים אנו לצד אלה הטורחים לשנות את עידננו רב־המכאובים. הכינוס הגיע לסיומו, החיפוש נמשך, הרי זה מזלה הטוב של הספרות: שום דבר אינו סופי...

פאבל קוהוט

היה סוף יוני 1967, ותחיית המרקסזם־לניניזם, שעליה הוכרז בנאום־הבקורת של כרושצ'וב נגד סטאלין, בוועידה ה־20 של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, התקדמה באטיות מיאשת.

היה סוף יוני 1967, היה חם מן הרגיל, ואנו עזבנו בלי חמדה את חופי נהרותיה של צ'כיה, כדי להשתתף בכינוס הרביעי של איגוד־הסופרים הצ'כוסלובאקי. אנו—זה דור בני־הארבעים שעליהם כתבתי אחר־כך באיגרותי הראשונה אל גינתר גראס, מעל דפי ה"צייט".

הרי זה אותו דור שלמד קרוא־וכתוב תחת תמונתו של מאסאריק, את האלגיברה ואת ההקסאמטרים תחת צלמו של היטלר, ואחר הציב בעצם ידיו את פסלי גוטוואלד וסטאלין באולמי האוניברסיטה.

הרי זה אותו דור ששכל את הוריו ואת אחיו הקשישים על גרדומי הרייך השלישי, אשר משך שנים ציפה לשווא לפלישת בעלי־הברית לאירופה, ולפיכך הפנה את כל תקותיו אל המקום שממנו סלל לו הצבא האדום את הדרך לאירופה.

הרי זה אותו דור שאת חרוזיו הראשונים כתב לתפארת השריונים הסובייטיים, אשר ב־9 במאי 1945 הצילו את פראג הלוחמת.

הרי זה אותו דור שאחרי הלימודים בבית־הספר עשה ימים כלילות בבתי־החרושת ובמכרות כדי לשקם את הריפובליקה השדודה.

הרי זה אותו דור שבאלפיו ביקש את פנקס המפלגה הקומוניסטית, לפי שזו ניהלה את המאבק בכובש יותר מכל זולתה; הרי זה אותו דור שבבחירות הפשיות וחשאיות הביא במאי 1945 את הנצחון לשמאל.

הרי זה אותו דור שהתיצב רובו־ככולו, בפברואר 1948, נגד הבורגנות, לפי שמשוכנע היה כי רק סוציאליזם מדעי, מוגשם בעקיבות, עשוי להבטיח לכל אזרח את מירב החירויות החברתיות והרוחניות, ולבטל אחת־ועד את האפשרות לשיבתם המחזורית של המשברים שהיו מטלטלים את הריפובליקה הקאפיטליסטית.

הרי זה אותו דור שהתיצב החלטית מאחרי הברית עם ברית־המועצות, לפי שהיה משוכנע כי זו הדרך הטובה ביותר להבטיח את ריבונותה של צ'כוסלובקיה ולמנוע בזאת לעולם חזרה על מינכן.

אך הרי זה גם אותו דור שכעבור שנים אחדות נולדה בו לפתע־פתאום ההכרה

שלתנועה לה הקדיש את מיטב הגיגיו ואת מיטב כוחותיו יש עוד פנים אחרים, כפי שהראו המשפטים הפוליטיים התמוהים, הצנזורה וכל מנגנון-השלטון שהחניק בשרירות-לב כל רעיון מתקדם בעודו באיבו.

ולבסוף, הרי זה אותו דור שעל אף הכל לא נכנע אלא שב אל היסוד המדעי של הפילוסופיה המארכסיסטית, ויחד עם מיטב הכוחות של הדור שלפניו והדור שלאחריה החליט לעשות כל שבידו כדי להשיב לסוציאליזם את פרצופו, הפרצוף האנושי היחיד. השאיפה היתה לאפשר למעמד אשר הגיע לשלטון להימנע מלנצל את כוחו לרעה נגד תועלתו שלו עצמו, נגד תועלתו של הסוציאליזם מבית ובעולם מחוץ.

מה תימה שבכך אסור היה גם לאנשי-העט של הדור הזה להיעדר! שלטון שנסתאב, מסוגל לכל: יכול הוא להטיל אנשים לבית-הסוהר, יכול הוא לצנזר ידיעות, לתסרק סטאטיסטיקות, להקים כפרי-פוטיומקין. אך לעולם אינו יכול למנוע משום אזרח שיעשיר עצמו בנסיונות משלו ויחזיק בדעות משלו.

האזרח הפקיד, האזרח עובד-המדינה והאזרח הפועל יכולים להסתירן. הם יכולים להתנכר בשעות-עבודתם.

האזרח הסופר אינו יכול.

ממשותם של הימים, פחדיהם ותקוותיהם אינם מרפים ממנו גם כשהוא מסתגר בחדר-עבודתו. להיפך: דווקא אז, בשעת כתיבתו, הריהו הוא-עצמו עד עומק נפשו. יכול הוא לנסות להשתיק את ספקותיו, יכול הוא—כפי שאירע לרבים כל-כך מתוכנו בשנות ה-50—לחשוש לרגע קט כי נסיונו שלו הוא שאיכזב, אולם במוקדם או במאוחר באה ההתנגשות בין התבונה למצפון. לגבור על קולו יכולים רק ציניקנים שהספרות היא להם משלחיד, כאהבה לזונה.

רופא רשאי להעלים מחולה מחלה קשה, אבל חייב הוא לטפל בה; ובידו האמצעים לכך. אין בכוחו של הסופר לרפא את החברה אך חייב גם חייב הוא לחשוף את סימניה של המחלה משעה שהוא נתקל בהם—ולסייע בחיפוש האבחנה.

המכשיר היחיד שביד הסופר הוא האמת.

סופרי הדור שלי ניסו להעלותם לאור השמש, משהבחינו בהם, אחד המקדים ואחד המאחר.

אגב, חובה זו הוכתבה להם גם על-ידי המסורת הלאומית. עמי ארצי מעולם לא שפרה מנת-חלקם. בסדירות מחרידה נשנים-והולכים מאורעות בעלי אופי של אסונות-טבע. פעמים אחדות במאות האחרונות נדמה היה כאילו נשתסעו כל שרשי החיים וכל עורקיהם נתקרעו, וכי שוב אין זו אלא שאלה של זמן, מתי תדומנה-יתאלמנה שפות הצ'כים והסלובאקים, מתי ידעך-ייכבה שר-האומה כגן באפרו, ועל העם שחי כאן תעדנה רק עוד רשימותיהם של היסטוריונים דקדקנים, ואולי פה-ושם איזה רסיס של זכוכית-קארלסבאד שיתגלה בחפירות.

ודווקא ברגע ההוא עלה ממעמקי-החרדה קול שגישש כקרן-ראדאר את דרכו באפלה לבשר על מציאותו של חוף-יבשה שאליו אפשר לעלות לאחר המבול.

היה זה קולה של הספרות.

הביבליה־של־קראליץ, אותו נוסח צ'כי מרוכך של הדברים, חמוריי־הסבר, מועתקת בידי איכרים דור אחר דור, העבירה את הלשון הצ'כית. שלמה־מפגם, מן הפורענות שלרגל "ההר הלבן" בשנת 1620* עד לסף המאה ה־19, כאשר באה הפמליה הזהירה של הסופרים והפכה לאוברטורת־התחיה.

חרויהם של האלאס, נוויל וזייפרט והרומנים של האשק וצ'אפק עמד להם כוחם לגבור בקולם על התופים והמשרוקיות של הכיבוש הפ'אשיסטי; הם עוררו את התקוה שאלף־השנים המובטחות של הרייך השלישי לא תארכנה יותר מדור של תות־הגינה.

מה פלא, מה פלא אפוא שכל מי שאי־פעם נטל עט לידו לכתוב קטע מן הימים החולפים לעיניו נעשה בתוך כך גם פוליטיקאי!

התרגלנו לומר את המלה פוליטיקה כאַמרנו טיפ'וס, זנות או רצח; מורגלים אנו לבחול בפוליטיקה, לירוא מפניה, כמו שנשים בוחלות במקקים, כמו שילדים מפחדים מפינות בלתי־מופרות שרוחות טמירות שוכנות בהן.

אך יש גם פוליטיקה שאינה יודעת הסכמים חשאיים, כניעות חשאיות, התנקשויות והתנפלויות מזוינות, פוליטיקה שאינה מתבשלת בקאבינטים ואינה מקיפה עצמה שומרי־ראש, פוליטיקה ללא מסיכה, ללא מזימות וללא מנגנוני־תעמולה, פוליטיקה שנעשית פוליטיקה יותר ככל שהיא מתכוונת לכך פחות.

בפני הכל עומד המופת של אותו איש מהוגן שלא ביקש אלא להשיב לאיש אחר את כבודו—וכתוצאה מכך נשתנו חייה הפוליטיים של ארץ־מולדתו מיסודם. מה תימה, מה תימה אפוא שארץ־מולדתי, ארץ בלבה של אירופה, שמעולם לא חסרה אנשים כדרייפוס, על־כרחו יהיו לה גם אנשים כזולא.

אופנה היא כיום לומר שהאביב הפוליטי הפראנאי של 1968 נהגה ונתממש על־ידי הסופרים. אין זו אלא אגדה רומנטית ואף מסוכנת. המודה בכך כמוהו כמצדיק את אלה האומרים שהנסיון הצ'כוסלובקי לא היה אלא קשר שקשרו קומץ הרפתקנים נגד האינטרסים של האומה.

תפקידה ההיסטורי של האינטליגנציה הצ'כית־הסלובאקית, לזרמיה המכריעים, הרי הוא במשך מאות־שנים דווקא בכך שהיא מנסחת ומביעה את הגיגי־היסוד של האומה. זו התוצאה מכך שלאחר חיסול האצולה הצ'כית בשנת 1621 נולדה האינטליגנציה על־כרחו למטה מן הארמון: בבת־איכרים ובעיבוריהן הפרולטרניים של הערים הגרמניות. המורים, הכוהנים והקומידיאנטים הנוודים, שהתחנכו בבת־הספר הגרמניים, נעשו הראשונים שהחזירו ללשון־אבותיהם את צלילה, שהכלילו את כללי־דיקדוקה, שמילאו את אוצר־מליה ונתנו בה את הכוח להעלות בכתב חשיבה מורכבת של ימנו.

* "המערכה לרגל ההר הלבן" שליד פראג, בתחילת מלחמת־שלושים־השנה, שבה הוכרעו גדודי האצולה הבוהמית על ידי טילי, ראש צבאות הקאטולים. בתוצאותיה נמחקה האצולה הבוהמית מעל־פני האדמה. (המתרגם)

הרי הגיוני הדבר שספרות בעלת ייחוס כזה התיצבה אז, כמובן, בכל המלחמות—לאומיות וחברתיות—לצד העם שממנו יצאה.

לא הסופרים הגו את האביב הצ'כוסלובקי בשנת 1968. ניצניו צמחו עלו בארץ, ללא רעש ומהומה, כניצני האביב של הטבע. הדינאמיקה הסוציאליסטית של ארץ קטנה אך מפותחת ומוכשרת, הטיחה ראשה דבריוס-ביומו בתקרת התבנית הריכוזית, שהאריכה ימים גם אחרי מות סטאלין. אנשי הכלכלה והמדענים, פועלים ואיכרים משכילים, אך גם מספר פקידים מפלגה בעלי מחשבה, חשו בסכנה הגוברת והולכת. העימות עמד אחר הכותל—העימות לא רק עם העולם הקאפיטליסטי אלא בראש-וראשונה עם הדור הצעיר מבית, אשר אט אך בביטחה התעתד ליטול לידיו את הגה המדינה. בחלל האוויר הידהדה שאלתו: איך זה שהריפובליקה הצ'כוסלובאקית, אשר בשנת 1948 קיבלה ספונטאנית ובהתלהבות את התבנית הסוציאליסטית כדי להגדיל ולהאדיר בכך את אפשרויותיה הטבעיות, איך זה ממלאה היא במהפכה הטכנית-המדעית הגוברת בעולם תפקיד ההולם יותר ארץ "מתפתחת", טעונת-טיפוח?

אי-אפשר היה להתחמק משאלה זו. לחמוק אפשר היה רק מן הסכנה שבאשמת אנשי-הדוגמה יקפח הסוציאליזם כליל את שמו הטוב בעיני הדור הזה, ובחיפושים אחר מוצא יוטל מרחק רבע-המאה לאחור.

פירוש הדבר היה שהקומוניסטים עצמם חייבים היו ליצור מקום ליוזמה יוצרת חדשה מצד כל האזרחים. תנאי-היסוד לכך היה לאפשר החלפת דעות חפשית. אפשרות לניצול-לרעה לא היתה, למעשה. מופרך היה החשש מפני מהפכת-נגד במדינה אשר בשנת 1948 כבר דיכאה לארץ את הבורגנות, במדינה אשר משך עשרים שנה הגיעה עד סף החברה ללא-מעמדות, ושבה היו הקומוניסטים דווקא בעלי השלטון המלא. רעיון זה מצא ביטויו פעמים אינספור בישיבות סגורות של ארגוני מדע ותרבות ופעמים אינספור הועבר אל המוסדות המרכזיים של המפלגה, ושם לא מצא הד וגורע.

הרעיון הזה כלול היה גם בתכנית הכלכלית של הפרופיסור שיק, ורעיון זה דווקא נעקר ממנה, בהתערבותו של מנגנון-השלטון הישן, וכך נשארה תכנית זו מעצם היולדה בעלת-מום, טורסו.

אם היתה לו איזו זכות לכינוס ה-4 של איגוד-הסופרים הרי זו הזכות שביטא אמת פשוטה זו בקול רם באוני הצעבור בפי קבוצה גדולה של מחברים שקוראיהם היו כוח פעיל בארץ.

בסוף יוני 1967 התכנסנו בפראג.

מאשימינו שלאחר-מכן האשימונו, ועודם מאשימים אותנו, שהכינוס שלנו היה תוצאה של בימוי מחופם, יזום ומשוחד על-ידי סוכנים אימפריאליסטיים במערב. כשלאחר זמן תהינו על רגשותינו הקודמים, מאוחדים היינו בדבר אחד: כמעט כל אחד מאתנו שהחליט ליטול את רשות-הדיבור, בא מתוך הרגשה שקולו יהיה הקול הקורא במדבר. באותו חודש יוני אולי הגיעה לשיאה העייפות שהצטברה בכל

השנים שעברו. ידענו שלרבים מאתנו אותן ההשקפות, אך ידענו גם שאנו בני-ארבעים, שהזמן אץ לכלות, וכי מה שרצינו פעם לכתוב לא יכתוב איש בשבילנו. שתינו בפרוודור בית-הישיבות את קפה-השחרית שלנו מתוך הרגשה שלפנינו שלושה ימים אבודים.

במיוחד כך מאחר שערב לפני הכינוס, בישיבת הפעילים הקומוניסטיים שבקרב הסופרים, תבע מזכיר המחלקה האידיאולוגית של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית, ז'וזף הנדריך, במפגיע שהאסיפה תעסוק רק בבעיות הספרות ותתעלם בעיקר מנושאים מדיניים.

רק ימים מעטים לפני כן נסתיימה המלחמה במזרח התיכון. עמדתה של צ'כוסלובקיה עוררה גל חדש של שאלות עד היכן צריכה מדיניות-החוץ שלנו רק לסייע למדיניות ארצות אחרות, אף שיכול יכלה להיעשות לגורם שבכוחו להביא להרפיית מתיחות ולסייע ליצירת תנאים למען פתרונות מדיניים.

כשנודעה ברבים אזהרה זו היו רבים מן המשתתפים ששאלו עצמם, איש-איש בלבד פנימה, על שום מה יסבכו אולי, הם כיחידים ולבדם, את חייהם, אף יסתכנו בכך שיישארו לבדם. ואף-על-פי-כן חזרו והחליטו אלה שכבר היתה דעתם מוחלטת עמהם.

ולמחרת היום החל אפוא הכינוס. ועוד לפני סיומה של ישיבת-הבוקר עזב יוזף הנדריך את האולם, כאשר נקרא מעל הבימה מכתבו של הסופר הסובייטי אלקסנדר סולז'ניצין אל הכינוס של איגוד-הסופרים הסובייטי, שנערך זה-מקורב. רבים מאתנו החזיקו אצלם את דברי אותו מכתב, ורק ענין של מקרה היה זה מיהו שיבקש ראשון את הרשות לקראו באזני האסיפה.

אותו דור שהצגתיו קודם אינו מורגל לערוך הפגנות אנטי-סובייטיות. קראנו מסמך זה הואיל וקשור הוא, מעל למרחק של אלפי קילומטרים, אל הנושא מס. 1 שלנו—אל בעיית חופש-הדיבור על-פני מחציתו של כדור-הארץ שלנו. כבר היו הוכחות רבות לכך שדווקא הצנזורה הבירוקרטית שלנו היא המאפשרת את קיומה של שושלת טכססונים, המסוגלים להעמיד את ענייני השלטון שלהם מעל לענייניהם החיוניים של מיליונים.

הכינוס התפור. אבל הקו המפריד שבין המתקדמים ובין השמרנים עבר לא רק בלב הפוליטיקה. אכן, במהלך הדיונים החל להסתמן בבירור יחס-הכוחות שכעבור חדשים מספר הביא לנצחוננו המפורש של קודובצ'ק.

לכן נאלצו יוזף הנדריך וואסיל בילאק להופיע עוד פעם, ביום האחרון של הכינוס, כדי לשוב ולהחניק את הנימוקים, בדרך מינהלית. תחת האיום באבדנם של "ליט" ראוני נוביני", בית-הוצאה "צ'קוסלובנסקי ספיסובאטל" ובענשים אחרים, נכנעה קבוצת חברי-המפלגה שבאיגוד-הסופרים לדרישה למחוק מרשימת המועמדים לוועד החדש של איגוד-הסופרים ארבעה מן המשתתפים בדיוני הכינוס: האוול, קלימה, קוהוט וואצוליק.

חדשים אחר-כך הודחו מן המפלגה הסופרים קלימה, ליס וואצוליק, קוהוט זכה

לנויפה ולאזהרה, נגד קונדירה נפתח משפט משמעתי, ומפרוכאצקה נשללה המועמ-
 דות לוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית. ה"ליטרארני נוביני"
 הוצא מידי איגוד-הסופרים והועבר לסמכות המיניסטריון-לתרבות, והמערכת שלו
 הוחלפה.

הסופרים והציבור המתקדם הגיבו בגל של מחאות ובהחרמת ה"ליטרארני נוביני".
 הפצתו של כתב-העת ירדה עד מחציתה, המערכת החדשה נחלה מפלה מוסרית.
 החשובים שבדברי הדיונים, שהצנזורה שמה ידה עליהם, פתחו במסעם על-פני
 הארץ כולה, באלפי עתקים.

חודש לאחר-מכן הופיע במושב הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלו-
 באקית המזכיר-הראשון של הוועד-הפועל הסלובאקי ומתח בקורת על כמה צדדים
 במדיניותו של אנטונין נובוטני. המושב הופסק והמשכו נדחה לסוף השנה. גם
 מושב-דצמבר הופסק.

בבוהימיה ובסלובאקיה הגיע חג-המולד.

אחרי חג-המולד הגיע חודש ינואר.

ואחרי ינואר עלה מה שבכל-זאת, וודאי לתמיד, יכונה האביב הפראגאי של 1968.

3 בספטמבר 1968

(תרגום הטקסטים, ע"פ נוסח גרמני: אברהם ברטורא)

מרטין סטיפאן: רפסודיה פראגאית

פתיחה

20 באוגוסט 1968

שעה 22.00: בנמל־התעופה הרוזיני נוחת 'מטוס מיוחד', שעל הגיעו הודיעו מראש—מטוס אזרחי AN24 ממוסקבה, שמשעה 02.00 ואילך נוטל הוא לעצמו את הכוונת נחיתתם של מטוסי־צבא סובייטיים בנמל־התעופה ברוזינה.

שעה 23.00: יחידות־צבא משל חמש מדינות—ברית־המועצות, פולין, הריפובליקה הדימוקרטיה הגרמנית, הריפובליקה העממית ההונגרית, הריפוב־ליקה העממית הבולגרית; בשלב הראשון, על־פי האומדנה, כחצי מיליון איש, לאחר־מכן שמונה־מאות אלף—חוצות את גבולותיה של צ'כוסלובקיה.

21 באוגוסט 1968 — היום הראשון

לערך שעה אחת ו־40 דקה: מזכירות הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית אישרה ברוב־דעות—עם ארבעה נמנעים—כרוז אל כל העם בריפובליקה. בכרוז, שבו רק משפטים מעטים, נקבע כי אמש, ב־20 באוגוסט 1968, בשעה 23.00, עברו כוחות־צבא משל רוסיה הסובייטית, פולין, גרמניה המזרחית, הונגריה ובולגריה את גבולות הריפובליקה הסר־ציאליסטית הצ'כוסלובקית. מעשה זה אירע בלא ידיעתם של נשיא הריפוב־ליקה של יושב־ראש האסיפה הלאומית ושל המזכיר־הראשון של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית...

מזכירות הוועד המרכזי רואה במעשה זה לא רק פעולה הנוגדת את היחסים בין מדינות סוציאליסטיות, אלא גם פגיעה בנהגי־היסוד התקינים של המשפט הבינלאומי...

23 באוגוסט 1968 — היום השלישי

בוקר: נשיא הריפובליקה הצ'כוסלובקית, הגנרל לודוויק סבוּבּוּדה, טס עם מלווי למוסקבה, לפתוח בשיחות, שהוכנו על־פי יזמתו...

אינטרמצו

משהק בקרמלין המוסקבאי, מאחרי דלתים ובריה...

סיום

27 באוגוסט 1968: היום הרביעי

השכם בבוקר: פקידי המדינה והמפלגה הקומוניסטית של צ'כוסלובקיה, ובראשם נשיא־הרפובליקה, הגנרל לודוויק סבוּבּוּדה, שבו במטוס מיוחד ממוסקבה לפגרא...

עשר שעות לאחר־מכן, דקות־מספר אחרי השעה שלש אחר־הצהריים, משרדת תחנת־השידור החפשית של פראג על השיחות הצ'כוסלובאקיות—הסובייטיות...

יושב אני אל מקלט־הראדיו, ובידי היומן. כבימים רחוקים־רחוקים, בהיותי קצין־מודיעין בחזית־המזרח ואני רושם ביומן־המלחמה שלי יום־יום ולילה־לילה ידיעות מתחנות־שידור מכל העולם. וכאז כן עתה מתאמץ אני גם הפעם לרשום את תוכן המישדר בנאמנות ככל האפשר, ולהביע את כל הרגשות שאני מרגיש בשעת כתיבת הדברים, שכיום הם כבר מיסמך היסטורי:

"בימים שבין ה־23 ל־26 באוגוסט 1968 התנהלו במוסקבה שיחות צ'כוסלובאקיות־סובייטיות, שבהן השתתפו מצד צ'כוסלובאקיה: נשיא הריפובליקה הסוציאליסטית הצ'כוסלובאקית, הגנרל לודוויק סבובודה, המזכיר־הראשון של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית, אלכסנדר דובצ'ק, יושב־ראש האסיפה הלאומית וחבר הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית, יוזף סמרקובסקי, וראש־ממשלת צ'כוסלובאקיה, המהנדס אולדריך צ'רניק... וכן שר ההגנה הלאומית, הגנרל־אוברסט מארטין צ'ור..."

שר ההגנה הלאומית הוא חבר־מלחמה ותיק שלי. אנו מכירים זה את זה למעלה מעשרים שנה; את מסע־המלחמה המשותף שלנו פתחנו כסגני־קצינים בעיירה נובושיפירוסק, בקצהו הצפוני של מחוז סטאלינגראד; מפקד־הטור מארטין צ'ור הוא מפקד־שריונית, אני־סגן־מפקדה של סוללת־רמנים...

לאחרונה דיברתי עם הגנרל צ'ור ביום בו קראני הגנרל פ. אל המיניסטריון, לפני צאתי אל מעבר־הדוקלה. שיחתנו לא נמשכה אלא דקות ספורות. איני זוכר עוד בפרטות את כל דברי השיחה, אך סבור אני שנאמרו מלים אחדות על גמר עזיבתם של צבאות בריה־וארשה, שנטלו חלק בתמרונה־האביב בצ'כוסלובאקיה. כשהפליג השר בתשבחות על נכונות המטה של צבאות הברית הסוציאליסטית להחיש ככל האפשר את השלבים האחרונים של יציאת הכוחות ודאי לא העלה על דעתו שכתום חמישה ימים יטוס, מלווה "יחידת־אש"—אולי משל אותו מטה עצמו—כדי להשתתף ב"משא־ומתן לחיסול המהפכה־שכנגד בצ'כוסלובאקיה".

הגנרל־אוברסט מארטין צ'ור הוא, מלבד הנשיא סבובודה, איש־הצבא היחיד במשלחת של אנשי הממשלה והמפלגה המובילים ל"שיחות" במוסקבה במטוסי־צבא סובייטיים. הגנרל, שהוא עתה בן חמישים שנה, התבלט בימי המלחמה בכוח־עמידתו וב־תעוזתו. הוא נמנה עם ראשוני החיילים במדינת־הברבות הסלובאקית, שנוסדה בחסדי היטלר, אשר חילו שהוצב בחזית המזרחית ערק אל הצד הרוסי ונלחם עם כוחותינו לשיחרור צ'כוסלובאקיה מן הכובש ההיטלרי. את אומץ־לבו גם הוכיח מיד אחרי מושב־המליאה של הוועד המרכזי, כשהיה הקצין הבכיר היחיד—הוא שימש אז ממלא־מקום שר־ההגנה סהומיר לומסקי—ססירב לחתום על החלטתם של הקומורניסטים שבמיניסטריון־ההגנה להישבע אמונים לנשיא־שלא־אז, אנטונין נובוטני. את עמדתו האיתנה הפגין חדמשמעית גם ביחסו החיובי לתהליך הדמוקראטיזציה, המתפתח־הולך בצורה מבטחת.

אין לומר אותו דבר על כל אחד משאר שלוש העשר חברי המשלחת, שאת שמור תיהם אני רושם בזה ביומני. אמיל ריגו, צועני שטיפס ועלה, בכוח בינתו וחריצותו, אל אחד התפקידים הרמים ביותר במפלגה; העורך הראשי של כתב-העת המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית, "רודה פראבו", אולדריך שווסטקה, ומוכיר הוועד המרכזי של המפלגה הומוניסטית, אנטונין אינדרה, אינם מקובלים על המוני האוכלוסיה. הם אפילו בלתי-יהודים. בשבועות ובימים האחרונים הושחרו פניהם בשידור, בטלביזיה ובייחוד בעתונות, בפירוש כנושאי-כליו של נובוטני, ככלבי-השמירה של הקרמלין וכמתנגדים לתהליך הדמוקראטיזציה.

הסובייטים הביאו למיפגש עם המדינאים הצ'כוסלובאקיים העצורים את "תותחיהם" הכבדים ביותר. אל שולחן-הדיונים יושבים ברז'נייב, קוסיגין, פודגורני, שר-ההגנה המרשל גרצ'קו ושר-החוץ גרומיקו; עמיתו הצ'כוסלובאקי של זה, ד"ר יז'י האייק, כנראה לא "הוזמן" לדיונים לפי שנמצא אותה עת במסע בחוץ-לארץ.

החדרים בקרמלין, שבהם מתקיימים ה"דיונים", מבודדים כל הזמן הרמטית מן העולם החיצון. הנציגים של עתוני הארץ וחוף-לארץ, עובדי השידור והטלביזיה, ואפילו פקידיו-הקרמלין מחוץ לאנשי המשמר, כניסתם אסורה בהחלט. מבעד לדלתות הסגורות של חדרי המשא-ומתן אין אף מלה בוקעת החוצה. ואם לא הוקלטו כל הדיונים והשיחות במקלטה ולא צולמו במסרטה, לא יוכלו בני-דורנו ואף הדורות שיבואו לקבל מושג ברור על מה שהתרחש באותם ימי ה-23 עד ה-25 באוגוסט מאחרי כתלי הקרמלין—אם לא יפתחו המשתתפים עצמם את פיהם...

חבר המשלחת הצ'כוסלובאקית, הרופא הפראגאי ויושב-ראש החזית-הלאומית, ד"ר פראנטישק קריגל, אינו מוזכר אמנם בפירסום הרשמי אך הוא ודאי יכול היה לספר פרטים מעניינים על ה"הכנות" ל"דיונים" במוסקבה ועל ה"דיונים" גופם. למשל, איך הובל במפציץ על-ידי טייסים צבאיים רוסיים מפראג אל הריה-קארפאטים, ומשם למוסקבה—רק על-פי תביעתו הנמרצת וחסרת-הפשרה של הגנרל סבוכודה, ושוב—בלי שיתירו לו הרוסים להשתתף ב"דיונים"—הוחזר לפראג...

אך רק שנים מתשעה-עשר חברי המשלחת הממשלתית הצ'כוסלובאקית מצאו עד היום עוז בלבם לפחות לרמוז בפומבי באיזה תנאים דראמטיים, הסותרים את הנהגת הדיפלומטי, חובר אותו פירסום שאותו אני עומד עכשיו לשמר ביומני.

כבר המלים הראשונות שאני רושם מעלות—לנוכח התנאים בלתי-הרגילים שבהם הובלו משתתפי המשא-ומתן מן הצד הצ'כוסלובאקי, פרט לגנרל סבוכודה, למוסד-קבה—ספקות במהימנותו של המיסמך. על-פי הרשום ביומני, מלה-במלה, מכיל המיסמך את ההודעות האלה:

"בהמשך השיחות נדונו בחילופי דעות גלויים וידידותיים בעיות הנוגעות להתפתחות העכשווית של המצב הבינלאומי וללחץ האימפריאליסטי על הארצות הסוציאליסטיות, למצב שאליו נקלעה צ'כוסלובאקיה לאחרונה, ולכניסתם הזמנית של כוחות חמש המדינות הסוציאליסטיות לצ'כוסלובאקיה.

"המשתתפים גילו את דעתם האיתנה שבמצב הנוכחי התפקיד החשוב ביותר הוא

לממש את ההחלטות שנתקבלו בטשרנה-על-נהר-תייס. הכרח הוא לפעול על-פי ההשקפות והעקרונות שנתקבלו בדיון בבראטיסלאבה, וכן לנקוט את כל הצעדים הנובעים מן ההסכם.

"הצד הסובייטי בדיונים הביע הבנה ותמיכה בעמדת ההנהגה של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית והריפובליקה הצ'כוסלובאקית, שגמרו אומר לקיים את ההחלטות שנתקבלו במליאת-ינואר של הוועד המרכזי, בזכות שיפור השיטות בהנהגת החברה, לטובת פיתוחה של הדמוקרטיה הסוציאליסטית וחזוקו של המשטר הסוציאליסטי, על בסיס המארכסיזם-לניניזם.

"הושגה תמימות-דעים בדבר הצעדים שמטרתם להחזיר במהירות האפשרית את המצב בצ'כוסלובאקיה לתיקנו. הנציגים הצ'כוסלובאקיים מסרו פרטים על הצעדים העתידיים להינקט בעתיד הקרוב להשגת המטרות האלו.

"מן הצד הצ'כוסלובאקי הוצהר שכל עבודת המפלגה ושלטונות-המדינה, בכל שטחי פעולותיהם, תתואם להבטחת צעדים יעילים לטובת המשטר הסוציאליסטי, להבטחת עמדת-הבכורה של מעמד-הפועלים ושל המפלגה הקומוניסטית ולמען פיתוחם וחי-זוקם של יחסי-ידידות עם עמי ברית-המועצות וכל המחנה הסוציאליסטי.

"הנציגים הסובייטיים, בהביעם חדמשמעית את משאלתם של עמי ברית-המועצות לחזק את הידידות ואת האחנה עם עמי צ'כוסלובאקיה הסוציאליסטית, מאשרים את הנכונות לשתף-פעולה נרחב וכן ביותר, על יסוד כבוד הדדי, שוויון-זכויות, אי-פגיעות טריטוריאלית...."

ברגע זה מתנפץ צרור יריות-מקלע מפיוון אלטשטטר-רינג, ופתע מתחוויר לי שכל אותה שעה שאני עסוק בקליטת השידור ובהעתקתו רועשים מעלי מנועיהם של מסוקים מנמיכר-טוס, והם מטרידים, מאיימים. מזכירים בחומרה-ללא-שיוור-של-רחמים שפראג היא עיר הכבושה בידי כוחות זרים. אך כל זאת חש אני בתת-הכרה. עטי מוסיף ושועט על-גבי הנייר, ורושם:

"... אי-תלות והדדיות סוציאליסטית. צבאות-הברית, שנכנסו רק ארעית לצ'כוסלובאקיה, לא יתערבו בענייניה הפנימיים של צ'כוסלובאקיה. הושגה הסכמה בדבר תנאי יציאתם של צבאות אלה מצ'כוסלובאקיה. יציאה זו מותנית בנורמאליזציה של המצב בצ'כוסלובאקיה.

"מן הצד הצ'כוסלובאקי נמסר שהמפקד-העליון של הצבא הצ'כוסלובאקי פירסם הוראות מתאימות, כדי שלא יארעו תקריות וסיכסוכים הפוגעים בשקט ובסדר הציבורי. כן הורה להנהגה הצבאית של צ'כוסלובאקיה לקיים את המגע עם המפקדות של צבאות הברית.

"בקשר לוויכוחים במועצת-הבטחון על 'מה שקרוי בעיית המצב בצ'כוסלובאקיה' הצהירו הנציגים הצ'כוסלובאקיים שהם לא ביקשו את הדיון בשאלה זו במועצת-הבטחון וכי הם תובעים להסיר את השאלה מסדר-היום.

"נציגי המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית ונציגי המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות מאשרים את רצונם האיתן לנהל, ולנקוט במישור הבינלאומי, מדי-

ניות ההולמת את הצורך בחיזוק ההדדיות בין בעלות-הברית הסוציאליסטיות, את צרכי השלום ואת צרכי הבטחון הבינלאומי.

"צ'כוסלובאקיה וברית-המועצות תגלינה, עתה כתמידי, התנגדות נמרצת לכוחות מחרחרי-המלחמה, שואפי-הנקם והניאור-נאציים, השואפים לשינוי התוצאות של מלחמת-העולם השנייה...

"השיחות התנהלו באווירה כנה וידידותית..."

איני בטוח אם את המשפטים האחרונים רשמתי כהלכה. שמא השמטתי מלים אחדות, שמא הוספתי אחדות. שוב ושוב חוזר אני ברוחי על אותם קטעים במיסמך שבהם מדובר על פקודת הגנרל סבובודה אל המטה-הכללי של הצבא הצ'כוסלובאקי: "...לקיים את המגע עם המטה של צבאות-הברית..."

נשיא-הריפובליקה הוא חייל ותיק ומנוסה. הוא יודע גם יודע, ככל אחד מאתנו, החיילים של מלחמת-העולם השנייה בחזית המזרחית, את השיטה ואת הרוח שבהן חינכו וגידלו את חיילי הצבא הסובייטי. יסוד האימונים הוא אָמוֹן גמור מצד כל חייל, מפשרטי הרגלים עד בכירי האלופים, במפלגה הקומוניסטית, בצדקתה המוחלטת ובצדקת מנהיגיה, בעמדה הבכירה שהיא תופסת במדינה ובחברה, בתרבות ובמדע, וכמובן גם בצבא. החשדה וזילזול בכל מה שבא מן המערב האימפריאליסטי הם אחת מאבני-היסוד החשובות ביותר בחינוכו הפוליטי של החייל הסובייטי.

ברוח זו, ובדיוק על-פי אותה שיטה, נבנה במשך עשרים-ושלש שנים צבא-העם הצ'כוסלובאקי. גידלו דור של קצינים, שבחלקם המכריע נבדלים הם מעמיתיהם הסובייטיים רק במדיהם. אכן, הבדל חשוב אחד יש ביניהם: הקצינים הצ'כוסלובאקיים, כפי שיכולתי להיווכח בפעולתי כסופר צבאי משך עשרים שנה ומעלה, יודעים גם יודעים להבחין שהסוציאליזציה של צ'כוסלובאקיה אמורה להתגשם בתנאים השונים מאד מאלה שבברית-המועצות. רמת ההשכלה והתרבות, רמת-החיים ותנאי-הדיוור בבוהמיה, במוראביה ובסלובאקיה עלו בהרבה. עוד זמן רב קודם תפיסת השלטון על-ידי המפלגה הקומוניסטית בפברואר 1948, על אלה שבברית-המועצות אחרי עשרים-וחמש שנים של עבודת-שיקום סוציאליסטית, מוצלחת-ביחס. הקצונה בצבא הצ'כוסלובאקי רואה בצבא הסובייטי את ידידו הטוב והנאמן ביותר, את הערובה האדירה לשלומה, לבטחונה ולריבונותה של הריפובליקה ולעתיד סוציאליסטי מאושר. הגנרל סבובודה הוא בעיני הקצינים האלה—ואני משוכנע: אף עתה, בעודי כותב את הדברים האלה—אדם שבו ממוזגות גבורת-איש, אנושיות, נאמנות ואהבת-אמת כדי סמל מאיר של חירות וצדק ואהבת-מולדת. ואם הגנרל סבובודה מצווה עליהם "...לקיים את המגע עם מטה בעלות-הברית...", ישימו את דגשו של צו זה במלה "בעלות-ברית" ויקיימו פקודה זו עד-תום, ואולי אף לא יתחוויר להם שהם נעשים שותפים למעשה שהוא פגיעה גלויה בחוק-האומות, ודבר שהוא, לדעתי, טראגי עוד יותר לגביהם: מעשה המטיל בהם דופי של שותפים-בעבירה של איבוד הריבונות והחירות של מדינתם.

אינ לי עוד כמעט שהות לחזור ולקרוא מה שכתבתי; קיצור-החדשות, הנספח אל

נאמו של הגנרל סבובודה, מודיע כי בשעה 17.30 ישודר מינשר מפי אלקסנדר דובצ'ק.

אני מביט בשעון: שלש ועשרים-ושבע אחרי-הצהריים. ברגע זה מתחילות תחנות-השידור החוקיות, הצ'כיות והסלובאקיות, בזו אחר זו, ומתן גם בעת-ובעונה-אחת, למסור על ההידים שעורר פירסום המיסמך המוסקבאי בקרב האוכלוסיה. מעיר בזהמיה עד להרי-הקארפאטים, מהרי ארץ עד לדאנובה, אחת היא המחאה: "אנו תובעים את יציאתם המיידית של הכוחות הזרים מארצנו...!"

הפקודה האחרונה

הקול עייף למשמע. הגנרל מדבר לאט. בעיני רוחי אני רואה אותו מולי—על עיניו הכחולות-הזפות סוככות המשקפיים, שאין הוא רגיל בהן, שעצרו הלבן-כשגל מפוסק בקפידה. בידו הנייר שממנו הוא קורא את נאומו. דימוי זה של הגנרל סבובודה חדש הוא לי. במשך שש שנים וחצי של מלחמה היה מרבה לדבר אלינו—לפני קרב כדי לעודדנו ולעורר בנו אומץ, ולאחריו כדי להודות לנו על הנצחון או לנוף בנו על משגים ששגינו בלהט המלחמה. מעולם אינו רושם את דבריו על הנייר, מדבר הוא דרך-חירות, מיושב, מתון, תכופות פוסק מדיבורו ופעמים עוברות דקות עד שהוא מוצא שוב את חוט-המחשבות שניתק. אין הוא נואם עממי מנוסה כפי שהיו נובוטני וגם קודמיו על כס־הנשיאות בהראדשין; אך בקולו אתה שומע פאתוס, כוח-שיכנוע, הכרה-עצמית. ואילו עכשיו יוצא הקול ממגביר-הקול חדגוני, נוגה, כמו אז, אחרי המערכה ליד סוקולובו, בלב ערבת-אוקראינה המושלגת, האינסופית, כאשר מנה את שמות חברינו שנפלו בקרב הראשון של צבא-השיחרור הצ'כוסלר באקי, בימי מלחמת-העולם השניה...

"אזרחים יקרים!

"אחרי משא-ומתן שהתנהל במוסקבה במשך ארבעה ימים, שוב אנו עמכם במולדת.

יחד חזרנו, עם החברים דובצ'ק, צ'רניק וסמרקובסקי..."

מיד עם ראשית פנייתו מעלים הנשיא עובדה, העוברת כבר למחרת בכל הארץ מפה אל פה—ושעל-כרחו היא ידועה לו יפה...

בין ראשוני הקומוניסטים הפראגאים הבכירים שנאסרו על-ידי המשטרה החשאית הרוסית נמצא הרופא הפראגאי ממוצא יהודי, יושב-ראש "החזית הלאומית", זה ארגון-הגג של המפלגות, האיגודים הפוליטיים, הגופים החברתיים והמקצועיים שהותרו בהמשך הדמוקרטיזציה, הד"ר פראנטישק קריגל. בתחילה מובל הוא, כשאר המדינאים ופקידי-הרשות הצ'כוסלובאקיים—אך מופרש מהם—במטוס-צבא רוסי, תחילה אל העיר הצ'כוסלובאקית-לשעבר, מוקאצ'בו, בגבולה המדיני של צ'כוסלובאקיה; ורק על-פי תביעתו התקיפה של הגנרל סבובודה הוא מובא אל הדיונים במוסקבה. אך ברשימה הרשמית של המשתתפים הצ'כוסלובאקיים במשא-ומתן, שרשמתי לפני דקות אחדות ביומני, נפקד שמו. כלום נטל חלק בדיונים? כלום אין הוא נכח? אף היום, 27 באוגוסט 1968, בשעה שתים לפנות-בוקר, אין הוא נמצא

בנמל־התעופה, שממנו הורשתה המשלחת הממשלתית הצ'כוסלובאקית לחזור לפראג. "הגנרל סבוודה", מספר לי הבוקר במערכת ע־ר־א־ייה, "בתמיכת הרוב המכריע במשלחת, סירב להמריא בלעדיו. הוא לא עלה למטוס, שמנועיו כבר חגו במלוא עצמתם, עד שיצא ד"ר קריגל ממכונית צבאית ותפס את מקומו במטוס... ניכר היה בפניו של הנשיא שרק ברגע זה הוקל לו, כאשר ישב ד"ר קריגל לידו..."

"אנו ואתם לא חשנו עצמנו בנוח", ממשיך הגנרל בדבריו. "במחשבותינו היינו כל אותו זמן עמכם, והירהרנו איך עוברים עליכם ימים קשים אלה. בכל לב אנו שמחים להיות שוב בבית, עמכם. בתוגה עמוקה שמענו על אבדן היקר לנו מכל, אבדן חיי־אדם, ובייחוד על אבדן חייהם של צעירים. חשים אנו השתתפות עמוקה בצערם של קרובי־משפחותיהם וידידיהם. הבעות־אמון ללא־ספור מצדכם חידשו מדי־פעם את כוחנו בשעת המשא־ומתן. מודה אני לכם על כך מעומק לבי.

"אני משוכנע שלא איכזבו את אמונכם. יישוב־הדעת ומידת המשמעת העילאית שהוכחתם כולכם, צ'כים וסלובאקים, היו לנו לעזר.

"המאורעות שהתחוללו בארצנו בימים האחרונים איימו בכל רגע להביא עלינו את התוצאות הטראגיות ביותר, כאיש־צבא יודע אני יפה שפל שפיכות־דמים עלולה לגרום התנגשות בין אנשים חסרי־מגן לבין צבא המצויד במיטב הציוד החדש. לכן ראיתי זאת מחובתי כנשיא לעשות הכל כדי שלא יישפך דמם של עמים שתמיד היו בידידות זה עם זה, ושעם זאת יישמרו ענייניה החיוניים של מולדתנו ושל עמה. עם זאת אין רצוני להעלים שעוד ימים רבים יוסיפו להכאיב הפצעים שנגרמו על־ידי המאורעות של הימים האחרונים. יש לנו ענין אמיתי בחידוש האמון ובשיתוף־הפעולה הפן בין ארצות שגורל משותף קירב אותן זו אל זו. מקומה של ארצנו בעולם של ימינו לא יוכל להיות אלא בתוך האחדות הסוציאליסטית. כמו שכבר הדגשתי בהכרזותי הקודמות, נסעתי אל דיוני מוסקבה על דעתה של ממשלת הרי־פובליקה. הגענו לתמימות דעים על כך שאת נקודת־המוצא להבהרת המצב המסובך נראה בנורמאליזציה של פעילות המוסדות התחיקתיים והחוקיים האחרים של מדי־נתנו הסוציאליסטית, של החברה ושל נציגיהם.

"כפי שכבר הודעתי לכם עוד ממוסקבה, וכפי שאתם יכולים להיווכח בעצמכם, חוזר אני עם כל חברינו, הפונים גם הם שוב לתפקידיהם... גם בשבילנו הרי זה הצעד החשוב ביותר לנירמול התנאים בארצנו. בכך, כמובן, תלויה גם הסתלקותם של הכוחות הסובייטיים וכוחות שאר הארצות הסוציאליסטיות מארצנו. בענין זה הגענו להסכמה עקרונית, בייחוד במה שנוגע ליציאתם המלאה של הגייסות האלה. יישוב־הדעת והמשמעת, שהוכחתם עד כאן, הם תנאי־מוקדם הכרחי לפתרונה הסופי של השאלה הזאת. זאת אני אומר לכם במלוא הכרת־האחריות כנשיא וכחייל..."

מה מתרחש בלבו של החייל העשוי־ללא־חת והפטריוט הלוהט—כך אני מכיר את נשיא־הרפובליקה כיום, מפקד צבא־השיחרור שלנו לפנינו, בחפירות־המגן שבקור החזית הקדמי, במסעות מתישים בערבות־רוסיה המושלגות האינסופיות—מה מתרחש בלבו עכשיו, כשהוא מדבר על נוכחותו של צבא־כיבוש במולדתנו, גם אם הוא מוסיף

לכנותו בשם "צבא-ברית", כעל "מציאות פוליטית?" מי מיטיב ממנו לדעת בכמה ייסורים ודמים, בכמה הרוגים ופצועים, עלה לצבא הצ'כוסלובאקי רק הקרב במעבר-הדוקלה בסתיו 1944. במערכה הכוללת על גבולות המדינה? חדשים לאחר שנבחר לנשיאות הריפובליקה, ושלשה חדשים—בדיוק של יום ושל שעה—קודם הפלישה הזאת, התלויתי אליו במסע למזרח-סלובאקיה. בהזדמנות זו ביקר גם בשדה-המערכה ההיסטורי במעבר-הדוקלה. בפמלייתו רק אשתו, שר ההגנה הגנרל צור, מזכירו ואני. והוא פוסע, ראשו גלוי, בבית-העולם הצבאי על-פני קברי חברינו, שנפלו חלל במערכה על גבולותיה ועל חירותה של הריפובליקה. הוא העמיק להשתוחח אל חייליו שכאן מצאו את מקום-מנוחתם האחרון...

כלום זוכר הגנרל הזקן ברגע זה את הדברים שאמר באותו יום מהולל של ה-6 באוקטובר 1944, בדיוק במקום זה בו אנו עומדים עכשיו, דברים שאמר אלינו אחרי קרבות עקובי-דמים שבהם חצינו את גבולות הריפובליקה? אף דברים אלה רשמתי אז ביומני, וכך היתה לשונם:

"חיילים! דעו היום הזה בלבבכם כי הרבה עמל, דם וקרבות נתנו אנחנו ובעלי-בריתנו כשעברנו את גבולות ארצנו, לשוב ולכבשה... תהילת-נצח וכבוד הם מנת-חלקם של החברים האלה שנתנו את חייהם בגירוש הכובש הזר מעל אדמת הריפובליקה...

"אנחנו נשבעים להם כי נמשיך במאבק הזה בכל נפשנו ובכל מאודנו עד שתשחרר צ'כוסלובאקיה מאחרון הכובשים הגרמנים וההונגרים..."

היזכור עוד נשיא-המדינה סבוכודה את הדברים שיצאו אז מלב המפקד-העליון של הצבא אל לבנור-אנו? רוצה אני להאמין כך. דבריו הבאים, הנשמעים עכשיו מן המגבירקול, דין שיחזקו בי את אמונתי זו. ואלה הדברים:

"רוצים אנו, ברוח מושבי-המליאה של הוועד המרכזי בחדשי ינואר, אפריל ומאי, להוסיף ולפתח את סדרי החברה הסוציאליסטית, להגביר את אפיה האנושי והדמרקרטי, כביטוי בתכנית-הפעולה של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית ובהכ"רות-המצע של ממשלתנו... אף שעל אחד אין אנו נסוגים מן המטרות האלו..."

למשע דברים אלה חוזרים וזכרונתי על הגנרל סבוכודה הרחק אל העבר. עד לאותו יום-אביב, בשנת 1939, שבו פגשתי בפעם הראשונה בחיי בקסרקט של הלגיון הצ'כוסלובאקי בקראקוב, העיר הפולנית ההיסטורית על גדות הוויסלה רחבת-הידיים, ועד לאותו יום-יולי שטוף-שמש של שנת 1968, על רציף-הרכבת הקטן, הצנוע, בטשרנה, לחוף הנחל תייס, כשנפרד מן המנהיגים המדיניים של ברית-המועצות. כל אותן שנים ארוכות, מלאות תמורות והתרגשויות. אין אני יכול להעלות בזכרוני אף מקרה אחד בו נרתע מפני מכשול, ויהיה גדול ומסוכן ככל שיהיה. ביומן שניהלתי משך כל המלחמה לא הוצרכתי לשום אף פקודת-נסיגה אחת מפי הגנרל סבוכודה. רישומי מציינים רק "התקפה... הסתערות... רדיפה אחר האויב הנסוג..."

ברגע שאני מאזין לשיחה שבראדיו איני יכול עדיין לתאר לעצמי בכירור את המערכה שניהל הגנרל סבוכודה בקרמלין על חירותה ועל ריבונותה של הריפוב

ליקה. אולם בשמעי למחרת במערכת. ממקור מהימן בתכלית, שהגנרל סבובודה עמד בתוקף על דרישתו לא להידבר עם ברז'נייב, קוסיגין ופודגורני אלא לאחר שישוחררו דובצ'ק, צ'רניק וסמרקובסקי ויורשו ליטול אף הם חלק בדיון, איני מופתע כלל. הרי לא איש כ"גנרל שלנו" יסוג לאחור! גם אין זו הפתעה בשבילי שהכריז באזני נציגיה של הממשלה הסובייטית שיתאבד בירייה אם לא תתמלא תביעתו. 'אין שמי האכה! כך, אומרים, הטיח בברז'נייב. אפשר להאמין. אחד גנרל סבובודה, מן המצביאים עטורי הנצחון במערכות על ח'ארקוב, קיוב ומעבר־הדוקלה, אינו מסוגל להיכנע. אבל מה שאנו שומעים עתה מפיו, אני ומיליוני אזרחים אחרים—איננו הפקודה להתקפה!

דמעות הטריבון העממי

מה יש לו לדובצ'ק לומר לנו? מה אומר הוא לעולם?

צעיר הוא מן הנשיא סבובודה בשלושים שנה כמעט. אך גם הוא כבר נסיון רב לו במלחמה נגד הפאשיזם. את נעוריו עשה בברית־המועצות. שום מדינאי צ'כוסלובאקי אינו יודע כמוהו את התנאים במדינה הסוציאליסטית הראשונה בעולם. הוא למד הרבה מן השגיאות ומן הפשעים שנעשו בברית־המועצות עם הגשמת הסוציאליזם, ביוזעים ובלאי־יודעים. דעותיו ומאמציו למצוא דרך חדשה, אנושית טובה יותר, אל הסוציאליזם בצ'כוסלובאקיה, כנים הם. בדומה לגנרל סבובודה, גם הוא חובב ספורט ושוחר־כדורגל נלהב. אף בימים הדראמטיים ביותר של "האביב הצ'כוסלובאקי" ושל "הקיץ הלוהט" ראינוהו באיצטדיונים של פראג, בראטיסלאבה וטרנאבה. בעוז העויותיו ובקריאות־הביניים הנרגשות שלו אין הוא מסתיר כלל לאיזו מן הקבוצות על הדשא הירוק נתונה אהדתו...

עכשו יושב הוא אי־שם, אולי בחדר־עבודתו שבבנין הוועד המרכזי בפראג, או במצודה הפראגאית, או שמא בדירתו שבפראג, מול המיקרופון, ומדבר אל עמו. היכן קול־הנעורים הצלול שלו, על גוניה הנעימים, הרכים, של הלשון הסלובאקית, שפה הסכינו לו כבר כל יושבי הריפובליקה? מן הרמקול עולה, בכבודת וכמו ביגיעה, קולו הממורמר, המשתבר, של איש זקן, וכבר עם המלים הראשונות שומע אתה ע־מָה שפתיו ממאנות להגות את רחשי לבו.

ראיתי את דובצ'ק לאחרונה לפני חצי שנה, אף שוחחתי עמו אז. בחמישה במרס 1968, ביום־השנה ה־25 של צבא־השיחרור שלנו ליד סוקולובו, קיבלו הנשיא של אז, אנטונין נובוטני, ואלקסנדר דובצ'ק, את פני ותיקי המערכה ההיא במצודה של פראג. במשך שתיים־עשרה שנות שלטונו של אנטונין נובוטני בהראדשין מעולם לא מצא לנחוץ לקבל את פני החיילים הצ'כוסלובאקיים שנלחמו בנשקם בנאצים, כל־שכן להשתתף באירוע לכבוד לוחמי־החופש הצ'כיים והסלובאקיים בימי־הזכרון לקרבות, המפורסמים כבר כל־כך בקרב העם, ליד סוקולובו, קיוב, במעבר־הדוקלה, בטוברוק ובדונקרק.

ביום קר זה של טרם־אביב—כעבור עשרים־וחמישה ימים בדיוק—יאלץ אותו רצונו

של כל העם המתקומם, חרף המשטרה ושאר מוסדות־הבטחון של המדינה, לצאת בדימוס, והוא יפנה את מקומו לנשיא החדש, הנבחר על־פי אותו רצון החפשי עצמו, ל"גנרל שלנו"—ניצבים פנים־אל־פנים הנשיא שעד כה והנשיא העתיד. ונובוטני על־כרחו הרי כבר יודע הוא שספורים ימיו על כס־הנשיאות; עם זאת מתאמץ הוא למשוך לשיחה לא־רשמית את הגנרל הזקן, לבן־השער. להפתעתי הוא חוקרו פתאום, בהתעוררות וכמתעניין, על פרטיו של קרב־סוקולובו, פרטים שלומדי־א"ב הזוטרים בצ'כוסלובאקיה יכולים להגידם על־פה, בשנתם—ושהמפקד־העליון של צבא־העם הצ'כוסלובאקי—אוי לאזניים שכך שומעות—אינו יודע עליהם ולא־כלום. התמונה נעשית מביכה עוד יותר כשמתחיל להיוצר סביב דובצ'ק, מעט־מעט, מעגל סמיך של ותיקי־מלחמה, שאליו נמשך גם "הגנרל שלנו". ובמרכזו של אולם־המראות הגדול שבמצודת־פראג עומד פתאום ראש־המדינה לבדו ואין איש משגיח בו, בדד ונעזב, תמונה שעוד לפני שבועות וימים אחרים לא יכלה לעלות אף על לבו של הנועז ב"ריפורמיסטים".

דובצ'ק מבחין במצב המביש שאליו נקלע ראש־המדינה. בחיך־הנעורים הטבעי שלו הוא מנסה לפרוץ את מעגל חיילי־החזית הוותיקים, הסוגר עליו ועל הגנרל סבובדה. אך אין הוא מצליח להיחלץ מן "מצור".

"רואים שעדיין לא שכחתם את מלאכתכם", קורא הוא אלינו בעליצות והוא מרים ידיו כנכנע...

עכשיו, מן־הסתם, אין הוא עליו ביותר. בכל מלה העולה על דל־שפתיו, בכל נשימה הפורצת מגרונו, שומע אתה מה־כבד עליו לבו...

"רק בקושי", הוא אומר, "אני מוצא מלים להביע בהן את רחשי תודתי על כל גילויי האמון־ללא־שיעור שהענקתם לי ולחברי, אשר בחרדה כה רבה ציפיתם לשובם למולדת..."

"שוב אנו עמכם, ואנו ממשיכים בעבודתנו. יש לנו אפשרות לחדש את פעילות האסיפה הלאומית והחזית הלאומית. פעילות זו, כמוה כחיי עמנו, תתנהל במצב שיהיה תלוי לא רק ברצוננו. עובדה זו מהוות לנו כל הזמן במלוא היקפה..."

"זכות גדולה היא לעמנו שנענה לקריאתה של נשיאות הוועד המרכזי של המפלגה, לקריאה של נשיא־הריפובליקה לודוויק סבובדה ושל הממשלה. רק הודות לכך לא היו התנגשויות בקנה־מידה רחב ושפיקות־דמים טראגית. הכרח ויהימה למנוע סבל נוסף ואבידות נוספות. שאין בהם לשנות את המציאות ורק ידחו את סיומו של המצב הלא־נורמלי של מולדתנו. אם גמור עמנו למנוע שפיקות־דמים, אין פירוש הדבר שמוכנים אנו לקבל את הדין בלא לעשות דבר. נהפוך הוא. אנחנו נעשה כל מה שבידינו למציאת דרכים ואמצעים—ומשוכנע אני כי אכן נמצא אותם—כדי שיחד עם כולכם נמצא, ונגשים, את המדיניות שתוליך לנירמולו של המצב בארצנו.

"בדעתנו זו מחזקות אותנו ותצאות השיחות שניהלו נציגי מדינתנו, נציגי המפלגה והחזית הלאומית, עם נציגים מברית־המועצות, ואשר נסתיימו אתמול במוסקבה. גם בעלי־הדברים הסובייטים מבקשים לסייע לנורמליזציה של התנאים. במצב

הממשי של היום עומדים אנו בפני המשימה למצוא מוצא. בראש הכל עומד ההסכם על יציאתם ההדרגתית של צבאות חמש המדינות מצ'כוסלובאקיה. לפיכך אין מקום לחשדנות לגבי אותו ענין, ויכולה היא רק להזיק..."

(כעבור עשרה שבועות יתברר שחשדנות זו היתה מבוססת בהחלט. משלחת ממשלתית ומפלגתית מצ'כוסלובאקיה, בהנהגת דובצ'ק, חתמה במוסקבה על הסכם עם הממ"שלה הסובייטית, הנותן "הכשר חוקי" לשהייתם של קרוב למאה אלף חיילים רוסיים בצ'כוסלובאקיה).

אבל עכשיו, פחות משתיים-עשרה שעות אחרי שובו ממסעו הראשון, המאונס, למוסקבה, עדיין שרוי דובצ'ק בלא ספק תחת רושם המסיבות בלתי-הרגילות שבהן הובאו חברי המשלחת הצ'כוסלובאקית למוסקבה. המלים הבאות שהוא סוחט עתה מעצמו—בהפסקות תכופות של התיפחות—כמו מאשרות הנחה זו. הוא אומר:

"בהסכמה זו, בעמדה זו, טמונה הנחת-יסוד לכל דרכנו להבא. הסכמנו שכוחות הכיבוש יסוגו מיד מן הכפרים ומן הערים למקומות שייקבעו במיוחד. אמנם סילוקם של הכוחות הזרים תלוי במידה בה יהיו שירותי-הבטחון הצ'כוסלובאקיים שלנו מסוגלים להבטיח בכוחות עצמם את הסדר ואת תנאי-החיים התקינים. הממשלה כבר נקטה את האמצעים הראשונים לכך... יהיה בכך אפוא משום חוסר-אחריות וסכנה לשים—ולו גם מתוך הכוונות הטובות ביותר—מכשולים כלשהם על דרכם של גיטות ברית-אורשה בתוך תחומינו, ובכך לעכב את יציאתם. תמיד עלינו לתת דעתנו על כך שהסתלקותם של צבאות חמש המדינות הסוציאליסטיות מארצנו במהירות האפשרית היא מטרה סופית לכל מעשינו. על יסוד הדיונים במוסקבה כבר עשתה הממשלה צעדים מעשיים בכיוון זה. עוד הלילה תצאנה יחידות של הכוחות הזרים מערים אחדות, וכן גם שוחררו כבר מספר יעדים חשובים. צעדים נוספים בכיוון זה ננקטים-והולכים. אני מבקש מכם, אזרחים יקרים, עזרה נגד פרובוקציות מצד כוחות המעוניינים בהחרפת המצב, החמור כבר ממילא..."

"כרגע זקוקים אנו ביותר לסדר בראש-אוראשונה. גם בימים הבאים עלינו יש לקיים בכל תנאי את המשמעת הקפדנית שגילו כל אזרחי מולדתנו הסוציאליסטית עד היום. בזמנים קשים אלה אסור לנו להיתפס ליצרם ולפסיכויות. רק בתבונה קרה נוכל להתגבר על המצב הקשה של ארצנו ולהחזיר את החיים למסלול תקין. האמינו לי, אנו נעשה בכיוון זה כל מה שבידנו וכל מה ש ת ל ו י ב ר צ ו נ נ ו ...

"גיירמול התנאים הוא תנאי-מוקדם מציאותי לכך שנוכל, בלי משגים חמורים ובלי עיכובים קשים, להמשיך בדרך שאליה יצאנו באמונה שלמה..."

"יודע אני שלא יהיה זה קל. יהיה הכרח במאמצים רבים. לכך מאלצת אותנו המציאות, והיא מחייבת אותנו. התעלמות ממצייאות זו עלולה להוליך בנקל להרפתקות ולאנארכיה. דבר זה עתיד לחבל בהגשמת התפקידים החשובים העומדים בפנינו... הדבר החשוב לנו ביותר ברגע זה הוא ליצב ולנרמל את התנאים בארצנו... ואנו סומכים על כך שתוסיפו ותעזרו לנו כמו שעזרתם לנו עד כה—במתן אמון גם להביא ובהשתתפות פעילה, בהערכה מציאותית של המצב, גם היום, גם במקרה, שניאלץ

לנקוט כמה אמצעים ארעיים העתידים לגרוע ממידת הדמוקרטיה, חופש־המחשבה וחופש־העתונות שכבר השגנו אותה, ושמעולם לא היינו מגבילים אותה במצב תקין...".

בוידוי זה "קבור הכלב", טמון הסוד המר של דיוני 'צ'רנה־שעל־התייס', "בראטיס־לאבה" ו"מוסקבה". ברז'ניב ואולבריקט, קדר, גומולקה וז'יבקוב משלחים את חילור־תיהם, חמושים בשריונים כבדים, בתותחים, במטוסים וביחידות־רגלים ממונעות, לתוך צ'כוסלובאקיה, כדי להגן על הארץ־האחות מפני התקפה אימפריאליסטית מצד נאט"ו. "סכנה" זו היא הנימוק העיקרי בניהם להצדקת הכיבוש. אבל אין ספק שיותר מכל מנקר את עיניהם החוק שביטל בינואר 1968 את הצנזורה על העתונות בצ'כוסלובאקיה הסוציאליסטית. מליאת הוועד המרכזי בינואר 1968 פתחה כבר את הסכרים לפירסום־ידיעות חפשי, שקול ורציני, בהתאמה גמורה למסורת הפובלי־ציסטיתקה הצ'כוסלובאקית. קוראי עתונים וכתבי־עת, מאזיני הראדיו וצופי־הטלביזיה קוראים, שומעים ורואים מאמרים, ידיעות ומסמכים הקיימים באמת אלא שעד להר־צאת חוק זה, כפי שיכולתי להיוכח מנסיוני שלי, אין רובם של המחברים יודעים עליהם אף־כהוא־זה. אמנם רשמית לא היתה מעולם צנזורה בצ'כוסלובאקיה הסוציא־ליסטית. בחוקת הריפובליקה, בדיוק כבזו של ברית־המועצות, "מובטח חופש־העתור נות בפירושו..." אלא שבצ'כוסלובאקיה חגרה הצנזורה חגורת־צניעות. שם תמים לה: HSTD—ראשי ארבע תיבות צ'כיות שפירושו "המינהל הראשי לפיקוח על העתונות".

בכל מערכת יושב "יועץ מקצועי". אמנם אין הוא רשאי לאסור הדפסתו של מאמר בעתון, אך "מחויב" הוא לעזור לעורכים שלא יסתכנו בפירסום מאמר שאינו תואם במלואו את קו המפלגה. "היועצים" רובם הדיוטות, שרק במקרים נדירים ביותר יש להם שמץ־ידיעה בטיב העבודה הספרותית והטכנית במערכת של עתון. הכשרתם נסמכת אך־זרק על פנקס שעליו כוכב בן חמישה קצוות, המאשר את מהימנותם על המפלגה. עם אחד, "היועצים" האלה נפגש אני יום־יום בבית־העתונות של פירסומי־הצבא בפראג. אותו קצין צעיר, פרטיזן מימי מלחמת־העולם השנייה, יודע אולי שקארל צ'אפק היה סופר צ'כי נודע, ושאנטונין דבז'אק היה מלחין צ'כי בעל שם־עולם, אך ספק בידי אם קרא אף סיפור אחד משל הסופר הצ'כי המהולל ואם שמע אף אחד מן "המחולות הסלאבוניים", המפורסמים לא־פחות, משל דבז'אק. והנה יועץ הוא לי פעם את העצה הטובה—שגם פנה היא, בלי ספק—למחוק באחד הסיפורים שלי ציטוט של אמתת המפורסמת של המארכיז דה־פוזו במחזה של שילה, "דון קארלוס": "יכריזו־נא, סיר, על חופש־המחשבה...". "לפי שאין זה יאה", כך בדיוק הוא אומר לי, "לצטט בעתון המרכזי של צבא־העם הצ'כוסלובאקי מדברי מחבר גרמני המוכתם בעבר נאצי..." וכשאני מתקומם על מילוי "עצה" זו הוא מסרב להטביע את "החותמת הירוקה", שבלעדיה לא יעז שום סדר בשום מערכת בצ'כוסלור־באקיה לסדר כתב־יד.

ועכשיו—שבועות מעטים בלבד מן היום בו בוטלה הצנזורה בצ'כוסלובאקיה על־פי

חוק—מבקש אלקסנדר דובצ'ק בקול-נכאים אנוס, שיתפסו שומעיו מה הוא בא לומר להם:

"מבקש אני מפם להבין כהלכה את הזמן בו אנו חיים. ככל שנקדים וניטיב לנרמל את חיי ארצנו, וככל שתגדל העזרה שתתנו לנו, כך נוכל להקדים לעשות את צעדינו הבאים בדרך שהתחלנו בה בינואר. את הדרך להבהרת בעיותינו אין אנו רוצים לבקש לבדנו. אין אנו בוטחים בכוחות עצמנו, אלא בעיקר בכוחותיכם שלכם, בעצמתכם המוסרית, באפייכם, בתבונתכם, היונקת מן המציאות שנוצרה בארצנו. "לכל אלה אין אנו יכולים להתכחש. אולם במציאות זו אין התחשבות מצד כמה תהנות-שידור צ'כוסלובאקיות, המפיצות—מיד לאחר הנאום אותו השמיע נשיא-הריפובליקה לודוויק סבובודה עם שובו ממוסקבה—ידיעות העשויות לעורר ספקות בתוצאותיהם של דיוני מוסקבה ובאמצעים המתוכננים ליציאת הכוחות הזרים. מזהיר אני בכל לשון של אזהרה מפני התנהגות כזאת. הנקל להפריח דברים מלהיבים אל חלל האתר, אך הכרח הוא להצמידם למידה של אחריות לקרבנות נוספים בנפש-אדם ולנזקים בחומר, שממילא כבר אין שיעורם מועט. תמיכתכם, שלוחתכם ויישוב-דעתכם, יחד עם עבודתם המשותפת של מוסדות-המפלגה ושאר ארגוני ההמונים והחברה, אישרו מחדש באלה הימים את הנסיון שקנינו כבר זה שנים, בפרט מאז ינואר שנה זו: המגע עם ההמונים הרחבים של כל העם הוא לבו הכרח עליון... היטב אני יודע, אלה הם האידיאלים שגמור עמכם להגן עליהם. גם היטב יודע אני שלעולם לא תפקירו את רעיון הסוציאליזם, האנושיות, העצמאות הלאומית והריבונות הצ'כוסלובאקית. נוכח כל אלה יכול אני רק לומר לכם שכל עוד אני בחיים לא אוכל ולא ארצה אלא להילחם על האידיאלים של עמי. ברוח זו רוצה אני לשרת את מולדתי להבא..."

דובצ'ק מדבר עוד שעה קלה. פונה הוא אל פעילי המפלגה, אל החיילים והאיכרים, אל הסופרים והכורים, אל הסטודנטים, המורים והמְרצים. אני משתדל לתפוס את נאווו מלה-במלה—אפשר נעלמת מאזני פה-רושם איוו הברה, אפשר תיבה שלימה, ואולי אף משפט אחד. עטי כבר רוהט מאליו על-גבי הנייר, אך הירהורי מפליגים למרחקים, לווינה, הרחק יותר—מעבר-לים, לישראל. שם נמצאות בנותי. אולי שומעות אף הן בזה הרגע את צידוק-הדין על אבדן חירותה של מולדתנו. כלום נשוב נתראה? מתי? היכן?...

צרור מטרטר ממקלעוֹן, אי-שם בכיוון אלטשטטר-רינג, מרחק 200-300 מטר מחלון-נות דירתנו, ועוקר אותי מהירהורי המדכאים. בחוש אני תר לי מחסה על הרצפה, סוכך בידי על ראשי—כמו לפני שנים, בחפירות-המגן בחזית. אל ספקותי ביחס לגורל בנותי מתוסף עכשיו הפחד לחיי שלי. וכמה זמן יכול אתה לחיות כך? גם אם יחדלו פעם השריונים הזרים מלחרוש את חוצות הערים והכפרים של מולדתנו, את שדותיה ואת יערותיה, ולהפכם לשדה-מערכה, אף אם אולי ייחבאו בקסרקטי הצבא הצ'כוסלובאקי—עקבות פלישתם יוחשו עוד ימים בכל מקום. כל ילד יודע שעם החיילים נכנסת גם המשטרה החשאית לארץ נכבשת ושמה "נקו"ד", אף כי בינ-

תיים שינתה זו את שמה, מעלה עוד היום בארצות המערב הד דומה לזה של הגיסטאפו הנאצי מן הימים ההם.

ה־STB, משטרת־הבטחון המדינית בצ'כוסלובאקיה, אומנה בימי שלטונם של גוט־וואלד, זאפוטוצקי ונובוטני על־פי דוגמת הנקו־ד. אנשי־הבטחון הצ'כוסלובאקיים הם תלמידים מהיר־תפיסה. מבשרי חזיתי בשיטותיהם, זמן קצר בלבד, רק יום אחד ולילה אחד—ימים מעטים אחרי המשפט נגד "מרכז־הקושרים הציוני".

במשפט־הראנה הזה הראשון והגדול ביותר של שלטון־האימים של גוטוואלד־נובוטני, בראשית שנות ה־50 ובאמצען, רוב־רובם של ה"קושרים", ובראשם הנאשם העיקרי, מי־שהיה המזכיר־הראשון של המפלגה הקומוניסטית, רודולף סלאנסקי, הם ממוצא יהודי. לסיקור המשפט הזה שולח ראש לשכת העתונות של אז דווקא אותי, הקצין היהודי היחיד—וקן סגל־הקצינים—לדווח בעתון המרכזי של הצבא הצ'כוסלובאקי, "אובראנה לידו"...

ימים אחדים אחרי המשפט חקרונני שנים מסוכני הסט"ב. בחצות־לילה באו לקחתני, הולכינוי במכונית שחלונותיה מוולנים, אי־לאן—עד היום איני יודע בדיוק לאן—הובאתי לחדר בלתי־מוסק, שכל ריהוטו שולחן ושני כיסאות, ומיד הוחל בחקירה. בתחילה מבקשים הם ממני לדעת מה יחסים היו לי עם הגנרל סבובודה ברוסיה, ולאחר המלחמה—במולדת. נדרש אני לענות על שאלותיהם המרובות, אימתי והיכן התודעתני אל אחד הנאשמים הראשיים במשפט־סלאנסקי, מי שהיה קצין בצבא־השיחרור הצ'כוסלובאקי, הגנרל בְּדוֹיֵךְ רייצין, כמה פעמים ועל מה שוחחתי עמו. כשאמרתי להם שלמדתי יחד עם רייצין בבית־הספר־לקצינים בבווולוק, שיסעני אחד החוקרים ושאל:

"אם כן, הכרת את רייצין היטב?"

"כן, הכרתי אותו היטב."

"ידידים הייתם?"

"היינו חברים."

"אתה מודה, אפוא, שהיו לך אתו יחסי־ידידות?"

"אינני מודה בשום דבר", מחיתי. "אני רק אומר שהכרתי את רייצין היטב."

הגנרל רייצין לא היה עוד אז בחיים זה חצי שנה. עם שאר אחד־עשר הנאשמים הראשיים של "מרכז־הקושרים הציוני" נדון למיתה ונתלה. "הודאה" שהיו לי עמו יחסים ידידותיים. עלולה לגרור תוצאות בלתי־שוערנה לי ולמשפחתי. כשסירבתי לחתום על פרטיכל־החקירה, שפלל את נוסח־ההודאה, יצאו החוקרים מן החדר ונעלו את הדלת אחריהם. בשעה מאוחרת כלילה חזרו, ומיד חידשו את חקירתם.

"הכרת גם את בְּדוֹיֵךְ גְּמִינְדֵר?"

אף הוא מפעילי־הצמרת במפלגה הקומוניסטית, שנשפטו והומתו במשפט־סלאנסקי. מוצאו כמוצאי מאוסטראבה. נולדנו באותו בית. משפחותינו היו מיודדות, עם אחיו הצעיר ממנו, זיגפריד, הלכתי לבית־הספר. בְּדוֹיֵךְ קשיש היה ממני במספר שנים. זמן קצר אחרי מלחמת־העולם הראשונה עזב את הריפובליקה, הלך תחילה לגרמניה.

ומשם לרוסיה. רק כעבור עשרים וחמש שנה כמעט, במאי 1945, פגשתיו עם גוט-וואלד, ואצ'לאב קופצקי ורודולף סלאנסקי חזר בתום מלחמת-העולם השניה ממוס-קבה לצ'כוסלובאקיה, והוא אחד החברים הראשיים בוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובאקית. בפראג המשוחררת עלה חישהמהר במעלות התנועה, בשלהי מרידת-פברואר המוצלחת של המפלגה הקומוניסטית בשנת 1948 העפיל לתפקידים הרמים ביותר. מכיר אני אותו מימי ילדותו כקומוניסט בעל-הכרה. אנשי המשטרה החשאית הצ'כוסלובאקית אינם מוקירים רגליהם מבית גמינדר, ו"ציפ", ככינויו של פריץ גמינדר הצעיר בפי דידיה, נעלם אז לשבועות, לחדשים ולשנים. סוד גלוי הוא היכן הוא עושה זמנים אלה: בבת-המשמר של מפקדות-המשטרה ובבת-הכלא באוסטראבה, בפראג ובברנו. עודו תלמיד-תיכון תמה הייתי על כוח ההתמדה וההחלטה בו המשיך בפעילותו במפלגה הקומוניסטית. למרות כל הרדיפות של המשטרה ובתי-המשפט...

משחק השאלות-והתשובות בין החוקרים וביני שוב מתחדש. רק השמות מתחלפים. וכשגם הפעם מסרב אני "להודות" שהייתי ידיד קרוב ל"בוגד" ול"אויב-המעמד" בדזיך גמינדר... יוצאים אנשי-החרש מפליהם. הם רומזים לי רמיזה "דקה" למדי ש"אסים" גדולים ממני כבר "ציפצפו כסיסים לפי כל הנעימות שצייצו להם בחדר הזה..." הם קמים ממושבם ויוצאים. הפעם אינם נועלים אותי בחדר. מחמת שיכחה?

במתכוון?

להפתעתי שולחתי למחרת היום לחפשי.

עוד שנים ארוכות איני יכול לשכוח את השעות שעשיתי, יחיד לנפשי, בחדר-החקירות של הסט"ב. מופקר לקרניה החורכות של נורת-חשמל מפלצתית, מסנוורת. מיוסר ברעב, בצמא ובקרה, מדוכדך מחוסר-בטחון, מאי-מנוחה ומיראה, לא הייתי צריך עוד אולי אלא לרגע של מה-בכך לא רק כדי להתוודות לפני החוקרים שהייתי ידידם הטוב ביותר של הגנרל רייצין, של גמינדר ושל כל שאר נאשמי "מרכז-הקושרים הציוני" אלא גם "להתוודות מרצוני הטוב" שזממתי לפוצץ את ארמון-הראדשין—ובתוכו את גוטוואלד, הוועד המרכזי וכל הממשלה...

מסיבת-העתונאים

המענה על כל השאלות המדכדכות, אשר מן הרגע הראשון לפלישה היו למוקד כל המחשבות שלי ושל לודמילה זוגתי, צף ועולה עשרים-וארבע שעות אחרי שידוריהם של הנשיא סבוודה ואלקסנדר דובצ'ק אל האוכלוסיה, בשעות-הערב של ה-28 באוגוסט, שבוע אחרי הכיבוש. מכנס ראש-ממשלת צ'כוסלובאקיה, המהנדס צ'רניק, מסיבת-עתונאים באחד האולמות ההיסטוריים הרבים במצודת-פראג, בנוכחות כתבים שהוזמנו שָמית.

ראש-הממשלה, הצעיר עדיין—בן קצת למעלה מארבעים; בן-מקומי, יוצא אוסטראבה כמוני—יכול להבליג רק בקושי על רגשותיו. מדבר הוא בניב הטיפוסי של יושבי

צפון-מזרח בוהמיה. ניכר בו שהוא נסער מאד בתארו את מידת החכמה וצלילות-הדעת המדינאית, את המאמצים הקפדניים ואת התבונה הפוליטית שהוכיח ה"גנרל שלנו" בימים הקשים של דיוני-מוסקבה. אין הוא מזכיר עובדות ממשיות על המסיבות בלתי-הרגילות שבהן ניסו חברי המשלחת הממשלתית והמפלגתית הציכוסלובאקית להציל בקרמלין מה שאפשר מן המצע הנהדר של מליאט הוועד-המרכזי בדצמבר ובינואר. אך בכל דבריו חשים אנו במצב הטראגי בו היו שרויים, הוא וכל שאר חברי המשלחת. בדיוק כנשיא סבובודה ואלקסנדר דובצ'ק, יום אחד קודם, פונה אף הוא עכשיו אל העתונאים הציכוסלובאקיים ומפציר בהם "להבין את המצב הממשי שנוצר בארצנו". "מן המצב הזה מוליכות רק שתי דרכים", אומר הוא, "אחדות-דעים... ו... פתרון מדיני..."

במגומם יוצאות מלים אלו מפי ראש-הממשלה הצעיר. הוא מתנשם עמוקות בטרם יאמר לנו, לאחר אתנח קצר, איך נוסח "פתרון מדיני" זה בקרמלין... "ממשלתנו", אומר ראש-הממשלה, משפיל מבט אל הנייר שבידו, כמו אינו מעו להביט בפנינו—עד כאן דיבר דרך-חירות, מלבו—"החליטה היום על מספר צעדים בנוגע לכתבי-העת, לשידורים ולטלביזיה. צעדים אלה תואמים את המצב הלא-נורמאלי של ימינו, הכופה את הממשלה להפעיל את השפעתה על הראדיו, על הטלביזיה ועל סוכנות-הידיעות הציכוסלובאקית..."

פוסח הוא הפעם על העתונות ואינו מזכיר אותה. ברור לו לגמרי שהוא מדבר באזני עתונאים, שבמחצית השנה האחרונה—שבה היה חפש-העתונות בציכוסלובאקיה מובטח במידה שכמוה לא ידע הדור הקודם של עתונאי ציכוסלובאקיה אף בריפובליקה של מאסאריק—השתדלו בכל כוחם, ללא הבדל מפלגה ותפיסת-עולם, לסייע למפלגה הקומוניסטית ולממשלה בהנהגת דובצ'ק וסבובודה בהגשמת אותה תכנית, המקובלת על רוב העם... לדמוקרטיזציה ולהבראת הכלכלה ומשק-המדינה המתמוטט של ציכוסלובאקיה. אין בו למהנדס צ'רניק אומץ לומר לנו, בפנינו, שחלומנו, שמא גם הלומו שלו, על חופש-עתונות בציכוסלובאקיה הסוציאליסטית הגיע לקצו...

אחד הנוכחים באולם, עורך השבועון הנפוץ "ריפורטר", שבזמן האחרון אולי הוא הנפוץ ביותר, מבקש בתום נאומו של ראש-הממשלה את רשות-הדיבור. "אדני ראש-הממשלה, מניח אני שאדבר לא רק בשם כל העתונאים המכונסים כאן אלא גם בשם כל עמיתינו בכל הריפובליקה", אומר הוא. "נכונים אנו לעמוד לצד הממשלה, לצד הנשיא סבובודה ואלקסנדר דובצ'ק, כמו עד עכשיו. אך האם יכול אתה להבטיח לנו שלא נהיה נתונים לנגישות מצד השלטונות בשל פעילותנו העתונאית בתקופה שמדצמבר אשתקד עד היום ובשל עבודתנו מכאן ולהבא?"

ראש-הממשלה משיב על השאלה ללא היסוס, אף בלא רגע של הרהור. על-פי יומני מביא אני מלה-במלה את דבריו, שעד לרגע בו אני רושם שורה זו לא ראו אור בשום עתון צ'כי או סלובאקי. וכך אומר המהנדס צ'רניק:

"כל עוד שירותי-הביטחון שלנו פועלים נותן אני לכם את הערובה שלא תפול שרעה משערות ראשיכם, משערות ראשו של אף אחד מכם. בשל פעילותו העתונאית. אך אם תתערב הנקו"ד לא אוכל לתת אותה לכם, ואף לא לי עצמי. הרי יודעים אתם באיזה תנאים הובאה משלחת ממשלתנו למוסקבה..."

אם תתערב הנקו"ד...

בלי הרף חוזר אני בלבי על שלש מלים מאיימות אלו. אין בכוחי לסלקן מלפני. מוסיף אני ושומען גם לאחר-מכן, כשאני מהלך בגני-ה'לטנה הניחוחים, המתמשכים מתחת להראדשין על גדות המולדאבה המתגבהות. מישור-החול רחב-הידיים, שאליו נמשכים הגנים, מול האצטדיון של המפורסם במועדוני-הכדורגל הפראגאיים, הוא "ספארטה", בעשה בן-לילה גמל-תעופה צבאי. מרכז-שיטוטיו של הנוער הפראגאי קיפח את מראהו השל. בכל אשר תביט מסוקים, מטוסי-יירוט, טנקים, מיתקני-מכ"ם, אהלי-חיילים, אנשי-צבא הרצים רצוא-ושוב ומדיהם נכרים. לילדי פראג זהו מחזה מסעיר נדיר—כמו לילדי כל העולם. המונים-המונים נדחקים הם, ללא מורא, הרי-סקרנות עדי-להתפקע, מסביב לכלי-הטיס. כבר הם דוברים רוסית רהוטה למדי, הרי כבר בבית-הספר היסודי לומדים הם את לשון "משחררנו וידידינו הנאמנים ביותר". החיילים עונים ברצון רב למטר שאלותיהם, מחייכים אליהם בעליצות. אחד קצין, צעיר בעל-קומה, מניף בזרועותיו עז-פנים אחד פעוט ומניח את הילד, שכל פרצופו קורן, על כנף מכנפיו של מטוסי-יירוט אחד. כלום משחק הרוסי משחק של חובב-זאטוטים? שמא באמת הוא אוהב ילדים? כלום היה גם הוא יורה אל התינוק-שטרם-נולד בבטנה של אם צ'כית צעירה...?

לאט, שקוע בהירהורים מעיקים, יורד אני במעלות המוליכות מטה אל חוף המולדאבה. אף אני איני ירא עכשיו את החיילים הרוסיים הצעירים העוברים, מקלעוניהם על כתפיהם, במשוריינים ובשריוניות, בחוצות פראג העוטים שוב אור. הריהם אותם חיילים מתורגלים בקפידה, מודרכים—ככל החיילים בעולם כולו—למלא בלי היסוס אחר כל פקודה מפי הממונה עליהם. אבותיהם כבר חונכו באמונה העיוורת בצידקתה המוחלטת של מפלגת לנין וסטאלין, ואחוזים הם אף אותה מידת קנאות לברז'נייב, לקוסיגין ולפודגורני. אם שומעים הם יום-יום מפי מפקדיהם הצבאיים ומדריכיהם הפוליטיים וקוראים בעתונים שלהם: "... החבר ברז'נייב אומר שקונטר-מהפכנים מאיימים על קיום צ'כוסלובאקיה אחתנו...", מאמינים הם בלא היראה לכל מלה ומלה משלו כמו שהאמינו אבותיהם ל"דברים הנבונים של סטאלין הגדול והחכם". אך בשיחות רבות שהיו לי בימי אוגוסט האחרונים בחוצות קושיצה ופראג עם חיילים רוסיים נוכחתי בכל-זאת לדעת, שאחדים מהם, בייחוד קצינים צעירים, מתחילים להבין שממלאים הם בצ'כוסלובאקיה הידידותית את התפקיד הבווי של אורחים לא-קרואים ושל ז'נדרמים ירואים. בא'לטשטטר-רינג מתוודה אחד, מפקד שריונית סובייטית, סגן צעיר שחור-זקן—כאשר שואלתו אשה שבת-שער, באה-בימים, בדמעות בעיניה, מדוע מכוון הוא את המקלע אליה והרי אוהבת היא את הרוסים כאהבתה את ילדיה שלה—כי אכן בוש הוא בכך. הוא מורה בבית-ספר תיכון לא הרחק ממוסקבה, והוא

יצא מתוך הרגשת שמחה שבשבו יוכל לספר לתלמידיו איך הביא עזרה לידידי הצ'כוסלובאקים בהגנה על מולדתם הסוציאליסטית מסכנת מהפכה־שכנגד... אך ל"קבלת־פנים" כזאת לא פילל.

שואל אני אותו:

"אתה תגיד לאנשיך בבית את האמת? תאמר להם מה שאתה רואה ושומע אצלנו?"

הקצין הצעיר מושך בכתפיו:

"לא לכולם...", הוא נבוך ואומר.

הדרך אל בית־מגורי עוברת על־פני מגדל אבק־השריפה. שני נערים, שגיל שניהם יחד ודאי אינו עולה על שלושים, עומדים ובידיהם דליי־צבע ומכחולים לפני בית־הנבחרים הפראגאי שממול. בצבע אדום־רועש הם צובעים סיסמה על הקיר, כמו בשנת 1945:

"שש שנים חיכינו לכם!"—ומוסיפים:

"מאה שנה לא נשכחם!"

עוברים־ושבים, נשים, אנשים, גם ילדים, מסייעים להם במלאכת־התעמולה שלהם, ומקווקוים את שמותיהם מתחת לפתבות.

אני איני מרהיב עוז בנפשי לחתום את שמי המלא על קריאת־תגר זו... כי אני ירא. ירא מן האנשים, שבהם תבחין עוד מרחוק, בחליפות־הקונפציה השחורות החדשות שלהם, כולן גזורות על־פי אותה גיזרה, מגבעות־פלוש כחולות לראשיהם ונעליים צהובות־בהירות לרגליהם. יודע אני פרק בפעילותם—עיקוב־חרש, הופעת־פתע לילית בדירות פרטיות, תפיסה וחקירות. מיד בלילה שלאחר הפלישה, מספר לי במערכת אחד חברי־לעבודה, יוצאים האנשים בחליפות־הפלבואים השחורות ובנעליים הצהובות לשזור לטרף: "קונטר־מהפכנים".

זה לי כבר שבוע בפראג. אמנם לא שמעתי בימים אלה שנתפסו אנשים ידועים לי, העשויים להיחשב בעיני הסובייטים "קונטר־מהפכנים". אך אמור אמרו לי, ואני יכול לסמוך על כך, שהרבה מחברי ומידידי, רובם חברים־לעבודה וקצינים שבמערכות עתונני־הצבא עושים עתה את לילותיהם בבתיהם. אף־על־פי שמיד ביום הראשון של הפלישה סילקו ידיים בלתי־מוכרות את לוחיות־השמות מעל כל הבתים, כדי להכביד על פעילותם המסוכנת של סוכני־החרש הרוסים הרחרחנים ושל מעט נאמני סטאלין וברז'ניב במשטרת־המדינה החשאית ובשירותי־הבטחון הצבאיים הצ'כוסלובאקיים, חש אני איך מורא ואי־בטחון ממלאים אותי מרגע לרגע. במעלית אל דירתי עולה פתאום בזכרוני האזהרה ששידרה תחנת־השידור הפראגאית היום בחדשות־הבוקר אל כל מאזיניה:

"בהנהלות השבועונים הפראגאיים 'ליטראני ליסטי', 'ריפורטר' ו'סטודנט' נראים אנשים נכרים בהליפות־כלבו שחורות, הדורשים למסור לידם את רשימות־המנויים. הם מיטיבים לדבר צ'כית, אלא בהטעמה זרה מובהקת. עד לשעה זו אין עדיין שום ידיעה כי נמסרה להם ולו רשימה אחת..."

שלושת כתבי־העת המוזכרים, שהם כלי־בטאונים של סופרים, עתונאים וסטודנטים

צ'כוסלובאקיים, נמנים עם חלוציו העקשניים והנועזים ביותר של תהליך-הדמו-קראטיזציה בצ'כוסלובאקיה. לעתונות הסובייטית, הפולנית ומזרח-הגרמנית הם משמשים מטרה מועדפת ביותר לבקורת חריפה ביותר. "פראבדה" המוסקוואי, על-ן המפלגה במזרח-גרמניה "נוייס דויטשלאנד" וכתב-העת הקומוניסטי-הפולני המרכזי "טריבונה לודו" מכנים אותם בגלוי "סוכני" האימפריאליזם המערבי ונושאי-כליהם של הריוואנשיזם והמיליטאריזם של מערב-גרמניה... גם שמה של אנה בתי כלול ברשימות-המנויים של "ליטראני ליסטי", "סטודנט" ו"ריפורטר". אולי מוגזם מעט פחדו ברגע זה. אנה רחוקה מפראג אלפי קילומטרים. זו פעם ראשונה בחיי מקנא אני בילדתי...

ריגשה זו עוד גוברת בשמעי למחרת בשידורי פראג את נאומו של יושב-ראש האסיפה הלאומית הצ'כוסלובאקית, יוהן סמרקובסקי: בי ובלודמילה מביאים הדברים לגמר הבשלה את המחשבה, שהתחילה להפציע בי לראשונה בשווי מקשיצה לפראג, ברגע שכינונו חיילים רוסיים את קני-מקלעיהם אל חזי: ההחלטה לעזוב את מולדתי.

בפנייה עזת-רושם אל האוכלוסיה, אנושית וכנה, מסיים יוהן סמרקובסקי בשידורי-פראג את מחרזות הפניות ששידרו אל העם הגנרל סבובודה, אלכסנדר דובצ'ק ואולדריך צ'רניק בשבם לפראג ממעצרים במוסקבה. אין זו פעם ראשונה שאני שומע את סמרקובסקי בראדיו...

ב-8 במאי 1945—הוא היום בו טיאטא טור-הצבא הצ'כוסלובאקי שלנו בקרבות-רחוב קשים את אולמיץ, העיר ההיסטורית העתיקה, מחיילי-היטלר המתגוננים נואשות—פותח אני את מקלט הרדיו ומכוונן לפראג. התקוממות האוכלוסיה של פראג נמשכת כבר זה היום הרביעי; הידיעות שאני קולט באלה הימים ורושם ביומני מעל גלי רדיו-פראג ותהנות רבות אחרות, באירופה ומהוצה לה, סותרות זו את זו. אינן בהירות ואינן מספיקות. קולו הרציני, השקול של קריין תחנת-המתקוממים הפראגאית כבר מזכר לי זמן רב. אך זאת הפעם כמו קליל הקול ונישא-על-כנפיים. הוא מכריז:

"ועכשיו תשמעו את דברי חבר מועצת-ההפיכה הפראגאית, יוהן סמרקובסקי..."
ואני שומע באזניות שלי קול צעיר, מתנגן, כקול פעמונים צוהלים, מתהדהדים:
"העיר פראג משוחררת!"

"הקלגסים הגרמניים בפראג ובעיפורה של בירת צ'כוסלובאקיה נכנעים! פטרויטים צ'כיים שיחררו את פראג! פראג נמצאת בידיים צ'כיות!!
"לוחמי-חופש צ'כיים שיחררו את הבירה במערכת-דמים קשה! מיופה-הכוח של מפקד הכוחות הגרמניים, הגנרל רוברט טוסן, חתם על הסכם ליציאת כל מטות הס"ס, המשטרה וכל יתר היחידות הצבאיות הגרמניות מפראג. יציאת הכוחות הגרמניים מתחילה ביום-ג', שמונה במאי, בשעה 18.00..."
אני מביט בשעון. השעה ארבע ועשרים-ושלש...

כעבור שתיים-עשרה שעות וחמש דקות, בשעה ארבע ועשרים-ושמונה לפנות-בוקר

של התשעה במאי 1945, מודיע המשדר הפראגאי החפשי ששריונים רוסיים הגיעו אל עיבורה של העיר פראג...
 הרי זה יום אחד בלבד אחר שהניחו אחרוני גדודי־הצבא הגרמניים את נשקם ונכנעו לפאטריוטים הצ'כיים שבפיקודו של יוזף סמרקובסקי...
 קולו של המנצח במרד־מאי הפראגאי ההיסטורי של שנת 1945 נשמע שוב, עשרים־ושלש שנים וחצי לאחר־מכן, והנה ניטלו ממנו רעננותו ותרועת צלילות. הפעם הוא צרוד למשמע, יגע, מיואש—המציאות האכזרית של נוכחות כוחות־כיבוש זרים בארץ העמה את צלילותו ומוטטה את תקוותו. הבשורה, שמשמיע יוזף סמרקובסקי מבעד למיקרופון אל עמו ואל כל העולם המאזין, אינה בשורת נצחון אלא הודאה דוויה, טראגית, במפלתו המחפירה והמשפילה של עם אשר מאז נכנס להיסטוריה אנוס הוא תמיד להילחם על עצם קיומו. תכופות אנוס אני להזדקק לכוח־דמיוני ברצותי להבין מה אומר סמרקובסקי. בהתייפחותו המשתנקת מתמוגגים הדברים להברות לא־נתפסות...
 אבל אין כל מקום לטעות במשמעותם.

(עברית: אברהם ברטורא)

בנארד לואיס: היהודים הפרומוסלמים

כאשר חזר הלורד ביקונספילד, ראש ממשלתה של אנגליה, מן הקונגרס הברלינאי זכה לאותה קבלת-פנים מעורבת-מעט שברגיל חברות דמוקרטיות מכבדות בהן את מנהיגיהן. הוא עצמו סבור היה כי הציל שם את תורכיה מריסק-אברים בידי הרוסים עטורי-הנצחון, ובכך שמר על שלומה של אירופה ועל האינטרסים של בריטניה כאחד. בעיני חסידי, אכן הגשים את יומרתו ל"שלום בכבוד"; לגבי יריביו הנחיל חרפה ומחלוקת לארצו, מתוך ששקד על מדיניות מזיקה ומוטעית. ויכוח מר וישן היה זה בפוליטיקה האנגלית. מצד אחד עמדו אלה שגרסו, כלשונו של הלורד פאמרסטון, כי "השלמות והעצמאות של הקיסרות העותומאנית נחוצות לקיום השלוה, החופש ומאזן-הכוחות בשאר ארצות אירופה"—מלבד זה שההגנה על תורכיה מפני רוסיה היא אינטרס בריטי חיוני. מן הצד השני עמדו אלה שפסלו את התורכים מהיותם כופרים, ברברים ונכרים באירופה, ולא ראו כל טעם להפריע לרוסים במלאכת סילוקם. הריב בין התורכופילים לתורכופובים עורר יצרים עזים, ולפרקים פילג לא רק את האומה אלא גם מפלגות ואפילו משפחות.

פולמוסי המאה הי"ט ידועים היו לשימצה בנעימתם החריפה, והפלוגתות בשאלה המזרחית במיוחד יש בהן כמה דוגמות בולטות באמת של ניבול-פה מדיני. בהתקפות על דישראלי יש לפעמים רמוזים עוינים על מוצאו היהודי. אין הם שכיחים, בסך-הכל, ולא ייחשבו יוצאי-דופן בדור הנודע בגידופים אישים נטולי-מעצורים. על-נקלה אפשר להקביל להם רמזי איבה דומים על קבוצות אתניות ודתיות אחרות בארץ. עם זאת רב-משמעות הוא הדבר שהנימה האנטישמית שכיחה ביותר, עקשנית ביותר ומקיפה ביותר בוויכוח על המדיניות המזרחית של דישראלי, והיא לובשת צורה של האשמה ספציפית: לא מדיניות אנגלית הוא נוקט אלא מדיניות יהודית, ואינטרסים בריטיים כפופים אצלו לרגשות ותכליות יהודיים (או עבריים, או שמיים).

שני טעמים מביאים קטיגוריו של דישראלי בהגדירם את מדיניות הפרו-תורכית כיהודית. טעם ראשון הוא שרוסיה רודפת את היהודים ולכן נמנה דישראלי וגמר, כיהודי, לסכל את עצתה של רוסיה ולעזור לאויביה—טיעון מקובל בזמנים אחרים ובמקומות אחרים. טעם שני, וחשוב הרבה יותר בעיני בן-דורנו, הוא זה שכיחודי היה דישראלי חייב ממילא להתיצב על צד התורכים. יהודי, אפילו מומר הוא, נשאר מזרחי; במאבק על השאלה המזרחית רגשי-נאמנותו נתונים לאסיה נגד אירופה, לאסלאם נגד העולם הנוצרי.

בעיני הקורא המודרני אולי תהיינה סברות מעין אלו דמיוניות עד כדי אבסורד. לא כך היו בעיני מבקריו של דישראלי, והן זכו לאמון בחוגים רחבים עד-להפתיע.

הידידות שרוחש היהודי למוסלמי נתקבלה כעובדה מובנת-מאליה; נראה היה כאילו היא המקור הטבעי למדיניותו של דישראלי.

אולי די יהיה בדוגמות ספורות למסור את ניהוחם של כתבים אלה. ציר-פרלמנט ליברלי בשם ת. פ. או'קונור כתב, אגב דיון במלחמת רוסיה-תורכיה משנת 1877:

אחת התופעות המופלאות ביותר במהלך המלחמה בין רוסיה לתורכיה היתה אחדות הדעים היוצאת-מגדר-הרגיל בה ניצבו היהודים בכל חלקי תבל לצד השולטן נגד הצאר. אנשים היושבים בתוך אותם גבולות, הדוברים אותה לשון, הדוגלים באותה אמונה ולהם אותם אינטרסים בדיוק, החזיקו בהשקפות המנוגדות ביותר על השאלה הרוסית-התורכית הזאת. בארץ הזאת—אם נביא את הדוגמה הבוטה ביותר—היו הבריות, שרובם מסכני מים בשאלה העיקרית של הדת, שהם בני אותו גזע ועליהם לשמור על אותם אינטרסים רחבים, חלוקים ביניהם במטרות שאין לה דוגמה כמעט בפולמוסיהם בענייני-פנים ובענייני-חוץ. וכנגדם הנה היהודים, הפזורים בכל פינות כדור-הארץ, הדוברים לשונות שונות, הנחלקים כמעט בכל רגשי-האדותיהם—שלמעשה מפריד ביניהם כמעט כל מה שיכול להפריד בין בני-אדם מחוץ לנקודה האחת של הגזע—הללו כולם מאוחדים ברגשותיהם בריב הגדול הזה! ... משך דורות הרבה—בעבר יותר מאשר בהווה, כמובן—הנו ציבורים גדולים של יהודים אהדה עזה ביותר לעמים המוחמדיים. אויב משותף הוא קשר גדול של ידידות, ומאחר שהנוצרי היה במידה שווה אויב למוחמדי וליהודי, נוצרה מתוך כך איזו ברית מסוימת ביניהם. פעמים הרבה היתה זו ברית הדוקה ביותר. בימי הצלבנים היו היהודים הידידים שסייעו למוחמדים לעצור את נחשול הפלישה הנוצרית הגישא אל המזרח. ובספרד היו היהודים תדיר ידידיהם ובעלי-בריתם של המאורים נגד תושביה הנוצרים של הארץ. אכן, ודאי היתה הברית הדוקה מאד בעבר אם עקבות כה עמוקים השאירה אחריה. השקפתו הכללית [של דישראלי] על שאלה זו של תורכיה היא אפוא שבתורת יהודי שאר-יבשר הוא לתורכי, ושבתורת יהודי חש הוא כי מחובתו לעשות אגודה אחת עם התורכי הנוצרי... מהחל ועד כלה היתה מדיניותו תדיר, תמיד, בלי הפסק, מדיניות של ידידות לתורכי ולמדכא ושל שנאה לנוצרי ולמוכזא.¹

דעות מעין אלו לא נתיחדו לפוליטיקאים ולבעלי-קונטרסים מקצועיים. אנו מוצאים אותן בכתביהם של היסטוריונים כגון ג'. א. פראוד, קולדווין סמית וא.א. פרימן. זה האחרון היה ארסי במיוחד:

אבל יש עוד כוח אחד שמפניו אנגליה ואירופה צריכות להישמר עוד יותר. אין טעם להתחיל לשון. הגיעה השעה לדבר דברים ברורים. שום אדם בעל כוונות טובות לא יתן דופי בזולתו בשל לאומיותו או בשל דתו, אלא אם כן אותה לאומיות או אותה דת מצמיח בה במישרים איזו צרה. אין איש מבקש לפסול באיזו מידה שהיא את היהודי, בין יהודי במוצאו ובין בדתו. לעומת הנוצרי האירופי. אבל אין בצע להקריב את המדיניות של אנגליה, את טובתה של אירופה, לרגש העברי. אין זו סכנה שבדמיון. כל אדם ודאי הבחין בכך שהגישא היחיד בו נהג הלורד ביקונספילד רצינות משך כל תקופת פעולתו היה כל מה שנוגע בבני עמו שלו. לגלגן היה ביחס לכל דבר אחר, אבל בענין הזה רציני היה עד היסוד. קנאתו לבני עמו היא באמת הקו הטוב ביותר בפרשת פעולתו של הלורד ביקונספילד. אבל אין אנהנו יכולים להקריב את אחינו, בני אירופה דאגית והנוצרית, לאמונה הכנה ביותר בתורת-מסותרין אסיאנית. אי-אפשר שמדיניות עברית תמשול באנגליה או באירופה. בעוד אשר הלורד דרבי פשוט אינו חפץ לעשות מאומה לא לכאן ולא לכאן, הרי הלורד ביקונספילד הוא ידידו הפעיל של התורכי. הברית עוברת את כל אירופה. ברחבי המזרח כולו עושים התורכי והיהודי אגודה אחת נגד הנוצרי... אי-אפשר לנו

שכך יטפלו במדיניות של אירופה. כל ההבדלים שבעולם מפרידים בין היהודים המושג פלים של המזרח לבין היהודים המשכילים והמכובדים של המערב. אבל קירבת-הדם מאחדת, וברור ששלטון עברי מביא לידי מדיניות עברית. ברחבי אירופה כולה החלק הפרו-תורכי הפרוע ביותר של העתונות מצוי במידה רבה בידי יהודים. בכל מקום, להוציא מקרים בודדים מועטים ביותר, אפשר להניח שהיהודי הוא יריד לתורכי ואויב לנוצרי.²

הנסיגות של פרימן וגולדווין סמית לפתח באנגליה אנטישמיות אינטלקטואלית נוסח-גרמניה, בדומה לנסיגות המאוחרים יותר של צ'סטרטון ובלוק להביא לארץ את הון הקלריקלי הצרפתי, לא הוכתרו בהצלחה רבה. אבל האמונה ב"שמיות" של המדיניות המזרחית של דישראלי חרגה הרחק מעבר לחוגים כאלה. "חשד עז יש ביי", סח גלדסטון לדוכס ארגיל, "שהקריפטו-יהדות של 'דיז'ו' היתה לה איזו שייכות למדי-ניות. יהודי המזרח שונאים את הנוצרים שנאה מרה, שהרי לא תמיד נהגו בהם יפה".³ עוד בשנת 1924, בתזכיר שכתב ציר ג'יימס הדלס-מורלי כיועץ היסטורי למשרד-החוץ, העיר כי דישראלי "ברגשי-האהדה שלו... היה יהודי וציוני (1) עקיב... לא להינם ייחסו אויביו בפומבי את מדיניותו במזרח הקרוב ל'יצרים השמיים' שלו... כמעט אין מנוס מן המסקנה שהיתה מידה של אמת בהאשמה, וכי אם נוסף 'רגשי-אהדה שמיים' נתקרב עוד יותר אל המניעים האישיים הפנימיים של דישראלי".⁴

מובן-מאליו שההאשמה נגד הפטרוטיות של דישראלי היא הבל. במדיניות של ההגנה על תורכיה מפני רוסיה קדמו לה אדונים נוצריים ואנגליים נקיים מכל דופי כגון פארמרטון קאסרלה, קנינג ופיט, וזה ימים רבים היתה עקרון חשוב, אם גם לא בלי עוררים, בדיפלומטיה הבריטית. אבל אין זה סוף מעשה. הביוגרף המאוחר ביותר של דישראלי הזכיר לנו כי לא תמיד היסטוריונים שוקלים דיי-הצורך את ההשפעה של התנאים, המשפטים-הקדומים ורגשי-האהדה משחרר-הנוצרים של הבחירה שבוח-רים מדינאים בין הצדדים לאהר זמן, כשהם ניצבים מול השאלות המדיניות הגדולות של השעה.⁵ בדומה ל'צ'רצ'יל, לויד ג'ורג' ועוד רבים כל-כך, אפשר מאד שבעמדות ובהחלטות של ימי בגרותו פעלו עליו על דישראלי ההשפעות המעצבות של ימי נעוריו. ידועה היטב גאותו של דישראלי על מוצאו היהודי. הרומנים והמכתבים שלו מעידים כמאה עדים על אהדתו העמוקה אל התורכים, הערבים והאסלאם, ועל אמונתו בקירבה היסודית שבין היהודים למוסלמים. בדומה לאנגלים כה רבים, הלך לבו שבי אחר המדבר והערבים; היטב יותר מאחרים, יכול היה להזדהות עמם. קביעות של זהות מעין זו חוזרות-ונשנות לעתים קרובות בכתביו, אשר בהם יש למונחים "ערב" ו"ערבי" משמעות מיסטית כמעט. היהודים הם "ערבים בני דת-משה", או אפילו "ערבים יהודיים", שארי-בשר לערבים המוסלמיים ומבשריהם של אלה; "הערבים אינם אלא יהודים רוכבי-סוסים". היהדות, הנצרות והאסלאם כולן דתות ערביות: "במרומי הר-סיני יש שתי חורבות—כנסייה נוצרית ומסגד מוחמד. במקום הזה, גיא-החזיון הנעלה ביותר לתפארת הערבים, הקימו ישראל וישמעאל כאחד את מזבחותיהם לאל הגדול, אלוהי אברהם. מדוע הם חרבים?"⁶

השמיות הרגשנית של דישראלי, כל כמה שהיא מוכחת בתעודות, אין בה כדי

לתרץ את רגשותיו הפרו-תורכיים; עוד פחות מכך היא נוסכת אור על העמדה הכל-לית של היהודים האירופיים כלפי התורכים והאסלאם. כמו שהעיר הביוגרף שלו, באקל, הרי אילו הנחה רגש גזעי את דישראלי הרי "הגזע שאותו רגש היה מניעו לתמוך בו... היה הערבי, ולא התורכי".⁷ על-כל-פנים, הגזענות של דישראלי—הדיבוק שלו ביחס לגזע בכלל ולגזע היהודי בפרט—נובע יותר מחינוכו הנוצרי מאשר ממוצאו היהודי, ואין לו אח ודוגמה בכתבי יהודים אמיתיים מן הזמן ההוא. באירופה הנוצרית החלו המיתוסים הגזעיים הגדולים, שנתלוותה להם הדחייה של "גזעים נחותים", להשפיע על הדעות והמאורעות; המנוניו של דישראלי על נושא כוחם ותפארתם של היהודים אינם אלא היפוכן של מטבעות אנטי-יהודיים שחוקים, שאחיותם במציאות מועטה ממש כשל דפוסי-המקור שלהם.

אף-על-פי-כן, מתחת לסילופים ולליצונים של אויביו המדיניים של דישראלי היה גרעין של אמת. דישראלי היה מעריך את האסלאם, את הפרסים והתורכים ממש כמו את הערבים, ובנעוריו חשב אפילו להתגייס כמתנדב לצבא התורכי. יתר על כן, רגשותיו הפרו-תורכיים קשורים היו בשיוזרי היהדות שלו, והם טיפוסיים לחלק גדול מדעת-הקהל היהודית של הזמן ההוא. א'קונור, חרף הגזמותיו המרושעות, לא החטיא הרבה כשאמר על היהודים באירופה של המאה ה"ט שהיו יסוד פרו-תורכי, וביתר-כללות פרו-מוסלמי.

ב

בתחום אחד שבו הטביע עניינם של היהודים באסלאם רושם ניכר היה תחום התורה והחכמה. בפיתוחם של מדעי-האסלאם באוניברסיטאות של אירופה, ולאחר-מכן של אמריקה, יהודים, ובפרט יהודים בעלי רקע והשכלה חרדיים, ממלאים תפקיד שלמעלה מכל יחס למשקלם המספרי. באחד הרומנים הראשונים שלו שם דישראלי בפי הגיבור שלו קריאה לזהות בזכותן של ספרויות המזרח: "מדוע לא ללמוד את המזרחי? לבטח נוכל לגלות בדפיהם של הפרסים והערבים מעיינות חדשים של הרגשה, דרכי ביטוי חדשות, הלכי-רעיונות חדשים, עקרונות חדשים של המצאה ותעצומות חדשות של כוח-המדמה..." והוא משבח "את הפרסים, שעצם הווייתם שירה, את הערבים, אשר שכלם הדק והחריף יכול לחדור ממש עד למשפך הסתרים של הטבע".⁸ מלומדים יהודיים עשו גדולות להבאת ההישגים האלה של הגאון המוסלמי לידיעת המערב. אף סייעו הרבה לטעת ברוח המערבית הבנה משהחלת יותר ואוהדת יותר של האסלאם.

מלומד אחד כזה היה גוסטב וייל (1808-1889), תלמיד-ישיבה שנעשה פרופיסור לערבית בהידלברג. הוא שלט בפרסית ובתורכית כמו גם בערבית, ועשה זמן-מה באלג'יר, קאהיר וקושטא. ב-1843 פירסם את חיבורו החשוב הראשון—על חייו ותורתו של הנביא מוחמד. הרבה ביוגרפיות של מוחמד באירופה היו לפניו; זו שלו היתה הראשונה המשוחררת מדעה-קדומה ומווכחנות, מיוסדת על ידיעה מעמיקה ועם זאת בקרתית של המקורות הערביים, ורוויה הבנה-שבאדה לאמונתם של

המוסלמים. זו פעם ראשונה נתן לקורא האירופי הזדמנות לראות את מוחמד כדרך שהמוסלמים רואים אותו, ובכך להגיע להערכה שלמה יותר של מקומו בהיסטוריה האנושית. שאר פירומויו של וייל על ראשית האסלאם כוללים מבוא היסטורי ובקורת לקוראן, תרגום הביוגרפיה הערבית החשובה ביותר של הנביא, והיסטוריה בחמישה כרכים של הכליפים. מצד המדונות הדביק המחקר שלאחריו במידה רבה את הספרים האלה; ואולם בזמנם, ועוד ימים רבים אחרי-כן, היו אלה ספרי-מופת, ועדיין הם בחינת ציונים בדרכו של המערב לגילוי המזרח.

הרבה מלומדים יהודים באו במישרים מבית-מדרשה של העברית לזה של הערבית, ובשניהם תרמו תרומות חשובות — בפרט בתחומים בהם אלה חופפים זה את זה. שלמה מזנק (1805—1867) ומשה שטיינשניידר (1917—1916) היו שניהם מומחים לספרות יהודית-ערבית, אבל עבודתם היתה רבת-ערך ללימודים הערביים והמוסלמיים בכלל. חיבורו של מזנק על הפילוסופיה המוסלמית של ימי-הביניים, המחברים והביבליוגרפית של שטיינשניידר על תנועת התרגומים—מיוון אל הערבים ומן הערבים לאירופה—שופכים אור גדול על ההיסטוריה התרבותית של האסלאם ועל התרומה המוסלמית לציביליזציה האירופית. גם נוצרים ממוצא יהודי מילאו תפקיד מסוים. קארל-פאול קספארי (1814—1892), תיאולוג לותרני בן להורים יהודיים, כתב חיבור שימים רבים היה חיבור-המופת האירופי על הדיקדוק הערבי. דויד אברמוביץ' כולסון (1819—1911), יהודי ליטאי מזמר, נעשה פרופיסור בפ-קולטה החדשה ללשונות-המזרח בסנט-פטרסבורג. אף כי הבראיסט היה בראש-וראשונה הרי היה גם ערביסט מומחה, ובזכות כתביו והשפעתו כמורה הוא נמנה עם מיסדי האסכולה הרוסית בלימודים ערביים. על אלה אפשר להוסיף את דויד שמואל מרגליות (1858—1940), איש-כהונה אנגליקני ששימש בקתדרה לערבית באוניברסיטת-אוקספורד, והיה אחד מגדולי המלומדים בלימודי הערבית והאסלאם בדורו.

עם התקדמות האמנציפציה בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 ממלאים מלומדים יהודים תפקיד חשוב יותר ויותר באוניברסיטאות של אירופה, בפרט במדעי-המזרח. יהודי תורכי, יוסף הלוי (1816—1917), ושני יהודים אוסטריים, דוד היינריך מילר (1846—1912) ואדוארד גלאזר (1855—1908), היו מחלוצי המחקרים של דרום-ערב; תלמיד-החכם יהודי-גרמני, הרמן רֶקְנֶדוֹרֶף (1863—1923), שאביו, אגב, תירגם בשעתו את הקוראן לעברית, חיבר את העבודה היסודית על התחביר הערבי. יוליוס הירשברג (1843—1925), יוליוס ליפרט (1866—1911) ומאקס מאירהוף (1847—1945) הקדישו עצמם לשיחזור ולחקירה של המדע והרפואה המוסלמיים. עוד דמויות חשובות הם האיראניסט וילהלם באכר (1850—1913), זיגמונד פרנקל (1855—1909), מאקס זוברנהיים (1872—1932), יוסף הורוביץ (1874—1931), אויגן מיטוֹך (1876—1932) וההיסטוריון-של-האמנות ליאו אריה מאיר (1895—1959), אחד מחלוצי האסכולה החדשה והפורחת למדעי-האסלאם בירושלים.

בגרמניה ובאוסטריה בעיקר היה לאלי-ידם של מלומדים יהודיים, בחצי הדרך בין

המסורתיות של המזרח לאמנציפציה של המערב, להגיע לצירוף הקולע ביותר של תלמוד-תורה מן הנוסח הישן ולמדנות מודרנית. אבל תפקידם של היהודים במדעי-המזרח ניכר בבירור רב גם בארצות אחרות: אַרְנֵט יאן וֶנְסִינְק (1880—1939) בהר-לֵנְד; דויד סאנטיאנה (1855—1931) וג'ורג'ו לוי דֶלֶה־יִידָה (1886—1967) באיטליה; יוסף דְרֶנְבוּרְג (1811—1895), בנו הארטוויג דרנבורג (1844—1908), האיראניסט ג'יימס דארמשטטר (1849—1894), היסטוריון האסלאם הספרדי אוואריסט לוי-פרובאנסל (1894—1956) בצרפת; חוקר הפרסית ראובן לוי (1891—1966) באנגליה; ריצ'ארד גוטהייל (1862—1936) וויליאם פופר (1874—1963), חלוצי הלימודים הערביים בארצות-הברית. מסתבר שהגדול בכלם היה איגנץ גולדציהר (1850—1921), יהודי הונגרי ירא-שמיים, שהכל מסכימים כי שורת המחקרים הנהדרים שלו בתיאור-לוגיה, במשפט ובתרבות המוסלמיים קובעת לו מקום כאחד המיסדים והנגידים של מדעי-האסלאם המודרניים.

תפקיד עצום מילאו מלומדים אלה בהתפתחותם של מדעי-האסלאם לכל צדדיהם—לא רק בקידום המדע אלא גם בהעשרת השקפתו של המערב על הדת, הספרות וההיסטוריה של המזרח, על-ידי המרת משפטים-קדומים ובערות בידיעה ובהבנה. בשנים האחרונות העניקה תחיית החכמה במזרח משנה-חשיבות למלומדים האלה, שפן את יצירותיהם, במקור ובתרגום, קוראים המוסלמים עצמם, והן מסייעות לעצב גם את ידיעתם בהישגי העבר גם את ערוותם לבעיות ההווה. אומרים שכאשר חזר ההיסטוריון התורכי אחמד רפיק ממסע באירופה בתחילת המאה הזאת ושאלוהו ידידו מה היה הדבר המופלא ביותר שאותו ראה במסעו, השיב לאמור: "האוני-ברסיטה של בודאפשט, שבה מצאתי פרופסור יהודי מפרש את הקוראן לכיתה של תלמידים נוצרים". הפרופסור היה, כמובן, איגנץ גולדציהר. מאז תורגמו כמה מפתיו לערבית, והם משמשים להורות לתלמידים ערבים-מוסלמים את מורשתם שלהם. באותה צורה תורגמו ועובדו לא מעט מלומדים יהודיים אחרים.

ג

רושם והשפעה לא תמיד הם תגמוליה של למדנות דייקנית ומקורית, ולעתים רחוקות חרגה תהילתם של האנשים האלה אל מעבר לחוגים האקדמיים אשר בהם חיו והתהלכו. אולם היו אחרים שרישומם היה ניכר יותר אף מקיף יותר. שלושה במיוחד מצאו להם קוראים ותלמידים במקומות בלתי-צפויים. הראשון באלה היה ארתור לאמלי דייודס (1811—1832), יהודי אנגלי שמת בחלירע זמן קצר אחרי יום-הולדתו העשרים-ואחת. הוא היה ילד-פלא שבגיל רך קנה לו בקיאות בעברית, ערבית, פרסית ותורכית, וניגש לתכנית-מחקר רבת-מעוף. עבודתו החשובה ביותר, שראתה אור שלושה שבועות לפני מותו, היתה "דיקדוק הלשון התורכית", הראשון באנגלית מאז 1709. רבי-משמעות יותר מן הדיקדוק עצמו היה "עיון מוקדם" בן 78 עמודים אשר בו, על בסיס בקיאות נרחבת-להפליא, סוקר דייודס את מוצאם ותולדו-

תיהם של העמים התורכיים, את סיווגן ותכונותיהן של הלשונות התורכיות, את יצירות-המופת הראשיות של הספרות התורכית.

"עיון" זה היה הנסיון הראשון בסוגו להביא לפני הקורא המערבי תיאור מאוזן של התורכים, פעלם ומקומם בהיסטוריה, ובכך לתקן את השגיאות והמשפטים-הקדומים ההמוניים שהיו מקובלים ביחס אליהם. הוא חדור רוח של אהדה והערצה עמוקה. ה"דיקדוק" של דייוידס נתפרסם באנגלית ב-1832, ובתרגום צרפתי, שהוכן על-ידי אמו, ב-1836. אף כי אין ספק שזה מאמץ כביר לגבי מחבר כה צעיר, ערכו המדעי של הספר מוגבל, ובכללו של דבר התעלם ממנו העולם של לימודי-המזרח. אולם הוא עורר התפעלות רבה בסופר התורכופילי הנודע דייויד אורקהארט, אשר בספרו "רוח המזרח" (1839) הוא מרבה לצטט מן "העיון המוקדם".

חשובה יותר מהשפעתו של דייוידס על התורכופילים היתה השפעתו על התורכים עצמם, אשר להם הביא ה"עיון" שלו תודעה חדשה של זהות וגאווה חדשה של הישג. עוד ב-1851 שאבו מיצירתו של דייוידס פואד פחה וג'ב'ק'ט פחה, שיחד חיברו את הדיקדוק התורכי המודרני הראשון בתורכית. ספרם, שהיתה לו השפעה עצומה בתור-כיה, נחשב היה נקודת-המוצא להתחדשותה של הלשון התורכית. ב-1869 כתב מחבר תורכי אחר, עלי סואבי, מאמר המעלה על נס את תפארת הגזע התורכי בימים-עברו, ומקור יחיד שימש לו "העיון המוקדם" של דייוידס. מאמר זה היה אחד הביטויים המוקדמים ביותר לזרם חדש לגמרי בקרב התורכים העותומאניים—זרם הלאומנות. באמצע להם את הרעיון הזה החדש והנכרי-במהותו לצרכיהם שלהם, הסתמכו הלאומנים התורכיים—ולאחר זמן גם לאומנים מוסלמיים אחרים—במידה רבה מאד על הספרות המערבית. במובן זה לא היצירות הלמדניות ביותר הן דווקא שהיו המשפיעות ביותר.¹⁰

מחבר אחר, שלמדנותו מפוקפקת למדי והשפעתו גדולה הרבה יותר, היה דויד ליאון כהן (1841—1900), יהודי אלזאסי שבימי-נעוריו יצא לסויר במזרח התיכון ולאחר-מכן הוסיף לידבק בו בהתלהבות. כהן הירבה לכתוב ולהרצות על ארצות האיזור ועמיו, במיוחד על המצרים ועל התורכים, ומ-1890 נתן קורסים בסורבון על ההיס-טוריה והגיאוגרפיה של אסיה. כתביו כוללים מספר רומנים היסטוריים רומנטיים, שבאחדים מהם גיבורים תורכיים ומוסלמיים; שורה רחבה ומגוונת של ספרים ומאמ-רים בגיאוגרפיה ובאתנוגרפיה; ומספר ספרים ומאמרים על תולדות האסלאם ואסיה. המפורסם שבאלה היה חיבורו "מבוא כללי לדברימי אסיה" (1896), המנון-תשבחות מתמשך לגדולת העמים התורכיים ולתפקיד היוצר העצום שמילאו בתולדות אסיה, ובעצם בתולדות העולם. הוא שקד על היסטוריה של הערבים שאותה לא סיים בפטירתו.

אותו "מבוא כללי" נתפרסם בעיבוד תורכי ב-1899 והיתה לו משיכה אדירה לגבי כמה וכמה דורות של קוראים תורכיים, לא בתורכיה לבדה אלא גם בקיסרות הרוסית. היסטוריונים תורכיים מודרניים רואים בספר הזה את אחד מגורמי-ההשפעה המפריים בהתפתחות הפן-תורכיות והלאומנות התורכית. השפעתו של כהן לא נצטמצמה

בספריו בלבד. כליברל מובהק חיזר אחר גולי תורכיה ומצרים בפאריז, ושירת את מאבקם הן בעצמו הן באמצעות כתביו.¹¹

מתוך היהודים האירופיים שנתערו בארצות ובעניינים מוסלמיים היה אחד שהתבלט משמכמו־ומעלה, הן בזכות למדנותו האמיתית הן בזכות השפעתו המדינית. ארמיניוס ואמברי (1832—1918) היה בנו של תלמיד־חכם הונגרי, ונתגדל באדיקות יהודית ובעניות מנוולת. פרשת פעלו לאח־ר־מכן היתה פורקת־עול בכל המובנים. לאחר שקנה לו השכלה בלתי־מסודרת, במידה רבה בכוחות עצמו, יצא בנעוריו לקושטא, ושם חי מן היד אל הפה במתן שיעורים. ברבות הימים קנה לו בקיאות כה גדולה בתורכיה עד שנעשה אחד המאורות הגדולים באירופה ללימודים תורכיים, ואחד ממיסדי המדע החדש של התורפולוגיה. בין 1862 ל־1864, מחופש כדרוויש־נודד, שוטט בפרס ובאסיה התיכונה; ב־1865 נעשה פרופיסור ללשונות־המזרח באוניברסיטה של בודאפשט, מקום שם היה איגנץ גולדציהר מתלמידיו. ספריו ומאמריו המרו־בים מצאו להם קוראים לא רק באירופה אלא גם בתורכיה, מקום שם נמנו על ידידי אנשים במשרות הגבוהות ביותר. הן בכתביו והן באישיותו זכה להשפעה ניכרת על המאורעות התרבותיים, ובמידה ידועה על המדיניים, בתורכיה.¹²

התורכים התפעלו מדייוידס, כהֵן וואמברי ונענו להם מפני שהכירו, בכל השלושה, באהדה כנה ועמוקה להם עצמם. אין כל ראייה לדבר שקוראיהם ותלמידיהם התורכיים ערים היו במיוחד למוצא היהודי של שלושת האנשים, או שייחסו לכך חשיבות; עוד פחות מכך יש סימן לכך שבקרב התורכים או המוסלמים בני המאה הייט היתה איזו אמונה בקשר־אחווה מוסלמי־יהודי דוגמת זה שחוו בדמיונם א'יק'ונו, פרימן ואחרים. אף־על־פי־כן לא מקרה של סתם הוא המשקל המכריע שנודע ליהודים—ובמיוחד ליהודים בעלי־הכרה—בקרב המזרחנים והתורכופילים. וייל, רקנדרוף, ואמברי, גולדציהר והרבה אחרים החלו את לימודיהם בתנ"ך וגמרא. אפילו אנשים מערביים כגון דייוידס וכהון היה להם קשר ממשי למדי ליהדות. דייוידס, כך מספרת לנו אמו, כתב על נושאים רבים, "בפרט" על האמנציפציה של היהודים; כהון כתב ספר על מנהגיהם של יהודי אלזאס, עם הקדמה מאת הרב־הראשי של פאריז.¹³ אפילו מומרים כגון דישראלי וכוולסון מגלים ענין פעיל, לא רק בכתביהם אלא גם במעשיהם—האחד בעמידתו בעד האמנציפציה של היהודים, והשני בעדותו נגד עלילת־הדם.

ד

מדוע אפוא נזעקו אותם יהודים ויהודים־לשעבר לצד המוסלמי והתורכי, עד כדי כך שבאירופה, אם גם לא בתורכיה, ראו בעמדתם הפרו־תורכית עובדה בדוקה ומפרכת? ודאי לא משום איזו הסכם או ברית, שכן התמסרותם של כמה יהודים ללימודים ולמאבקים מוסלמיים לא עוררה התעניינות או הרגשה מקבילה בצד השני.¹⁴ אולם דומה שכמה רומנטיקנים, כדוגמת דישראלי הצעיר, אכן חלמו על ברית מעין זאת, וראו את הגשמתה בתורה־הזהב של ספרד המוסלמית, "אותה ציביליזציה נאון שאין

לה מתחרה" אשר בה "גמלו בניישמעאל לבניישראל בהשוואת זכויותיהם. משך מאות-האושר האלו קשה להבדיל בין ההולכים בדרכי משה לחסידי מוחמד. אלה ואלה כאחד בנו היכולות, גנים ומזרקות; שכם אל שכם נשאו במשרות הרמות ביותר בממלכה, תיחרו במסחר מסועף ונאור אף גם במכללות מהוללות"¹⁵.

סוג זה של רומנטיקה השפיע על מספר סופרים יהודיים בזמנו, והוא בא ממקור מעורב עד-להפליא. מיסודו היה חלק מפולחן-ספרד של הרומנטיקה, שהגיע לשיאו בהרנאני לויקטור הוגו (1830), ונפרש על ימי-הביניים המוסלמיים בזכות ספריו המצליחים עד מאד של וושינגטון אירווינג, רשומות כיבוש גראנאדה (1829), ואל-המברה (1832). רומנטיקנים יהודים מצאו נקודה מעניינת נוספת בגורל הטראגי של אבותיהם הם בספרד—גורל שיגיעותיהם של היסטוריונים היו שופכות עליו אור רב יותר ויותר. אחד מאלה היה דודנו של דישראלי, אליהו חיים לינדו, שחיבורו קורות היהודים בספרד ובפורטוגל הופיע ב-1846.¹⁶ הקווים הכלליים של פרשת-המעשה, בצורה המפושטת והדרמטית בה מגיעים מאורעות היסטוריים גדולים לעתים כה קרובות אל הדמיון העממי, היו מוגדרים היטב. בשעתו עשו היהודים חיל בספרד המוסלמית, גורשו מספרד הנוצרית, ומצאו מקלט בתורכיה המוסלמית.

המציאות היתה, כמובן, מורכבת יותר, אידילית פחות, חד-צדדית פחות. היו זמנים של רדיפות תחת המוסלמים וזמנים של פריחה ושיגשוג תחת השלטון הנוצרי בספרד—ולא רק תורכיה אלא גם הרבה מדינות נוצריות נתנו מקלט לפליטים היהודים מספרד. אפילו במיטבו היה האסלאם של ימי-הביניים שונה עד מאד מן התמונה שהעלו דישראלי ושאר סופרים רומנטיים. תורהזהב של שויון-הזכויות אגדה היה, והתמונה בו יותר משהיתה סיבת אהדתם של היהודים לאסלאם היתה תולדתה. את האגדה המציאו יהודים באירופה של המאה הי"ט כתוכחה לנוצרים—המוסלמים בימינו-אנו נאחזו בה בחינת תוכחה ליהודים.

בדומה לרוב האגדות אדירות-ההשפעה, יש בסיפור הזה גרעין של אמת היסטורית. אם סובלנות פירושה חוסר רדיפות, הרי אמנם נהגה החברה המוסלמית הקלאסית סובלנות הן עם נתיניה היהודים הן עם הנוצרים—אולי יותר בספרד מאשר במזרח, ובשני המקומות כאחד סובלנית היתה לאיך-שיעור יותר מן הנצרות של ימי-הביניים. אבל אם סובלנות פירושה חוסר הפליה, הרי האסלאם מעולם לא היה ולא התימר להיות סובלני; אדרבה: הוא עמד על עליונותו יתירת-הזכויות של המאמין האמיתי בעולם-הזה ובעולם-הבא כאחד. הסיכסוך הגדול של מסעיה-צלב, ולימים התקפת-הנגד האירופית על התורכים, הביאו לידי הקשחת העמדות המוסלמיות, שפונה בראש-יוראשונה נגד הנוצרים, אך במידה מועטה יותר גם נגד היהודים. שני המיעור-טים סבלו מחמת הירידה בכוחו של האסלאם, ברווחתו וברמתו. ברבות הימים נעשה מצבם של היהודים גרוע יותר לפי היחס, שכן להבדיל מן הנוצרים ילידי-המקום לא היה ביכלתם לקרוא להגנתן של המעצמות הנוצריות. אירופים שנסעו למזרח בתקופת הליברליזם והאמנציפציה מביעים כמעט פה-אחד צער על מעמדם המושפל והרופף של היהודים בארצות המוסלמיות, ועל הסכנות והעלבונות שנדונו בהם.

מלומדים יהודים, שהכירו את ההיסטוריה של האסלאם ואת המצב האקטואלי בארצות מוסלמיות, ודאי לא היו להם אשליות בנידון זה. ואמברי מעיד בלשון שאינה משתמעת לשני פנים: "אין אני יודע אדם מספן, חסרי־שע ועלוב על אדמת האלוהים יותר מן ה'יהודי' בארצות הללו... היהודי העני מבווה, מנוצל ומעונה על־ידי מוסל־מים, נוצרים ובראמינים כאחד, העני בעניים, ואילו ארמנים, יוונים ובראמינים מצליחים יותר ממנו..."¹⁷

נוכח הדברים האלה הרי מופלא הוא שבעתיים שבדרך־כלל חשו והביעו מלומדים וסופרים יהודים אהדה כה רבה לאסלאם. בחלקה היתה זו מבוססת על רגע מושרש היטב של הכרת־טובה. בספרד של ימי־הביניים אכן היתה תקופה גדולה של יצירה יהודית, שחבה חוב גדול לסובלנות המוסלמית; בתורכיה המודרנית מצאו להם יהודים רבים, בנוסס מרדיפות הנוצרים, בית חדש בצל שלטון מוסלמי.

ה

לגבי היהודים האירופיים של ראשית המאה הי"ט, שעמדו בפני האפשרויות ומפח־הנפש של האמנציפציה, היו עוד כמה נקודות אחדות הראיות לציון. בספרד של ימי־הביניים, לפחות כך נראָה הדבר, היתה דרגה של מגע־ומשא חברתי ותרבותי בין יהודים לגויים שלא היתה בגדר האפשר בעולם הנוצרי של ימי־הביניים, ובימיהם שלהם רק החלה להתאפשר, נוכח מכשולים רבים, באירופה. בעולם האסלאם יכלו ממשלות להפלות לרעה את הלא־מוסלמים, ובכלל זה את היהודים; אך לעתים רחוקות רדפו אותם. יכלו להיות בוז, השפלה, אפילו דיכוי כפעם־בפעם, אך לא היה בו באסלאם שום דבר שישתווה לשנאה המיוחדת, העיונית והעממית כאחת, שנחלו היהודים בעולם הנוצרי.¹⁸ בתקופת החילוניות רחוקה היתה האנטי־יהדות התיאור לוגית מלמות; האנטישמיות הגזענית, החדשה יותר כבר היתה נותנת אותותיה.

אף כי המונח אנטישמיות לא הומצא אלא ב־1862, הרי האידיאולוגיה הגזענית שהצמיחתו כבר היתה מבוססת היטב בראשית המאה הי"ט. עתה הוקיעו את היהודי לא ככופר וכ"הורג המשיח"—או לא רק כך בלבד—אלא כאיש הנמנה על גזע נכרי ונחות, המוגדר חליפות כשמי, אסיאני ומזרחי. היהודי הדתי מן הנוסח הישן, הבוטח באמונתו, לא נחרד מפני השנאה הדתית אלא במידה שהעמידה בסכנה, כמובן, את חייו ואת חירותו; היהודי החפשי מן הנוסח החדש הוטרד עד מעמקי נפשו מחמת הדחייה הגזענית, שפצעה את נפשו אפילו כאשר לא פגעה בגופו. כיון שאמרו לו שהוא שמי או אסיאני, נשא עיניו אל שאר שמיים ומזרחיים לנחמתו—ממש כמו שהצ'כים והסרבים נשאו עיניהם אל אחיהם הגדולים הסלאביים ברוסיה. הבחירה המתבקשת מאליה היתה האסלאם—אשר במאה הי"ט היה פירושו הקיסרות העות'מאנית, המעצמה המוסלמית הגדולה האחרונה שנותרה בחיים. באירופה היתה סמ־כות־הפרשיות בין יהודים ומאורים, יהודים וסאראצינים, יהודים ותורכים מוכרת מרה מתוך אלף־ואחד פוגרומים ומסעי־צלב, חרמות וגירושים, אינקוויזיציות ורדי־

פות—רוצה לומר, מופרת ליהודים, שהיו הקרבנות הקרובים יותר והקלים יותר לזעם שכונן נגד אלה ואלה כאחד. השחיטות החמורות ביותר ביהודים בעולם הנוצרי של ימי הביניים נעשו בידי נושאי-צלב בדרכם למלחמה בסאראצינים; גירוש היהודים מספרד היה נקודת-השיא לכיבוש הארץ מחדש מידי המאורים; אויביהם הקשים ביותר של התורכים היו הרוסים, צוררי-היהודים המרושעים ביותר של אירופה המודרנית. אפשר היה להבין להרגשת-אחזה, גם אם לא באה על גמולה.

הכרת-הטובה, רגשנות, הרגשת-אחזה—כל אלו יש להן חלק בצמיחתו של רגש פרו-מוסלמי בקרב היהודים. אבל ביסוד כל הדברים האלה היה משהו חזק יותר—קירבה שבתרבות דתית שאיפשרה ליהודים, אפילו לחפשיים, ליהודים מערב-אירופיים ליב-רליים, להגיע להבנה מיידית ואינטואיטיבית של האסלאם. אופנה היא כיום לדבר על המסורת היהודית-הנוצרית. באותה מידה של צדק אפשר לדבר על מסורת יהודית-מוסלמית, שכן הדת המוסלמית, כמוה כנצרות, יש לה קשר הדוק ליהדות קודמתה. צד השיתוף של היהדות עם כל אחת מן הבאות אחריה רב מן השיתוף שבין שתי אלו לבין עצמן, וכך תופסת היא במובנים רבים עמדת-ביניים בין השתיים. נקודות הקירבה בין היהדות לנצרות ידועות היטב, וסוף-סוף מתחילים להכיר בהן. נקודות הקירבה בין היהדות לאסלאם כוללות דברים כגון מונותאיזם שאינו יודע פשרה, צנע בפולחן, דחיית צלמים והתגלמויות, וחשוב מכל—כניעה למשפט-האלוהים המקיף את הכל, המקודשת בכתבי-הקודש, במסורת ובפרשנות, כניעה המצווה וסומכת ידיה על הפרטים האינטימיים ביותר שבחיי-יומיום.¹⁹

לא די שהיו הכתובים המקודשים דומים ברוחם אלא אף נכתבו בלשונות-אחיות. אותה מלה, דין, פירושה דת בערבית ומשפט וחוק בעברית. הקשר בין שתי ההוראות האלו מובן מאליה לכל יהודי או מוסלמי. יכול הבראיסט ללמוד ערבית, ויכול תלמו-דיסט להבין את ה"שריעה", בקלות ובאדהה יותר מעמיתו הפרוטסטאנטי או הקא-תולי. הרגשה זו של קירבה הובעה על-ידי הדגול בכל האסלאמיסטים היהודיים, איגנץ גולדציהר, במכתב שכתב זמן קצר לפני מותו אל תלמיד ערבי: "למען עמך ולמען עמי חיתני. בשובך אל ארצך הגד זאת לאחריך".²⁰

הערות

1. ת. פ. אוקונור, הלורד ביקונספילד, ביוגרפיה (1879), מהד' 8. לונדון, 1905, ע"ע 10—607. 654.
2. א. א. פרימן, השלטון העות'מאני באירופה: טבעו, צמיחתו ושקיעתו, לונדון 1877, ע"ע יח—כ.
3. ו. פ. מוניפני וג' א. באקל, חיי בנימין דישדאלי, הרוזן ביקונספילד (מהד' 1. לינדון 1920—1910), מהד' מתוקנת, לונדון 1929, ב. ע' 930.
4. סיר ג'יימס הדלם-מורלי, מהקרים בהיסטוריה דיפלומטית, לונדון 1930, ע' 206. הש' ר. ו.

סיטון-ווסטון, דישראלי, גלדסטון והשאלה המזרחית, לונדון 1935, ע' 3; א. כדורי, אנגליה והמזרח התיכון: הרס הקיסרות העות'מאנית, 1921—1914, לונדון 1956, ע"ע 4—82; ר. בלייק, דישראלי, לונדון 1966, ע"ע 60, 204, 600 וגו'. גירסה משעשעת מופיעה במכתב מאת וילפריד סקיוון בלאנט אל וילפרד מיינל ב' 1903: „הפוליטיקה השמית שלו היתה, כמוכן, כנה למדי. על שום שבלי פחד הודה בה אני מוקיר אותו—שכן יהודי חייב להיות יהודי—ומעשה הרב הוא בעיני הצורה בה מחץ את הנבלים הוויגיים הללו כבדי-הראש ואיחו את עיניהם של הטורים. האומה האנגלית הסכלה שלנו ראויה היתה למנת-חלקה, ואין לך בהיסטוריה דבר מבדה יותר מן הצורה בה פיתה את המפלגה האצילית המשמרת שלנו עד שפשטה מעליה את אריג הצמר המופגן שלה ועסתה את חליפת-הניצנוצים הקיסרית שלו, ועד שבגירותינו הנאוות סגדו למדיחן העברי הזקן ויגע-החיים בצורה התמימה של רקפת". ו. ס. בלאנט, היומנים שלי, והם סיפור אישי של מאורעות, 1888—1914, ב, 1914—1900, לונדון 1920, ע"ע 5—74.

5. בלייק, ע' 59.

6. טאנקרד, ספר ד, פרק ז, הש' שם, פרק ג.

7. מוניפני את באקל, ב, ע"ע 1—930.

8. קונטאריני פלמיני, חלק ד' פרק 19; מוניפני את באקל, א, ע"ע 1—170.

9. על מקומם של המלומדים האלה בהתפתחותם של מדעי הערבית באירופה ראה יהון פ'יק, *Die arabischen Studien in Europa bis dem Anfang des 20. Jahrhunderts*, לייפציג, 1955, ולגבי רוסיה, ר' איגנאטי ויליאנוביץ' קראצ'קובסקי, *איזוראנייה פוצ'ינניה*, ה', מוסקבה-לנינגראד 1958. על גוסטב וייל, ראה גוסטב דיוגה, *Histoire des orientalistes de l'Europe du XIIe siècle au XIXe siècle*, פאריז 1868, ע"ע 8—42, וד. מ. דאנלופ, "כמה הערות על קורות הכליפים מאת וייל", אצל ברנד לואיס ופ. מ. הולט, עורכים, *Historians of the Middle East*, לונדון 1962, ע"ע 29—315. ביוגרפיות והערכות ליצירתם של מלומדים בודדים אפשר למצוא בצינונים לזכר נעדרים שנתפרסמו בכתבי-עת מיוחדים למקצועות הללו. הללו מפורטים, יחד עם מאמרים על תולדות הלימודים המוסלמיים, אצל ג'. ד. פירסון, *Index Islamicus 1906-1955*, קמבריג' 1958, ע' 1 וגו', ובנספחות. אחדים מהם הם נושאי מאמרים ב- *Jewish Encyclopaedia* ובשאר ספרי-עזר. לענין הערכות בקרתיות של הטיפול באסלאם אצל מזרחנים מערביים, ראה ו'ן-ז'ק וארדנבורג, *L'Islam dans le miroir de l'occident*, פאריז-האג 1963 (כולל עיון מפורט בגולדציהר); אלברט חוראני, "האסלאם והפילוסופים של ההיסטוריה", ב- *Middle Eastern Studies*, ג (1967), ע"ע 67—206; פורשיד אחמד, *Islam and the West*, קאראצ'י ב. ת. (1958)?; א. ל. טבאווי, "מזרחנים דוברי-אנגלית", ב- *The Muslim World* (1963), ע"ע *Islam, Europe and Empire*, אדינבורו 1966.

10. על דייוידס ראה ג'יימס פיצ'וטר, *Sketches of Anglo-Jewish History*, לונדון 1875, ע"ע 318—316; הארולד בואן, *British Contributions to Turkish Studies*, לונדון 1945, ע"ע 4—43; א. גלנטי, *Recueil de nouveaux documents inédits concernat l'histoire des juifs de Turquie*, קושטא 1949, ע"ע 3—71; סריף מרדין, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, פרינסטון, נ. ג'. 1962, ע' 250; ובתורכית, אקצ'ומאוגלו יוסוף, "תורכצ'יליק", ב- *Türk Yılı k* (1928), ע"ע 1—310, ואחמט חמדי טאנפינאר, *XIX asi Türk edebiyati tarihi* (מהד' א' קושטא 1949), מהד' מתקנת קושטא 1956, ע"ע 2—220.

11. על כהון ראה *Jewish Encyclopaedia* (מאת צדוק כהן); מרדין, ע' 61; אקצ'ורה, ע' 359; צ'. ו. הוסטלר, *Turkism and the Soviets*, לונדון 1957, ע' 141.

12. המקורות הטובים ביותר לידיעות על ואמברי הם כתביו האוטוביוגרפיים שלו עצמו: "ארמיניוס ואמברי, חייו והרפתקתו כתובים בידי עצמו" (אנגלית), לונדון 1884, ו"פרשת מאבקי" (אנגלית), לונדון ב. ת. יש עליו מאמרים קצרים באנציקלופדיה למדעי-החברה ובמספר אנציקלופדיות כלליות. הערכה של תורכי ראה אצל אקצ'וראוגלו יוסוף, למעלה, ע"ע 313—5. אשר להשפעת דייוידס, כהון וואמברי על צמיחת הלאומנות התורכית ראה ברנרד ע"ע 5—313. אשר להשפעת דייוידס, כהון וואמברי על צמיחת הלאומנות התורכית ראה ברנרד לואיס, "כתיבת-היסטוריה ותחייה לאומית בתורכיה", ב-"Middle Eastern Affairs" (1953), ע"ע 2—221; הנ"ל, עלייתה של תורכיה המודרנית (מהד' ראשונה לונדון 1961), מהד' מתוקנת לונדון 1968, ע"ע 8—346; נייאזי ברקס, התפתחות החילוניות בתורכיה, מונטריאול 1964, ע"ע 5—314.
13. ארתור לאמלי דייוידס, *grammaire turke*, לונדון 1836, ע' ט; ל. כהון, *Scènes de la vie en Alsace*, פאריז 1885.
14. לענין מקרה אחד יוצא-מן-הכלל ומעניין למדי, ראה זכרונות אסמאעיל כמאל ביי (אנגלית), בעריכת ס'מרוויל סטורי, לונדון 1920, ע"ע 2—71. ואולם בדרך-כלל הרי אפילו תרומתם של נתינים יהודיים ממדינות מוסלמיות הסבה מעט מאד תשומת-לב. הנה כך כמעט אין מקורות תורכיים מזכירים את השתתפות היהודים בתנועת התורכים-הצעירים, שעוררה כה הרבה פירושים עוינים במערב. ראה לואיס, *Emergence*, ע"ע 3—212.
15. קונינגסבי, ספר ד, פרק י.
16. על הפולחן המקביל של האסלאם הספרדי בקרב המוסלמים בני המאה הי"ט ראה אצל ב. לואיס, "כמה נושאים אנדלוסיים בספרות התורכית במאה הי"ט", ב-"*Etudes d'orientalisme dédiés à la mémoire de Lévi-Provençal*", א, פאריז 1962, ע"ע 90—185, ועוזי אחמד, "האסלאם הספרדי והודו המוסלמית החדשה", שם, ב, ע"ע 70—461.
17. א. ואמברי, פרשת מאבקי, ע' 395.
18. משך עשרים השנים האחרונות הופיעה בארצות הערביות ספרות אנטי-יהודית עצומה—לא סתם אנטי-ציונית או אנטי-ישראלית—הנוקקת לנושאים גזעיים, תיאולוגיים ודימונולוגיים ולא רק לנימוקים מדיניים. ראוי לציין כי הרעיונות, התיעוד ולעתים קרובות אפילו הכתובים גופם, הם ברובם המכריע ממקור אירופי-נוצרי. בחנויות הספרים של המדינות הערביות הסוציאליסטיות מוצא אתה לצד מארקס על השאלה היהודית את מלחמתו של היטלר, את הפרטיכלים של זקני-ציון, את היהודי הבינלאומי של הגרי פ'ורד, וכל מיני עיבודים וחקיויים מקומיים. אפילו הקאריקטורות האנטי-יהודיות השכיחות בעתונות הערבית משקפות דימויי-קבע אירופיים ואנטישמיים, על-הרוב גרמניים ורוסיים, ואינן שואבות משום מסורת מקומית.
19. יש השפעות מוסלמיות חשובות ובלתי-אמצעיות על עבודת-האלוהים היהודית. ראה ג. וידר, "השפעות אסלאמיות על הפולחן היהודי", במלילה, ב (1946), ע"ע 120—37. "מזרחיות" בעלת התודעה-העצמית של יהודים אירופיים משוחררים אפשר לראותה גם במוטיבים הפסבדו-מאוריים המופיעים לפעמים בארכיטקטורה מודרנית של בתי-כנסת.
20. ציטוט מפי ל. מאסיניון אצל ב. הלר, *Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher*, פאריז 1927, ע' טז (הש' ע' ח).

איתמר אבן־זוהר: יד ל"נמלים"

הופתעתי לקרוא ב"קשת" מג את הרצוניה על "נמלים" ליצחק אורפז, וקשה לי להימנע מלהעיר עליה.

כרוב הרצונות, אבל בצורה בולטת עוד יותר, משתמש המבקר ק. נ. במונחים מעורפלים, וקובע קביעות שהן לגביו גם דסקריפטיביות וגם נורמאטיביות. הבה נבחן את קביעותיו, שהוא מעמידן ככתנים להערכה שלילית:

1. אורפז הוא סופר "אליגוריסטי".
2. תכונה "אליגוריסטית" זו מאפשרת לכל מבקר לעשות ביצירתו כעולה על רוחו.
3. ההנאה המופקת מהיצירה היא כהנאה של פתרון תשבצים.
4. היצירה עשויה כתשבץ (של סמלים), ומי שאמון בפתרון תשבצים ("כבר מבית הספר התיכון") פותרה בנקל ("מעלה אותם אחד לאחד").
5. הסיפור נדוש (הכוונה כנראה ל"סיפור־המעשה", או ל"תוכן"): הוא מעלה מצבים (מוטיבים, נושאים) המוכרים לנו בספרות המודרנית.
6. הסיפור "שטחי ושקוף".
7. הסיפור "אינו יוצר עולם", אין בו "רהישת חיים אמיתית".
8. הסיפור הוא הישג טכני בלבד, "כל דבר דבור על אופניו ורק נשמת־חיים אין בו.

יקצר כאן המצע לדין ממצה בקביעות אלו, ולכן נסתפק בכמה הערות מוקדמות.

1. אם אמנם כל מי שאמון בפתרון התשבצים כבר מבית־הספר התיכון יכול לפתור את "נמלים", איך מתישב הדבר עם העובדה שכל מבקר עשה ביצירה כעולה על רוחו? כלומר: היצירה ניתנת או אינה ניתנת לפיענוח בנקל?
2. נניח שהיצירה "נמלים" היא אמנם "אליגוריסטית" (להבדיל מ"סימבולית"?). האם תכונה זו כשלעצמה פוסלת יצירה?

3. פרשת "ההנאה האסתטית" היא מסובכת וקשה, וקשה לומר שאנו קרובים היום להבינה, אף שהמחקר הנסיוני מנסה לפתח דרכים בכיוון זה. ק. נ. פוסק שהנאת פתרון התשבץ איננה הנאה אסתטית. והנה חלק הגון ממה שמוכר לנו בהנאה אסתטית מיצירות־ספרות בנוי על הפיענוח. הן של רכיבי העלילה הן של ההתיחסויות בטקסט שמעל לעלילה (כגון הפרשנות הסמויה פחות או יותר של המחבר על היצירה). זו צורה מורכבת יותר מפתרון תשבץ בעתון, ואפילו ק. נ. מודה בכך כשהוא מצביע על הבדלי־דעות בין המבקרים.

4. מה פירוש יצירה ספרותית "היוצרת עולם", ומה סימניה של "רהישת חיים אמיתית". האם נוסח הריאליזם, הוסיציאליסטי, האפיוני, המקורי? או שמא בסדר־הכל הכוונה לסיפור־מעשה, שכל רכיביו יחד וכל אחד לאחד מופרים אִמְפִּירִית (וקוֹנוֹרִית) ציונאלית! כי לא תמיד היו מופרים אמפירית) לקורא "הממוצע" מן המציאות היומיומית? טענות מעין אלו חוזרות ועולות כל־אימת שמופיע זרם חדש בספרות, אבל מאימתי "יצירת עולם" היא בוחן לאיכותה של יצירת־ספרות, פוסטולאט בלתי־מעורער? והוא הדין לגבי "נשמת החיים", וכו'.

5. "הסיפור נדוש". זו טענת־סרק שהרי בדיקה אִמְפִּירִית תגלה כי הרוב הגדול של יצירות בעולם (החל באפוס־גילגמש) נסב על נושאים ומוטיבים דומים. השאלה

איננה מה סוגו או תכונתו של הנושא הקטן או הגדול אלא מה הדרך בה הנושאים מאורגנים, מעוצבים, מקבלים פרשנות ומוסברים, מה המקום שהם מועמדים בו— המרכז את השוליים וכו'. זה מה שמבדיל בין דוסטויבסקי לבין הרומן הבלשי שדוסטויבסקי נטל ממנו טכניקות ונושאים.

קל להבין לרוחו של ק. נ., שנמאסו עליו יצירות הספרות שאירגון רכיביהן מעלה לא מישור אחד אלא הרבה מישורים של משמעות בעת-רובעונה אחת. אמנם משלה הוא את עצמו בסברה שהספרות הריאליסטית אינה כזאת, אבל זה רק משום שכבר הורגל בה—אירגון המשמעות ביצירות ידועות רבות מורכבת הרבה יותר ממה שמתגלה לקורא לפי-תומו. אבל ההבדל הוא בכך שהספרות המכונה "ריאליסטית" יש בה יותר אפשרות לצירוף "קוהרנטי" של יסודות המתיחסים למציאות אמפירית מאשר ב"נמלים", למשל. אבל אין פירושו של דבר שאין ב"נמלים" התיחסות למציאות. אדרבה, היצירה מבקשת להתיחס אל המציאות באופן חריף ומורכב הרבה יותר מכל היצירות הקודמות של אותו מחבר. אבל אירגון המשמעות ביצירה נבנה על התנגשות של רכיבים, לא על התישבותם; על "הקפצה" לתחום הפאנטסטי, לא על העתקה של עובדות אמפיריות בהקשר מקביל. כלומר: על הגדלה (היפרבולית) של התרחשויות אמפיריות, המבליטה את המשמעות היסודית של ההרס, התקוה, האשליה והציפייה המיסטית של הגיבורים להתגלות עליונה, אבל גם את הספק באמיתותה של התגלות כזאת. כי בה-בשעה שמודגשת המשמעות של ציפייה להתגלות עליונה, מוצגת ביצירה גם משמעות הפוכה, בגלל האירגון הגרוטסקי של יסודות המציאות, המעמיד את הציפייה להתגלות ואת ההתגלות הסופית עצמה באור מסופק, מפוכח. "נמלים" מיטלטל, אפוא, בתחום המשמעות, בין שני סוגים של משמעות, אבל אף אחד מהם אינו הדומיננטי—הם שולטים בו יחדיו, בחינת דבר-והיפוכו.

זכותו של ק. נ., כמובן, להימשך אל יצירות רגועות יותר, "מטורפות" פחות, מביכות פחות ואכזריות פחות. אבל אין נטייה או אי-נטייה זו יכולה לגרוע מן היופי של "נמלים" ומעמדו כאחת היצירות המשובחות בפרוזה העברית החדשה.

הלילה השביעי

לם הם באו, ונוכחותם על הטנקים הסוביי-
טים בצ'כוסלובקיה, כמדבר"סיני, סימלה
את התאנה "למחוך ולהחניק—בשם אינטרסים
נעלים יותר—את חירותו של עם קטן חסר"
מגן לכאורה" (16). כיבוש צ'כוסלובקיה הרס
את אשליית הידידות לברה"מ, פקח את העי-
ניים לעובדה שכל הזמן ניצלה ברה"מ את
האינטרנאציונליזם למען האינטרסים האנוכיים
שלה וכי מניעות אותה שאיפות התפשטות של
מעצמה "רגילה".

ברה"מ השליטה בצ'כוסלובקיה גם שלטון של
דיכוי, טירור ופחד, ומניאצ'קו מתארו מתוך
נסיונו האישי. מתיאור זה עולה דמות המדי-
נה הקומוניסטית כתופעה מיוחדת במינה מב-
חינתו של מדע"המדינה. הרוחן להתקדמות
בה איננו כישורים אישיים אלא מוצא פועלי.
המוסר האישי הכללי התחלף במוסר מעמדי,
ולכן עבירה מדינית גדול ענשה מזה של
עבירה פלילית. משפטי"ראוה לטובי הקומו-
ניסטים הם מלאכת מחשבת של תרמית וסלף.
התעשייה מתנהלת לפי שיקולים מדיניים, לא
כלכליים, ושולטים בה אנשים נבערים אך
נאמנים על המפלגה. הצמרת מורכבת חבורה
של לא"יצלחים, תאבי שררה ואכזריים, שעשו
במדינה כבחוך שלהם. נובוטני, למשל, היה
פקיד זוטר בוועד המרכזי, עד אשר יום אחד
מינהו גוטואלד פתאום למלא את מקומו.
ובעוד השלטון שולח ידו בכל, ירדה הפעילות
הציבורית של האזרח עד לאפס.

בהגיעו לתיאורי הפלישה הסובייטית עצמה,
כואב מניאצ'קו את העובדה שזו פעם שניה
בשלושים שנה לא קמו הצ'כים נגד מבקשי
רעתם, ועם זאת מתנאה הוא בעוון"הרוח שגיי-
לה העם לנוכח הפלישה של אוגוסט. אמנם לא
היתה התנגדות פעילה לפולשים אך היתה הת-
נגדות סבילה ולא היו משתפי"פעולה. הסיסמה
היתה: "אף טיפת"מים אחת לפולשים" (30).
גדולתה של אותה "מלחמת ראדיו"נגד"
טנקים" טמונה במשמעות"העצמית של האו-
רחים—"כל אחד שימש ממשלה לעצמו, כל
אחד נתן לעצמו הוראות, הטיל על עצמו
משימות" (40). באותה אוטונומיה של הפ-
רט, לעומת דיכוי בעת המשטר הקודם, הת-
בטאה הגדולה האמיתית של המאורעות.

הפלישה לצ'כוסלובקיה באוגוסט 1968 זיע'
זעה לא רק את עולם המערב, שהברוטליות
והציניות של הסובייטים מוכרות לו מכבר,
אלא בעיקר אותם קומוניסטים נלהבים וכ-
נים, שעד כה האמינו באמת"ובתמים שברה"מ
היא המולדת והאם של המהפכה החברתית
הגדולה, זו העתידה לשחרר את האדם מכ-
בליו הנצחיים. אחד מהם היה הסופר הסלו-
באקי מניאצ'קו, שלפי עדותו שלו ראה מגיל
14 בבורגנות ובפאשיזם את אויביו היחי-
דיים. אמונתו בברה"מ התערערה עוד קודם-
לכן, עקב יחסה הצינון מעט למאבקה של
צפון וייטנאם ובעיקר עקב חלקה בהכנות
להשמדתה של מדינת"ישראל. כזכור, במחאה
על יחס הגוש הקומוניסטי לישראל לפני
מלחמת"יוני ולאחריה, בא מניאצ'קו לארצנו.
אולם רצה הגורל ובעת הפלישה לצ'כוסל-
בקיה שהה בארצו שלי.

"הלילה השביעי" בא לתאר את שבעת הימים,
שעשה מניאצ'קו בצ'כוסלובקיה הכבושה, עד
אשר "אחזה בי הפניקה, עצרתי מונית, אל
הגבול האוסטרי" (ע' 185). אולם עיקר
הספר אינו אלא ניתוח עשירים שנותיה של
צ'כוסלובקיה כמדינה קומוניסטית, ותיאור ה-
מאורעות האקטואליים הוא כאן ספח שאינו
חשוב ביותר. מטרתו של מניאצ'קו בניתוח זה
היא לבקר בקורת שאיננה משתמעת לשני
פנים את ברה"מ ואת משטר"הבובות שהס-
ליטה בפראג עד שבא האביב לעיר זו.
חשבנו שהרוסים לא יבואו, מתוודה מניאצ'קו,
"שהרי אין הם גרוועים עד כדי כך" (13). או"

* לאדיסלאב מניאצ'קו: הלילה השביעי (חש-
בון'נפש וקיסרוג של קומוניסט); תרגום:
עדנה קורנפלד; הוצאת שוק, 1969; 185 עמ'.

אם נבין גישה זו נוכל למצוא בכל כתבי ניטש שה, על הסתירות שבהם, אחדות אחת. הוא אמר:

"אין אנו צריכים לעלות על המוקד למען רע" יונותינו, כי איננו בטוחים בהם עד כדי כך. אבל צריכים אנו להיות נכונים להישרף בעד הזכות להזיק ברעיונות אלה ולשנות את דעותינו".

ששה חיבורים פילוסופיים של ניטשה שהיו פיעו לאחרונה בעברית בשלושה כרכים, בתרגום של ד"ר ישראל אלדד ובהוצאת שוקן, מיצגים היטב למדי את ההתפתחות והשינויים בכתבי ניטשה ואת ההגיון הפנימי שבהתפתחות זו.

בחינה מחדש של כל הערכים

הכרך הראשון כולל את החיבורים "בתורת המוסר": "מעבר לטוב ולרוע" ו"לגניאולוגיה של המוסר". כתבנו "תורת המוסר" במרכאות כפולות כי ניטשה היה אמוראליסט שביקר וניסה להעריך מחדש את כל שיטות המוסר שקדמו לו.

המושג היסודי בכל תורת המוסר הוא המושג "טוב". כלימר: מעשה מוסרי הוא מעשה טוב ומעשה בלתי מוסרי הוא היפוכו של הטוב, כלומר—רע. ואולם ניתוח פילולוגי וסימאנטי מראה, לדעת ניטשה, שתי משמעויות שונות וגבולות של מושג "הטוב" שהיפוכיהן הם המושגים "רע" ו"רוע".

"הטוב" בו מהזיק ניטשה, הנוגד את השימוש הרווח במושג טוב בתורות המוסר השונות, לדעתו איננו המצאה חדשה אלא הוא המושג המקורי שנוצר עלי ידי אנשים בריאים והוא מטעים ומעריך סגולות של בריאות: ספוטאניות, הנאה מן החיים ופועולות אפיניות לטיפוס אצילי (בניגוד לטיפוס העבדותי). האציל מחוקק את ערכיו שלו ומחליט בעצמו מה טוב בשבילו, וזה המצב הטבעי. לעומת זאת, בימיו של ניטשה, וגם בימינו, סולם הערכים הרווח, לדעת ניטש, שה, איננו טבעי לרוח האדם והוא נוצר בתנאים בלתי טבעיים. מקור המוסר הרווח הוא בעבדים מן המזרח התיכון (ולא ב"אצילים משם) שיצרו ערכים מוסריים מתוך

ספרו של מניאצ'קו נכתב בלהט רגשות. שבו עיים לאחר הפלישה, ומכאן פגמיו המרובים. הכתיבה אסוציאטיבית. אין קשר רב בין תיאור המאורעות האקטואליים לחשבון הנפש שעורך מניאצ'קו, או בין הנושאים השונים בחשבון נפש זה. מבחינה זו דומה הספר למחזה שכתב מניאצ'קו בזויותו צעיר, שבא לפאר ולרומם את מעמד הפועלים. אותי מחזה לקה מאד מצד המבנה הדרמטי, אך נכתב "מתוך הרגשה של מילוי שליחות ספרותית" (167). מניאצ'קו מנסה גם להיות בעת יבועונה אחת עד, קטיגור ושופט; לכן יש הרגשה שלעיתים הוא מנסה ליצור עדות, כדי שיהיה הקיטרוג מבוסס יותר ופסק הדין קשה יותר. אולם הרף אותה הד"צדדיות מובקת בה נכתב הספר, יש בו עדות נאמנה—הן על דרך גיהולם של הדברים במדינה קומוניסטית הן על אמונתו העזה של האדם בערכיו הנעלים ונכונותו להילחם עליהם. כי מניאצ'קו ברח מארצו, אך אמונתו ב"קומוניזם הומאני" לא פסה, למרות הכשלונות החוריים ונשנים.

פ. א.

ניטשה

מציאות של משברים ושינוי כיוון בפילולוגיה היא, לדעת ניטשה, סימן שהפילולוג סוף חי את בעיותיו ויש לשים לב לפתרונות. תיו, לדעתו, אין הטיפוס הסטואי שהגיע פעם לאמת ואינו זו ממנה עדיף, מבחינת האמת, על זה שמצא לאמת פנים רבים ומסיכות רבות.

* פרידריך ניטשה: מעבר לטוב ולרוע, לגניאולוגיה של המוסר; תרגום: ד"ר ישראל אלדד; הוצאת שוקן, 1967; 380 עמ'.

** פרידריך ניטשה: דימדומי שחר, כיצד מו"עילה ומזיקה ההיסטוריה לחיים? תרגום: ד"ר ישראל אלדד; הוצאת שוקן, 1968; 393 עמ'.

*** פרידריך ניטשה: הולדתה של הטרגדיה, המדע העליון; תרגום: ד"ר ישראל אלדד; הוצאת שוקן, 1969; 425 עמ'.

כמו שההריון הוא, במובן מסוים, מחלה, כלומר תנאי לקראת לידה חדשה. אלפיים שנות מוסר־עבדים פיתחו באדם את האינטיקטואליזם.

עתה, עם שבוחן ניטשה ללא רחם את כל הערכים, אין הוא רוצה לחזור לברבריות אלא הוא מחפש מציגה בין החופש והספוגי טאניות לבין האינטלקט. מעין מציגה כזו, בדרגה נמוכה עדיין, הושגה לדעתו באיטליה במאה החמש־עשרה, בתקופת הרנסנס. תקופה זו היא, לדעת ניטשה, שלב חשוב בהחזרת מוסר־האצילים לאירופה. ניטשה מעריך אנשים כקולומבוס, פטרארקה, ליאונרדו דה־ווינצ'י, או רפאל, אבל אלה האחרונים עדיין לא הגיעו לדרגתם של הטראגיים קנים היווניים.

מאותה סיבה שנא ניטשה את הרפורמציה הגרמנית שהחזירה הכל לחשיכה והיתה, לדעתו, מעשה־פשע נגד התרבות. ניטשה אינו סולח לגרמנים על שהקימו מתוכם את לותר ולא סלח ללותר על כשלונותיו אף לא על הצלחותיו. בכשלונו עודד את הריאקציה האפיפיורית, ובהצלחתו עודד את מוסר־העבדים.

שוב מעריך ניטשה את תנועת־ההשכלה באירופה ואת גיתה, שהוא, לדעתו, המיצג המובהק של ההשכלה. את שמו של גיתה ביטא ניטשה בגשימה אחת עם שמו של דיוניסוס. ניטשה מעריך גם את נפוליאון; גיתה ונפוליאון הם בעיניו שני הכוחות הגדולים ושני הנסיונות הנועזים שהוציאה מקרבה המאה ה־18. אבל גם גיתה אינו מגיע לשלב העליון לפי שעודו מאמין באמת. את השלב העליון יכין ניהיליזם קיצוני, שיחסל את כל האמונות ובכלל זה את האמונה בערך האמת. אז יבוא השלב העליון, בו יוצרי הקיום על־ידי עצמו, על־ידי כוחות אימננטיים לו, ולא על־ידי כוחות וצידוקים מבחוץ.

אקספרימנטליזם ומפקנות

בכרך השני מובאים שני חיבורים מתקופה מוקדמת יותר של ניטשה, בה סגנונו ורעיונותיו לעתים מכריקים יותר אך בשלים

ריאקציה נגד השליטים. מוסר האצילים הוא מוסרם של השבטים הנוודים, גרמניים אף שמיים. המוטיב העיקרי שלו הוא חיוב נצחונם של החיים ושל העצמיות. מוסר העבדים הוא תוצאה של יחסים ריאקטיביים כ־שנאה, חשד וקנאה, וכוחו המניע הוא השלילה. הדוגמה הקיצונית לבעלי מוסר־עבדים הם האנטישמיים והאנארכיסטים. העבדים מאוחדים בהתנגדות למשהו, וכשאין להם דבר להתנגד לו הם יוצרים מושא של התנגדות. זהו, בעיקרו, מוסר של תועלת.

האציל שומר על יחס כבוד כלפי אויבו. לא כן העבד, הירא ושונא את אויבו ולכן הוא רואה בו את התגלמות הרוע. לא־יִדְאוּלוגיה של העבדים אחראי, לדעת ניטשה, הכוח. גם היא כעבדים שונא את האריסטוקרטיה ומנצל את העבדים כדי לשמור על כוחו שלו. הוא מפתח בעבדים את החלומות על תגמול בעולם־הבא בו ינצחו התלשים והבוזיים. אפייני לכוהן הוא מצפון לא נקי, שהוא עצמו גילוי מחלה של התודעה כתוצאה ממעבר למצב לא־טבעי לאחר שחי האדם במצב טבעי. במצב זה האינסטינקטים הטבעיים אינם מוצאים מוצא ופוגים פנימה, או הרצון הטבעי לכוהן הופך רצון לעיוני־עצמי. מצב זה מצדיקים הכוהנים כמתן כבוד וכתשלום חוב לאלוהים.

נצחון המוסר הלא טבעי מוסבר על ידי ניטשה בשני גורמים: מצד אחד, עליית כוחם של העבדים מביאה לסיום התקופה הקלאסית של החברה והתרבות היוונית והלניסטיקה־הרומית; ומצד שני, עליית הנצרות, שהיא לדעת ניטשה האידיאולוגיה היהודית בלבוש וולגארי. ללא הנצרות היה מוסר העבדים חדל־אוניס. בעזרת הנצרות הוכח כי מוסר־העבדים חזק מכל. הוא מחץ לא רק את הקיסרות הרומאית השוקעת כי אם גם את השבטים הברבריים ואת הוויקינגים שיכלו, לדעת ניטשה, ליצור תרבות חפשית נעלה אף מזו של היוונים. יכן, משך אלפיים שנה, האדם העליון המודרס־מעם הוא כוהן, מתנזר, או קדוש.

אבל מוסר־העבדים הפך את האדם ליצור מעניין ומתעניין. המצפון הלא־נקי הוא מחלה

מנית. וזה הלקח שצריך ללמוד מן ההיסטוריה: איך ליצור תרבות מקורית.

אף שרחוק היה ניטשה מהגל וקרוב לשופנו הוואר, הרי בגישתו להיסטוריה היה קרוב, בכלליותה, יותר להגל. שופנוהוואר חשב כי אין בהיסטוריה דבר שיכול להמריץ פעילות אנושית; ההיסטוריה יכולה רק להראות את החולשה האנושית ולהביא בני-אדם לעמדה של אדישות כלפי העולם והחיים. ניטשה אינו דוחה את יסוד האמת הקייב, לדעתו, בגישת שופנוהוואר. גם ניטשה חושב שכל האידיאלים ההיסטוריים הם אשליות. אבל פירוש ההיסטוריה והבנתה הנכונה הם, לדעתו, פעולה יוצרת.

ב"דימדומי-השר" נוקט ניטשה את שיטת ה"אינטרוספקציה הפסיכולוגית, המבוססת למעשה על ניסויים מתמידים בנפשו של ההוגה, של ניטשה עצמו. נקודת-המוצא של מחקרו הפסיכולוגי היא החלום—הדבר הקרוב ביותר לאדם. ניתוח מקומו של החלום מעמיד אותו על חשיבות העולם הלא-מודע והשפעתו על האדם ותודעתו. לדעתו, תכליתו הנוכחית בעית במודע אינו קובעות לבדן את הפעולות האנושיות אלא הן נמנות על גורמים רבים ומשתנים.

ספקנותו של ניטשה חלה לא רק כלפי האובייקטיבי כי אם גם על הסובייקטיבי. אבתאמצו הפילוסופים להראות שהאובייקטים החיצוניים אינם באמת כמו שהם מופיעים. הרי הוא הדין לגבי עולמו הפנימי של האדם, שגם הוא עולם של "תופעות". ומכיון שאין אחיזה בתבונה, פונה ניטשה לאמונה ומבקש עזרה מפסקאל ושיטתו.

פסקאל חייב את האמונה משום שהיא הכרחית, ומתוך שהיא הכרחית הרי נכונה היא, לדעתו. אבל ניטשה הרחיק לכת אף מפסקאל ומקירקגור ממש. הוא העמיד לבקורת אף את החוויה הדתית עצמה, וגם אותה כלל במקור אנוכי. לדעתו, אין גאולה האדם באמונה כי אם בשמחה ובכריאת האמתית. אבל מכיון שאין לדעת בביטחה האשר מהו, יש צורך בניסויים מתמידים. לתבונה ערך פוגק צינולי, ובאשר כך היא הרי עלידי ניסויים וניסויים חוזרים משיגה היא את הגאולה.

פחות. אל לנו לשכוח שניטשה נפטר—כנראה מעגבת—בגיל 56, ובעשר שנותיו האחרונות כמעט לא היה מסוגל למחשבה שיתית. רוב חיבוריו חיבורים פילוסופיים של אדם צעיר שהמחלה דבקה בו בשלב מוקדם למדי והוא שרוי במירוץ עם הזמן הקצוב שגותר לו לחיות.

שני החיבורים בכרך השני הם "כיצד מועיל לה ומוזיקה ההיסטוריה לחיים" ו"דימדומי-שחר". הראשון בנוי כהרצאה והוא שני בסדרה של ארבעה מאמרים שפירסם ניטשה בשם "מחשבות מעבר לזמן". ב"דימדומי-שחר" אפשר למצוא דוגמה לכתובה באפוריזמים בה השתמש ניטשה בחלק מכתביו.

המסה "כיצד מועילה ומוזיקה ההיסטוריה לחיים" יש הרואים בה את חיבורו הטוב ביותר של ניטשה. בחיבור זה הוא טוען דבר שאחרי היטלר השמיעוהו רבים וטובים, והוא שההשפעה השלילית ביותר על התרבות הגרמנית באה מצד הגל. הגל וההר גליאניזם הביאו לידי הערצת המדינה והעמידת ההיסטוריה במרכזם של חיי הרוח, דבר שהוא מופרך מיסודו. לדעת ניטשה, ההיסטוריה נטולה חוקים, ואף אם מוצאים בה עקבות של חוקים הרי אין הם אלוהיים וראוי צינוליים אלא מגשימים הם את האנוכיות היסודית של האדם.

מטרת החיבור, לדעת ניטשה, אינה לספק לאדם ידיעות על מעשים ואנשים גדולים אלא לשמש אמצעי לחיים מלאים ועשירים יותר, לבל יהיו בני-האדם שבויים למושגים ולאידאלים מאובקים ונדושים. האינטלקט והרגש חייבים לשרת את החיים, ולדעת ניטשה יכולים היוונים לשמש בתחום זה דוגמה מצוינת איך ליצור חיי-תרבות. היוונים כגרמנים הושפעו מתרבויות שונות אבל בעזרת הכלל האפולוני, "דע את עצמך", יצרו היוונים תרבות מקורית לעצמם ואירגנו את התהווה ורובהו בו היו שריים. בגרמניה מצד ניטשה למאה אנשים בעלי תרבות-אמת כדי לשנות את התרבות הגרמנית. וזה הלקח שצריך ללמוד מן ההיסטוריה: איך ליצור תרבות-אמת כדי לשנות את התרבות הגר-

ניטשה סבר שהפילוסופיה שלו היא דרך השימוש הנכון היחיד בתבונה.

"הולדת הטראגדיה" ו"המדע העליון"

בכרך האחרון מכנס ד"ר אלדד שני חיבורים שונים בתקופתם ובאפיים, ולא ברור מה ראה לקבצם בכרך אחד. "הולדת הטראגדיה" היא החיבור הפילוסופי הראשון של ניטשה, שיצא לאור בעזרתו של ואגנר והוקדש לו. לימים, בתקופת "כה אמר זרטוסטרא", הסתייג ניטשה מספרו זה מהיותו בוסר. בספר נייפרות היטב השפעות של שופנהאואר וואגנר. בהשפעתם הוא דוחה את רעיון הרומנטיקה הגרמנית שהגזע היווני מורכב "ילדים תמימים" שיצרו אמנות מתוך שמחת־אמת והתמזגות עם הטבע. ניטשה טען כנגד זאת כי ליוונים היתה יכולת בלתי־רגילה לסבול, ויכולת זו עוצבה ופותחה במלחמות הרבות ש־עברו על היוונים. הם אינם אופטימיסטים, כפי שחשבו הרומנטיקים, אלא הם הפסימיסטים הגדולים של ההיסטוריה, שנוכחו לדעת, בחייהם ובנסיגותם, באמיתות דבריו של הסייג לניטשה הדיוניסי:

"הוי, בני־אדם, עלובים וקצרי־ימים, ילדי המקרה והתלאה—למה תאלץ אותי לאמור לך את הדבר אשר אין טוב לך מאשר כי לא תשמענו לעולם? הטוב ביותר בשבילך הוא הדבר אשר אינו בגדר הישגך כלל. טוב שלא נוצרת, שלא תהיה, שתהיה לא־כלום. אך משנה־טוב לך—שתמות בקרוב."

ב"הולדת הטראגדיה" יצר ניטשה שני דגמים להבנתה ולהסברתה של כל אמנות־אמת: הדגם האפולוני—על שם האל אפולון, אל החלום, והדגם הדיוניסי—על שם דיוניסוס, אל השכרות. האמנויות האפולוניות, שהן האמנויות הפלאסטיות והשירה האפית, נחוו צות היו ליוונים למען יהיו חיהם נסבלים. לכן שר הומירוס את שיריו, לכן יצרו היוונים (לפי ניטשה) את משפחת האלים המאושרת, למען ישמשו דגם ואופק־שאיפה לחיים מאושרים שמעבר למציאותם של בני־האדם. לפי ניטשה יצרו היוונים אידיאליזציה של החיים הקשים, והביטוי לכך הוא, בעיקר, השירה ההומירית.

משופנהאואר ומווגנר קיבל ניטשה את הרעיון בדבר מעמדה המיוחד של מוזיקה בעולם האמנות. הגאון היוצר במוזיקה זהה במעשה־היצירה עם היוצר העליון—האל היווני. אל־המוזיקה הוא דיוניסוס, הליריקה מקורה במוזיקה, והדראמה היא הרחבתה של הליריקה. הנה על כן הליריקה והדראמה הן אמנויות של שיכרון, שמקורן במעמקי תהומה של נפש האדם. הגאון המשורר אינו ארכילוכוס האיש כי אם הגאון של העולם, הנותן מבע סמלי לצער הראשוני. בעת היצירה הלירית רואות עיני האדם כעיני האלוהים, וכן הדבר לגבי הדראמה והטראגדיה ומחבריהן. הטראגיקן יכול לבטא את סבל העולם לא במונחי הצער שלו, כסופוקלס האדם, כי אם בהצגת דברים אחרים שיש בהם בעת־ובעונה־אחת צער וסבל גוראים ויופי נהדר.

"המדע העליון" נכתב כעשר שנים אחרי "הולדת הטראגדיה", בחורף 1880/1. משך תקופה זו עבר ניטשה כמה וכמה גילגולים. ב"מדע העליון" גילה ניטשה מצפון חדש, שונה מזה שקיבלנו ברושה מן הדתות הגדולות ואף מנוגד לו. זהו מצפון הדרוש מהאדם שיהיה מה שהינו בדרגת העצמיות הגבוהה ביותר שאליה הוא יכול להגיע ושוב נתקלנו כבר בדיון בכרך התרגומים הראשון. מצפון זה דוחף את החולה לבריאות, והבריאות מובנת לו לניטשה כמצב של גידול והתפתחות ספונטאנית. תפקיד האדם הבריא להעריך מחדש ערכים מוסריים ואנושיים, ותפקיד זה נטל ניטשה על עצמו. אבל הבריאות היא דבר אינדיבידואלי. מה שבריא לאדם אחד יכול להיות בבחינת מחלה למשנהו. חייב כל אדם למצוא בעצמו מנסיון חייו, מה בריא ומה אינו בריא בשבילו. זה יסודו של מוסר אינו בריא בשבילו. זהו יסודו של מוסר חדש, שעיקרו גישה אסתטית ולא אֶתית לחיים.

אחד מקווי־האופי החוזרים בכל כתבי ניטשה, ובכלל זה בכתבים שתורגמו, הוא העדפת הגישה האסתטית לחיים. ניטשה אסתטיקן היה ביסודו. הן כיוצר הן כפילוסוף. לא ייפלא אפוא שכתבתי הם דברי־ספרות הכתובים בסגנון ששום סופר "מקצועני" לא היה מתבייש בו. יסוד גישתו האסתטית של ניטשה היא

והוא החשוב ביותר. ככל דמויותיו של קיפ"ר לינג בא גיבורו, דיק, מן הצבא. הוא צייר צבאי, והצבא בתפיסתו של קיפלינג הוא הרבה יותר מצבא. חיי הצבא ממצים את החוויה ה"גברית", ועולם הגברות עולה ביצירה זו בניגוד בולט לעולמה של הנשיות ומתוך תחושה של עליונות רבה. תיאורי הקרב בות בין האנגלים לסודאנים במאה שעברה משמשים למחבר כר נרחב לעלילות גבורה ומפעלי גיבורים.

"הגוש העיקרי של החיל היה אנושות עירו-מה, טרופת-זעם וחמושת חרבות ורמחים... ידוע היה לחיילים כי האיוב יכול לנסות להבקיע בעת-ובעונה אחת... ומתפקדים היה למגר כל שהיה לנוכח עיניהם, לתקוע כידון בגבו של כל העובר על פניהם, וכל עוד רוח-חיים בהם—לגרור את מי שקטל אותם אליהם..." במהלך הקרבות דוקר חברו של דיק את עינו של הסודאני הנלחם אתו פנים אל-פנים, ודיק עצמו מופה בראשו. לאחר-מכן הוא מתעורר כתוצאה מאותה מכה, אך לפני כן הוא מתגורר עם חברו בלונדון, מפ"ליא לצייר ציורי-קרב ומצליח באמנותו.

מוזר ביותר הוא יחס גיבוריו של קיפלינג ל"אשה. המחבר נותן בהם כמה סימנים הומריסקואליים, כאותות הגבריות המוחלטת, שאינה מניחה מקום בחייהם לנשים. האשה הראשונה, מייו, שהיא נושא אהבתו החלור מית של דיק משנות ילדותו, מתוארת במידה צנועה ביותר, ואילו הנערה השניה, הדוג-מנית, זוכה ליחס משפיל. בתגובה על כך היא משמידה את ציורו הטוב ביותר של דיק, "המלנכוליה", המביעה את הייאוש והיא אכזבה מחייו. נקמת האשה מתוארת בידי קיפלינג בדרך מוצלחת ביותר, המעוררת גם את סליחתו רחבת-הלב של הצייר. עובדה זו נובעת מן הגבריות הג'נטלמנית, היודעת להבין לזולת ולסלוח למין החלש על מעלליו הגרועים ביותר.

פרופ' א. הראל פיש, שהקדים מבוא מסביר לרומן, מסביר כי "דור שלם ראה בקיפלינג, בעיקר, לאומניות צעקנית... אבל אין ההערה כה הזאת הולמת את המציאות. בשכבה יותר עמוקה בנפשו של קיפלינג פועלים יסודות

העדפת היפה, הבריאה, החזק שבחיים. לדעתו, אין שניות ואין ניגוד בין האסתטיקה לאתיקה, אלא שהאסתטיקה כוללת בתוכה גם את האתיקה, כלומר את כללי התנהגות ואת הערכת התנהגותם של אחרים.

א. מ.

קיפלינג

הרומן "האור שכהה", שנתפרסם לפני שמר-נים שנה, מציג את מחברו רודיארד קיפלינג באור שונה מן הדעה המקובלת עליו בתוכנו. ברגיל ראו בו את נושא-דגלה של הקיסרות הבריטית, ושמו היה קשור בהערצה אידיאליסטית לשלטונה בחלקים רבים של העולם. דעה זו יצאה לקיפלינג בזכות שיריו שקנו להם פופולאריות רבה, שהעלו על גס את החיילים העושים בשליחותה של המלכה ויקטוריה בארצות רבות ונושאים בלבם תחושה של ייעוד לאומי. בסיפוריו הפיוטיים הקצרים חרג הסופר-המשורר מתחומים של לאומנות והעלה אנשים ומצבים על רקע אנושי רחב יותר.

מגמה זו מעמיקה והולכת ב"האור שכהה". גיבוריו הם נער ונערה עובים, עשוקי ילדות ומלאי-מרירות משחר-חייהם. שניהם נשבעים אהבה הדדית, אך אינם מקיימים שבעתם, ותסביכיהם מונעים אותם מלקבל פתרון חיובי בדרך של נישואים. המעגל האישי נראה צדדי לגמרי לעומת המעגל העיקרי של חייהם בתחום האמנות. שניהם שואפים להיות ציירי רים. הגבר מצליח יותר. האשה נשארת בתחום הלבטים והחיפושים. סופו של הגבר שהוא מתעורר; העירון הוא מוטיב חוזר ביצירותיו של קיפלינג, שהוא עצמו היה קציר-רואי וסומא-למחצה. קיים עוד המעגל השלישי—הצבאי, הגברי—

• רודיארד קיפלינג: האור שכהה; (סדרת ספרים של חתני פרס נובל בעריכת פרופ' משה לור); תרגום: אברהם בירמן, ערך א. כ.; הוצאת מסדה, 1968; עמ' 228.

ציר כתיבתו של טאגורה הוא היחס שבין האמונה לחיים. הוא יודע לתת ביטוי לכל התרחשות "מכיסופי הנצח של הנפש עד עלי-צותו של ילד תמים במשחקו". הוא דורך בשבילים המוליכים את האדם למנוחה השלמה וההרמונית בחיקו של הטבע, ולא פחות מכך בחיקה של הרשות האלוהית, שפוחה עומד לה בחיים הרוחניים והחילוניים של החברה האנושית. לאלוהים זה הוא שר ב"ספר-שיריו הראשון, "גיטאנאלי": "בסוף היום נחפו אני בחרדה פן נסגר פתחך: אולם אני נוכח שעוד יש זמן".

"הסיפור בארבעה פרקים" הופיע בבנגאלי בשנת 1916 ותורגם אנגלית בשנת 1922 תחת הכותרת "קשרים הרוסים". הבעיה המרכזית בסיפור היא המיתח שבין השכל והרגש. האתיאיזם במשמעותו ההומאנית ביותר ניתן במסגרת המציאות החברתית ההודית על התפלגותה הכתית. לעומתו, קיימים החיים הרגשיים של הדמויות, ואף הן מתוארות על רקע הדתיות החזקה בנפש ההודית.

המיתח הרליגיוזי מובלט בעוז בנשמות הנשים המופיעות בסיפור. אחת מאבדת עצמה לדעת ויחברתה בוחרת בדרך הקרבה וסבל של אישיות שסועה וקרועה. צעיף דק של חמלה ורוך, עדינות וטוב-לב, פרוש על הסיפור, ו-מבט לך כמו נראים הגברים והנשים צועדים בשביל העתיד לקשרם אל האלמוות. אלא שמטרה סופית זו אינה מתקיימת בידם, הקשרים נהרסים, והקשר שבין הראציונליזם ל-אמוציות האישיות ניתק.

הבחינה הרעיונית של הסיפור היתה כעין בשורה, שהקדימה את הספרות האירופית ובישרה את "הקשרים ההרוסים", שהלכו והיו לאחד מסימני-היכר המובהקים של ספרות הדורות האחרונים. התפוררות המסגרות והמסורות החברתיות והתרבותיות באירופה—ולא רק באירופה—כמו הביאה לידי בדידו-תו של האדם. הופעת טאגורה בשמי הספרות לפני יובל שנים באה כ"אור מן המזרח" המזוהיר את החברה המערבית מפני התפרקותה מערכי-רוח כללי-אנושיים ומפני הניכור וההינתקות המאפיינים כל-כך את האדם בן-זמננו. וכבר העיר על כך רומן רולן במכתבו

הייאוש הנוזנים מחוויית גלות כפולה, הגלות ממנה סבל בילדותו ואשר ממנה לא הצליח להשתחרר... בילדותו נשלח קיפלינג מהודו לקבל חינוך "טוב" באנגליה, ועובדה זו גרמה לו משרב נפשי עמוק, שממנו לא נרפא מעודו. האפוטרופסית שלו נהגה בו ובאחותו אכזריות והתעללות וגרמה לו פגיעות חמורות בגופו ובכשרו ראייתו. ביצירותיו חזר לא פעם למוטיבים אלה משנות ילדותו הקשה, ועקבותיהם מצויים אף ברומן שלפנינו.

קיפלינג אינו מצטיין בעמקות פסיכולוגית. כוחו בתיאור הנוף ובשיבוץן של הדמויות בתוך העלילה. כמו כן יודע הוא לגולל מערכת יחסים בין בני-אדם ולהאירה באור החיות הפנימיות שלהן. נטייתו הטבעית לצידיים האפלים של החיים עולה בקנה אחד עם תיאוריו הפלאסטיים המלאים אופטימיות של פעילים וערים. מעלתו הגדולה של הספר היא שהצליח קיפלינג לתת בו את שתי מגמותיו זו בצד זו, ואין רשות אחת פוגעת בחברתה.

התרגום העברי שוטף ונוח-לקריאה בדרך-כלל, להוציא שרידים "משכיליים" פה-ושם. בסוף הספר רשימה מלאה של יצירות קיפלינג ושל תרגומיו בעברית.

טאגורה

טוב לקרוא סיפורת פיוטית מרעננת, צלולה וזכה, בהירה וטהורה, המאחדת, לדברי מבקר אנגלי, "את החן הנשני של השירה עם הכוח הגברי של הפרוזה". כתיבה זו רחוקה כל-כך מן הכתיבה המודרנית עד שהיא מזוהית את הקורא לא רק למורת הרחוק של הודו אלא לימים הרחוקים בהם הצטיינה בעתה של סופר ומשורר גדול בהרמוניה פנימית, בניצוחו השלם של היוצר על כלי-הפיזיק שלו.

* ראבינדראנת טאגורה: סיפור בארבעה פרקים (סדרת ספרים של חתני פרס-נובל בעריכת פרופ' משה לור); תרגום: נפתלי גולן; הוצאת מסדה, 1968; 132 עמ'.

התרגום העברי אינו מושלם. תרגומו של נפתלי גולן נופל בהרבה מתרגומו הישנים של דוד פרישמן ואפילו מתרגומיה החדשים של פועה שלו-תורן.

שקספיר

ספר זה שונה משאר ספרים מרובים שנכתבו על שקספיר בכך שמחברו מבקש להעלות את דמות גיבורו מתוך יצירותיו עצמן. בפרקים הראשונים דברי הסבר על אקלימה המדיני, החברתי והתרבותי של אנגליה בתקופה הא-ליזבתנית; הבאים אחריהם מעלים בעיות מרכזיות בכתבי שקספיר: האהבה, הטבע, ההיסטוריה, הרע, המוות, והשירה.

כבר בפרק הראשון מגדיר המחבר את מקום גיבורו על רקע יצירתו של הרנסנס: "יש לבקש ביצירות הרנסנס את היחס אל המוות, המחשפים והרקבון כשם שיש לגלות בהן את ההעפלה לאור הגדול. בין אלפי היצירות שעידיה היתה תקופה זו להוליד, אין עוד יצירה שתיטיב להביע אמת כפולה זו כמחזותיו של שקספיר". המחבר מנסה "לעשות סדר" בהשקפת-עולמו של שקספיר, להצביע על חפיפה בין בעיותיו, רעיונותיו ותמונותיו לבין מהלך חייו. עם זאת מודה הוא בעובדה הידועה ש-המבוכה והערפל מכבידים על כל נסיון של חדירה לעולמו של שקספיר.

הפשעים הרבים המתוארים ביצירותיו של שקספיר הם מאותות הזמן. הזמן ממציא להם תיקון ומרפא, אלא שהוא גופו אינו נמנה תמיד על כוחות האור והטוב. תכופות הוא "מעוות, חבר ללילה המאוס, הרוצח כל חי". רוב הזמן קיים המאבק בין הגורל ובין הבחירה החפשית של הגיבור, ובהעלאת מאבקים גורליים אלה גדול, כידוע, כוחו של שקספיר, בהם קנה את עולמו.

אל טאגורה משנת 1940: "המלחמה יצרה בדידות מסביבנו... בעולם אשר הוסגר לידי הכוב והאלימות העיוורת חובה עלינו לנצור בתוכנו את האמת והשלנה".

האמת והשלנה היו נר לרגליו של טאגורה, והם עולים בכל סיפוריו כרעיונות מנחים, שהוא מגדירם בדרך משלו: "לא בעובדות האמת, אלא בתואם שביניהן. האמת היא יופי והיופי—אמת". האמת מחייבת והיא מב-תנו של האדם.

"כשולחני הבוחן צלילו של כל מטבע, כן בוחן העולם כל אדם לפי דרך תגובתו לזעזועי שכול ומכאוב, לפי הנוגדנות שהוא מגלה כלפי הבולמוס של ישועה זולה. אלה שאין צילצולם אמיתי גדחים הצדה כאסיר מונים... לראויים שבבני-אדם לא הותרה שום פירצה של מנוס מפני החובה—רק לעלים נובלים מותרת הנשירה מן העץ".

כתיבתו של טאגורה עשירה בחוויות, בציוריים, בדימויים שהביא אתו הסופר מעולמה העשיר של הדור. כך הוא מתאר את האשה האהובה: "דאמיני היתה הברק המנצנץ בתוך שפעת העננים של יולי. מבחוץ עטפו אותה חמוקי הנעורים במלא שירטוטם. מבפנים ניתנו לסרוגין זיקי אש... בנוניבאלה [האשה הצעירה שאיבדה עצמה לדעת] ראיתי את אשת-העולם באחת מבחינותיה, האשה הנור-טלת על עצמה את מלוא נטל החטא, המקרי-בה את עצם חייה למען החוטא, האשה אשר במותה היא מניחה אחריה את בושם האל-מוות. בדאמיני אני רואה בחינה אחרת של אשת-העולם. זו אין לה ולא-כולם עם מוות. היא האמן של אנמות-החיים. היא מלבלבת ללא-מצרים, בצורה, בניחוח ובתנועה. היא לא נולדה להיות מושלכת הצדה: ממאנת לבדר את הספגן [הספקן], ואחת החלטתה שלא לשלם אף לא אגורה אחת לרוח החורף הגובה את מסיו".

הספר כולל גם מסה על טאגורה מאת אלקס אהרונסון, הנאום במסירת פרס-נובל-לספרות לטאגורה של פרופ' הרלד היירנה, ביבליור-גרפיה של מבחר מיצירות טאגורה, רשימת התרגומים לעברית ודברי הערכה עליה.

* ז'אן פאריס: שקספיר בראי יצירתו; תר-גום: לאה וייץ-כהן; סדרת "סופרי עולם", הוצאת מסדה, 1969; 151 עמ'.

הסתכלותו של שקספיר באדם ובטבע הביאתו לידי "תפיסה דיאלקטית של הסדר הקבוע והתזערותו". ההיסטוריה והפוליטיקה משמ" שות לו אמצעים דראמטיים מספיקים להוכיח את הנחתו היסודית. "השולפים חרב יפלו בחרב, ובגזירת הגורל מתהפך הגלגל". על כן חותר שקספיר לשלום בין המדינות, והיות והבעיה הבינלאומית הגדולה של ימיו היתה יחסי אנגליה-צרפת חלם על שלום-תמיד בין שתי המדינות, שיוכנו יחסים של אמת ואחד-וה נוצרית בין תושביהן.

הבעיה הפילוסופית העיקרית שהסרדיה את שקספיר בכל יצירותיו היא בעיית הרע, שגיי לוייה הגדולים הם המלחמה והזימה. אך יש רעה גדולה מן הרע הזה והוא—המוות. "עשו" יים אנו מאותו חומר ממנו ייארנו החלומות, וימי-חינו המעטים—סופם שינה". בתרדמת המוות קיימים החלומות, האותות והסודות ה- מפרנסים את הקשרים לעולם-החיים, אלא שלא כל אחד ראוי לתפסם בחושיו. וכך אנו מגיעים אל המונולוג הידוע של המלט: "לה- יות או לא להיות? הנה השאלה! / מה נעלה יותר—לשאת באורך רוח / חיצו גורל אכזר, אבני מרגמותי, / או אם חמוש לצאת מול ים-הייסורים, / למרוד, וקץ לשים להם? למות, לישון, / ולא יותר; ודעת: השינה הזאת / תשבית מכאוב הלב ואלף הפגעים / זה חלק כל בשר—הנה התכלית, / אליה ייכסף אדם, למות. לישון..."

הפרק האחרון מוקדש לשירה. החוויה הפיזית חורגת מתחום החיים והמוות וקונה מש- מעות אלמותית. השירה מאחדת את האדם עם היקום, כי מקורה במוסר, בחסד וברח- מיס. "אדם שאין בו נגינה, שאינו מתפעם לקול צלילים ערבים—יתן ידו לבגידות, לת- ככים וגזל... אדם כזה בל ייאמן". השירה עולה מן האדם ומן הטבע, היא המעניקה לא- דם את החלק הנאצל של נשמתו.

קשה לומר שהציטטות הרבות הממלאות את דפי הספר מתלכדות לכדי עיצובה של תמו- נה ברורה. אפשר שהנעלמים הגדולים של חיי שקספיר אינם מאפשרים עימות ממצה של חייו עם יצירותיו. ה"עימות" עם ימי הרנסנס ועם האווירה הציבורית באנגליה של

גורקי

הסופרת נינה גורפינקל, הידועה כמומחית ל- ספרות הרוסית, מצמידה את דברי בקרתה על יצירותיו של מקסים גורקי לפרטים רבים מן הביוגרפיה של הסופר. כל נושא שהיא מעלה מעוגן לא רק בהבעה הספרותית שלו, כי אם במה "שלמעלה מזה"—במציאות-חייו הממשית. שתילתו של הסופר בנופי מולדתו ובנופם הספרותי הכלל-רוסי באה להסביר את יצירתו ולשרטט את דרכו מן ה"שפל" של התכרה הרוסית ועד צמרת הספרות הרוסית. גורקי יצא, כפי שהעיד על עצמו, "מירפתי חצרות-החיים", כחניכם של ה"בוסיאקים", וה" "בוסיאק", לפי הגדרתו, הוא "אינטליגנט ב- קרב בריות שהם ספק'אנשים ספק'חיות, ערומים, רעים, רעבים, רצוצי-גורל, הממל- אים את משכנות-העוני המסואבים של הע- רים..." חידושו הגדול בספרות הרוסית היה בהליכתו מן הכפר אל העיר. אליל הספרות הרוסית, המוזיק- "המוזיק הקדוש, הטוב, המארטי" —מפנה מקומו ל"אחד פורק-עול, גזלן, אך מלא חיים ויודע לאהוב את החי- רות". דמויותיו של ה"בוסיאק" צוירו לפני

• נינה גורפינקל: גורקי בראי יצירתו; תר- גום: אהרן אמיר; סדרת "סופרי עולם", היצאת מסדה, 1969: 170 עמ'.

אמונתו זו לא קירבתו אל מנהיגי המהפכה. שנים רבות חי גורקי בגולה מאונס ומרצון, וכשהיה חוזר לרוסיה היה משמש כחובת לפי ניות רבות של אנשים שהמסטר ירד לחיי-הם. הוא הפך טרדן של השלטונות, שלא העזו לפגוע בו. אבל הוא לא נלאה מלהדגיש את ה"אני מאמין" שלו: כי "אין לי רעיון אחר מלבד האדם... אני משתחוה לאדם... קדוש הוא רצונו להעביר מן הארץ את הקנאה, את חמדת-הבצע, את הפשעים, את המחלות, את המלחמות ואת כל האיבה שבין בני-האדם: קדושה היא עבודתו".

פרקי הספר מוקדשים לנושאים מיוחדים, ש-כולם מסבירים הסבר היטב את חייו, יצירתו תיו ומקומו של מקסים גורקי בחיים הרוסיים שלפני המהפכה ולאחריה. כל פרק מעלה בעיה נפרדת המעוגנת ביצירתו של הסופר ומסתמכת על אירועים בחייו, שקיבלו את הארתם בכתיבו. מבחינה זו מופלאה האותנטיות בכתביו של גורקי. הסופר נהג לכי לול ביצירותיו קטעי חיים מנסיונו. "האונני בריטאות שלו" היו הדיטות התחתונות של המציאות האנושית. לא פעם כתב שהחיים היו לי אם-חורגת במקום אם טבעית.

חלקו הראשון של הספר כולל את דברי-ההערכה וההסברים. בחלק השני מובאים קטעים מכתביו של הסופר, שבנוסף לקטעים ה-קצרים הפזילים בחלק הראשון הם מביאים ביתר-פירוט את דברי עדותו של גורקי. לפי מתכנתה של סדרת הספרים "סופרי עולם", לפי כלולים כאן צילומים חיים של המחבר מכל שנות חייו, ואילו בסוף הספר באות כמה תוספות מיוחדות של ההוצאה העברית. ברוך קרוא כתוב על "יחסו של מקסים גורקי ליהודים"; קטע מספרו של דוד ורדי, "בדרך הי-לוכי", מתאר את יחסו של גורקי ל"הבימה"; מ. אונגרפלד מספר "בין גורקי וביאליק"; וקטע מספרו של מרדכי אבישי, "משורר ה-יחפים", מביא את תגובותיו של גורקי על האנטישמיות.

י. פ.

גורקי בידי צ'כוב ואחרים, אולי ביתר-אמנות—אך בפחות נשמה. גורקי הבחין בנשמתם המהפכנית והעלה אותה על הכתב, ועל הבי-מה, כחומר גלמי של המהפכה-שבדרך.

גורקי נחשב אבי הסופרים הפרולטרניים ה-רוסיים, ועטרה זו קשרו לראשו לנין וחבריו, לאחר המהפכה הבולשביית. אך הוא עצמו חורג במתכוון ממשמעותה של הגדרה זו, ה-שמה מיגבלות לאדם היוצר ומטביעה עליו גושפנקה של מלכות-הפועלים. לפי גורקי, הסופר הוא פרולטרי אם הוא שונא "כל מה שמדכא את האדם מבחוץ ומבפנים, כל מה שמפריע להתפתחות הפנימית של כשרונו-תיו...". כאשר הוא מכבד את האדם "כמקור פורה של אנרגיה, אבי כל הדברים היפים, כל הנפלאות שעל האדמה", כאשר הוא שר לעבודה הקיבוצית אשר תפקידה ליצור צו-רות חדשות של חיים, כאשר הוא רואה בא-שה "לא רק מקור להנאה גופנית אלא חב-רה נאמנה ועוזרת יקרת-ערך בעבודה הקשה של החיים" ובלתים "יצורים שכלפיהם אנו אחראים לכל מעשינו". בהגדרה זו של "סופר פרולטרי" אפשר לכלול את גדולי הסופרים והיוצרים בכל זמן ומקום, ללא זיקה של ממש למשטר זה או אחר.

השקפה זו מסבירה את מקומו של גורקי ב-משטר הקומוניסטי, שראה בו את "איש-הרוח" שלו. אך גורקי לא שבע נחת ממנו, ויחסיו עם לנין היו מלאים שיבושים לא מע-טים. משטרו של סטאלין היה רחוק מלבו, ואולי היתה זו הטראגדיה של הסופר מש-את-נפשו—המהפכה—באה והתרחשה אך קר-נו של האדם החפשי והיוצר ירדה והלכה. הכבוד הרב שחלק לו המשטר הפך כעין צלב-ייסורים כבד, שגורקי גשאו עד מותו. כטכ-ססן ידע לנין להשתמש בספריו של גורקי לצרכי המהפכה ולקרבו, עד כדי הכרתו בכתר של סופר-המהפכה. אך גורקי מעולם לא היה סופר-החצר, אפילו היתה זו חצר אדומה ומהפכנית.

לקסיקון לשיפור הלשון

פנים לכאן ולכאן, ובדרך כלל נוטה הוא להקל—אך אינו מגזים בכך.

עם זאת, יש ונוצר הרושם כי מחבר הלקסיקון מתיירא להכניס את קוראיו בעביהי קורה של הדיון הלשוני, ומעדיף להגיש להם מסקנות מן המוכן. ברור שרוב הקוראים יעדיפו דרך זאת על דיון מפורט אך לא מעטים הם—כך יש לקוות—הקוראים האינטיגנטיים, שגם אם אינם בקיאים בדיון הלשוני הרי תתעורר סקרנותם להבין מדוע פסקו בלשנינו כך ולא אחרת. תכופות מדי מסתפק סיון בציון העובדה שזו דעתה של האקדמיה ללשון העברית, ואינו מסביר מדוע היא גורסת כך. יש להצטער על שהוא מקמץ בהבהרת תהליכים לשוניים בסיסיים. לדעתנו יש מקום, גם בלקסיקון עממי-שימושי, לדיון קצר ואולי אף לביבליוגרפיה מסוימת. דיון מעין זה יכול היה להידפס באותיות זעירות, כלומר בתוספת שהמעין רשאי לפסוח עליה אם אץ לו דרכו. יצוינו לטובה ערכים כגון אילמלא־אילמלא־וכגון אלו, שבהם ניתן הסבר היסטורי קצר למהות התופעה הנדונה. יש שהסבר ארוך יותר נחוץ כדי לשכנע את הקורא שינהג כמצוות הלקסיקון, במיוחד כשהתיקון המוצע "מהפכני" ואין הציבור מורגל בו כלל. כוונתנו לתיקונים כגון אי־לזאת (אי־באלף צריות) או בריח (ביית בשווא).

מבחר הערכים, כאמור, עשיר ומפורט; אך יש ועושר זה שמור לבעליו לרעתו. בלקסיקון הובאו מספר עניינים שזה שנים רבות ירדו מסדר־יומם של לשוננו, ושוב אין העברי בן ימינו עלול להיכשל בהם. כוונתנו לערכים כגון ארצה, בשנה שעברה (אל תאמר "העברה"), הוזה־הזלה—אלה ועוד כמותם יכירם מקומם בלקסיקון שיצא נאמר, בי 1959 ולא בי 1969.

אחדים מן הערכים עוסקים בשגיאות "פרטיות", המוגבלות לציבור מסוים, ואין בהן משום סכנה למירקם הלשון בכללה. כך, למשל, מזהירנו סיון שלא נבטא מייזר (בניין מיזר שבקריית האוניברסיטה העב"רית) במ"ם פתוחה אלא דווקא במ"ם צריות במקום אחר מזהירנו בעל הלקסיקון לבל נש-

דומה כי בדבדב עם עליית רמתו של המחקר הבלשוני העיוני ירדה קרנם של מתקני הלשון. "האסכולה הירושלמית" בחקר הלשון העברית העמידה חוקרים מעולים, ש"ש"מם יצא לתהילה ברחבי תבל, אך עם זאת ניכרת התרחקות ואף הסתייגות מה מאותו יצור הקרוי "בלשנות נורמטיבית", היא מלאכה חם של מורי־הוראה בענייני לשון נכונה ולשון פסולה. ואין לך ראה טובה מן העובדה ש"אותם טורי־לשון שישבו כבוד בעבר ברוב העתונים היומיים מצטמקים והולכים בשנים האחרונות. אין זאת אלא שגבר בטחונה העצמי של הלשון, גברה תחושת הנורמאליזציה אצל דובריה־כתיביה, בחינת שוב אין לשון־גנו "לשון שבהרצה" אלא לשון טבעית כלי שון עם ועם.

אף־על־פי־כן, הלקסיקון של ד"ר ראובן סיון הוא דבר בעתו. דווקא עם התעצמותה של הלשון ועם הגידול הרב במספר דובריה גבר הצורך בספרי־עזר טובים, שידריכו את הרוצה להשתמש בלשון תקינה. הלקסיקון של סיון דן במאות רבות של ערכים לשוניים, רובם כאלה שהם למכשול על דרכה של ידי־עת־העברית הממוצעת. הערכים מובאים בסדר א"ב, ולצדם אפניות־הדדי רבות, המ־קילות על המעיין להשתמש בספר. כמו כן מביא המחבר סקירות נרחבות ומאירות־עיניים על נושאים כוללים, כגון כתיב מלא ופיסוק, וכן רשימות של מימרות וביטויים. רבות גם ההערות בענין סגנון טוב.

נוהר סיון שלא לחזור על שגיאותיהם של מתקני־לשון מן הדור הקודם. הרצאת־דבריו מצטיינת בלשון "דמוקרטית", בלתי־פסקנית, ועם זאת בהירה היא ואינה גורמת בילבול. הערכים כתובים בקיצור ובתכליתיות הראויהם לשבח. חשוב מכל: המחבר נמנע מפלפולנות יתירה, ואינו נכנס לאותן פלוגתות נצחיות שבהן העיבו על ספרי־הלשון בעבר. במקרים רבים הדגיש סיון כי יש

• ד"ר ראובן סיון: לקסיקון לשיפור הלשון; הוצאת קרני ת"א, 1969; 324 עמ'.

עיבל

"עיבל", ספרו הראשון של אברהם הפנר, הוא מן הספרים המקוריים והמעניינים ש' הופיעו בתקופה האחרונה. הספר מהלך על הקורא, הגשבה אליו, קסם מזור, דומה להליכתו הראשונה של הלך בעיר שעד כה לא שהה בה מעודו. אט'אט מצטרפים המראות לכלל הוויה של עיר, והמפה שאותה למד ההלך טרם בואו מתחילה לקרום לבנים, עצים וכבישים, משל זה שאני נזקק לו אינו מקרי; הספר של הפנר "מתרחש" במקום פלאי, מתי כמעט:

"לא היתה רוח והאוויר נח בהיר ושקוף על בתי העיר הלבנים. היה שקט ועיבל נכבש לו. הוא עמד שליו לרגלי הגבעה והתבונן בעיר הזעירה שטיפסה והציצה מבין הסלעים. מקדש אבן עמד נטוע בלב העיר והצריח השקיף אל הכביש. כשירדה השמש עוד מעט שלחה קרן בודדה ונגעה בקצה הצריח. ואז נפתחו פעמוני המקדש וקראו לערב לבוא. עיבל התיר בתנועה אטית את אחת מרצועות תרמילי-הגב שלו ונכנס בצעדי טיול אל הרחוב הראשי. מנגינת פעמונים ליוותה אותו דרך הרחוב ה' ראשי אל ככר המזרקה שליד המקדש". (מן הפתיחה).

על רקע מקום זה, אשר בניו יש להם שפה משלהם ועבר משלהם, מופלאים כנוף עצמו, עולה דמותו של גיבור הסיפור עיבל. הוא עולה קרעים קרעים, וכפי שאומר בנארה: "על הביבלוב שהסיפור עלול לגרום לקורא אני מוחל לעצמי. אין שום סיבה שהקורא יכיר את עיבל בצורה מסודרת ובטור עולה של א ב ג ד ה ו וכו'. גם אל קלינד ודאנה, או אל נטיר, למשל, לא נפתח עיבל כמו נוסחה מתימטית. גם אליהם נתגלה זעיר-פה ופה ומעט שם ושוב פה".

גופים אלה וגיבור זה, שבדרך היאורם יש תאורה כמוסה ורעבתנית למיתוס, משמשים

תמש בביטוי "אני כורדי" (ושמא צ"ל "אנא כורדי"?).

לעומת זאת, לא בכל המקומות נדונו הבעיות העשויות של העברית. בערך הקשר כתוב כך: "הקשר היא מלה חדשה לענין קונטקסט. המלה העברית קולעת יותר מהלור עזית מסני שמקור משמעה אינו מצומצם... ובכל זאת באים טהרנים ומבקשים 'לאסור' לומר 'בהקשר זה' ומעדיפים 'בהקשר עם זה'. לשווא יחפש המעיין אזהרה מפני ה' שימוש הידוע לשימחה, והרווח בכל עתון כמו עט. כלומר הצירוף 'בהקשר ל...', שימוש שהוא לכל הדעות (ולא רק לדעת טהרנים) ביטוי-כלאיים מגונה שצריך לעקרו.

הלקסיקון מכון, כמובן, לציבור הרחב, ור הכללם פקדי-מדינה ושאר עובדי-משרדים. אולם אין בכך, לעניות-דעתנו, כדי להצדיק את ריח המשרדאות העולה פה-ושם מבין דפי הספר. טול, למשל, את הערך מכתב. כאן תמצא הוראות מפורטות ביותר לגיסוח מכתבים; וכן הערכים אישור קבלת מכתב ומצורף לזה. בזה האחרון שוכח המחבר, כמדומה, מה עיקר ומה טפל

בדין לשוני, שכן כך הוא כותב: מצורף לזה, מ"ל, מצורף בזה, מ"ב, וכדומה. פתוב בפשטות בזה או במצורף או ב- מחובר (כשהדבר מחובר בסיפה או בדבק), והעיקר: בדוק כשאתה חותם, אם באמת צורף הדבר, אל תסמוך על המזכירה.

הערה אחרונה: נראה לנו כי הערכים הג' דולים, כגון אלה העוסקים בפיסוק וכגון רשימות הניבים והביטויים, רצוי היה לא לתהבם אל בין הערכים הקטנים, הערוכים בסדר א"ב. מוטב היה לו רכזו במדור מיוחד, בסוף הספר או בראשו. מובן, אפשר לרמוז אליהם במקומות המתאימים בגוף הלקסיקון.

הערות אלו אין בהן כדי לגרוע מערכו של הלקסיקון. ראינו לנון לרשמן כאן, שמא יתחשב בהן המחבר בבואו לערוך את המהירות הבראות של ספרו; כי אכן אין ספק בלבנו כי יזכה למהדורות נוספות.

ש. ס.

* אברהם הפנר; עיבל; ספריית מקור ליד מסדה, 1969; 199 עמ'.

"חיל"), אינו עשוי להכיל את כאבם ושמתם של אחרים. את שיריו הכתובים הוא ממלט מתוך עצמו. היד הכותבת היא השגריר אל העולם החיצון.

גורם אחר בשיריו של מר הוא ה"לא להיות", והוא מתנגש תכופות עם ה"להיות". ויתור ומאבק הם מושגים כה מנוגדים זה לזה עד שאין לחשוב עליהם בעת-ובעונה-אחת. אצל מר הוויתור מכריע את הכף, אף-על-פי שמ"תוכו מנצנץ עוד איזה ברק של רצון: "עוד יום קיץ אחד / ירוק ורווה-שמש / אני רוצה לדעת עד תומו". "משקט אני עם לבני" ("שע-רים") ועד השאיפה הזאת לחיות הדרך קצרה מאד. מסתמן כאן השקט-שלאחר-מלחמה-נואשת של אדם היודע שגורלו נחרץ מזמן ושחיו מתנהלים עכשיו מרגע לרגע. אבל ההשלמה אינה רופסת. היא גובעת מבטחונו של מר שיש לו המשך בדמות הבנים: "זה היום בכנפיו / נולד לכם אב יפה, / ובכם הוא ממשיך ושואל / ואתכם הוא איננו קופא..."

רגש הזרות בין האב לבן "יוצר מתחים ביני לביני" (כאילו בין כפל אנשים המצויים אצל המשורר). הויקה לאב היא זיקת החי אל המת. העוף בשיר "תשעה רגעי לידה" נולד כדי למות. העוף שגולד בזהירות רבה, "כנף אחר כנף ולא שבור", הוא במהותו השבורה והרפויה נושא "אזהרות מפני צינות הסתיו". חיו נמצאים תמיד בסכנה.

עם זאת, דווקא ברגעים בהם אנו מצפים שה-שיר יתפרץ לשיא, שהמשורר יתגלה לעינינו במלואו, קורה דבר מוזר. ההתלהבות נבלמת והמלים נעצרות. התחלה של שיר כמו "יצער קיים, צער כים / רחב ועמוק ושוקט" צריכה היתה לגרור אחריה המשך חזק ומשכנע כמוה. אלא מה? המשורר פיתח את תמונת הים בצורה גלויה מדי, ובמקום להעשיר את השיר הוא משאירו יצור צנום המושך את לבנו רק בזכות השורה הראשונה. בשיר מאו"פ ק כמו "אלמוני" הרייתמוס הוא חיצוני ומ"צנן את תכנו. הקדרות והעצב אינם פלאסטיים ומוצקים. הם מיטשטשים ומאבדים את צביונם. וכך גם כאשר יש בשיר זיק של תקוה ואופטימיות: "...שישאר שישאר /

את אברהם הפנר ההעלאת בעיות קיומיות ע"י קריות של האדם בן-זמננו. אף שאין הוא מציע, כנאמר על הדש, משנה פילוסופית סדורה. דבר זה הוא בוודאי ליכותו של הרומן. על רקע נוף דמיוני זה קל לו יותר להעלות בעיות קיומיות, משום שהוא יכול להתרכז בדברים לגופים בלא לעסוק בריאליה מופרכת. הקטעים הנאראטיביים המעלים את דמויותיהם של הגיבור הראשי, את דמויותיהם של קללינד, דאנה ונטיר ואת נופי המקום, פים הם, אף שאינם מוצא בהם לא את תאוות הסיפור ולא את איכות הלשון (זו כשלעצמה מרוכות ותמציתית). איכות כתיבתו היא כ"איכותו של תסריט. עתים נדמה היה לי שאני קרא בתסריט של סרט ולא ברומן. על-כ"פנים נראה לי כי תיקונו של ספר מקורי ומ"עניין זה יבוא ביום שיוחזר אל מקורו ה"אמיתי", אל סרט הצלולואיד. רק שם תיראה העצמה הגלומה בנופים, באנשים וב"שיחותיהם.

ק. נ.

פנים לכאן

את ספרו האחרון של יחיאל מר, שהלך לעו"למו זמן קצר לאחר הופעת הקובץ, יש לקרוא כעובדה מוגמרת, כציון-דרך סופי בשירת-יחיד המעבירה את כל אשר סביבה בפריזמה של האני. האני השירי מתואר במצבו התמידי הנמשך (מר אינו משורר של רגעים בודדים, אף כי אפשר למצוא אצלו פה-ושם שירים כאלה). זה האיש שהרבה שנים הוא טורח לאסוף חצי חבר, ושיריו אומרים עצבות יותר מאשר התקפת-זעם על גורלו. חוויית קיומו של מר היא שהוא תקוע במקום אחד. אין הוא יודע עולמות אחרים, לפחות אינו מתעניין בקיומם. בקפאונו, בהיצמדות העק"שנית לשטח-המחיה הצר שקצבו לו החיים ("ואיך יש לך גוף ואין לך צל"—בשיר

• יחיאל מר: פנים לכאן (שירים); הוצאת עקד, 1968; 62 עמ'.

הביש וחסר-התקוה בטון שאינו משולל אי-רוגיה וביטול-עצמי. כיידי המעיר לחברו, מגלה את אָזוֹן, ואפילו סונט בו קצת. והידיד הזה (המופיע גם בשירים אחרים) הוא הצד האחר ביחאל מר. הוא גם כותב שירים משמחים ו"לוחם ותיק ברוח עכור / שביי". כאן מצויה אותה נקודה חשובה הנעדרת מ־שירים המבוססים על יסוד חיצוני ומאגיריה ספרותית כמו: "מה טעמם של מי־מנוחות / ומי מזכרם לי בשלושה שיקול דעת / מה עקור מה שתול / על מי־מנוחות / מה נושר מיד ומה מיעד" (עמ' 16). השירים הטובים ביותר הם השירים שנוגעים במישרים בו, ביחאל, העושה את חשבון-הנפשו בשקט וב־צינעה מתוך התרכזות במשמעות מצבו ומתוך תהייה על קיומו.

פ. ב. ד.

דרך ארץ

שיריב קצרים אלה יש בהם רגשות כנים ב־צד מישורי התבטאות שיגרתיים ביותר. חסרי סערה והתערורות רעיונית כלשהי, סימנם העיקרי הוא אמנם "דרך ארץ", כשמו של הקובץ. בצורתם ובנושאים חותמת אנושי, מנומס, מעודן משהו, ומקובל. מטבע הדברים ניכרת מסורתיות ומשמעת שירית מסוימת, המלאה לעתים בהיותה שרזיה בתלם ידוע.

מבחינה תימטית עוסק המשורר באהבה וב־טבע, ברשמי מלחמת־יוגו, ובנופים אנושיים ו"ישראלים". "גועשים הגלים כאשר ראיתי / לרגלי התל והתמר / ללא לולב והשער הנק" מר / עומדים עוד ברוח עוד פראית היא" ("חרסים", ע' 39). בדרך־כלל נשמר בן־יוסף מהתערבות בולטת בנוף ומצייר אותו בזכות עצמו כאשר ההתייחסות היא בין הנוף לבין חלקיו השונים. דמות המשורר מצטנעת אפוא בקלעים, וגם בשירי־האהבה שלטת האהובה יותר מן האהוב הפעיל.

הרף העננה, ואילי בגללה, חסרים השירים

כמו ציור של שלג / ורועה / וגשר פלג ואווז / ועץ ענף / על קיר חדר־אורחים". יש כאן אופטימיות ובקשה כנה ותמימה, ולא עוד. אפילו אחיותו הנואשת של המשורר במציאות החולפת מתרפה; המלאך בשיר "מלאך בעיר" הוא יצור רפה וחלש ונושא טעם שבלוני (מתואר בביטויים כמו "מבט רהוי", "וצל מודח / שמור בין השמורות / רועד. מייסו־רים שקטים נוגהה / חזות מלאך").

תכונה אחרת המפריעה בשירים זו הנטייה למסגר את השיר על־ידי פתיחה וסיום דר־מים. כך, למשל, השירים "יום חמישי", "אל מול דיבורנו", "שערים", "אמן", "אולי אני", ועוד. אילו היה זה מקרה לא היינו מקפידים הרבה, אך ככל שתופעה זו חוזרת־ונשנית בשירים, היא מזכירה את העובדה שמר כתב גם פומוגים, ושתכונתם זו השתרבה לכאן, אולי בלא יודעים. המסגרת הזאת של פתיחה וסיום כובלת את השיר.

כדי לסכם את הרושם שנצטבר אצלי מק־ריאת שיריו של מר, כדאי להזכיר כאן גם את ספר־שיריו הקודם. כמו שם גם כאן יש שירים טובים ואמיתיים בצד שירים בינוניים. לעניות־דעתי, שירים כמו "ציפור אחת קט־נה", "הלב", ו"אותו האיש" (בספר "שירים חדשים") עולים לא במעט על שירים אחרים בקובץ בהבעתם הצלולה, בהדיקותם. האיות של שירי אלה נובעת מהיעדר חכמנות וכור־גי חן־חן. ב"פנים לכאן" נשאר מר בתחומי התבוננותו הקודמים. גם כאן ניתן למצוא שירים כאלה (למשל "בהמשכים"), והם ממי־טב קניינו ותרומתו של יחאל מר. אפילו הטון שונה בהם. כדבר אדם לנפשו, שוקל וחושב ובא לידי הכרה מסוימת, כותב מר:

תראה יחאל / איך שאתה מתהלך בינינו בצעדים מדודים / ואיך יש לך גוף ואין לך צל. / תראה, יחאל, תראה, / אתה מלא תשובות כלימון אך אין שואל / אף לא שאלה אחת. אתה מלא תשובה / כפל־פל ואינך יודע היכן רחוב הגר"א / או רחוב ליברמן שעל־ידך. / וזה בדיוק מה ששואל איש זקן עם צל / אדם בלי צל.

שיר אמיתי, ללא ספק, אחד מאלה שהירבו מבקרים לצטטם, ובצדק. מר מודה במצבו

* ראובן בן יוסף: דרך ארץ (שירים); הקיבוץ המאוחד. 1968; עמ' 84.

בת שירים הסרי דימויים היא שאיפה לתור סר"א מצעיות, לביטוי האחד האומר את הכל והחדפעמי. שאיפה כיה זו אינה עולה בקנה אחד עם השירים בקובץ זה, שעם כל עדינות תם הרגשית הם תלויים יותר מדי במלה כגורם הדינאמי, ומתוך כך המלים נעשות אמצעי עיקרי ומחיצה בין הרגש לביטוי.

מאה שירים

בין עשרות ספרי השירה הרואים אור מדי שנה, ספרו של מאיר ויזלטיר קובע מקום לעצמו. ולו בשל האנגריה הבוקעת כמעין המתגבר.

שיריו האסופים בקובץ זה, השני למשורר, עומדים בסימן של מרדנות תוקפנית, מתפרצת ובלתי מתפשרת של בני געורים. ואף שהמשורר עומד על כך שמרדו אינו פרי תקופה או גיל כי אם השקפת עולם מבוססת, וכי הרצונות הם המודקנים ומסרבים "לנו" עוץ את השיניים במה שבושל מעט מדי, שהרי "המשורר אף פעם איננו בא בשנים" (74)—עם כל זאת נושאת שירה זו סממנים ברורים של חכסוס הטיפוסי לגעורים.

ראוי היה אפוא להבחין כאן בין בקורת על דעותיו של ויזלטיר לבין בקורת על שירתו.

מאיר ויזלטיר הוא, כנראה, משורר אינטליגנטי. הוא קורא הרבה, הוא מתרשם, הוא רגישי, והוא זריז מאד להגיב. ובעוד אנו מקווים לראותו מתפתח עוד בתכונותיו לקרוא ולהתרשם, להרגיש ולחשוב, יש לקוות גם להתבטאות מהוקצעת יותר ולתגובה אחראית יותר, מעין זו המצופה מן המשורר המיושב בדעתו—לא השיגרת דווקא.

שפת הדיבור, כולל העגה המצויה, היא כחומר ביד היוצר בדוקרב של ויזלטיר עם הכל: הוא מת מגאנה וצחוק (77), זה עושה לו גועל נפש אבל מה אפשר לעשות (14), זה היה מאד גס רוח מצדו (95), וכדומה. זהו סגנון המצטעע ומתגנדר בפשטותו, כמו

ייחוד של השקפה וגילוי לב, ובשל כך דומה כאילו הקובץ כולו חסר איזה ממד. בתוך כך אין השיר הבידד, התיאורי כשלעצמו מעורר הודעות מספקת.

הליריקה הצרופה סוחפת את הקורא ברגשותיה, ברגישותה, ובכנותה של המשורר. כאשר אישיות המשורר נחבאת אל הכלים נתמך ה"שיר הלירי על מערכת הרגשות בלבד ועל צורת ההתבטאות, הקולחת או המאוספת, כש"הלשון והריתמוס יוצרים את "ההד הרזחני של המלים", כדברי הרברט ריד.

אין ספק בכנותה של מערכת הרגשות שה"לידו את השירים. העברת הרגשות מכלי אל כלי לוקה במליציות מסוימת ("צללים בשו"מים / כותרת, רסיסי מלקוש בה / לא ברווייה חנומי עמי", ע' 13) ומסירבול מילולי בלתי מלודי. חוסר משקלים וחריוה לעת מצוא גם בהם מתבקש סגנון קצבי מלודי. וההתעלמות כאן מן השיר כיחידה צלילית מכבידה על האוזן.

שירים מסוימים, מהכתובים במשקל קבוע מראש, כמו "שיר ערש לבת" במשקל טרוכאי, שומרים על שלמות ריתמית בזכות המשקל עצמו ואינם גולשים אל חדיגניות. אך רבים יותר השירים, אלה שאינם שקולים במשקל קונבנציונלי, אשר אין בהם מיקצבירקע ועל כן פגומה ה"שיריות" שבם.

ראובן בן יוסף עוסק יותר ביחסים שבין המלים לבין עצמן בתוך השיר מאשר בשיר כיחידה. הוא מרבה להשתמש בחזרות על דברים ועל מלים בודדות: "יהיה ונאמר מחר ויהיה" (ע' 16), "הר מעל הר יפגוש חוף תחת חוף" (14), וכדומה. כמו כן מצויות הרשימות המשולשות של דימויים ועצמים באופן המסב את תשומת הלב אל עצם השיר: "הפוח, תפוח תוח" (12) "עט, מקבת, חרב" (74), "בתולה, מאזניים, עקרב" (12) וכו'. משחקי לשון כ"קולי יקהיל כקולו" (17), "בפי חוח נבלעו אדנים, זכר אדונים" (24) גם הם תכונות של "פנים" השיר. באחד השירים הבודדים בהם המשורר גלוי עם מאווייו, ה"שיר "מלחמה לעת מצוא", מתבטאת שאיפתו "לכתוב שירים חדפעמיים, בלי / תמונות כמו עלים יענינים ואפר" (31). השאיפה לכתו

גילש אל משחקי־לשון משוללי תכלית וטעם, כבשיר התעלולי על האיש המשמין־והולך. אי בשיר על וייטנאם, שאינו אלא בליל הברות המצטרפות למלים הקשורות במלחמה וב־מנהיגיה.

השירים אינם נטולים חוש הומור, במישור לגלגני המופיע ונעלם באותה אימפולסיביות בה באים כל יתר היסודות שהוזכרו.

בשיר "שיחה בין מזוות", שאינו מן הטובים בספר, מוגדרים יפה קווי שירתו של ויזלטיר: כמו ילד, בודה לו המשורר שיר לבדו בלי לוח, לגרש את השד; השיר כמכשיר להגנה ולהתקפה, המשורר המפחד והגלחם בעזרת שירי הילד־המשורר שאינו אלא פרט לא־גדול, ובדידותו בפחדו ובמאבקו.

כמה מלים

רוח של רעננות נושבת משיריו של יהונתן גפן. אין זו רוח חדשה, אף אינה מסעירה עולם ומוסדות־ארץ. יש בה משובה כלשהי, פשטות, טבעיות, זרימה הפשית של אוויר צונן בתהיתות וחמים במעטהו.

משום־מה קשה להתחסס אל השירים האלה בכובד־ראש, אף שאינם נטולים "בשורה". מ־אחריהם השקפת עולם אופטית בסופו של דבר, אמונה ב"נוכחות" אלוהית. הדברים מו־גהים כמו שהם בשורות הקולחות, הגוחות־לקריאה, והתגובה לשירים מעודדת במידת־מה, אך גם שטחית. אני קוראת בשירים הללו כבשורות החצויות בעמודים הפנימיים של עתוני יום־השבת, מעין ערוגאות מחורזות, מפויטת, מהדהדת משהו ידוע.

אין זו התחזות של משורר מבוגר במסיכה של שירי־ילדים כפולי־משמעות. אין פה כפי־ליווי והעמדות־פנים אלא העמדה השוטפת של מחשבות משחוררות, רגשות ערומים ופשוטים, ללא חמנות וללא הסביכים.

"הכלב אברב", כלב אנושי לו מוקדש השיר הארוך שבקובץ, ניהן בכל אותם מחשבות

בשער מגודל ובבגדים מזוהמים. אולי זו אחת ממגרעותיו של ויזלטיר, שהרף שלטתו ה־נינוחה בלשון הוא מאמץ לעצמו סגנון "מזל־ול בכוונה", המעורר תשומת־לב אל עצמו.

מבחינה תימטית מאה השירים חובקים מאוה אחדות של נושאים, אבל במרכז כולם מרחפת אישיותו הדומיננטית של המשורר. משמע, אין ויזלטיר חלק מן העולם אלא העולם הוא חלק מוויזלטיר. מלבד שירי אהבה ומיטה, שאין חלקם רב מדי בקובץ הנוכחי, תכלול סקירה קצרה של שטחי התעניינותו של המשורר את הנושאים הבאים: דיון מקיף בנושא האמת והשקר, ההיסטוריה, עולם הילדות, ההתבגרות, הניקנה, בית־הספר והחיר נוך בכלל, צדק ויושר, אלוהים, המשוררים, הרצונזטים, המתרגמים, פקידי ממשלה, נסים, נפלאות, פחד, עצבות, פאריז, לונדון, תל־אביב, אישוויץ, נתניה, התחנה המרכזית, הומירוס, פליטארך, אובידיוס, שקספיר, טיסה, הפלגה, מסעות, סירות־נייר ועוד.

ההתנשאות והתקפנות שבהתיחסותו לכל אלה, והראויות הסגנונית של השירים, על־לוח היו להחשיד את ויזלטיר בחוסר־כנות. אלא שהשירים, עם כל היספורס הטכני וריבוי פליטות־העט, עומדים במערכה ומעידים בכל־זאת על כשרונו של ויזלטיר הן כמורה והן כמשורר.

ויזלטיר מנסה ידו בכל: בנושאים, וגם בצו־רות הבעה. הוא מחפש דרכי־שיר מגוונות וכך הוא כותב בשנים ושלווה קולות, דו־שיח ותלת־שיח, בחרוזים ובלעדיהם, במבנה וללא מבנה, במצב־רוח רומנטיים, היסטריים, מהורררים, מצטנעים, מתמודדים, מנצחים, מאוזכבים, מזוללים ורוחשי־כבוד. מאחרי כל החיפושים האלה עומד בבירור רצון כן, משכנע בכנותו, למאבק בערכים שורסו, ב־אמיתות שנתעוותו, בשיאיפה לחופש־מחשבה ופעולה, לשילוח כל רסן מן הדמיון והביטוי, לחיסול משטר כלשהו—כולל כל משמעת הנאכפת מלמעלה.

למעשה, שיריו של ויזלטיר מבטאים בכשרון לשוני ובאנרגיה גועשת את המאבק האפייני ב"מימסד" על כל מה שמסתמל בו, כאשר עוסק המשורר בנושאים אחרים, יש והוא

* יהונתן גפן: כמה מלים (שירים); תרבות וחינוך, 1968; 96 עמ'.

לאורך זמן כשותף פעיל. קורא המבקש את גרים בשיר עלול להימצא פתאום מול מודעה שטוהה: "יש השתלשלות מקרים שמסתיימת בחרב / אך אנחנו נצטרך להחליט עוד הערב" (11). או: "האפשרויות טמונות דווקא בזמן" (57).

יוצאים מכלל אלה ששת הבתים ב"שיר ב-טרם", עשויים כמיתממים ומעמידים, כל אחד, רעיון שלם בצמצום מילולי ובדימויים חזקים: "שובכי עצבון מעלינו / לו היינו ירנים / ועפנו מעל לראשינו / אל הניון שרשנים". אף כי גם בתים אלה פשוטים למדי מצד הנישוא והרעיון, הריהם מנסים לצמצם במלים ולברור מתוך השטף מלים שאינן לקוחות בהכרח בשיחת-היום. מתוך כך נקראים הרגשות והדמיון למלא את מקומו של דר"שיח ומונולוג, והקורא עצמו נרתם לעשיית השיר ושותף לחוויה — פשוטה ככל שתהיה.

ג. צ.

שחוק ודמע

יצירתם של בני המהגרים הלבנוניים ביבשת אמריקה היא אחד הענפים החשובים ורביי ההשראה בספרות הערבית בת"זמננו; היא השפיעה השפעה מכרעת על דורות של סופרים ערביים בתקופה בין שתי מלחמות העולם והטביעה חותמה על התחייה התרבותית ב"כל הארצות ודורות הערבית. עם הופעתה בראשית המאה הזאת, הפתיחה יצירה זו את עולם הספרות הערבי, שעדיין היה ככול בא"י ויקי המסורת המוסלמית; היא הפתיחה בבש"לוחה הרעיונית, בסגנונה הבהיר והטעון סמלים, ברוחה האנושית החובקת-ורועות עולם, העוטה אצטלה של לידיקה מיסטית.

אחד ממעצבי דמותה של ספרות זאת, ואולי הגדול ביותר, הוא ג'ובראן ח'ליל ג'ובראן. הוא היה בן למשפחה מארונית שהיגרה לאר"

ורגשות המאפיינים את נושאי הספר: הוא עסוק בפניולוגיה שלו ובצרכיו הפרוזאיים, בתחייה על עברו—אביו הנעלם, הוא יודע עתה כל עם מצוי "מוזן הראוי לתשומת לב", הוא מכיר בעובדה שקיומו זמני, ומפחד מן המוות. "אברם מרבה להשתעשע בפילור" סופית / זו שטחית" (50)—ואף זו תכונה אפיינית להתיחסותו של המשורר אל החיים. הוא שונא את אויביו ואוהב את שאינו ניתן לה" שגה ("נחמה היא כלבה עם עטינים / וכרס / ועיניים יפות"). הכלב האנושי הזה, אשר נמשלו ברור מדי ופשוט מדי, מוכרח לחשוב כדי להתגבר על בדידותו, מסתפק בשיירים של אוכל, מעדיף לחלום, וכדומה.

את שירתו מקבל יהונתן גפן כמתת וכ"מוצא. "האוהבים חוזרים אל הלילה / המשוררים חוזרים אל המלים" (15). הכתיבה, בין אם מדובר בשיירי-אהבה או במכתבי-אהבה, אינה ייעוד, אינה שליחות, כי אם אמצעי לפתרון אישי. באשר היא כך, נושאת שירה זו אופי אישי מובהק, כן, גלוי-לב ומוגדר: "יש לי נטייה להגזים / יש לי סימ" פטיה אל משוררים שכותבים בחרוזים" (14).

את שיריו הוא כותב על-ימנת שקראו במ ומתוך התכוונות אל הקורא המוחשי: "אני עדיין מאמין / ששירים נכתבים כדי שאלה שאוהבים שירים / יוכלו לקרוא שירים / כשירצו לקרוא שירים" (75). לשון השירים כלשון הדיבור של יום-יום. הקשר בין חלקיו השונים של הרעיון בכל שיר, פשוט או מורכב, הוא קשר דינאמי קולח, שלוח-רסן: "הפ" רחיים, המצבות, זמר ההתרבות, מטבוליוס סוג ב"ת בהדרגה-הנוחיות. התאווה, התאווה לב" שוב" (66). הלשון חופפת את המחשבה ואינה מדדה אחריה בלוליינות מליצית. זו מעלתם של שירים אלה, והסרונום בצדה—שכן סכנה טמונה בפשטות ובהשתחררות כזו שבגללה הופך השיר פזמון, יצירה שקיומה מוגבל גם בזמן וגם במימדים אחרים. חסרונו של אתגר יוצר ופרודוקטיבי בשירי יהונתן גפן פוגם בערכו ה"מתמשך" של השיר.

אף מקוריות המהשבה והדימוי עם גלוי-הלב, אלה כשלעצמם אין בכוחם לשמור על הקורא

* ח'ליל ג'ובראן: שחוק ודמע (שירים); ת"ר גום: יצחק לבטוב; הוצאת "עקד", 1969; עמ' 60.

וממון המתקשט בערכי מוסר כדי להונות את הבריות.

אחד מיריביו הבולטים של ג'ובראן היה אמין אל־ריחאני, אף הוא סופר־מהגר ומגדולי ה־סופרים הערביים בני־זמננו. יריבותו של אל־ריחאני מקורה בהסתייגותו מסגנונו האליגורי של ג'ובראן (אל־ריחאני היה סופר ריאליסטי) ובהתנגדותו הנמרצת להשקפותיו בש־אלות תרבות ולאום. שכן בעוד אל־ריחאני נמנה עם המטיפים לרעיונות האחדות הער־בית והאומה הערבית, כפר ג'ובראן ברעיונות אלה והיה דבק בלאומיות הלבנונית ובהשקפותיו ההומאניות. "לכם לבנוכם ולי לב־נוני", זו היתה סיסתמו של ג'ובראן.

המזרח, שבשנות ה־20 היה עדיין מגמגם ומת־רפק על זכרונות העבר, עורר לא אחת את זעמו של ג'ובראן. "אני שונא אתכם, בני־עמי", כתב בספרו "הסופות", "לפי שאתם שונאים את התהילה והגדולה! אני בו לכם לפי שאתם בזים לעצמכם!" אך התפרצות־זעם זו היא לשעה בלבד. כי במקומות רבים הוא מביע את אהבתו לעמו: "אהי, שכני, אתם החולפים על־פני ביתי בכל יום! אהבתיכם למעלה ממה שיוכל אדם לאהוב. אהבתי את האחד מכם כאילו היה הכלל ואהבתי את כילכם כאילו הייתם איש אחד!"

אהבת האדם ואהבת החיים הרחניים משמ־שות מוטיב ראשוני ביצירתו של ג'ובראן. הסלידה מן הכרך והפמיה להי־הטבע בחיק היערות באו לביטוי נשגב ויחיד במינו בספר־רות הערבית בפואימה שלו "השירות", בה הוא מפגיש זקן שבע־סבל מן הכרך עם נער שופע רעננות מן היער. הזקן מספר על עוולות הכרך והנער מספר על החופש שביער ומלווה דבריו בנשיפה ערבה בחליל; לבסוף נפרד־דים השניים לשלום, האחד חוזר אל הכרך ומשנהו אל היער.

דברים כלליים אלה על ג'ובראן ויצירתו מת־חייבים כמדומה לאור העובדה המזוהה שעדיין לא תורגמה אף יצירה מיצירותיו לעברית. "שחוק ודמע", שהופיע לא מכבר בתרגומו של יצחק לבטוב, הוא התרגום הראשון מיצ־רתו של ג'ובראן, ילפחות משום כך ראוי הוא לשימת־לב מיוחדת.

צוֹת־הברית ב־1895 והתישבה בבוסטון, שספג מילדותו את ערכי התרבות המערבית, ובשוב המשפחה ללבנון לשנים אחדות, יכול היה למזג את ערכי התרבות הזרה בערכי התר־בות הערבית שקנה לו במכורתו. בהיותו בן־25 נסע לפאריז, שם למד ציור והתקרב אל חוגי הסופרים והאמנים. הינוכו הרבוגני והקוסמופוליטי של ג'ובראן נתן אותותיו ביצירתו, שהיא יחידה־במינה בספרות הער־בית עד עצם היום הזה. ב־1911 הופיע בניו־יורק ספרו הראשון "כנפיים שבורות" על־אודות אהבה נכזבת בעיר־מולדתו ושנתיים לאחר־מכן ראה אור "דמעה וחיוך", שבחלקו תורגם עתה עברית בשם "שחוק ודמע". בש־גית ה־20 הראשונות עבר ג'ובראן לכתובה באנגלית, וספריו בלשון זו הקנו לו פירסום עולמי. ספרו הפילוסופי "הנביא" זכה לתפ־צה ענקית ונדפס בששים(1) מהדורות. הביוג־רפית שלו, המשוררת ברברה יאנג, מציינת כי ספר זה עובר להצגה על בימתה של אחת הכנסיות בניו־יורק, ושם הוצג שנים רצופות. סגנונו הפיוטי של ג'ובראן מושפע מסגנונו של וולט ויטמן ורעיונותיו הפילוסופיים שא־בים ממשנתו של ניצ'ה, מן הברית החדשה, מן התנ"ך ומספרות יוון. בצעירותו היה ג'וב־ראן מורד במוסכמות החברה; במיוחד יצא נגד אנשי־הכהונה וראשי השלטון בארצו. ובשל מאבק זה הוקע עליהם וספרו "הרוחות המורדים" נשרף ברחובות ביירות. עם השנים רגעה מעט רוחו המרדנית וכתיבתו לבשה צורה חולמנית ודו־שנה הגות על ארחות־עולם והתבוננות מעמיקה־והולכת בנפשו הנבוכה של האדם.

ג'ובראן קנה לו מעריצים רבים, במיוחד ב־קרב קוראים הצעירים, ובה־בעת קומם עליו יריבים רבים־מספור. תחילה היו יריביו בעיקר מבין אנשי הדת והשלטון ולאחר זמן קמו נגדו רוב סופרי הזמן ההוא, שראו בו פורק־עול ומשבש התחביר הערבי! במיוחד היו סופרי מצרים שונאיו־בנפש ורק אחדים מהם גילו את הערכתם ליצירתו. המעניין הוא שגם סופרים לבנונים מקרב המהגרים התייחסו אליו בהסתייגות ולא ראו בעין יפה את כתיבתו באנגלית. הם טענו שהוא איש רודף פירסום

גי'ובראן. הליקויים נובעים אולי מן הנוסח שממנו יתרגם, אך אין בכך לפטור אותו מאחריות. תמוה הדבר שניגש לבטוב לתרגום אחת היצירות הראשונות של גי'ובראן, שנכתבה במקורה ערבית, ולא פנה אל יצירותיו המאוחרות, הידועות יותר, שאותן יכול היה לתרגם מאנגלית בלי להסתייע ב"תרגום ביניים".

י"ב.

סמטה בקהיר

הרוכן "סימטת אל מדק" הופיע לראשונה במצרים בשנת 1947 ומיד חשו רבים כי יצירה זו תהיה מפנה בדרכו של מחברה, נגיב מחפוז, ובסיפורת הערבית בכלל. המחבר כבר היה פעיל בחיי הספרות בארצו, וכבר פירסם מספר רומנים וסיפורים קצרים (ב"ן) מן השאר כתב עיושה רומנים היסטוריים על מצרים הפרעונית), אך ב"ן 1947 הורגש כי יצא מכל הובבנות. אותה הובבנות שאפיינה את רוב המספרים הערבים, אל דרך המלך של סופר מקצועי, ואמנם לא היה זה רושם שווא: מחפוז, שהוא כיום בן פחות מששים, נעשה ברבות הימים גדול המספרים המצריים; והטרילוגיה שלו, שראתה אור בשנים 7—1956, הריהי, לדעת ככל, אחד ההיגים רבי-הרושם בספרות הערבית החדשה (וכלום מותר לנו לקוות כי יצירה גדולה זאת—גדולה בשני המובנים—תתורגם ב"אחד הימים עברית?).

"סימטת אל מדק", שתרגומה העברי עתה הנה הופיע, הוא סיפורו של סימטה קטנה ועתיקת ימים באחד מרבעיה העניים של קאהיר, הימית—ימי מלחמת העולם השנייה, בני הסימטה, ובעיקר צעירים שבהם, מתפתים לעקר מסימטת השלווה והמאובקת אל העולם החיצון, עולם תוסס ומצוחצה, המבטיח כביכול לחם ושעשועים לרוב. הם עוברים

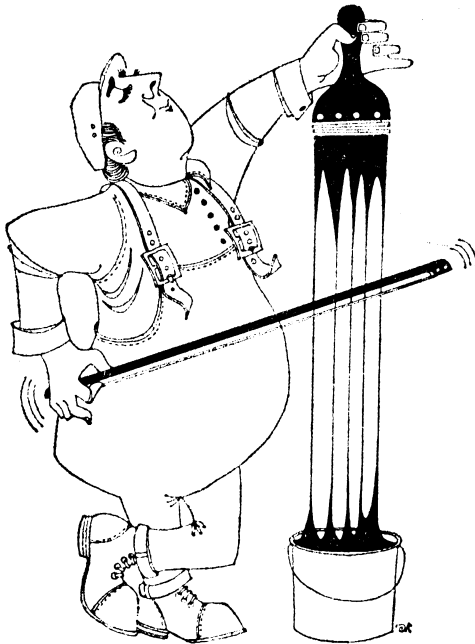
יש להניח כי רצון כן הביא את הוצאת "עקד" לתרגם מיצירות גי'ובראן, אך כנות של רצון אין בה כדי לפטור את בעליה מכוונת במעשה. הספר מוגש כתרגום נאמן של הספר "דמעה ואפתסאמה" (דמעה וחיוך), וליתר עזות ותוקף הקדישה ההוצאה עמוד שלם בראש הספר בו נרשמו בערבית באותיות אדירים שם המחבר ושם הספר ומתחת להם המלה "שיער" (שירה). הדבר עושה רושם, בלי ספק, אך למרבה הצער כולו סילוף. ראשית, "דמעה אפתסאמה" במקורו אינו שירה אלא פרודה, ושנית, "שחוק ודמע" אינו מועט שבמועט מן היצירה המקורית. די אם נזכיר כי בתרגום מצויים ששה שירים בעוד שהספר המקורי מחזיק חמישים וששה מאמרות פרודה!

התרגום—כנראה, מכלי שני—שופע אידיוקים, השמטות והוספות משל המתרגם, חסד עשתה ההוצאה עם הקוראים שצילמה את קטע הפתיחה בערבית מן המאמר "הפייטון" ובכך פטרה את המבקש לבדוק את טיב התרגום מעיון בקטעים נוספים במקור. בקטע זה בלבד מצויים לפחות חמישה אידיוקים בתרגום, ואחד מהם מסלף ממש את רעיונו של המחבר. במקור כתוב: "מלאך הנשלה מטעם האלים ללמד בני-אנוש אלוהות"—ואילו בתרגום "הוא שליח הקדושה ונושא כתב ביה" (?). ועוד: "אור זורח שהחשיכה לא תכריעהו", ובתרגום: "הוא המנורה הזוהרת אשר אין החופש כובשה" (?). כמו כן הטיט המתרגם את המשפט "המקפץ בין ענפי הדיבר" בשורה: "הוא הזמיר המרגיע נדכאי רוחי ביפי לחניו"; והוסיף משפט חסר: "עורך: אלה הפרחים הפותחים עליהם להקביל ה"אור" לשורות: "הוא עננה לבנה באופק." / זו הקרבה, וממלאה פני השמים, / ונפגעת על פרחים בשדה החיים".

כמובן, לצורך הבקורת השווית את התרגום למקור בקטעים נוספים וההשוואה העלתה אידיוקים וסילופים משמעותיים ביותר, אולם צר המצע מהשתרע.

לשבחו של י. לבטוב ייאמר כי חרוזיו נגיבים מים לאוזן וודאי ימשכו את לב הקוראים שזו להם היצירות ראשונה עם יצירתו

* נגיב מחפוז: סימטה בקהיר; תרגם מערבית: יצחק טדייב; עם עובד, ת"א 1969; עמ' 255.

חלודיה של טמבור

לכינור ארבעה מיתרים, לגיטרה ששה. לאמולזין ו-סופרלק של טמבור שבעים ותשעה גוונים מוכנים לשימוש, ארבעים ושבעה גווני אמולזין לבועיה דקורטיבית להחלמה — שלושים ושניים הגוונים המרהיבים של סופרלק — לחלות, חלונות וכל משטחי ברזל ועץ. סימפונייה של גוונים! חבר לך מהם את המנגינה הערבה לעיניך. אינך צריך להיות וירטואוז. אמולזין ו-סופרלק מנגנים את עצמם. נמרת? הקירות והדלתות יפים למראת? אך זו עדיין אינה המנגינה כולה. נע בהם. הכל חלק קטסיפה ועם זאת הכל ממשך „לנשום“ ברוך, טמבור! — לנוי והידור:

טמבור ט

לעבוד במחנות של צבאות הברית שהנו ב־ קירבת קאהיר או בבתי־הבושת שהוקמו בחפ־ זה לשעשע את החיילים הזרים. סופם של הצעירים הללו לנהול אכזרות, והטראגדיה לא תבושש לבוא: חמידה, יפהפיית הסימטה, הסוררת והגאיונה, היתה לזונה. ארוסה, עבאס, שיצא לעבוד כספר במחנות, נהרג בידי החי־ לים השיכורים בנסותו "להציל" את חמידה מידיהם.

בנוסף לסיפורם של צעירים אלה, מעביר לפנינו הספר גאלריה שלמה של דמויות "ציר ריזות" מבני הדור הקודם. אף אלה אינם יכ־ לים לחמיק מתמורות העתים. השינוי שחל בחיי הסימטה מומחה היטב בפרקו הראשון של הרומן, כאשר ה ש א ע ר , הוא המשורר המספר של בית־הקהה המקומי, יורד מגדר לתו, ואת מקומו תופס מקלט־הראדיו.

אין ברומן עלילה מרכזית במובן המקובל של המלה. הגיבור הראשי ביצירה הוא, למעשה, הסימטה עצמה, לא דווקא אדם זה או אחר מאוכלוסייה. הדמויות השונות מתנהלות במק־ ביל, לא תמיד השפיל מחפזו ללכד עלילות אלו כדי אחדות אורגאנית מוצקה. אף כי בהמשך הספר מוחש בעליל כי גורלותיהם של האנשים והנשים הללו קלועים ומואנקלים זה בזה, וכולם מובלים ומונעים בידי כוחות חברתיים שאין לגיבורים "ליטה עליהם. סי־ צול העלילה בולט ביתר־שאת בשל רצונו של המחבר להציג מספר לא־מבוטל של דמויות מוזרות כגון זיטה, יצרן המומים (המוזכר דמות דומה מספרו של ברכט, "אופירה בג־ רוש"), הרודה בכל קבצני האזור, וכגון שייך דרוויש, המשוגע־החסיד, שהיה בעבר מורה לאנגלית, והפולט משפטים מיסטיים השוז־ רים מלים בשפה האנגלית, שפה שאין איש מבני הסימטה שומעה (אגב, מלים אנגליות אלו הושמטו כולן, משום־מה, מן התרגום העברי).

מכל־מקום, יש ברומן זה משום תמונה ריא־ ליסטית (לעתים לוקה בעודף ריאליזם), תמו־ נה חיה ומאלפת, שחרף האווירה הטראגית, המחניקה, המעיבה עליה (אווירה המאפיינת רבים מסיפורי מחפזו) אינה משוללת דינא־ מיות ואינה נטולה חוש־הומור.

שלום עברי

בהוצאת "חרמון" יצאו מאז המלחמה שני קונ"טרכים, אחד ב' 1967 בשם "מה הלאה—שלום עברי" מאת יונתן רוטש, ואחד ב' 1968 בשם "שתי פנים לדיין" מאת ע. רד"אר, ובהם ניסוח העמדה ה"כנענית" לאור המלחמה וההתליכים המתחוללים בעקבותיה.

"שלום עברי" מסביר את תוצאות המלחמה בפער ההיסטורי בין ישראל, שהיא חברה לאום מודרנית בעיקרו של דבר, לבין החברות הערביות, שזוהן שרריות בשלב הביניים של השתייכות ל"עולם ערבי" בדומה לחברות האירופיות בימי הביניים שהשתייכו ל"עולם הנצרות הקתולית" ולשונן המשותף היה לאטינית. למען התפתחה חברה אלו, חייבות הן להתנער קודם כל מ"ערביותן" ולהגיע לשלב של מדינות לאום. ה"ערביות" אינה תנועה לאומית אמיתית, בעלת אופי מתקדם. כי אם תנועה ריאקציונית, ורק לאומיות אנטית"ערבאית" עשויה לחלק את החברות הערביות ממצבן המפגר. פתרון לאומי כזה הוא הקמת מדינת העברים ב"ארץ הפרת" המשתרעת על-פני השהרון הפורה, שעל בסיס טריטוריאלי לשוני עברי תשחרר את אוכלוסייה הן מן המסורת הלאומית-יהודית הן מן הערבאית-המוסלמית, תוך הפרדה גמורה בין הדת והעדה לבין הרשויות הלאומיות.

בהתאם לכך שולל הקונטרס כל לאומיות או ישות "פלשתינאית", כשם שהוא שולל את יהודיותה של ישראל, ודורש לא רק אינסיגנה משטחים כבושים אלא אף את סיפוחם השלם למדינה תוך הפיכת כל תושביהם לאזרחים ישראלים מלאים, שווים לזכויות ולחובות עם אזרחיה דוברי העברית של ישראל והתחלת פעולה מזורזת להמרת לשונם לעברית.

לשון התרגום בהירה ושוטפת, אף ניכר מאין עילאי מצד המתרגם, אך צר לומר שלא תמיד הבין את הטקסט הערבי לאשורו. הלשון הערבית עשירה והמקמקה והמתרגם פור מלשון זו חייב בפלג-ההירדן, שכן הדין אולוג, גם אם כתוב הוא בלשון הערבית התקנית ("פוצחא"). יש אשר יסודות של ניב דיבור מקומי מסתננים אליו, כך, למשל, מוצאים אנו מלים אלו היוצאות מפיו של שייך דרוויש: "גברת הגבירות, שופטת העולות לרגל..." (ע' 256). במקור אין המדובר כלל בעולות-רגל, והמלים קאדית אל-חאג' א.א. שהטעו את המתרגם, אין פירושו אלא "את, הנענית לבקשת".

אין מחסיר בדוגמות נוספות לאי-הבנת הטקסט המקורי, אך אסתפק בציטוט שתיים מהן, המופיעות בעמודו הראשון של התרגום. שם מדובר (בנוסח העברי) על "קהיר רבת השמחה והגתח". למעשה נאמר במקור אלקאהרה אל-מועזיה, כלומר אותו חלק של העיר שנבנה בידי אל-מועזיה, הח'ליף הפאסמי שכבש את מצרים בשנת 969. דוגמה נוספת: בתיאור בית-הקפה של הסימטה נאמר בתרגום כי "כתליו מקושטים בתמונות אימה מעשה ערבסקה". למעשה מדובר במקור בקישוטי ערבסקה, ואין זכר לתמונות אימה כלל. המתרגם הלך שולל אחר המלה תהאוויל ("קישוטים") וקיסרה בטעות למלה האויל ("אימים"), הדומה לה בצילצול. לה מוזיקה לא-פחות היא נטייתו של המתרגם להוסיף לנוסח העברי מלים היוצרות את הרושם כאילו המקור שופע מליצה שלא לצורך. כך בעמוד 6 של התרגום קוראים אנו "ימלאך המות שלך הוא השומן הסוגר על לבך". בעמ' 9 של התרגום מובא "אני רואה שהחיש כבר נכנס לראשך", ואילו במ"קור כתוב "אני רואה שאתה מרבה לעשן חשיש". ניפוח לשוני זה עשוי ליצור בקורא העברי את הרושם המוטעה כאילו יצירה מליצית לפנינו, בשעה שסגנונו של מחפז ענייני ודייקני (לעתים אף פרוזאי יתר על המידה, אך אין בכך הצדקה לגירסה משופרת וממוצעת).

ש. מ.

* יונתן רוטש: 1967 ומה הלאה? (עם שלושה נספחות); הוצאת חרמון, 1967; עמ' 124.
** ע. רד"אר: שתי פנים לדיין; הוצאת חרמון, 1968; עמ' 56.

ראשונים של טרם מלחמת העולם הראשונה היו ימים של הצטלבות דרכים ופרשת דרכים, של פגישה וניתוק. המיפגש והמאבק בין אנשי ה"עליה השנייה" לבין ותיקי היישוב בארץ ישראל היו הרייג'רל. איכרי המושב בות נבדלו מן "היישוב הישן" בכך שמסקו בעבודת אדמה, אולם אורח קיומם החקלאי שלהם לא איפשר קליטתם של מתישבים חדשים. בקושי רב, ורק בעזרת תמיכתו של "הנדיב הידוע", יכלו המושבות הראשונות לעמוד על רגליהן ותישביהן הקיפו על עצמם קרום דקיק של תרבות צרפתית. העולים החדשים באו בקבוצות קטנות ומגובשות, נישאים על גלי הרצון להתפרנס ממלאכת כפייהם ולהקים חברה על בסיס האידיאות החדשות שאימצו להם ברוסיה הצארית. ההתנגשות בין הוותיקים לבין אלה שזה מקרוב באו היתה בלתי נמנעת. זו היתה התנגשות שבכרכזה עמדה השאלה איזו עילית תשלוט בארץ ואיזו אוריינטציה חברתית ופוליטית תנחה את היישוב במאבקו החיצוניים. שלמה שבא אומר כי איחוד בין שני המהנות היה חלום נפלא. "איחוד שכזה, של נעורים שידעו את מצוקת אירופה ושל צעירי הארץ שלא ידעו שמיים אחרים. אבל העבודה היתה רבה וענייני 'השומר' דחופים ולא היה פנאי לנסיון זה". אמירה זו יש לה צילצול של התנצלות, שהרי לא היה ענין דחוף ל"השומר" לעסוק בו יותר מאשר לנסות וליצור את האיחוד הזה, אלא ש"השומרים" ניהלו מאבק פוליטי מודע וללא פשרות. מאבק שנצחונם בו קבע, בעצם, את גורלה של הארץ הזאת לטוב ורע.

במרכז הספר עומדת דמותו של זוג מופלא מן הראשונים—או, אם להשתמש במונח אמריקאי, מן "האבות המיסדים". הסיפור נקרא, לפחות בחלקיו הראשונים, כאגדה מרתקת. מניה וילבושביץ היתה, על פי הגדרתה של רחל ינאית, "דמות מדמויות הרבולוציה", אבטיפוס לנשים שהעלו התנועות הסוציאליסטיות על בימת ההיסטוריה. תמונתה תרמה את דמותה בספר: פנים סגפניות, צרות,

תוך כדי כך הכרח יהיה להפריד גם בישראל בין דת ומדינה ולבטל את מעמדה המיוחד של היהדות בתוכה. בעוד האבחנה של הפער בינינו לבין הערבים נראית כאן קולעת ביותר, הרי חלקה השני של התיזה, בדבר הפיכתם של מוסלמים דוברי ערבית לעברים, נראה מסוקפק ביותר ופתוח לכל ההשגות שהושמעו כלפיו זה שנים רבות, ואשר עד כה דומה כי לא נתנו עליו ה"כנענים" תשובה המניחה את הדעת.

ע. רד"אור חיזר בקונטרסו על חלק מטיעונו של רטוש, כרקע לראייתו את משה דיין בחינת דמות מעבר בין ה"יהודי" ל"עברי"—כאדם שהגדרתו העצמית הסובייקטיבית היתה דת ואילו מבהו הנפשי, תגובותיו ומעשיו עבריים. תגובות אלו באות לידי ביטוי בר"חיסוי האמביוואלנטיים מאד עם רבו, בן גוריון. אמביוואלנטיות זו נובעת, טוען הר מחבר, לא מיסודות רגשיים פרטיים כי אם מהבדלים מהותיים בהרגשת העולם. בן גוריון הוא נציג מובהק של הציונות היהודית; דיין, אף ששכלתנית הוא מקבל את ניסוחי רבו, שייך כבר לאומה העברית וצריכה הם המכורזים את צעדיו. זו הערכה חריפה וקולעת, אף כי היא מאשרת אך זאת שבישראל נוצרת והילכת אומה חדשה, שיהסכה ליהדות יחס של זיקה אך לא של רציפות ומהות. הבנין האידיאולוגי שבונה המחבר על משבר בין דורות זה, בו הוא מגיע למסקנות דומות לאלו של רטוש, אינו מובטח כל עיקר בפני הבקורת.

מכל מקום, ראויים שני הקונטרסים כאחד שיענינו בהם לפי שהם נותנים הסברים שריתתיים והגיוניים למתרחש יותר מרוב הניתוחים המסתמכים על טיעונים ציוניים קלאסיים.]—ב.

שבת הנועזים

ההיסטוריה של "השומר" אינה אגדה פיוטית או עלילת הרפתקות מימיה החדשים של ארץ ישראל. זהו סיפור מעשה היסטורי בעל משמעות פוליטית אקטואלית. אותם ימים

* שלמה שבא: שבת הנועזים; ספריית פועלים, 1969; 424 עמ'.

ענין רב יש בימים אלה, במלאת 60 שנה לייסודו של "השומר", לחזור אל דברי ימי אותו דור של ראשונים. אין פלא גם שבימים אלה הופיע מחקרו של א. ליבנה על אהרן אהרנסון וניל"י. נקודת המפגש והניתוק ההרואה מאתנו למעלה מיובל שנים עדיין קיימת בגילגול אחר, והמעקב אחרי היצירות והגילגוליה הוא, בלי ספק, הנושא המרכזי והמתקב ביותר בחקר תולדותיה של ארץ ישראל החדשה.

ז. ד.

עזית הכלבה הצנחנית

כמה מן הפוליטיקאים והעסקנים שלנו עיויים להגותנו, דרך משל, באנתולוגיה לשי"ת עברית? או אולי בספר אגדות לילדים? — מה שהפוליטיקה הצרפתית מניחה לעושה, הישראלית אינה מניחה. רק בודדים, שרובם כבר בין המתים, עסקו בעשיית ספרות יפה. לכן אחת ההפתעות הצפונות בספר הילדים, "עזית כלבת הצנחנים", היא בכך שדווקא איש צבא, טרוד באמת, התפנה לכתוב — ולא זכרונות או סיפור מלחמה אלא סיפורים לבני הנעורים. שמו של המחבר, תתאלוף מוטה גור, דיו למשך אל הספרים קוראים צעירים הרבה אף לולא נזקקה ההוצאה לתעלולי פרסומת בלתי חינוכיים, שהם ההיפך הגמור ממטרתו המוצהרת של הספר.

ששת הסיפורים הקצרים שבספר, כך סופר, נכתבו על ידי מהרבם בשעת נסיעותיו הארוכות מתפקיד לתפקיד. צורת כתיבה זו מורגשת היטב בסיפורים שהם קצרי ישימה ואצים אל סופם הטוב בטרם ימצו את כל האפשרויות המצויות בעלילה. ואולי אין הסיבה במקום חיבורם של הסיפורים אלא במש"ל לחידו של המחבר, המצריך דרך דיבור קצרה, מהוקצעת, סמכותית וממהרת לסכם. החוט המקשר בין העלילות השונות הוא

משקפיים פשוטות ותסרוקת גזוזה; בעיניה יש הומרה ועקשנות יחד עם צער העינים ורחמי העולם. אשה כזאת יכלה לרצוח מל"שין, מטרה בלי הנד עפעף ולהסתיר את גווניה. להיות כלואה במרתף הבולשת ולהיפגש עם גדולי הפרובוקטורים של ערב המהפכה, להיעשות בבת אחת ציונית נלהבת ופעלתנית ואחר כך סבתא צדקת וטובת לב המתרוצצת בשליחויות של חסד ומש"גרת מכתב בקשה אל סטאלין. פגישה עם ישראל שוחט, שבא מרקע דומה לזה שלה, היתה פגישה בין שני טיפוסים חלוצים מג'ימים ובעלי רעיונות שונים; מניה חלמה על הקמת קולקטיב של עובדי אדמה, צורת חיים המתאימה הן לעקרונותיה והן לתנאי הארץ והעליה החדשה, ואילו ישראל שוחט הגה את הרעיון להקים כוה"הגנה קטן וממושע, המשך להגנה העצמית היהודית ברוסיה. מניה כתבה: "ארצנו זקוקה לבעלי העוה, אנשי מעוף ודמיון. מחשבות שנינו נפגשות. נחתור יחד אל דרכים חדשות". הם נישאו בשנת 1908, וחייהם היו קודש למפעל החלוצי. גורלה של משפחת שוחט היה גורל טראגי הצפוי אלה שאינם מסתגלים לעולם החדש שקם ממעשי ידיהם.

שלמה שבא עושה שירות חשוב להיסטוריה יוגרפיה הישראלית כשהוא מחיה דמויות גנוזות בקבצי התיעוד, בספרי הלימוד ובמיתוסים הממוסדים. אגדת "השומר" נראית כיום מיצורה מרד שתהיה ראוי להעריצה עיוות, ורבים חולקים על השיבותה ועל ראשוניותה. שבא ניגש לנושא בירת הכבוד הראוי לה, כמי שבא להסיר את האבק מאגדרטה שברקה הועם. יראת כבוד זו כלפי "השומר" וממשיכי דרכו משתלבת בבזו ובזילזול גמור כלפי יריביהם הפוליטיים. המאבק הארצישראלי מצטייר אצל שבא כמלחמה בין "טוב" ל"רע" מוחלטים ונצחוני של "השומר" כנגדו טבעי הכרחי וצודק. "שבט הנועזים" אינו אפוא ספר היסטוריה המתמיר להיות אובייקטיבי אלא ספר הבא לשרת תנועה ורעיון. לזכותו של המחבר יש לציין את כשרונו בליקוט הפרטים ובניבוסם ליחיי סיפורית אחת. חינונית ומרתקת.

• מוטה גור: עזית הכלבה הצנחנית; ציריב: נחום גוטמן; מהדורת "ידיעות אחרות" גות, 1969; 125 עמ'.

הדהים במקורות שבה ועל־הרוב היא מצליחה להטיל שיעמום.

פנחס שדה הוא תופעה מיוחדת־במינה בנוף הספרות שלנו, וכל הייז ויצירתו עומדים ב־סימן הדגשתו של ייחוד זה. הוא אינו שייך לתנועה, לחוג או לאסכולה. הביוגרפיה הא־עית שלו דומה לזו של כמה ממחבריהם של סיפורי־הרפתקות: נדודים, חוסר־מנוחה, עונה, החלפת מלאכה משונה במלאכה משונה עוד יותר, וכו'. אף שהוא עצמו היה מעדיף את הדימוי לגיור או לנביא, הרי בפילוסופיה שלו אין כל חידוש. כמו קארלייל בשעתו סבור פנחס שדה כי תקופות היסטוריות נמדדות בגדלות מפעליהם של האנשים הדגור־לים החיים בהן; וכמו ניטשה הוא סבור שעל ענק־הרוח להתחסס בבזו לכל הגמדים האנו־עיים שהוא מתנשא מעליהם. פילוסופיה יומ־הנית זו מחלחלת בכל יצירותיו של פנחס שדה (היא הגיעה אפילו אל סיפורי־הילדים שלו). הוא הפך הרגשת־עולם לפילוסופיה אישית ולתיאולוגיה פרטית, העושה אמנם הישג בייחודה. בניירותה ובסממני ה־"נביאה" שבה, אך בסופו של דבר אינה אלא פילוסופיה שטחית ודלת־ערך. ערכה היחיד, כפי הנראה, הוא במתן סעד רוחני לבעליה ב־עולם זה של מיסחור, גיוון וטימטום. שדה הוא אחד מיסטיקן נוצרי טיפוסי עם תוספות מדרגיות, החי לו בעולם־הזיות משלו ורואה בו את עולם האמת. הרצינות התהומית בה מחדש פנחס שדה בעולם־הזיות זה יכולה לעורר גיחוך אצל פלוני וסימפטיה מובנת אצל אלמוני. אצל מונדי עוררה הערצה גמורה. הוא בולע כל מלה שאומר שדה, מעולם אינו מתווכח ומעולם אינו מסתייג. הם עוברים מנושא לנושא כבעלי־בית ומחל־קים בינם לבין עצמם חוויות ספרותיות ומיניות בקלילות נינוחה. אין ספק שיש ענין בדעותיו ובאישיותו של פנחס שדה, אחד מן הסופרים המקוריים ביותר אצלנו; אבל את פנחס שדה יש לחפש בניבורי ספריו ולא בניסוחים הפילוסופיים שלו. הנאמרים תמיד בעצבות וכמתוך מועקה אך מסתירים מא־חריהם שחצנות ויומרות של איש בודד ואו־ב־דרך.

ש. י.

עזית, כלבתו של רופא ירושלמי המגויסת משך השנים פעם־בפעם לשירות הצבאי ועז־שה בו נפלאות. זוהי כלבת חילת ללא פגמים, שאינה נכשלת לעולם. היא נשארת צעירה וחיונית אף ששנים לא מעט מפרידות בין סיפור לסיפור. מצויות בה כל אותן תכונות ימונים בחיילי צה"ל ובאמצעותה מבקש המ־חבר להעביר תכונות אלו—או, נכון יותר, את ידיעתן—לקוראיו הצעירים והלהוטים. הילדים יאהבו את הספר לפי שהוא מספר להם על עלילות גבורה של צנחנים ואנשי ים. אלא שאני הייתי מעדיף כלבת מאוישת, בעלת אופי, דמות ומחשבות משלה, שאינה "סופרמנית" כל־כך—אופי הגולש בסיפור ה־אחרון ל"גיימס בוגדיות", ממש. לא היו לסעמי גם ההקדמות ההיסטוריות־ההידקטיות שלפני כל סיפור־מעשה, אשר לעלילות עצמן, מן הללו בינוניות הן, למרבה־הצער, קלות שות־מיתה, לעתים בלתי מתקבלות־על־הדעת כשהמדובר בסיפור ריאליסטי, מבוסס על מעשה־שהיה. הילד אינו נקשר לא אל הכלבת ולא אל גיבור מסוים, ומעט מאד הוא שומע על הדמויות הפועלות.

ציוריו של נחום גוטמן מהנים, כרגיל, אף כי גוטמן המצייר סיפורים של אחרים מהנה פחות מגוטמן המצייר את סיפוריו שלו.

שיחות בחצות הלילה

בחצי הלילה ישב המחזאי יוסף מונדי עם המשורר, הסופר והתיאולוג פנחס שדה כא־הד אקומן או בזוויל, ורשם מפיו תשובות לשאלות שונות ומשונות. מונדי הלך אצל שדה כאצל איש קרוב אליו ברוחו, אך נר־אה שטעה טעות חמורה. מונדי המחזאי היא לוחם אנטי־מיסדי מובהק ו"ממוסד". פנחס שדה אינו לוחם במיסד. הוא עומד מחוץ לחברה בתוכה הוא חי—ולדעתו, מעל ומעבר לה. השיחה, הגם שקלחה בשטף ויש בה כמה הברקות משל הנשאל, מבקשת להפתיע ול־

• יוסף מונדי: שיחות בחצות־הלילה עם פנחס שדה; הוצאת "אלף", 1969; 110 עמ'.

המשחתתפים בחוברת

רשימת הערכה על ספרו האחרון של י. אורן, ר' "קשת" מג. על קובץ שיריו של איתן איתן ("מלך אסור ברהטים"), הופיעה הערכה ב"קשת" לט. שיריו של גד אנזינגר בחוברת זו הם כמעט פירסום בכורה שלו בעברית. מחברם, יליד חבל־הריין, הגיע לארץ ב־1965 כעתונאי גרמני, לאחר־מכן למד באוניברסיטת ת"א, נתקבל למשק שדה־בוקר, ועתה הוא בקיבוץ מענית שבחבל מנשה. יוסף באו הוא גרפיקאי ואיש־פירסום תל־אביב, ובשעתו מן המשולחים למחנה אושוויץ. הוא מדפיס זו פעם ראשונה מפרי עטו. הדה בושם (בושם) היא מבקרת ראדיו ומופעי תיאטרון ובידור בעתון "הארץ". ארו בטון (גיחזי) פירסם טעם קודמת משיריו ב"קשת" כז. צביה בן־יוסף גינור היא משוררת ומבקרת צעירה, ששנים אחדות למדה את ענפי התקשורת ההמונית במדינת קאליפורניה שבארה"ב. כיום היא ממונה על פעולות התרבות של בית־ציוני־אמריקה בתל־אביב. יעקב בן־עמי הוא משורר מתחיל מרמת־גן. ורדה גינורסר פירסמה כבר ב"קשת" לא אחת, הן בשמה הנוכחי הן, בגילגול קודם, בשם "ורדה דואר" (ר' חוברת יג). קריאל גרדוש אינו אלא דוש מידוענו, הקריקטוריסט הנודע של "מעריב". הוא מכין עתה להצגה כמה וכמה מערכונים שחיבר באחרונה, שהיסוד החזותי חשוב בהם לא־פחות מן המלה והדיבור. דושאן האמשיק הוא עתונאי ומסאי צ'כי בן 39. הוא היה עורכו הראשי של השבועון "ליטראני נוביני", ואשתקד נעשה עורך ה"ליטראני ליסטי". בנימין הלוי הוא מווחיקי קיבוץ בית־זרע שבצמק־הירדן, המפרסם זה שנים משיריו וממחקריו התנ"כיים. ע. הלל הוא, כמובן, ע. הלל. סיפורה של שולמית הר־אבן הוא מן הסיפורים שצוינו לשבח בסיכומה של תחרות־"קשת"־לסיפור־הקצר, שעליה הוכרו אשתקד במלאות עשור לרבעוננו. לודוויק ואצוליק, בן 43, הוא מחבר הקול־הקורא "אלפיים מלה", שהיה מציונייה־הדרך החשובים במאבק על ה"ליברליזציה" של צ'כוסלובקיה. עד לפלישה הסובייטית היה פעיל כסופר וכעתונאי. "סימני־דרך" מאת מיכאל לב־טוב גם היא מן המצוינים לשבח בתחרות־הסיפורים של "קשת". סיפור קודם של המחבר הירושלמי הצעיר ("עסקים"),

הופיע ב"קשת" מב. מחקרו של ברנארד לואיס מופיע כאן ברשותו האדיבה של הרבעון היהודי-האמריקאי Judaism, בו נדפס תחילה. המחבר, מגדולי המזרחנים במערב, הוא פרופסור לתולדות המזרח הקרוב והתיכון באוניברסיטה של לונדון. ספרו "הערבים בהיסטוריה" ראה אור בשעתו בתרגום עברי. היא גם תירגם לאנגלית את "כתר-מלכות" לשלמה אברגבירול. אנטונין י. לימ, פראגאי בן 45, היה מעורכי השבועון "ליטרארני גוביני". עסק גם בבקורת-קולנוע, וכן תירגם את סארטר ואת אראגון לצ'כית. מרסין ססיפאן נמנה עכשיו עם הסגל של החוג להיסטוריה צבאית באוניברסיטת ת"א. הוא יליד מוראבסקה-אוסטראבה אשר בצ'כיה, ומ' 1939 עד לאחר הפלישה הסובייטית שירת בצבא הצ'כי; בשנים האחרונות היה בו ראש ענף היסטוריה, בדרגת אלוף-משנה. הוא עקר לארץ הזאת לאחר הפלישה, ועתה השלים כתיבת ספר על המאורעות הדראמטיים שהיה עד להם. הוא אביה של גב' סטיאנה סטיפאנקובה, לשעבר מעובדות הטלביזיה הצ'כוסלובקית, המוכרת לקהל הקוראים והמאזינים הישראלי מאז הפלישה הסובייטית. יאן סקאצ'ל הוא פיליטוניסט וליריקן פורה, יליד ברנו שבמוראביה, היה פעיל במאבק המדיני של האינטליגנציה בארצו. יאן פרוכאצקה, בן 40, הוא סופר, מחזאי ומחבר תמלילי-סרטים בצ'כוסלובקיה. קובץ מסותיו, "פוליטיקה לכל", ראה אור ב' 1968. נבחר סגן נשיא של אגודת-הסופרים בארצו, בעת ארגונה המחודש ב' 1967. סיפורו של בן-ציון צוקר, צעיר בן 21 מכפר-סבא, הוא פירסום-בכורה למחברו. סאבלקוהט, בעל "אחרית דבר" לילקוט הדיונים של ועידת-סופרי-צ'כוסלובקיה ביוני 1967, ידוע בארצו ומחוצה לה כסופר, משורר, פובליציסט ומחזאי. מחזהו "אהבה שכזאת" הוצג בארץ בהצלחה רבה על-ידי תיאטרון "זווית". קארל קוסיק, פילוסוף ומסאי בן 43, יליד פראג, נבחר ב' 1968 לוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בארצו. אלקסנדר קלימנט, בן 40, הוא עתונאי, משורר ופרוזאיקן. דוד שולמן, בן 21, הוא יליד מדינת איובה שבארה"ב, הלומד עתה מדעי המזרח באוניברסיטה העברית בירושלים.

עיצוב העטיפה: גד אולמן.
התצלום על העטיפה: פסל-אבן של המאדונה הבוכיה בכנסייה ליד פראג, מן המאה ה'17. על גב העטיפה: סימטה עתיקה בעיר פראג.

מפתח העניינים ל"קשת" כרך יא

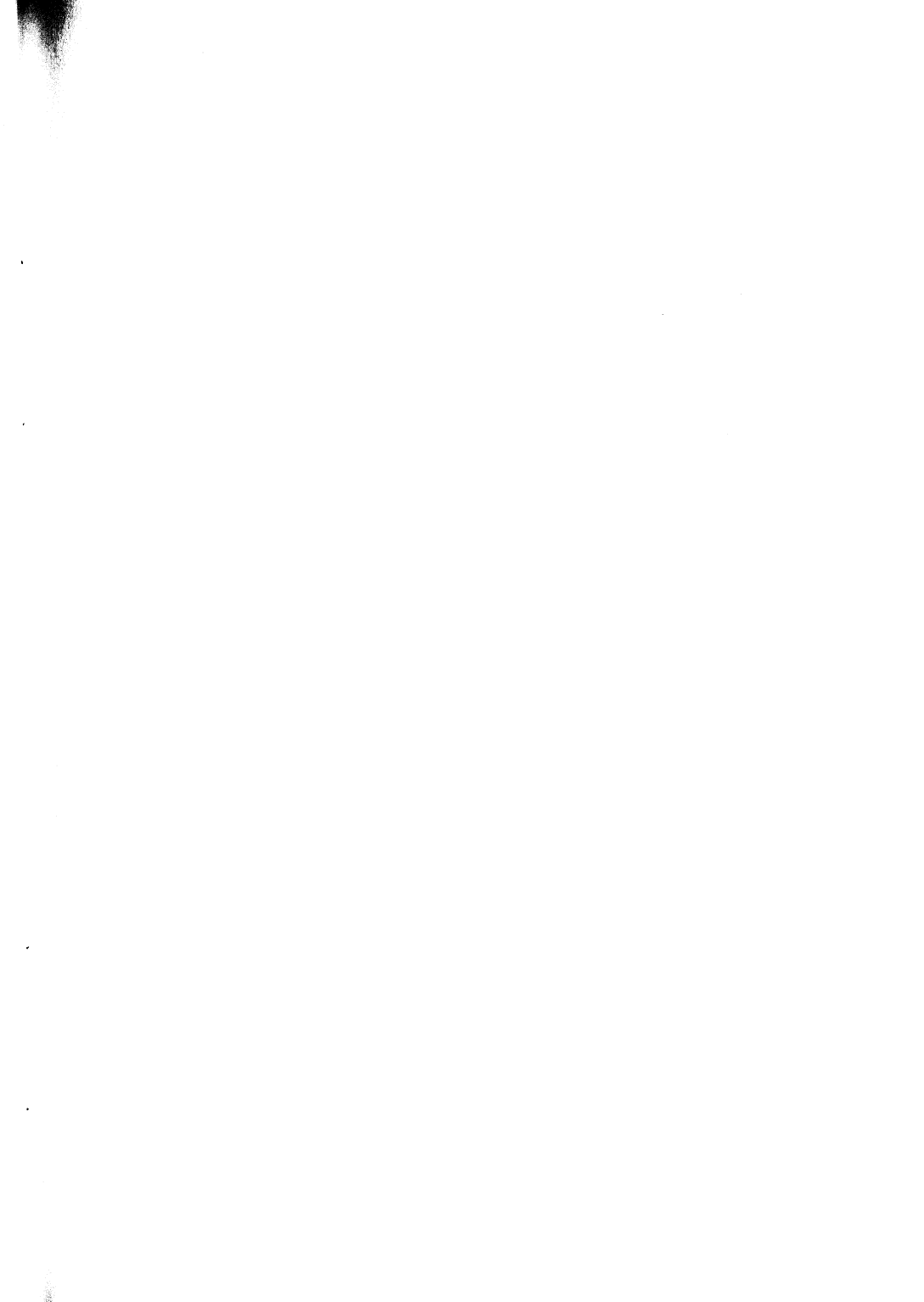
- אביצור, שמואל, חלומות ג'מאל פחה וה' ישוב העברי, מב, 170
 אברך, איתמר: יד ל"גמלים", (במת קור"א), מד, 166
 אורן, י.: המאזן, מד, 38
 אורן, מרים: שלושה שירים, מב, 88
 איתן, איתן: הולך אפסי ארץ (שיר), מד, 52
 אלוני, נסים: מתוך "הגלויה", מא, 186
 אלמגור, דן: ספר גרוע עדיף על סרט בינוני, מא, 164
 אריכא, אביגדור: שני שירים, מב, 81
- בא, יוסף: נדנדה, מד, 64
 באזן, אנדרה: תיאטרון וקולנוע, מא, 115
 באר, חיים: עין־רוגל (שירים), מג, 22
 בורג'סברי, שרה: שירים לאח, מג, 36
 בורשטיין, יגאל: מחוץ לתעשיה, מא, 126
 בושם, הדה: אבק בכראמה, מד, 58
 בטון (גיחזי), ארז: בלדה על הגשר הנופל, (שירים), מד, 70
 בן־יוסף גינור, צביה: שלושה שירים, מד, 80
 בן־יוסף, ראובן: לזכר הורי החיים (שיר), מב, 95
 בן־נתן, יגאל: דו"ח על תקופת־שרות, מב, 90
 בן־עמי, יעקב: הערות לשירה ב"קשת" (במת קוראים), מב, 182; שלושה שירים, מד, 95
 ברודסקי, יוסף: מצבה (שיר), מג, 4
- גודאר, ז'ן־ליק: שיחות עם, מא, 78
 גולן, שמאי: אורי מתבקש לצאת לחופשה, מג, 64
 גזית, יוסף: אילן בחצר (שיר), מג, 149
 גיא, חנוך: החום הזה (שירים), מג, 90
 גינוסטר, ורדה: מלכות חרישית (שירים), מד, 55
 גינזבורג, יבגניה ס.: אין טיפס כחכמים; כל הקומינטרן, מג, 120
 גרדוש (דוש), קריאל: אנדרטאות בע"מ (מערכון), מד, 82
 ג'ובשני, רבקה, בארץ ישראל (א), מב, 96
 (ב), מג, 76
- דורון, אברהם: התפתחות תוספות ללדים ב־ ישראל 1948—1967, מב, 132
 דיין, נסים: קנטרה, מב, 82
- האמשיק, דושאן: דברים בוועידת סופרי צ'כוסלובקיה, מד, 108
 הוס, אברהם: שתי כתבות ממקדש התחור (שירים), מב, 68
 הירש, יכין: רזומה, מא, 166
 הלוי, בנימין: שני שירים, מד, 37
 הלוי, יואב: בהדר גבורתם, מג, 5
 הנדלס, נעמי: שני שירים, מג, 130
 הלל, ע.: קיץ, היום (שיר), מד, 27
 הר־אבי, שולמית: שאלה של זהות, מד, 5
 התלגי, תיאודור: אצבע אלוהים, מג, 53
- האצוליק, לודוויק: שיחה עם אחי, מד, 98
 דברים בוועידת סופרי צ'כוסלובקיה, מד 111
 וינדהם, פראנסיס: זרם התודעה־העצמית, מא, 136
 זינקלר, מנפרד: בליל המבצע (שיר), מב, 36
 זינר, שלמה: בתוך ארון (שיר), מב, 87
 זסקר, ארנולד: פחדו פראגמנטציה, מב, 112
- זוק, יחיאל: ספירת העומר (שירים), מג, 74
 חשמן, יצחק: עמוס עוז שלי (במת קוראים), מב, 184
- ז'רץ, אברם: מחשבות־פתע, מג, 126
- ז'רעאלי, יוסי: בימאי תיאטרון שעינו צרה בקילנוע, מא, 167
- כהנוב, ז'קלין: למען קלאסיציזם חדש, מא, 169
 כרמי, עבריה: כתב־הגנה, מב, 62
- לאור, יצחק: אלוהים היה (שירים), מד, 131
 לב טוב, מיכאל: עסקים, מב, 28; סימני־דרך, מד, 28

- קוֹזוּוֹינֶר, דְּבוּרָה: הַבְּטָחוֹת (שִׁיר), מֵג, 89
 קוֹמֵם, אַהֲרֹן: עַל הַגְּזוּזְטֵרָה (שִׁיר), מֵב, 61
 קוֹסִיק, קֶאֶרֶל: דְּבָרִים בּוֹעֵידַת סוֹפְרֵי צ'כּוֹ
 סְלוּבִקְיָה, מֵד, 118
 קִירוֹסֵאוּוּא, אֶקִירָא: שִׁיחוֹת עִם, מֵא, 98
 קוֹרֵן, יִשְׁעִיָּהוּ: יוֹתֵר מִזֶּה, מֵא, 177
 קִירְצוּיִיל, צְבִי: עַל מָה רִגְשׁוֹ הַסְּטוּדֵנְטִים,
 מֵב, 126
 קִינֵן, עֵמוּס: מִתִּי יִהְיֶה קוֹלוֹנֵעַ, מֵא, 178
 קְלִימָה, אֶלְקֵסַנְדֵּר: דְּבָרִים בּוֹעֵידַת סוֹפְרֵי
 צ'כּוֹסְלוּבִקְיָה, מֵד, 106
 קֶנֶז, יְהוֹשֻׁעַ: לְבַנְנָה בְּכֵר זוֹכֵרַת אֶת הַקִּיקֵן, מֵג,
 39
 רִבְנוֹף, זֶאֵב: הַקּוֹלוֹנֵעַ הַגֵּרְמָנִי הַצְּעִיר, מֵא,
 154
 רִגְוֹאן, נָסִים: יְהוֹשֻׁפֵּט הַרְכָּבִי וּמִשְׁנֹתַי בִּי
 "סִיכְסוֹךְ", מֵג, 150
 רֹאֵי, יַעֲקֹב: הַעֲמֵדָה הַצִּיּוֹנִית כְּלִפֵּי הָעֵרֶר
 בֵּים 1908—1914 (א), מֵב, 153; (ב), מֵג, 169
 רוֹדְנֵר, עֵמוּס: צִיּוּקִים וּשְׂקִידִים, מֵב, 54
 רוֹקַח, דּוֹד: יְרוּשָׁלַיִם 1968 (שִׁיר), מֵב, 4
 רוֹ אֲבֵרָהִם: הַ"פּוֹטְבּוֹל" הַ"קְּאוּבּוּיִים", מֵא,
 179
 שְׁבֵתֵאִי, יַעֲקֹב: הַדּוֹד פֶּרֶץ מִמְרִיא, מֵב, 5
 שְׁבִיט, יַעֲקֹב: מְרוֹץ סוֹסִים, מֵא, 181; רוֹמָא
 וְהַמְגֵף הָאִיטְלָקִי (מִיתוּסִים וּטְכְנִיקוֹת), מֵב,
 137; אֲבֵנֵט (שִׁיר), מֵג, 63
 שוֹלְמָן, דּוֹד: תְּלִפִּית, מֵד, 81
 שְׁמִיּוֹן, יְהוּדִית: אֲרֵבֵעָה שִׁירִים, מֵב, 52
 שִׁרְפֶשֶׁטִיין, בְּנֵעֵמִי: עַל הַלּוּמוֹת וְעִשְׂתֵּיט־סֵר־
 טִים, מֵא, 183
 שְׁוֹמֵרְקִין, יֶגָאֵל: אֲנִי אוֹהֵב קוֹלוֹנֵעַ, מֵא, 184
 שְׁוֹרֵרֵר, בְּרוּךְ: לֹא עוֹד מִלְחָמָה, מֵב, 72
 לֵאִיס, בְּרֵנֶאֶרְד: הַיְהוּדִים הַפְּרֹו־מוֹסְלָמִים,
 מֵד, 153
 לּוֹז, צְבִי: שְׁלוֹמִית, מֵב, 38
 לִים, אַנְטוֹנִין י.: דְּבָרִים בּוֹעֵידַת סוֹפְרֵי צ'כּוֹ
 סְלוּבִקְיָה, מֵד, 119
 מֵאִיר, מִירָה: כְּשֵׁאתֶם יִשְׁנִים, אֲנִי (שִׁירִים),
 מֵג, 52
 מִירֵן, רֵאוּבֵן: בְּהַרִים, בַּפְּנִים הָאֶרֶץ, מֵג, 24
 מִרְגוּלִין, לִיאֹרָה: "קֶשֶׁת" בַּעֲנַן (בַּמַּת קוֹר־
 אִים) מֵב, 185
 נֶאֱמֵן, יְהוּדָה (ג'אֵד): וִידוּי שֶׁל בִּימָאֵי כְּגִיבּוּר
 מַעֲרַבּוֹן, מֵא, 171
 נְגִיד, חַיִּים, מַסְעֵי קִיקֵן (שִׁירִים), מֵב, 49
 נֶתָן, מֹשֶׁה: ר' פֶּרְלוֹב, דּוֹד
 סְלוֹזִינְצִין, אֶלְקֵסַנְדֵּר, הַ"תִּיק" מֵג, 92
 סוֹנְטָג, מוֹזָאן: "פֶּרְסוֹנָה", מֵא, 149
 סְטִיפָאן, מוֹרְטִין: רֶפְסוּדִיָּה פְּרֵאֲנֵאִית, מֵד, 133
 סְלוּצְקִי, בּוֹרִיס: שְׁנֵי שִׁירִים, מֵג, 118
 סְקֶאֶצִּיל, יֶאָן: הַמְשׁוֹרֵר הַהַכְּנֵרִית, מֵד, 105
 עֵזוֹ, עֵמוּס: הַגֵּן הָאֲבוּד, מֵא, 173
 פֶּאִיר, עֲלִיזָה: שִׁירִים לְעוֹדֵד, מֵג, 148
 פֵּינְטֵר, הָאֶרְלוֹד: הַמֶּרְתֵּף, מֵא, 190
 פֶּרוּכָאֶצְקָה, יֶאָן: דְּבָרִים בּוֹעֵידַת סוֹפְרֵי צ'כּוֹ
 סְלוּבִקְיָה, מֵד, 125
 פֶּרְלוֹב, דּוֹד: שִׁיחוֹת עִם, מֵא, 4
 פֶּזֶקֶר, בֶּן־צִיּוֹן: בֵּין גְּבֵרַת שִׁיין לְנִיבָה, מֵד,
 72
 קֶאֶרֶאֲגוּזִין, נִיקוֹלָאִי: שְׁנֵי סִפּוּרִים, מֵג, 113
 קוֹהוּט, פֶּאֶבֶל: דְּבָרִים בּוֹעֵידַת סוֹפְרֵי צ'כּוֹ
 סְלוּבִאֶקְיָה, מֵד, 127

ספרים שנסקרו ב"קשת" כרך יא

- גיר, מוטה: עזית, הכלבה הצנחנית, מד, 190
גורפינקל, נינה: גורקי בראי יצירתו, מד, 176
גפן, יהונתן: כמה מלים (שירים), מד, 183
- דברה, רוזיס: מהפכה במהפכה, מג, 198
- הגני, עמירה: המתוק והמר, מג, 188
הורן, אליסטר: מחיר התהילה / ורדן 1916.
מג, 197
הפנר, אברהם: עיבל, מד, 179
- זילטיר, מאיר: מאה שירים, מד, 182
זלטארי, מיקה: הרומאי, מב, 200
זלפובסקי, מ. ז.: קרובים בנפש, מג, 192
זסט, רבקה: הציפורים נופלות ארצה, מג, 184
- זמורה, ישראל (עורך): שם האחת, מג, 192
- זאגורה, ראבינדראנאת: סיפור בארבעה פרקים, מד, 174
- אורן, י.: פני דור וכלב, מב, 189
אורנשטיין, שמעון: עלילה בפראג, מב, 196
אורפז, יצחק: נמלים, מג, 187
אלמוג, אהרן: הימים הראשונים, מג, 187
אפלפלד, אהרן: בקומת הקרקע (סיפורים), מב, 190
- בן-יוסף, ראובן: דרך ארץ (שירים), מד, 181
ברטורא, אברהם (עורך): ישאו הרים שלום, מג, 190
- בואל, יוחאי: ביבליוגרפיה של ספרות עברית חדשה בתרגום אנגלי (אנגלית), מג, 193
גיובראן, ג'ובראן ח'ליל: שחוק ודמע (שירים), מד, 184
גוסמן, נחום: סיפורים מצוירים, מג, 194
שתי אבנים שהן אחת, מג, 196
גולן, שמאי: אשמים, מב, 193

- טרוליינ, ג'. מ.: דברי־ימי אנגליה (א), מג, 202
- י'עבץ, צבי: המון ומנהיגים ברומי, מג, 199
- ל'אסאריו איש טורמס, חיי: מג, 186
- ל'ונדי, יוסף: שיחות בחצות־הלילה עם פנחס שדה, מד, 191
- מחפוז, נגיב: טימטה בקהיר, מד, 186
- מלמוד, ברנרד: יום הדין, מב, 185
- מניאצ'קו, לאדיסלאב: הלילה השביעי, מד, 168
- מר, יחיאל: פנים לכאן (שירים), מד, 180
- נ'יטשה, פרידריך: כתבים (א, ב, ג), מד, 169
- נ'ולסבורי, ה.: במעגלות סין, מב, 198
- כיון, ראובן: לקסיקון לשיפור הלשון, מד, 178
- סילק, דניס (עורך): Retrievements, מג, 189
- סנד, יונת ואלכסנדר: הנסיון הנוסף, מב, 192
- ע'די, רן: אבל לילה לילה אני (שירים), מב, 195
- פ'אריס, ז'אן: שקספיר בראי יצירתו, מד, 175
- צ'מח, שלמה: מסות ורשימות, מב, 194
- ק'וצר, אילש: אל תירא עבדי יעקב, מג, 190
- קיפלינג, רודיארד: האור שכהה, מד, 173
- ר'ד"אור, ע.: שתי פנים לדיין, מד, 188
- רטוש, יונתן: 1967 ומה הלאה? מד, 188
- רין, צבי ושפרה: עלילות האלים, מב, 187
- רינג, ישראל: הזכות להיות בוקר (שירים), מג, 196
- ש'בא, שלמה: שבט הנועזים, מד, 189
- שחם, דוד: שלום, לפתע, מב, 201

ספרים חדשים ב"עם הספר"

ארי אבן-זהב

„ירושלים של מטה" (טרילוגיה)

ששים שנה ושנה • בסוד עניי הכותל
בתוכני ירושלים

מהדורה חדשה ומתוקנת של איפופיאה רחבת-מידות. אלף-לילה-ולילה של ירושלים העתיקה. בליווי ציורי ירושלים של הצייר יעקב שטיינהרט למעלה מ-700 עמ'. הוצאת מהודרת. המחיר: 25 ל"י

רולאן דהיוו

חיי יום-יום בישראל בימי המקרא

שני כרכים

חיבורו המונומנטלי של אחד מגדולי הארכיאולוגים וההיסטוריונים של המקרא בדג'נו

הספר כולל ביבליוגרפיה כללית וישראלית (85 עמ')
632 עמ'. המחיר: 28.50 ל"י

יהודה גוטהלף

דעת-הקהל והעתונות

דעת-הקהל מהי? מה תהיה דמות ישראל בדעת-הקהל? המאבק על חופש העתונות. בעיות אלו ואחרות נסקרות בספרו של עתונאי ותיק וסופר דגול.

204 עמ'. המחיר: 8 ל"י

הפצה ראשית: א. ערמוני, רח' בלפור 4, ת"א

צבא הגנה לישראל
הוצאת "מערכות"

הופיע

מלחמת העולם 1938-1945

מאת בריגדיר פיטר יאנג

היסטוריה מרוכזת של מלחמת העולם השנייה — מהלכיה ודמויות
מנהיגי המנצחים והמנוצחים

ניתוח הפעולות הצבאיות על רקע הנסיבות הפוליטיות שבהן
נתרחשו. ספר לכל הלומדים היסטוריה מודרנית ומתעניינים בה.
המחבר — סייפא וספרא — מפקד קרבי בקומאנדו הבריטי בימי
המלחמה, כיום מרצה להיסטוריה צבאית באקדמיה הצבאית הבריטית.

המחיר: 9,25 ל"י. להשיג בכמ"ס ספרים
ובהוצאה לאור של משרד הביטחון

משרד הביטחון - ההוצאה לאור

זה עתה הופיע

ברוך קורצווייל

בנואבק על ערכי היהדות

ספר זה כולל את מסותיו המסעירות של קורצווייל
על משבר היהדות בימינו. במרכזו הויכוח עם גרשום
שלום והביקורת הנוקבת של האסכולה ההיסטוריסטית
במדעי היהדות שכנגדה מעמיד קורצווייל את משנתו
של פרנץ רוזנצווייג.

בספר 312 עמודים, המחיר 8.50 ל"י

הוצאת שוקן/ירושלים ותל-אביב

הוצאת מסדה בע"מ

המרכז: דרך ז'בוטינסקי 21, ר"ג.
טלפון 734202-3
סניף ראשי: רחוב הרצל 2, ת"א.
טלפון 56628

ספרים חדשים

נול החומה

שמעון בלס

הסיפורים הכלולים בקובץ זה מעוגנים בעולמות שונים בנופי ילדות רחוקים, ובמציאות ההווה. המאחד אותם—מצוקתו של האדם המבקש להשתחרר מעקת הגורל ולסגל לעצמו חופש ואי-תלות.

שונה היא אמריקה

סטיוארט ש. רוזנברג

הקהילה היהודית באמריקה, הלכני-הרוח-המחשבה הרווחים בה, העימות בין העולם היהודי והעולם הלא-יהודי באמריקה. דפוסים של הדת היהודית והיחס אליה באמריקה. כל אלה בספר זה שהוא פרי עבודת-מחקר מעמיקה ומאלפת. הקורא ימצא בספר עובדות חדשות והשקפות העשויות לקרבנו אל הלכני-הרוח של הגדולה בקהילות היהודים בגולה.

בסדרה "סופרי עולם" הופיעו הספרים:

שקספיר בראי יצירתו מאת ז'אן פאריס

גורקי בראי יצירתו מאת נינה גורפינקל

הופיע בימים אלה

נון — רומן מאת אהרן אמיר

דוד שחר:

היכל הכלים השבורים

הספר המיוחד-במינו של מסעות נפש האיש אל תוך עירו ירושלים, ודרכה אל אשר הוא מעל ומעבר למוחש, במקום ובזמן. הספר הסולל דרך משלו בסיפורת הישראלית. המחבר עתה-זה זכה ב"פרס היצירה" מטעם ראש-הממשלה.

א. עלי:

הר המנוחות

ארבעה-עשר השירים שבספר מתלכדים לקינת-אהבה, עזה וחמה, ל"הולכים למות כדי שהאהובים יחיו". שיח פיוטי גוקב על הימים האלה. הספר מלווה רישומי-דפוס מאת יחזקאל קמחי.

זאב לוי:

מבשר אקזיסטנציאליים יהודי

משנתו של פרנץ רוזנצווייג היא אחד הגיי-לויים המעניינים והמפתיעים ביותר במחשבה המודרנית הכללית והיהודית כאחד. מעניינת במיוחד פרשת-חיינו של הוגה-דעות זה, שגדל בסביבה מתבוללת וחזר אל היהדות, אף נעשה אחד מהוגיה המעמיקים.

הוצאת הקיבוץ המאוחד

הופיעו

פולמוס היין בחצר ארמילוס

ה-XVII מלך פיליפי

כתב לאור הגר בנימינוס גלאיוס

ציורים וקולאז'ים אמציה כ"ץ

בצבעים

מאיר אגסי / עננים מפסלים

צורות

שירים. ספר-ביכורים של משורר צעיר בן-קיבוץ. המדורים: עיר-ארוכה; מלמטה למעלה; מפות חדשות; לפני ואחרי המלחמה; מוצאי שבת ובוקר יום א'.

אוצר הבדיחה הפוליטית

מאת אורי סלע * שרגא הרגיל

ספר ראשון מסוגו באחד מתחומי ההומור המעניינים והחריפים ביותר. מכיל כאלף בדיחות על מה שבין אדם למדינתו ומקיף את כל הזמנים והמדינות, עם הדגשה מיוחדת של ענייני זמננו ומדינתנו, בתוספת מבוא מפורט ומפתח אישים ועניינים.

הוצאת אותפז * 7.20 ל"י

הפצה ראשית:

מחלקת הספרים - ידיעות אחרונות

הוצאת א. לוי-אפשטיין בע"מ

ספרים חדשים

הקרב האחרון

מאת קורנליוס ראין

תיאור כיבושה של ברלין על ידי הרוסים, בשבועות האחרונים של מלחמת העולם השנייה. זה סיפור מרתק על מה שעבר על תושבי העיר, על רגשות הלוחמים שכבשה ועל ההתיעצויות הסודיות של המנהיגים והדיפלומטים סביב לה. קורנליוס ראין הוא עיתונאי אמריקאי ממוצא אירי, הידוע בזכות ספרו "היום הארוך ביותר". בספר 376 עמודים, עשרות צילומים ומפות.

מוש

שיח-רעים על משה חביבי, שנפל בפריצה אל הגולן במלחמת ששת הימים. בעריכת אהרן אמיר. כ-200 עמודים. תצלומים.

בכל חנויות הספרים

לשנת הלימודים החדשה בבתי-הספר הגבוהים

חיי יום ביום בישראל בימי המקרא / רולן דה וו (2 כרכים)
חיבור מונומנטלי של אחד מגדולי הארכיאולוגים וההיסטוריונים
של המקרא בדורנו. כולל ביבליוגרפיה מקיפה (85 עמ')

יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות העולם /
א. ה. קאר

דיווח תמציתי ומדויק של אחד מגדולי הסופרים הפוליטיים
של זמננו

היבשת השחורה / דן אבני-סגרה
ניתוח הגורמים והנסיבות שהעלו את אפריקה למרכז האירועים
הבינלאומיים בתקופתנו

סין בידי מאו-צה-דון / ג'. פאלוצי-הורואט
ביוגרפיה מקיפה של אבי סין העממית. הקפיצה הגדולה
לקומוניזם. המאבקים הפנימיים בצמרת. ההיערכות נגד רוסיה

המפלגה הקומוניסטית הסובייטית / ליאונרד שפירא
ספריסוד לכל המעוניין בהיסטוריה של הזמן החדש

התנועה הלאומית הכורדית / סרג' גאנטנר
פירסום מקיף ראשון בעברית על מאבקים של הכורדים לעצמאות

הדרך לבית הלבן / ת. ה. וייט
ניתוח מזהיר של החיים המפלגתיים בארה"ב

דעת-הקהל והעתונות / יהודה גוטהלף
דעת-הקהל מהי? מה תהיה דמות ישראל בדעת הקהל? המאבק
על חופש העתונות. בעיות אלו ועשרות אחרות נסקרות ביסודיות
על-ידי עתונאי וסופר דגול

העולם השקספירי / פרופ' מ. רוסטון
קובץ עיונים שקספיריים בו משתתפים מגדולי השקספירולוגים
של ימינו. הספר מלווה עשרות ציורים. הוצאה מהודרת

הדרמה המודרנית / מתי מגד
מהדורה שניה מורחבת ומתוקנת של ספר המפגיש את הקורא עם
בעיות-היסוד של הדרמה המודרנית, יוצריה וזרמיה

תולדות העמים דוברי-האנגלית / וינסטון צ'רצ'יל
4 כרכים מפוארים: הולדת בריטניה. העולם החדש. תור
המהפכה. הדמוקרטיה

הוצאת "עם הספר", רח' ביאליק 9, טל. 53040, תלאביב

הספריות העירוניות

- הספרייה העירונית המרכזית "שער ציון", שד' שאול המלך 25, ת"א, טלפון 19-17-25
בית מיכה יוסף, רח' הירקון 52א'
ספריית פייטלוביץ, רח' ויתקין 10
הספרייה לנוער ע"ש י. טמיר, רחוב לה-גארדיה 23, טלפון 11-23-3
ספריית אריאל, רח' בריהודה 32, טלפון: 20-83-5
ספריית בית התרבות לנוער, רחוב הכובשים 84, טלפון: 70-72-5
ספרייה לנוער, בית רחל לאה, רח' הספינה 3 ענמי, טלפון: 24-36-82
ספריית שכ' שפירא, רח' בעל העקידה
ספריית שכ' התקוה, ליד גן התקוה
הספרייה המוסלמית, שד' ירושלים 82, יפו
ספריית המועדון המוסלמי, רחוב יפת 110, יפו
ספריית מרכז יפו, רח' התחיה פינת רחוב התקומה, טלפון 19-04-82
הספרייה ע"ש הרמב"ם, רח' מזא"ה 22, טלפון: 92-11-62
הספרייה למוזיקה, רח' הוברמן, בנין היכל-התרבות, טלפון: 25-44-22
ספריית בית ביאליק, רח' ביאליק 22, טלפון: 96-28-61
ספריית מרכז הנוער, רח' ביכורי-העתים, טלפון: 09-04-25
ספריית "יד לבנים", רח' פנקס 15, טלפון: 85-41-25
ספריית "אחד העם", שד' שאול המלך 25, טלפון: 19-17-25

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה

ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

אתה והביטוח הלאומי

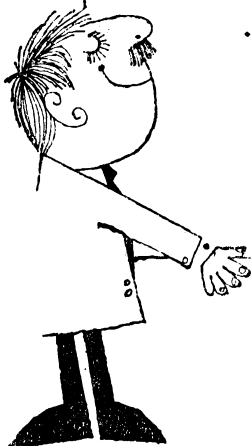
אם בקרוב יוולד לך ילד,
... כל פרוטה חשובה ;

אם תיקרא לשרות מילואים,
... כל פרוטה חשובה ;

ואם חס וחלילה תיפגע בתאונת-עבודה,
... כל פרוטה חשובה ;

ואם תתגבר על מכשולי החיים
ותגיע לשיבה טובה,
... כל פרוטה חשובה.

עובד עצמאי ומבוטח שאינו עובד,
תשלום דמי הביטוח במועד
מבטיח לך את הפרוטה החשובה
בימי שמחה ובשעת צרה.

"מבצע יתרון-כפל"
נותן לך
סיכוי נפלא
לזכות בפרס!

הפקדת כסף בחשבון "יתרון": תזכה כמובן,
 לא רק בהכפלת הקרן בתום תקופת החסכון,
 אלא גם בסיכוי נפלא לזכות בפרס במזומן
 בגובה הסכום שהפקדת.

לקבלת פרסים נוספים - פנה לאחד מסניפי
 בנק דיסקונט ברחבי הארץ.

בנק דיסקונט

הוא לא רק בנק - הוא גם ידיד.

**בהר
 בתערוכה
 המתמדת
 של 34 מפעלי
 כור**

בתיא, רחי-בן-יהודה 99
 בת צו ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל
 מחדר אמבטיה מושלם על
 כל אבזריו ועד מוצרי חשמל,
 אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
 טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
 מתכת ופלסטיקה.

התערוכה פתוחה מ-8:00
 בבוקר עד 4:30 אחה"צ.

המפיצים
סולקור בע"מ

תמיד על שולחן

מילים ממוחזקים
משקה קל מהדרים
שימוגי פירות
שימוגי ירקות
המעולים של

יכין

מכון ישראלי להשכלה בכתב

ליד המרכז לתרבות ולחינוך

- בחינות בגרות
- אולפן לעברית
- מקורות ושמות
- מדעי החקלאות
- לימודים טכניים
- לימודים גבוהים

מישלב

בית ספר
דרכי אדם
בכל מקום
בכל שעה

כתובת המכון:

רח' בארי 14 תל-אביב
ת.ד. 373 טלפון 229131

לכל מכונית

לכל מכונית ולכל עונה, השמן הטוב ביותר
 דלקול 20-50 — שמן המנוע היחידי בעל צמיגות
 אמיתית. גם אתה וגם המכונית שלך תרגישו
 מיד את ההבדל הגדול בין דלקול 20-50 לבין
 כל שמן מנוע אחר, כי דלקול 20-50 חוסך בבטון
 (עד 5 אחוז), מקטין הוצאות אחר-
 זקה וצריכת השמן, מאריך חיי
 המנוע ומאפשר התנעה קלה בכל
 מזג אוויר.

קול 50 - 20 התשובה הנכונה לכל מכונית ובכל עונה

סופר גרבי - שבדיר

הסנהד
באישור כל צדד

צדד ביטוחים
שנות בטחון ושלווה, רווחה ובנין
ומאמדת לך וכל בית ישראל

החברה הישראלית לביטוח

הסנהד

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

החברה הישראלית המרכזית
למסחר ולהשקעות בע"מ

המשרד הראשי : תל-אביב, רחוב לילינבלום 39

טלפון 615979, 614731. טלקס 816

מברקים CENTRALE

הון עצמי וקרנות : מעל ל-59,000,000,000 ל"י

תעשייה

מסחר

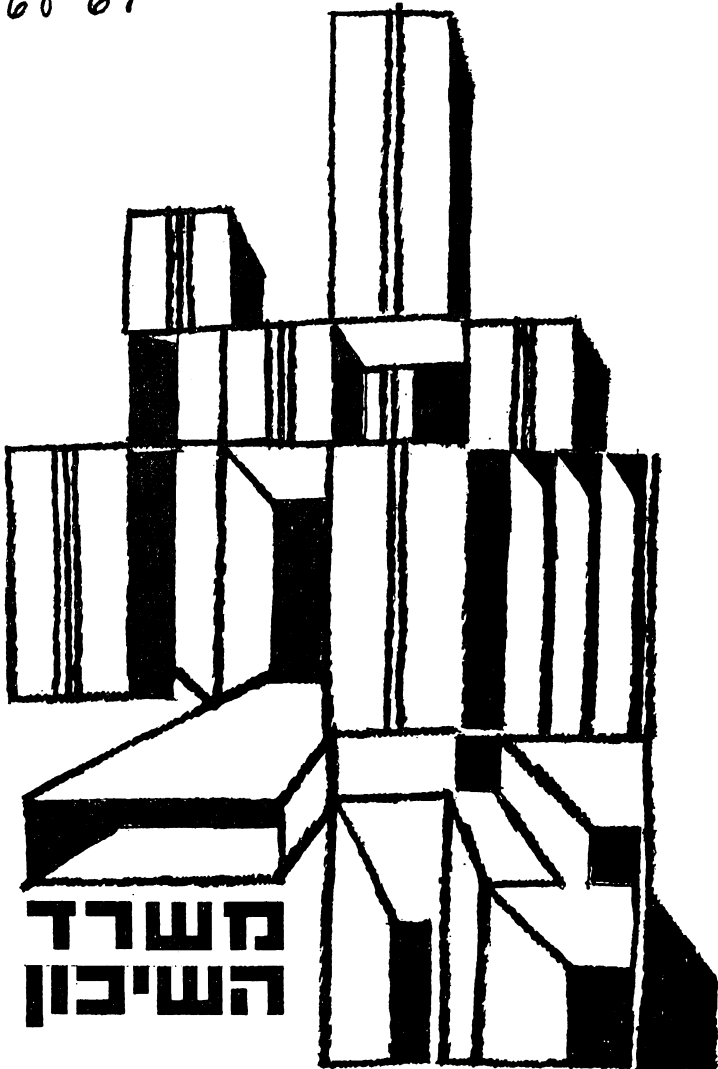
בנקאות

פיתוח ובנין ערים

AP
K422

1968-69

המגוף לבניה הציבורית

משרד
השיכון

סגוד'ו דמנו

ב ר כ ה
ש ל ו ח ה
נ א ת

ש י כ ו ן
ו פ י ת ו ח
ל י ש ר א ל
ב ע ״ נ

בנק לפתוח ולמשכנתאות לישראל בע"מ

**הבנק התורם לפיתוח הארץ
על ידי השקעות באיזורי פיתוח
ונותן משכנתאות לשיכונים**

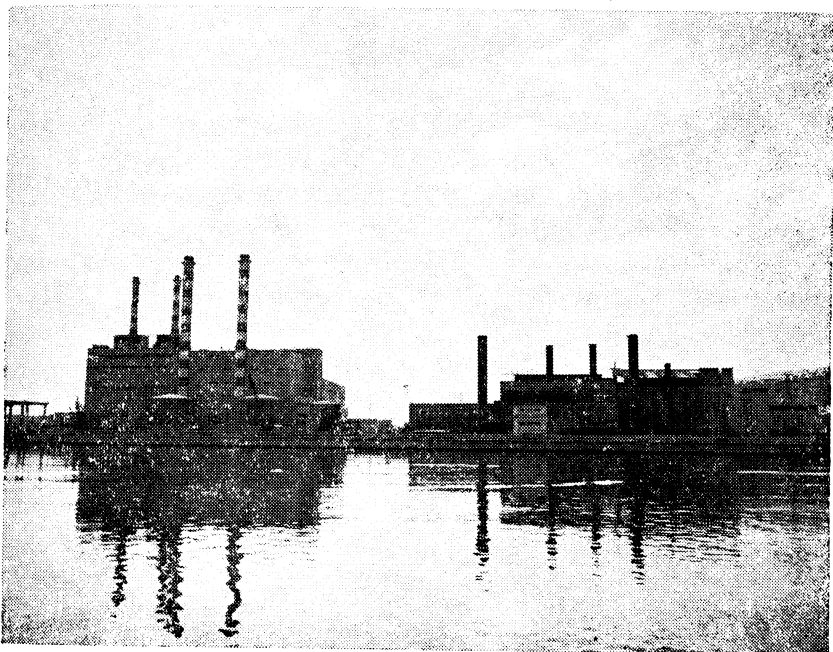
בנק
לפתוח
התעשייה
בישראל
בע"מ

רח' אחד העם 9, תל-אביב

החזון :

"...היה משהו קיקלופי נהדר במראה מחץ-המים היורדים על יעי-הברונזה הענקיים של גלגלי-הטורבינה ומכריחים אותם לשובב במהירות מטורפת. ומכאן עבר כח-הטבע הפראי המאולף אל הגנרטורים של הזרם החשמלי, ואץ-רץ לאורך החוטים וחצה במהירות את הארץ העתיקה-חדשה והפריח אותה, עד שהיתה לגן ולמכורה לאנשים שלפנים היו עניים, חלשים, חשוכי-תקוה וחסרי-מולדת"...

(מתוך "אלטניילנד")

והמציאות :

תחנות-הכוח חיפה

